S. AURELII AUGUSTINI
SFÂNTUL AUGUSTIN
OPERA OMNIA
VOLUMUL I

Enchiridion
sive
De fide, spe et charitate

De fide et Symbolo

De Symbolo: sermo ad catechumenos

Enchiridion (Manual)
sau
Despre credință, speranță și iubire

Despre credință și Crez

Despre Crez către catechumeni

EDIȚIE BILINGVĂ

DACIA

Augustin, sfântul nepereche, după care filosofia a încetat să fie alta decât creștină, mirificul cugetător care l-a încreștinat pe Platon, a ctitorit cultura universală modernă, a învățat și nu încetează să învețe lumea cum să se privească pe sine însăși, să O descopere și să păşească demnă pe inefabila Cale a credinței, speranței și iubirii, vorbește, iată, de-acum și românește.

Vasile Sav

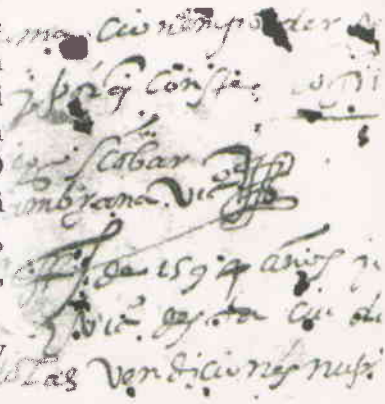

OPERA OMNIA

I Enchiridion sive De fide, spe et charitate - Enchiridion sau Despre credință, speranță și iubire
De fide et Symbolo - Despre credință și Crez
De Symbolo: sermo ad catechumenos - Despre Crez către catechumeni
II De libero arbitrio - Liberul arbitru
III De musica - Despre muzică
IV Contra academicos - Contra academicilor
De ordine - Despre ordine
De quantitate animae - Despre cantitatea sufletului
V Soliloquia - Solilocvii
De natura boni - Despre natura binelui
De agone christiano - Despre lupta creștină
VI De magistro - Despre magistru
De beata vita - Despre viața fericită
De immortalitate animae - Despre nemurirea sufletului

EDITURA DACIA

1.000

ISBN 973-35-1474-8

Sfântul Augustin

ENCHIRIDION
DESPRE CREDINȚĂ ȘI CREZ
DESPRE CREZ
CĂTRE CATECHUMENI

Colecția: *Sf. Augustin Opera Omnia*
Coordonator: *Vasile Sav*

Coperta: *Mihai Benea*

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:
AUGUSTIN, St.

Enchiridion sive De fide, spe et charitate = Enchiridion sau Despre credință, speranță și iubire; De Fide et Symbolo = Despre credință și Crez; De Symbolo sermo ad catechumenos = Despre Crez către catechumeni/ Sfântul Augustin - Cluj-Napoca: Dacia, 2002
330 p.; 13x20,5 cm - (Opera Omnia)
ISBN: 973-35-1474-8

1.821.124'02-97=135.1=124'02

© **Editura Dacia**
Cluj-Napoca 3400, str. Ospătăriei nr. 4, tel./fax: 064/42 96 75
e-mail: edituradacia@hotmail.com, www.edituradacia.ro
București: Oficiul poștal 15, sector 6
str. General Medic Emanoil Severin nr. 14
tel. 01/315 89 84, fax: 01/315 89 85
Satu Mare, 3600, B-dul Lalelei R13 et. VI ap. 18
tel. 061/76 91 11; fax: 061/76 91 12
Căsuța poștală 509; Piața 25 octombrie nr. 12
www.multiarea.ro
Baia Mare, 4800, str. Victoriei nr. 146
tel./fax: 062/21 89 23

Tehnoredactor: Cristian Moisa

Comanda nr. 4540

SFÂNTUL AUGUSTIN

ENCHIRIDION
(ENCHIRIDION)

DESPRE CREDINȚĂ ȘI CREZ
(DE FIDE ET SYMBOLO)

DESPRE CREZ CĂTRE CATECHUMENI
(DE SYMBOLO
SERMO AD CATECHUMENOS)

VOLUMUL I

Ediție bilingvă
Text latin-român
Traducere, note introductive, note și comentarii de
VASILE SAV

EDITURA DACIA
Cluj-Napoca, 2002

Luciei

Mulţumim prietenilor noştri, Dana şi Ioan Opriş, pentru sprijinul acordat realizării acestui proiect editorial.

NOTĂ ASUPRA EDIŢIEI

Cu prezentul volum, Editura *Dacia* începe (după un proiect întrerupt al Editurii *Univers*, la care a apărut, în anul 2000, *De Musica*) editarea, în text paralel latin-român, a operei complete a Sfântului Augustin. Această întreprindere nu poate fi realizarea unui singur traducător, nici măcar a unei generaţii de traducători, ci trebuie să fie opera unei culturi. Performanţa traducătorului consistă în redarea, pentru prima dată în româneşte – în succesiunea acestor opere, în care este general expusă credinţa creştină –, a tuturor dialogurilor filosofice augustiniene.

1. *Enchiridion – Enchiridionul (Manual de credinţă)*
   De Fide et Symbolo – Despre credinţă şi Crez
   De Symbolo ad catechumenos – Despre Crez către catechumeni
2. *De libero arbitrio – Despre liberul arbitru*
3. *De musica – Despre muzică*
4. *Contra Academicos – Contra academicilor*
   De ordine – Despre ordine
   De quantitate animae – Despre cantitatea sufletului
5. *Soliloquia – Solilocvii*
   De natura boni – Despre natura binelui
   De agone christiano – Despre lupta creştină
6. *De magistro – Despre magistru*
   De beata vita – Despre viaţa fericită
   De immortalitate animae – Despre nemurirea sufletului

Prezenta ediţie reproduce textul latinesc din *Patrologia latina* a lui J. P. Migne.

S. AURELII AUGUSTINI
HIPPONENSIS EPISCOPI

ENCHIRIDION

AD LAURENTIUM
SIVE
DE FIDE, SPE ET CHARITATE

LIBER UNUS

SF. AURELIU AUGUSTIN
EPISCOPUL HIPPONEI

ENCHIRIDION
(MANUAL)

CĂTRE LAURENȚIU
SAU
DESPRE CREDINȚĂ, SPERANȚĂ ŞI IUBIRE

O CARTE

NOTĂ INTRODUCTIVĂ

Enchiridionul (Manualul, Compendiul) *către Laurențiu* sau *Despre credință, speranță şi charitate* (iubire) este una dintre ultimele opere ale Sfântului Augustin. În diversele împrejurări în care vorbeşte despre această operă, el nu o numeşte decât numai *Liber de Fide, Spe et Charitate* (Cf. *De oct. Dulc. quaest.*, I, 10, P. L., t. XL, col. 154; *Epist.* CCXXXI, 7, P.L., t. XXXIII, col. 1026; *Retract.*, II, 63. P.L., t. XXXII, col. 665. Asemenea şi la Possidius, *Indic.*, 6, P.L., t. XLVI, col. 12). Dar, cum Laurențiu i-a cerut *expressis verbis* un *Enchiridion* (cf. cap. IV şi VI), un manual, adică, pe care să-l poată ține mereu în mână, cu toate că, din cauza lungimii textului, episcopul Hipponei înclină mai degrabă să-şi arate rezerva asupra justeței acestei denumiri (cf. cap. CXXII), acest titlu mai sintetic s-a impus, şi nu spre pagubă, în lumea culturii.

Nu există, ne asigură exegeții, în multitudinea operelor ctitorului culturii occidentale moderne, o alta, care să le fi fost mai familiară theologilor decât *Enchiridionul*, fapt adeverit şi de multele sale manuscrise (36), ediții (apare între incunabule) şi traduceri (cf. J. Rivière, *Introduction* la *Manuel, ou De la Foi, de l'Esperance et de la Charité* (Enchiridion), în *Oevres de Saint Augustin*, IX, Disclée de Brouwer et Cie, Paris, 1947, p. 79). Şi astăzi, încă, judecătorii mai puțin subiectivi sunt unanimi în a recunoaşte cum că această operă îşi merită pe deplin creditul, ceea ce nu face nimic alta decât că reconfirmă justețea aprecierii editorilor benedictini, care au calificat *Enchiridionul* „opus vere aureum nocturna ac diuturna manu versandum", adică: „operă, într-adevăr, de aur, de răsfoit zi şi noapte cu mâna" (sau, ad litt.: „operă cu adevărat de aur, de răsfoit cu mâna noptatică şi-nziorată").

Un detaliu semnificativ le-a permis cercetătorilor să aproximeze credibil data compunerii acestei opere. Sfântul Augustin îl amintește, în cap. LXXXVII, pe Sfântul Hieronymus cu formula în uz pentru morți: *sanctae memoriae presbyter*. Ori, data acceptată pentru moartea Sfântului Hieronymus, 30 septembrie 419 sau 420, ne oferă *terminus*-ul *a quo* pentru compunerea acestei opere, ceea ce înseamnă că a fost scrisă cam prin 421, supoziție întărită și de faptul că, în *Retractațiuni*, Sfântul Augustin amintește *Enchiridionul* după cele șase cărți *Contra Iulianum*, scrise cam în același timp.

Din opusculul *De octo Dulcitii quaestionibus*, compus de Sfântul Augustin ceva mai târziu, prin 422-25, aflăm că Laurențiu era fratele dulce, nu doar creștin, al tribunului Dulcițiu. Despre rangul și demnitățile lui Laurențiu mai vechile codice tac, menționând doar: *Incipit Enchiridion*. Cele care adaugă: *Ad Laruentium primicerium* sunt mai recente, dar nici ele nu concordă-ntru totul, căci *Carcassoniensis*-ul menționează: *Ad Laurentium primicerium notariorum urbis Romae*, iar unul dintre *Vaticanense*, la început: *Ad Laurentium primicerium Romanae Ecclesiae*, și, la sfârșit: *Ad Laurentium primicerium urbis Romanae. Cisterciensis*-ul și alte câteva Mss. au: *Ad Laurentium primicerium. Regius* are doar: *Ad Laurentium*, precum și edițiile *Amerbachii* și *Erasmi. Lovanicensium* adaugă: *primicerium urbis Romae*. În vechea *Compendiensă* se citește: *Ad Laurentium notarium urbis Romae*, iar a doua dintre *Colberitine* are: *Ad Laurentium diaconum*. Rămâne, prin urmare, incertă demnitatea eclesiastică sau mireană pe care o va fi avut acest frate al tribunului Dulcițiu.

Oricum, cam în jurul anului 420, cu unul sau doi, poate înainte, cum ne lasă să înțelegem formulările de la sfârșitul capitolului al treilea, un roman pios și instruit, Laurențiu, frate al tribunului Dulcițiu, îi trimite Sfântului Augustin o scrisoare prin care îi cere să îi compună, referitor la credința creștină, un *enchiridion* (catechism i-am zice astăzi), pe care să-l aibă mereu la-ndemână. Cu o oarecare întârziere, Sfântul Augustin răspunde întrebărilor lui Laurențiu, dându-i lui și, totodată, culturii universale această mirifică operă care este *Enchiridionul*. El nu

poate fi povestit decât numai cu riscul de-ai știrbi frumusețea. Despre el spune Sfântul Augustin însuși: „Scripsi etiam librum de Fide, Spe et Charitate, cum a me, ad quem scriptus est, postulasset ut aliquod opusculum haberet meum de suis manibus non recessurum: quod genus Graeci Enchiridion vocant. Ubi satis diligenter mihi videor esse complexus quomodo sit colendus Deus, quam sapientiam esse hominis utique veram divina Scriptura definit. Hic liber sic incipit: *Dici non potest, dilectissime fili Laurenti, quantum tua eruditione delecter*", adică: „Am scris chiar și o carte despre Credință, Speranță și Charitate, cum ceruse de la mine cel către care a fost scrisă, să aibă un anume opuscul al meu, de nelăsat din mâinile sale: gen, pe care grecii îl numesc Enchiridion. Unde mi se pare că e curpins destul de diligent în ce chip trebuie cultivat Dumnezeu, înțelepciune pe care o definește sfânta Scriptură a fi cea adevărată a omului. Această carte începe astfel: *Nu se poate spune, preaiubite fiule Laurențiu, cât de mult mă-ncânt de-nvățătura ta*" (II *Retract.*, P.L., t. XXXII, col. 655). Atât: nimic retractat, nimic reformulat, totul destul de diligent tratat.

Iar eu îi dedic această traducere a *Enchiridionului* maitânărului meu prieten, scriitorului *Alexandru Vlad*, care, imediat după revoluția din '89, m-a convins că, deși suntem noi unicul popor protocreștin, pe care *Pronia* l-a sămănat pe acest pământ, e necesar, totuși, ca, după cataclismele spirituale, produse de pesta roșie, să re-învățăm să credem, să sperăm și să iubim, și, așa am tradus, pe lângă opera filosofică a Sfântului Augustin căreia, singurei, îmi propusesem să-i dau vestmânt românesc și am publicat în foileton, în revista *Vatra* întâia variantă românească a mirific *Enchiridionului*, care nu a rămas nerodnică.

Vasile Sav

I. - 1. [Col. 0231] *Sapientiae verae donum exoptat Laurentio.*

Dici non potest, dilectissime fili Laurenti, quantum tua eruditione delecter, quamque te cupiam esse sapientem: non ex eorum numero de quibus dicitur, *Ubi sapiens? ubi scriba? ubi conquisitor hujus saeculi? Nonne stultam fecit Deus sapientiam hujus mundi* (*I Cor.* I, 20)! sed ex eorum de quibus scriptum est, *Multitudo sapientium sanitas est orbis terrarum* (*Sap.* VI, 26); et quales vult Apostolus fieri, quibus dicit, *Volo autem vos sapientes quidem esse in bono, simplices autem in malo* (*Rom.* XVI, 19). [Sicut autem nemo a se ipso esse potest; ita etiam nemo a se ipso sapiens esse potest, sed ab illo illustrante, de quo scriptum est, *Omnis sapientia a Deo est* (*Eccli.* I, 1).]

II. - *Sapientia hominis, pietas.*

Hominis autem sapientia pietas est. Habes hoc in libro sancti Job: nam ibi legitur, quod ipsa Sapientia dixerit homini, *Ecce pietas est sapientia* (*Job* XXVIII, 28). Si autem quaeras quam dixerit eo loco pietatem, distinctius in graeco reperies θεοσέβειαν, qui est Dei cultus. Dicitur enim graece pietas et aliter, id est εὐσέβεια quo nomine significatur bonus cultus, quamvis et hoc praecipue referatur ad colendum Deum. Sed nihil est commodius illo nomine, quo evidenter Dei cultus expressus [*Col.* 0232] est, cum quid esset homini sapientia diceretur. Quaerisne aliquid dici brevius, qui petis a me ut breviter magna dicantur? An hoc ipsum tibi fortasse desideras breviter aperiri, atque in sermonem colligi brevem, quonam modo sit colendus Deus?

III. - *Deum coli fide, spe et charitate.*

Hic si respondero, fide, spe, charitate colendum Deum; profecto dicturus es, brevius hoc dictum esse quam velles: ac deinde petiturus ea tibi breviter explicari, quae ad

I. - 1. *Augustin îi dorește lui Laurențiu darul adevăratei înțelepciuni.*

Nici nu se poate spune, preaiubite fiule, Laurențiu, cât de mult mă încânt de erudiția[1] ta și cât mi te doresc să fii înțelept[2], nu din numărul acelora despre care se zice: *Unde este înțeleptul, unde scribul, unde, scrutătorul acestui secol? Oare nu a făcut Dumnezeu nebună înțelepciunea lumii acesteia* (*I Cor.* I, 20)?, ci dintru al acelora despre care s-a scris: *Mulțimea înțelepților este sănătatea rotocolului pământului* (*Înțel.* VI, 24); și cum voiește Apostolul să devină cei cărora le zice: *Voiesc, însă, ca voi să fiți cu adevărat înțelepți întru bine, neștiutori*[3]*, însă, întru rău* (*Rom.* XVI, 19). [După cum, însă, nimeni nu poate exista de la sine însuși, tot astfel, nimeni nun poate fi înțelept de la sine însuși, ci doar prin iluminarea Aceluia despre Care s-a scris: *Toată înțelepciunea este de la Dumnezeu* (*Sirah*, I, 1)[4]].

II. - *Înțelepciunea omului, pietatea.*

Înțelepciunea omului este, însă, pietatea.[5] Ai aceasta în cartea sfântului Iov, căci acolo se poate citi ceea ce însăși Înțelepciunea i-a spus omului: *Iată pietatea este înțelepciunea* (*Iov*, XXVIII, 28). Dacă, însă, cauți ce s-a spus în acest loc prin pietate[6], și mai apriat vei găsi în grecescul θεοσέβειαν, care înseamnă cultul lui Dumnezeu. Căci se spune, în greceşte, pietate și altfel, adică εὐσέβεια, nume, prin care se semnifică cultul bun, deși și acesta se referă îndeosebi la cultul lui Dumnezeu. Dar nimic nu este mai potrivit decât acel cuvânt prin care s-a exprimat învederat cultul lui Dumnezeu, când i se spunea omului ce este înțelepciunea.[7] Dorești, oare, să fie spus ceva mai pe scurt, tu, care ceri de la mine, rugându-te, să fie spuse pe scurt cele mari? Sau, poate, dorești ca însăși aceasta să-ți fie dezvăluită pe scurt și să-ți fie încujbată într-o predică, în ce chip anume trebuie cultivat[8] Dumnezeu?

III. - *Dumnezeu trebuie cultivat prin credință, speranță și iubire.*

Aici, dacă voi răspunde că Dumnezeu trebuie cultivat prin credință, speranță și iubire, de bună seamă, vei zice că aceasta s-a spus mai pe scurt decât ai vrea, iar apoi vei cere să-ți fie explicate

singula tria ista pertineant; quid credendum scilicet, quid sperandum, quid amandum sit. Quod cum fecero, ibi erunt omnia illa quae in epistola tua quaerendo posuisti: cujus exemplum si est penes te, facile est ut ea revolvas et relegas; si autem non est, commemorante me recolas.

IV. - *Quaestiones Laurentii. Responsiones Angustini.*

Vis enim tibi, ut scribis, *librum a me fieri, quem Enchiridion (ut dicunt) habeas, et de tuis manibus non recedat: continens postulata, id est, quid sequendum maxime, quid propter diversas principaliter haereses sit fugiendum; in quantum ratio pro religione contendat, vel quid in ratione, cum fides sit sola, non conveniat; quid primum, quid ultimum teneatur, quae totius definitionis summa sit; quod certum* [Col. 0233] *propriumque fidei catholicae fundamentum.* Haec omnia quae requiris procul dubio scies, diligenter sciendo quid credi, quid sperari debeat, quid amari. Haec enim maxime, imo vero sola in religione sequenda sunt. His qui contradicit, aut omnino a Christi nomine alienus est, aut haereticus. Haec sunt defendenda ratione, vel a sensibus corporis inchoata, vel ab intelligentia mentis inventa. Quae autem nec corporeo sensu experti sumus, nec mente assequi valuimus aut valemus, eis sine ulla dubitatione credenda sunt testibus, a quibus ea quae divina vocari jam meruit, Scriptura confecta est: qui ea sive per corpus, sive per animum, divinitus adjuti, vel videre, vel etiam praevidere potuerunt.

V. - *Responsio ad q. 3 et ad q. 4.*

Cum autem initio fidei quae per dilectionem operatur, imbuta mens fuerit, tendit bene vivendo etiam ad speciem pervenire, ubi est sanctis et perfectis cordibus nota ineffabilis pulchritudo, cujus plena visio est summa felicitas. Hoc est nimirum quod requiris, *quid primum, quid ultimum teneatur:* inchoari fide, perfici specie. Haec etiam totius definitionis est summa. Certum vero propriumque fidei catholicae fundamentum Christus est: *Fundamentum enim*

pe scurt cele ce țin de fiecare dintre acestea trei în parte; ce trebuie, adică, crezut, ce, sperat, ce, iubit. Ceea ce, când o voi fi făcut, vor fi acolo toate acelea pe care le-ai pus întrebând[9] în epistula ta, a cărei copie, dacă o ai la îndemână, ți-e ușor să le frunzărești și să le reciteşti; dacă, însă, n-o ai, amintindu-ți eu, îți vei aduce și tu aminte.[10]

IV. - *Întrebările lui Laurențiu. Răspunsurile lui Augustin.*

Îți dorești, așadar, *să-ți compun*, după cum scrii, *o carte pe care s-o ai, cum se zice, de Enchiridion (= manual), și pe care să n-o lași din mâini, conținând postulatele, adică, ce trebuie îndeosebi urmat, ce trebuie în principal evitat, din cauza diferitelor erezii, în ce măsură rațiunea este suport pentru religie, sau ce nu se împacă*[11] *în rațiune, când rămâne singură credința, ce să fie ținut începutul și ce, sfârșitul, care este summa întregii definiții, care certul și propriul fundament*[12] *al credinței catholice.* Toate acestea, pe care le întrebi, le vei ști, fără nici un dubiu, știind diligent ce trebuie crezut, ce, sperat, ce, iubit. Căci acestea, în cel mai înalt grad, ba, într-adevăr, numai în singură religia sunt de urmat.[13] Cine se contrazice cu acestea este sau în întregime străin de numele lui Christos, sau eretic. Acestea trebuie apărate prin rațiune, fie[14] iscată de simțurile trupului, fie intuită de inteligența minții. Cele care nu le-am deprins, însă, nici prin simț trupesc, nici nu am fost sau[15] nu suntem în stare să le percepem prin intelect, trebuie, fără îndoială, crezute prin acei martori de către care a fost concepută Scriptura, care, pe drept, și-a dobândit meritul de a fi numită divină, acei martori, care, cu ajutorul divin, fie prin trup, fie prin spirit[16], au putut vedea sau chiar prevedea[17] acestea.

V. - *Răspunsurile la întrebările a III-a și a IV-a.*

De îndată ce mintea va fi fost, însă, îmbibată de începutul credinței, care lucrează prin iubire[18], tinde, trăind întru bine, să ajungă chiar la forma ideală[19], unde le este cunoscută inimilor sfinte și perfecte frumusețea inefabilă, a cărei deplină vedere este fericirea supremă. Aceasta este, de bună seamă, ceea ce cauți: *ce să fie ținut începutul și ce, sfârșitul;* a se începe prin credință, a se desăvârși prin forma ideală.[20] Aceasta este, însă, summa întregii definiții. Desigur, fundamentul cert și propriu al credinței catholice este

aliud, ait Apostolus, *nemo potest ponere, praeter id quod positum est, quod est Christus Jesus* (*I Cor.* III, 11). Neque hoc ideo negandum est proprium fundamentum esse fidei catholicae, quia putari potest aliquibus haereticis hoc nobiscum esse commune. Si enim diligenter quae ad Christum pertinent cogitentur, nomine tenus invenitur Christus apud quoslibet haereticos, qui se christianos vocari volunt; re ipsa vero non est apud eos. Quod ostendere nimis longum est; quoniam commemorandae sunt omnes haereses, sive quae fuerunt, sive quae sunt, sive quae potuerunt esse sub vocabulo christiano, et quam sit hoc verum per singulas quasque monstrandum. Quae disputatio tam multorum est voluminum, ut etiam infinita videatur.

VI. - *Quod mole exiguum possit manu contineri.*

Tu autem *Enchiridion* a nobis postulas, id est, *quod manu possit astringi, non quod armaria possit onerare.* Ut igitur ad illa tria redeamus, per quae diximus colendum Deum, fidem, spem, charitatem; facile est ut dicatur quid credendum, quid sperandum, quid amandum sit: sed quemadmodum adversus eorum qui diversa sentiunt calumnias defendatur, [Col. 0234] operosioris uberiorisque doctrinae est; quae ut habeatur, non brevi enchiridio manus debet impleri, sed grandi studio pectus accendi.

VII. - 2. *Symbolum et oratio dominica complectuntur fidem, spem et charitatem.*

Nam ecce tibi est Symbolum et dominica oratio; quid brevius auditur aut legitur? quid facilius memoriae commendatur? Quia enim de peccato, gravi miseria premebatur genus humanum, et divina indigebat misericordia, gratiae Dei tempus propheta praedicens ait, *Et erit; omnis qui invocaverit nomen Domini, salvus erit* (*Joel* II, 32): propter hoc oratio. Sed Apostolus cum ad ipsam gratiam commendandam hoc propheticum commemorasset testimonium, continuo subjecit, *Quomodo autem invocabunt, in quem non crediderunt* (*Rom.* X, 14)?

Christos; *căci alt fundament,* spune Apostolul, *nimenea nu poate pune, în afară de cel care s-a pus, care este Christos Isus* (*I Cor,* III, 11). Şi nu trebuie nicidecum negat cum că acesta este propriul fundament al credinţei catholice, doar fiindcă poate fi socotit că unii eretici ţin aceasta în comun cu noi. Pentru că, dacă sunt diligent cugetate cele ce ţin de Christos, Christos este întâlnit numai cu numele la oricare eretici, care vor[21] să fie numiţi de la sine creştini; prin realitatea însăşi, de fapt, la ei, El nu este. Ceea ce a arăta este prea lung, pentru că ar trebui amintite toate ereziile, fie care au fost, fie care sunt, fie care au putut[22] fi sub nume creştin, şi demonstrat, pentru fiecare din ele în parte, în ce măsură este adevărat că sunt erezii. Care dispută necesită atâtea volume, încât chiar pare infinită.

VI. - *Disputa nu-şi are locul într-un compendiu.*

Tu ceri, însă, de la mine un *Enchiridion,* adică, *ceva ce să poată fi ţinut strâns cu mâna*[23]*, nu ceva ce să îngreuneze armariile.* Ca să ne întoarcem, aşadar, la acelea trei, prin care am zis că trebuie cultivat Dumnezeu, prin credinţă, prin speranţă, prin iubire, mai uşor este să se spună ce trebuie crezut, ce, sperat, ce, iubit: ci cum trebuie apărat (cultul n. tr.) de calomniile acelora care simt diferit ţine de o doctrină mai trudnică şi mai fecundă, care, ca să fie stăpânită, nu este necesar a-ţi umple doar mâinile cu un enchiridion concis, ci a-ţi fi încins pieptul cu un mare studiu.[24]

VII. - 2. *Symbolul şi Rugăciunea către Domnul exprimă credinţa, speranţa şi iubirea.*

Căci iată, tu[25] ai Symbolul şi Rugăciunea către Domnul: mai scurt, ce poate fi citit sau auzit? Ce poate fi mai uşor încredinţat memoriei?[26] Căci, fiindcă neamul omenesc era, din cauza păcatului, împovărat de o grea mizerie şi avea arzătoare nevoie de misericordia divină, profetul, prezicând timpul graţiei lui Dumnezeu, zice: *Şi va fi: tot care va invoca numele Domnului va fi mântuit* (*Ioel,* II, 32): de asta, rugăciunea[27]. Dar, după ce amintise, spre împărtăşirea graţiei înseşi, această profetică mărturie, Apostolul a adăugat numaidecât: *În ce chip, însă, îl vor invoca pe Acela în care nu au crezut* (*Rom.* X, 14)?; de asta, Symbolul. În acestea două observă-le

propter hoc Symbolum. In his duobus tria illa intuere: **fides credit**, spes et charitas orant. Sed sine fide esse non **possunt**; ac per hoc et fides orat. Propterea quippe dictum est, *Quomodo invocabunt, in quem non crediderunt?*

VIII. - *Generalis explicatio fidei, spei et charitatis, et earum nexus.*

Quid autem sperari potest quod non creditur? Porro aliquid etiam quod non speratur, credi potest. Quis namque fidelium poenas non credit impiorum? nec sperat tamen, et quisquis eas imminere sibi credit ac fugaci motu animi exhorret, rectius timere dicitur quam sperare. Quae duo quidam distinguens ait:

Liceat sperare timenti.
(*Lucanus, Pharsal. lib.* 2, *v.* 15.)

Non autem ab alio poeta, quamvis meliore, proprie dictum est:

Hunc ego si potui tantum sperare dolorem.
(*Virgil., Aeneid. lib.* 4, *v.* 419.)

Denique nonnulli in arte grammatica verbi hujus utuntur exemplo ad ostendendam impropriam dictionem, et aiunt, *Sperare* dixit pro timere. Est itaque fides et malarum rerum, et bonarum: quia et bona creduntur, et mala; et hoc fide bona, non mala. Est etiam fides et praeteritarum rerum, et praesentium, et futurarum. Credimus enim Christum mortuum; quod jam praeteriit; credimus sedere ad dexteram Patris; quod nunc est: credimus venturum ad judicandum; quod futurum est. Item fides et suarum rerum est, et alienarum. Nam et se quisque credit aliquando esse coepisse, nec fuisse utique sempiternum; et alios, atque alia: nec solum de aliis hominibus multa, quae ad religionem pertinent, verum etiam [Col. 0235] de angelis credimus. Spes autem non nisi bonarum rerum est, nec nisi futurarum, et ad eum pertinentium qui earum spem gerere perhibetur. Quae cum ita sint, propter has causas distinguenda erit fides

pe acelea trei: credința crede, speranța și iubirea se roagă. Dar nu pot exista fără credință; și, prin aceasta, și credința se roagă. Tocmai de aceea s-a zis: *În ce chip îl vor invoca pe Acela în care nu au crezut?*

VIII. - *Explicarea generală a credinței, speranței și iubirii și legătura cauzală dintre ele.*

Ce poate fi, însă, sperat, care nu este crezut? Pe de altă parte, ceva, care nu este încă sperat, poate fi crezut. Căci cine dintre credincioși nu crede în pedepsele celor impii?; și totuși nu le speră, și, despre oricine crede că acelea îi sunt sieși iminente și se îngrozește de trecătorul tremur al spiritului, se spune mai apriat că se teme decât că speră. Aceste două distingându-le, neștine[28] a zis:

Să-i fie îngăduit temătorului să spere
(*Lucan, Pharsal.* II, *v.* 15)

Nici de către alt poet, cu toate că mai bun, nu s-a spus, însă, în mod propriu:

Dac'-am putut eu spera această atâta durere
(Verg. *Aen.* IV, *v.* 419)

Drept urmare, unii se folosesc, în arta gramaticii, de exemplul acestui cuvânt spre a arăta o exprimare improprie și zic: A spus „Spera" (Sperare) pentru „a se teme". Credința este și așa, și a lucrurilor rele, și a celor bune, fiindcă sunt crezute și cele bune, și cele rele; și asta, prin credință bună, nu rea. Credința este chiar și a lucrurilor trecute, și a celor actuale, și a celor viitoare. Căci credem că Christos a murit, ceea ce deja a trecut; credem că șade de-a dreapta Tatălui, ceea ce este acum; credem că va veni ca să judece[29], ceea ce este viitor. Iarăși, credința este și a lucrurilor proprii, și străine. Căci fiecare se crede și pe sine, și pe alții[30], și pe altele și că a început cândva să existe, și că n-a existat nicidecum dintotdeauna: credem, de asemenea, că multe care țin[31] de religie se referă nu numai la alți oameni, ci chiar și la îngeri. Speranța, însă, nu este decât a lucrurilor bune, și, iarăși, nu, decât a celor viitoare și a celor aparținătoare, în primul rând, la acela care este vădit pătruns de speranța lor. Așa stând lucrurile, va trebui, din aceste cauze, să fie deosebită credința de speranță[32], după cum prin cuvânt, așa și

ab spe, sicut vocabulo, ita et rationabili differentia. Nam quod attinet ad non videre, sive quae creduntur, sive quae sperantur, fidei speique commune est. In Epistola quippe ad Hebraeos, qua teste usi sunt illustres catholicae Regulae defensores, fides esse dicta est *Convictio rerum quae non videntur* (*Hebr.* XI, 1). Quamvis quando se quisque non verbis, non testibus, non denique ullis argumentis, sed praesentium rerum evidentiae credidisse, hoc est, fidem accommodasse dicit, non ita videtur absurdus, ut recte reprehendatur in verbo, eique dicatur, Vidisti; ergo non credidisti: unde putari potest non esse consequens ut non videatur res quaecumque creditur. Sed melius hanc appellamus fidem, quam divina eloquia docuerunt, earum scilicet rerum quae non videntur. De spe quoque ait Apostolus: *Spes quae videtur, non est spes: quod enim videt quis, quid sperat? Si autem quod non videmus speramus, per patientiam exspectamus* (*Rom.* VIII, 24, 25). Cum ergo bona nobis futura esse creduntur, nihil aliud quam sperantur. Jam de amore quid dicam, sine quo fides nihil prodest? Spes vero esse sine amore non potest. Denique, ut ait Apostolus Jacobus, *Et daemones credunt, et contremiscunt* (*Jacobi* II, 19): nec tamen sperant vel amant; sed potius quod speramus et amamus credendo venturum esse formidant. Propter quod apostolus Paulus fidem quae per dilectionem operatur, approbat atque commendat (*Galat.* V, 6), quae utique sine spe non potest esse. Proinde nec amor sine spe est, nec sine amore spes, nec utrumque sine fide.

IX. - 3. *Quid credendum, servato Symboli ordine, deinceps explicatur. Non opus esse curiosa inquisitione rerum naturalium. Christiano sufficere si credat a summe bona Trinitate omnia creata esse, eaque bona.*

Cum ergo quaeritur quid credendum sit quod ad religionem pertineat, non rerum natura ita rimanda est, quemadmodum ab eis quos physicos Graeci vocant: nec metuendum est, ne aliquid de vi et numero elementorum, de motu atque ordine et defectibus siderum, de figura coeli, de generibus et naturis animalium, fruticum, lapidum, fontium,

prin diferență rațională. Căci ceea ce ține de a nu vedea, fie cele ce sunt crezute, fie cele care sunt sperate, este comun credinței și speranței. Pe bună dreptate, în Epistola către evrei, de care s-au folosit ca martor iluștrii defensori ai Regulei[33] catholice s-a spus că credința este: *Dovedirea apriată a lucrurilor care nu sunt văzute* (*Evr.* XI, 11). Oricât, când cineva spune că el ar fi crezut, adică, și-ar fi fundamentat credința, nu vorbelor, nu martorilor, nu, în sfârșit, nici unor argumente, ci evidenței lucrurilor prezente, absurdul nu va apărea astfel, încât să fie pe drept mustrat în cuvânt și să i se spună: „Ai văzut; așadar nu ai crezut"[34]: de unde poate fi socotit că nu este logic să nu fie văzut oricare lucru care este crezut. Dar mai bine să numim credință ceea ce ne-au învățat cuvintele divine, adică aceea a lucrurilor care nu sunt văzute.[35] Chiar și despre speranță zice Apostolul: *Speranța care este văzută, nu este speranță: căci cine vede ceea ce speră? Dacă, însă, sperăm ceea ce nu vedem, așteptăm prin răbdare* (*Rom.* VIII, 24, 25). Așadar, când cele bune sunt crezute ca viitoare nouă, nu înseamnă nimic altceva, decât că sunt sperate. Și, acum, ce să spun despre iubire, fără de care credința nu este de nici un folos? Speranța, încaltea, nu poate exista fără iubire. În sfârșit, cum spune apostolul Iacob: *Și demonii cred și se cutremură* (*Iacob*, II, 19): totuși nu speră sau iubesc, ci, mai degrabă, crezând că ceea ce sperăm noi și iubim trebuie să vină, se înfricoșează. Din care cauză Apostolul Paul aprobă și împărtășește credința care lucrează prin iubire (*Galat.* V, 6): care, mai ales, nu poate exista fără speranță, nici, fără iubire, speranța, și nici una, nici alta, fără credință.[36]

IX. - 3. *În continuare se explică ce trebuie crezut, păstrând ordinea Symbolului. Nu e necesară o scrupuloasă investigare a lucrurilor naturale. Creștinului îi este suficient dacă crede că toate au fost create de către suprem buna Trinitate, și acestea, bune.*

Când, așadar, se întreabă ce trebuie crezut, care ține de religie, nu trebuie astfel scormonită natura lucrurilor, după cum, de către aceia pe care grecii îi numesc fizici: nici nu trebuie să ne temem[37] că creștinul ignoră cumva ceva despre forța și numărul elementelor, despre mișcarea sau ordinea și eclipsele astrelor, despre forma cerului, despre speciile și naturile animalelor, plantelor, pietrelor,

fluminum, montium, de spatiis locorum et temporum, de signis imminentium tempestatum, et alia sexcenta de iis rebus quas illi vel invenerunt vel invenisse se existimant, christianus ignoret; quia nec ipsi omnia repererunt tanto excellentes ingenio, flagrantes studio, abundantes otio, et quaedam humana conjectura investigantes, quaedam vero historica experientia perscrutantes, et in eis quae se invenisse gloriantur, plura opinantes potius quam scientes. Satis est christiano [Col. 0236] rerum creatarum causam, sive coelestium sive terrestrium, sive visibilium sive invisibilium, non nisi bonitatem credere Creatoris, qui est Deus unus et verus; nullamque esse naturam quae non aut ipse sit, aut ab ipso: eumque esse Trinitatem, Patrem scilicet, et Filium a Patre genitum, et Spiritum sanctum ab eodem Patre procedentem, sed unum eumdemque Spiritum Patris et Filii.

X. - *Contra Manichaeorum haeresim de origine mali.*

Ab hac summe et aequaliter et immutabiliter bona Trinitate creata sunt omnia, et nec summe, nec aequaliter, nec immutabiliter bona, sed tamen bona etiam singula: simul vero universa valde bona (Gen. I, 31); quia ex omnibus consistit universitatis admirabilis pulchritudo.

XI. - *Mala cur esse sinat Deus. Malum nihil aliud nisi privatio boni.*

In qua etiam illud quod malum dicitur, bene ordinatum et loco suo positum, eminentius commendat bona, ut magis placeant et laudabiliora sint dum comparantur malis. Neque enim Deus omnipotens, quod etiam infideles fatentur, rerum cui summa potestas (*Virgil., Aeneid. lib.* X, 100), cum summe bonus sit, ullo modo sineret mali aliquid esse in operibus suis, nisi usque adeo esset omnipotens et bonus, ut bene faceret et de malo. Quid est autem aliud quod malum dicitur, nisi privatio boni? Nam sicut corporibus animalium nihil est aliud morbis et vulneribus affici, quam sanitate privari (neque enim id agitur, cum adhibetur curatio, ut mala ista quae

izvoarelor, râurilor, munților, despre întinderea locurilor și a timpurilor, despre semnele iminentelor nenorociri și alte șase sute[38] despre acele lucruri pe care ei, fie că le-au descoperit, fie că socot că le-ar fi descoperit; pentru că nici înșiși cunoscătorii, dotați cu atâta talent, nu le-au descoperit pe toate, arzând de zel, plini de ocțiu și investigând ceva prin presupunere omenească, scrutând, într-adevăr, ceva prin experiență istorică și, întru acelea, pe care se sumețesc a le fi descoperit, în cele mai multe, sunt, mai degrabă, gâcitori decât știutori. Creștinului îi este de ajuns să creadă numai bunătatea Creatorului[39], care este Dumnezeul unul și adevărat[40], cauza lucrurilor create, fie cerești, fie pământești, fie vizibile, fie invizibile; și că nu există nici o natură care să nu fie sau El însuși, sau de la El însuși: că El este Trinitatea, Tatăl, adică, și Fiul, născut de către Tatăl, și Spiritul Sfânt, purcezător de la același Tatăl[41], dar unul și același Spirit al Tatălui și al Fiului.

X. - *Contra ereziei Manicheilor[42], despre originea răului.*

De către această suprem[43] și egal și imuabil bună Trinitate au fost create toate, și nici suprem, nici egal, nici imuabil bune, dar totuși bune, chiar fiecare în parte: împreună, cu adevărat toate bune foarte (*Gen.* I, 31); pentru că dintru toate consistă frumusețea mirabilă a totalității.

XI. - *De ce permite Dumnezeu să existe relele. Răul nu este nimic altceva decât privația binelui.*

Întru care (totalitate n. tr.), chiar și ceea ce este numit rău[44], bine orânduit și pus la locul său, și mai eminent pune în valoare cele bune, încât plac mai mult și sunt mai de lăudat, când sunt comparate cu cele rele. Căci nici Atotputernicul Dumnezeu, ceea ce și necredincioșii mărturisesc, a căruia este puterea supremă a lucrurilor (Verg. *Aened.* X, 100) cum este suprem bun, în nici un chip nu permitea să fie ceva rău în operele sale, dacă nu ar fi până-ntr-atât atotputernic și bun, încât să facă bine și din rău[45]. Însă, ce altceva este ceea ce e numit rău, dacă nu, privația[46] binelui? Căci, după cum, pentru corpurile viețuitoarelor, a fi afectate prin boli și răni nu este nimic altceva decât a fi private de sănătate (căci nici nu se întâmplă astfel, când este administrată îngrijirea, încât

inerant, id est, morbi ac vulnera recedant hinc, et alibi sint; sed utique ut non sint. Non enim ulla substantia, sed carnalis substantiae vitium est vulnus aut morbus: cum caro sit ipsa substantia, profecto aliquod bonum cui accidunt ista mala, id est privationes ejus boni quod dicitur sanitas); ita et animorum quaecumque sunt vitia, naturalium sunt privationes bonorum: quae cum sanantur, non aliquo transferuntur; sed ea quae ibi erant, nusquam erunt, quando in illa sanitate non erunt.

XII. - 4. *Creaturae omnes bonae, sed quia non summe bonae, ideo corruptibiles.*

Naturae igitur omnes, quoniam naturarum prorsus omnium Conditor summe bonus est, bonae sunt: sed quia non sicut earum Conditor summe atque incommutabiliter bonae sunt, ideo in eis et minui bonum et augeri potest. Sed bonum minui malum est; quamvis, quantumcumque minuatur, remaneat aliquid necesse est (si adhuc natura est) unde natura sit. Neque enim, si qualiscumque et quantulacumque natura est, consumi bonum quo natura est, nisi et ipsa consumatur, [Col. 0237] potest. Merito quippe natura incorrupta laudatur: porro si et incorruptibilis sit, quae corrumpi omnino non possit, multo est procul dubio laudabilior. Cum vero corrumpitur, ideo malum est ejus corruptio, quia eam qualicumque privat bono; nam si nullo bono privat, non nocet: nocet autem; admit igitur bonum. Quamdiu itaque natura corrumpitur, inest ei bonum quo privetur: ac per hoc si naturae aliquid remanebit quod jam corrumpi nequeat, profecto natura incorruptibilis erit, et ad hoc tam magnum bonum corruptione perveniet. At si corrumpi non desinet, nec bonum habere utique desinet, quo eam possit privare corruptio. Quam si penitus totamque consumpserit, ideo nullum bonum inerit, quia natura nulla erit. Quocirca bonum consumere corruptio non potest, nisi consumendo naturam. Omnis ergo natura bonum est; magnum, si corrumpi non potest; parvum, si potest: negari tamen

relele acelea, care erau înăuntru, adică bolile şi rănile, se departă de aici şi există altundeva; ci ele chiar nu mai există deloc. Căci nu vreo substanţă, ci viciul substanţei carnale este rana sau boala; când însăşi substanţa este carnea, şi, prin urmare, ceva bun[47], căruia i se întâmplă aceste rele, adică privaţiunile acelui bine, care se numeşte sănătate); astfel sunt oricare vicii ale spiritelor, sunt privaţiuni ale binelui natural, care, când sunt vindecate, nu se transferă în altă parte: ci acelea care erau acolo nu vor mai fi nicăieri, când nu vor mai fi în acea sănătate.

XII. - 4. *Toate creaturile, bune, dar, fiindcă nu suprem bune, de aceea, coruptibile.*

Aşadar, toate naturile[48] fiindcă Ziditorul absolut tuturor naturilor este la modul suprem bun, sunt bune; dar pentru că nu sunt suprem şi neschimbător bune, precum Ziditorul lor, tocmai de aceea în ele poate fi şi diminuat, şi sporit binele. Dar, a fi diminuat binele[49] este rău; deşi, oricât ar fi diminuat, este necesar să rămână ceva (dacă mai este încă natură), de unde natura să existe. Căci nici nu este posibil, dacă, oricum şi oricât, natura există, să fie distrus complet binele prin care natura există, decât, dacă este distrusă şi natura însăşi. De bună seamă, o natură necoruptă este, pe merit, lăudată. Apoi, dacă mai este şi incoruptibilă, care, într-un cuvânt, nu poate fi coruptă, este, fără îndoială, cu mult mai lăudabilă. Când, într-adevăr, se corupe, de aceea coruperea[50] ei este un rău, fiindcă o privează de un anumit bine; pentru că, dacă nu o privează de nici un bine, nu-i face rău; însă îi face rău: aşadar binele se micşorează[51]. Cât timp natura este coruptă astfel, se află în ea binele de care va fi privată, iar, prin aceasta, dacă îi va rămâne naturii ceva, care, de-acum, să se opună a fi corupt, va fi, fără îndoială, o natură incoruptibilă şi va ajunge[52] prin corupere la un atât de mare bine. Dacă, însă, nu ar înceta să se corupă, nu ar înceta, fără îndoială, nici să aibă binele de care coruperea să o poată priva. Decât, dacă din rădăcină şi toată s-ar mistui, din acest motiv nu ar mai avea în sine nici un bine, fiindcă nu ar mai fi nici o natură. Coruperea nu poate, prin urmare, mistui binele, decât mistuind natura. Aşadar, fiecare natură este un bine: mare, dacă nu poate fi coruptă, mic, dacă poate fi; fără îndoială, nu poate fi negat, decât

bonum esse, nisi stulte atque imperite prorsus non potest. Quae si corruptione consumitur, nec ipsa corruptio remanebit, nulla ubi esse possit subsistente natura.

XIII. - *Nullum malum, nisi quod et bonum sit.*

Ac per hoc nullum est quod dicitur malum, si nullum sit bonum. Sed bonum omni malo carens, integrum bonum est; cui verum inest malum, vitiatum vel vitiosum bonum est: nec malum unquam potest esse ullum, ubi bonum est nullum. Unde res mira conficitur, ut quia omnis natura, in quantum natura est, bonum est, nihil aliud dici videatur, cum vitiosa natura mala esse natura dicitur, nisi malum esse quod bonum est: nec malum esse, nisi quod bonum est; quoniam omnis natura bonum est, nec res aliqua mala esset, si res ipsa quae mala est, natura non esset. Non igitur potest esse malum, nisi aliquod bonum. Quod cum dici videatur absurde, connexio tamen ratiocinationis hujus velut inevitabiliter nos compellit hoc dicere. Et cavendum est, ne incidamus in illam propheticam sententiam, ubi legitur: *Vae iis qui dicunt quod bonum est malum, et quod malum est bonum; qui dicunt tenebras lucem, et lucem tenebras; qui dicunt dulce amarum, et amarum dulce* (*Isai.* V, 20). Et tamen Dominus ait: *Malus homo de malo thesauro cordis sui profert mala* (*Matth.* XII, 35). Quid est autem *malus homo*, nisi mala natura; quia homo natura est? Porro si homo aliquod bonum est, quia natura est, quid est malus homo, nisi malum bonum? Tamen cum duo ista discernimus, invenimus nec ideo malum quia homo est, nec ideo bonum quia iniquus est; sed bonum quia homo, malum quia iniquus. Quisquis ergo dicit, Malum est hominem esse; aut, Bonum est iniquum esse: ipse incidit in propheticam illam sententiam, *Vae iis qui dicunt quod bonum est malum, et quod malum est bonum.* Opus enim Dei culpat, [Col. 0238] quod est homo: et vitium hominis laudat, quod est iniquitas. Omnis itaque natura, etiamsi vitiosa est, in quantum natura est, bona est; in quantum vitiosa est, mala est.

grosolan şi prosteşte, că este totuşi un bine. Care, dacă s-ar mistui de tot prin corupţie, nu ar mai rămâne nici coruperea însăşi, nemaisubzistând nici o natură[53], unde să poată exista.

XIII. - *Nu există nici un rău, decât numai care-i şi bun.*

Iar, prin aceasta, nu există nimic din ceea ce numim rău, dacă nu-i nici un bine.[54] Dar, binele, lipsit de orice rău, este un bine integral; cel căruia, într-adevăr, îi este în sine răul este un bine viciat sau vicios, şi nu poate exista niciodată nici un rău, unde nu-i nici un bine. De unde se deduce un lucru de mirare, că, fiindcă orice natură, întrucât este natură, este un bine, se pare că nu se spune nimic altceva, când se spune că o natură vicioasă este o natură rea, decât că este rău ceea ce este bun: nici nu este rău, decât ceea ce este bun[55]; fiindcă orice natură este un bine, nici un lucru anume nu ar fi rău, dacă însuşi lucrul care este rău n-ar fi natură. Aşadar nu poate fi rău decât ceva bun. Şi, deşi pare absurd când o rostim, totuşi, conexiunea acestui raţionament ne constrânge inevitabil s-o rostim aşa. Şi trebuie să avem grijă să nu cădem în acea profetică sentinţă, unde se citeşte: *Vai celor care zic că binele este rău şi că răul este bine; care numesc întunericul lumină şi lumina întuneric, care numesc dulcele amar şi amarul dulce.* (*Isai.* V, 20). Şi, totuşi, Domnul zice: *Omul rău, din tezaurul rău al inimii sale, dă la iveală relele* (*Mat.* XII, 35). Ce este, însă, *omul rău*, dacă nu, natură rea, fiindcă omul este natură? Apoi, dacă omul este un oarecare bine, fiindcă este natură, ce este omul rău, dacă nu, un rău bun? Totuşi, când discernem acestea două, găsim că nu de aceea-i rău, fiindcă este om, nici de aceea-i bun, fiindcă este nedrept; ci, bun, fiindcă om, rău, fiindcă, nedrept. Aşadar, oricine zice: „Este un rău a fi om"; sau, „Este un bine a fi nedrept", cade el însuşi în acea profetică sentinţă: *Vai celor care zic că binele este rău şi că răul este bine.* Căci condamnă opera lui Dumnezeu, care este omul, şi laudă viciul omului, care este nedreptatea. Şi, astfel, oricare natură, chiar dacă este vicioasă, întrucât este natură, este bună, în cât este vicioasă, este rea.

XIV. - *Bonum et malum, licet contraria, simul in eadem re esse posse. Ex bonis mala, et in bonis.*

Quapropter in iis contrariis quae mala et bona vocantur, illa dialecticorum regula deficit, qua dicunt nulli rei duo simul inesse contraria. Nullus enim aer simul est et tenebrosus et lucidus: nullus cibus aut potus simul dulcis et amarus: nullum corpus simul ubi album, ibi et nigrum: nullum simul ubi deforme, ibi et formosum. Et hoc in multis ac pene in omnibus contrariis reperitur, ut in una re simul esse non possint. Cum autem bona et mala nullus ambigat esse contraria, non solum simul esse possunt, sed mala omnino sine bonis et nisi in bonis esse non possunt: quamvis bona sine malis possint. Potest enim homo vel angelus non esse injustus; injustus autem non potest esse nisi homo vel angelus: et bonum quod homo, bonum quod angelus; malum quod injustus. Et haec duo contraria ita simul sunt, ut si bonum non esset in quo malum esset, prorsus nec malum esse potuisset: quia non modo ubi consisteret, sed unde oriretur corruptio non haberet, nisi esset quod corrumperetur; quod nisi bonum esset, nec corrumperetur; quoniam nihil est aliud corruptio, quam boni exterminatio. Ex bonis igitur mala orta sunt, et nisi in aliquibus bonis non sunt: nec erat alias unde oriretur ulla mali natura. Nam si esset, in quantum natura esset, profecto bona esset: et aut incorruptibilis natura magnum esset bonum, aut etiam natura corruptibilis nullo modo esset nisi aliquod bonum, quod bonum corrumpendo posset ei nocere corruptio.

XV. - *Quomodo intelligendum illud,* Non potest arbor bona, *etc.*

Sed cum mala ex bonis orta esse dicimus, non putetur hoc dominicae sententiae refragari, qua dixit, *Non potest arbor bona fructus malos facere.* Non potest enim, sicut Veritas ait, colligi uva de spinis (*Matth.* VII, 18, 16), quia non potest nasci uva de spinis; sed ex bona terra et vites nasci posse videmus et spinas. Et eodem modo tanquam

XIV. - *Binele şi răul, chiar contrarii, pot exista simultan în unul şi acelaşi lucru. Relele sunt din cele bune şi în cele bune.*

De aceea, în acele contrarii, care se numesc relele şi bunele, lipseşte acea regulă a dialecticilor, după care zic că în nici un lucru nu pot să sălăşluiască simultan două contrarii. Căci nici un aer nu este simultan şi întunecat, şi strălucitor; nici o mâncare sau băutură, simultan, dulce şi amară; nici un corp, simultan, unde alb, acolo şi negru; nici unul, simultan, unde urât, acolo şi frumos. Şi faptul că nu pot să existe simultan în unul şi acelaşi lucru se întâlneşte în multe, şi aproape în toate, contrariile. Deşi nimeni nu se îndoieşte, însă, că bunele şi relele sunt contrarii, ele nu numai că pot exista simultan, dar relele nu pot, în general, exista fără cele bune, şi numai şi numai în cele bune: oricât cele bune pot, fără cele rele[56]. Căci poate omul sau îngerul să nu fie nedrept; nedrept, însă nu poate fi decât omul sau îngerul: şi, bun, întrucât, om; bun, întrucât, înger; rău, întru cât nedrept. Şi aceste două contrarii sunt împreună astfel, încât, dacă nu ar exista binele, în care să existe răul, nu ar putea exista în întregime nici răul, pentru că corupţia nu ar avea, nu numai unde să consiste, dar nici de unde să se nască, dacă nu ar exista ceea ce să fie corupt: pentru că, dacă nu ar fi bun, nici nu s-ar corupe, fiindcă coruperea nu este nimic altceva, decât exterminarea binelui. Aşadar, din cele bune s-au născut cele rele şi nu pot să existe decât numai şi numai în cele bune; şi nici nu era, altminteri, de unde să se fi ivit vreo natură a răului. Căci, dacă ar exista, întrucât ar fi natură, ar fi întru totul bună; şi, sau natura incoruptibilă ar fi un mare bine, sau chiar natura coruptibilă nu ar exista în nici un fel, decât ca şi ceva bun, încât, corupând binele, corupţia să-i poată face rău.

XV. - *În ce chip trebuie înţeles:* Nu poate arborele bun *etc.*

Dar, când zicem că relele s-au născut din cele bune, să nu se socotească aceasta a fi potrivnic acelei sentinţe a Domnului, prin care a spus: *Nu poate arborele bun face roade rele.* Căci nu se poate, după cum Adevărul spune, culege strugure dintru spini (*Mat.* VII, 18, 16), pentru că nu se poate naşte strugurele dintru spini, dar, din pământul bun, vedem că se pot naşte şi viţele, şi spinii. Şi,

arbor mala fructus bonos, id est, opera bona non potest facere voluntas mala: sed ex bona hominis natura oriri voluntas et bona potest et mala; nec fuit prorsus unde primitus oriretur voluntas mala, nisi ex angeli et hominis natura bona. Quod et ipse Dominus eodem loco, ubi de arbore et fructibus loquebatur, apertissime ostendit: ait enim, *Aut facite arborem bonam et fructum ejus bonum, aut facite arborem malam et fructum ejus malum* (*Id.* XII, 33): satis admonens ex arbore quidem bona malos, aut ex mala bonos nasci fructus non posse; ex ipsa tamen terra cui loquebatur, utramque arborem posse.

XVI. - 5. *Rerum causas nosse an pertineat* [Col. 0239] *ad felicitatem.*

Quae cum ita sint, quando nobis Maronis ille versus placet,

Felix qui potuit rerum cognoscere causas.
(*Georg. lib.* 2, *v.* 490.)

non nobis videatur ad felicitatem consequendam pertinere, si sciamus causas magnarum in mundo corporalium motionum, quae abditissimis naturae sinibus occuluntur;

Unde tremor terris, qua vi maria alta tumescant,
Objicibus ruptis, rursusque in se ipsa residant.
(*Ibid.*, *vv.* 479, 480.),

et caetera hujusmodi: sed bonarum et malarum rerum causas nosse debemus, et id hactenus, quatenus eas homini in hac vita erroribus aerumnisque plenissima, ad eosdem errores et aerumnas evadendas nosse conceditur. Ad illam quippe felicitatem tendendum est, ubi nulla quatiamur aerumna, nullo errore fallamur. Nam si causae corporalium motionum noscendae nobis essent, nullas magis nosse quam nostrae valetudinis deberemus. Cum vero eis ignoratis, medicos quaerimus, quis non videat quod de secretis coeli et terrae nos latet, quanta sit patientia nesciendum?

în acelaşi fel, după cum arborele rău, fructe bune, adică, voinţa[57] rea nu poate face fapte bune; dar din natura bună a omului pot să se nască şi voinţa bună, şi rea; nici nu a avut, cu siguranţă, de unde să se ivească la început voinţa rea, dacă nu din natura bună a îngerului şi a omului. Pentru că chiar Dumnezeu Însuşi, în acelaşi loc, unde vorbea despre arbore şi fructe, arată cât se poate de apriat, căci zice: *Sau faceţi arborele bun şi fructul lui bun, sau faceţi arborele rău şi fructul lui rău* (*Id.* XII, 33); amintindu-ne îndeajuns că, dintr-un arbore într-adevăr bun, fructe rele, sau dintr-unul rău, bune, nu pot să se nască; totuşi din însuşi pământul[58] (= omul, n. tr.), căruia îi vorbea, pot şi un arbore, şi celălalt.

XVI. - 5. *Dacă ţine de fericire cunoaşterea cauzelor lucrurilor.*

Aşa stând lucrurile[59], când ne place celebrul vers al lui Maro:

Ferice cine-a putut cunoaşte-ale lucrurilor cauze.
(*Georg.* II, *v.* 490)

nu ni se pare că ţine de dobândirea fericirii, dacă ştim cauzele marilor mişcări ale elementelor în lume, care se ascund în cele mai tainice profunzimi ale naturii:

Cum de-i cutremur, de ce adâncimea de mare se umflă,
Rostogolind stăvilare, şi însăşi s-astâmpără iarăşi.
(*Ibid.*, *v.* 479-80)

şi altele de acest fel: dar suntem datori a cunoaşte cauzele lucrurilor bune şi rele, şi asta, până acolo, până unde îi este permis omului să le cunoască, în această viaţă prea plină de erori şi de chinuri, spre a evita aceleaşi erori şi chinuri. De bună seamă, trebuie să tindem spre acea fericire, unde să nu fim răvăşiţi de nici un chin, să nu fim înşelaţi de nici o eroare. Căci, dacă tot trebuie să ne fie cunoscute cauzele mişcărilor elementelor naturale, nu ar trebui să cunoaştem niciuncle mai mult decât pe ale sănătăţii noastre. Când, într-adevăr, neştiutori de acestea, căutăm medicii, cine nu vede cât de mare ne este răbdarea neştiinţei că ne rămân ascunse secretele cerului şi pământului?

XVII. - *Error quid sit. Non omnis error noxius. Augustini error felix in bivio.*

Quamvis enim error quanta possumus cura cavendus sit, non solum in majoribus, verum etiam in minoribus rebus, nec nisi rerum ignorantia possit errari; non est tamen consequens ut continuo erret quisquis aliquid nescit, sed quisquis se existimat scire quod nescit: pro vero quippe approbat falsum, quod est erroris proprium. Verumtamen in qua re quisque erret, interest plurimum. Nam in una eademque re et nescienti sciens, et erranti non errans, recta ratione praeponitur. In diversis autem rebus, id est, cum iste sciat alia, ille alia; et iste utiliora, ille minus utilia, vel etiam noxia: quis non in eis quae ille scit, ei praeferat nescientem? Sunt enim quaedam quae nescire quam scire sit melius. Itemque nonnullis errare profuit aliquando, sed in via pedum, non in via morum. Nam nobis ipsis accidit ut in quodam bivio falleremur, et non iremus per eum locum ubi opperiens transitum nostrum Donatistarum manus armata subsederat: atque ita factum est ut eo quo tendebamus, per devium circuitum veniremus; cognitisque insidiis illorum, nos gratularemur errasse, atque inde gratias ageremus Deo. Quis ergo viatorem sic errantem sic non erranti latroni praeponere dubitaverit? Et fortasse ideo apud illum summum poetam loquens quidam miser amator,

Ut vidi (inquit), ut perii, ut me malus abstulit error!
(*Virgil. Eclog.* 8, *v.* 41.)

quoniam est et error bonus, qui non solum nihil obsit, verum etiam prosit aliquid. Sed diligentius considerata veritate, cum aliud nihil sit errare, quam verum putare quod falsum est, falsumque quod verum est; vel certum habere pro incerto, incertumve pro certo, sive falsum, sive sit verum; idque tam sit [Col. 0240] in animo deforme atque indecens, quam pulchrum et decorum esse sentimus, vel in loquendo, vel in assentiendo. *Est, est, Non, non* (*Matth.* V, 37): profecto et ob hoc ipsum est vita misera

XVII. - *Ce este eroarea. Nu orice eroare este dăunătoare. Eroarea ferice a lui Augustin, la o răscruce de drumuri.*

Căci, oricât trebuie să ne ferim de eroare, cu câtă grijă suntem în stare, nu numai în cele majore, dar chiar şi în lucrurile minore, şi nici nu se poate greşi prin nimic, decât prin necunoaşterea lucrurilor, totuşi, nu este neapărat logic că greşeşte continuu oricine nu ştie ceva, ci, cine se socoteşte pe sine a şti ceea ce nu ştie, aprobă, de bună seamă, falsul în locul adevăr(at)ului, ceea ce este specificul erorii. Dar, totuşi, este o foarte mare deosebire cine, în ce lucru, greşeşte. Căci, în unu şi acelaşi lucru, este preferat, cu dreaptă judecată, şi ştiutorul neştiutorului, şi negreşitorul greşitorului. În diferite lucruri, însă, adică, când unul ştie uncle, altul, altele, şi unul, mai utile, altul, mai puţin utile sau chiar dăunătoare, cine, în acelea pe care le ştie primul, l-ar prefera lui pe neştiutor? Sunt, însă, unele, pe care este mai bine a nu le şti decât a le şti. Tot astfel, unora le-a folosit oarecând să greşească, dar pe calea picioarelor, nu pe calea moravurilor[60]. Căci nouă înşine ni s-a întâmplat să ne înşelăm, într-o anume răscruce de drumuri, şi să nu mergem prin acel loc, unde, aşteptând trecerea noastră, se ascundea o ceată armată a donatiştilor; şi, aşa, s-a întâmplat să venim, printr-un circuit ocolit, la locul spre care ne îndreptam, şi, aflând de cursele acelora, ne-am gratulat că am greşit, şi, apoi, am adus mulţumiri lui Dumnezeu[61]. Cine ar sta, aşadar, la îndoială în a-l pune pe călătorul astfel greşitor mai presus de hoţii de drumul mare, negreşitori astfel? Şi, poate, de aceea, vorbind la acel minunat poet, un oarecare îndrăgostit sărac:

Cum te-am văzut, zice, cum m-am pierdut, cum m-a cuprins eroarea cea rea!
(Verg. *Eclog.* VIII, *v.* 41)

pentru că există şi eroare bună, care, nu numai că nu face nimic rău, ba, dimpotrivă, aduce şi un oarecare folos. Dar, scrutând şi mai mult adevărul, de vreme ce a greşi nu este nimic altceva decât a socoti adevărat ceea ce este fals şi fals ceea ce este adevărat, sau a lua certul drept incert şi incertul, drept cert, fie fals, fie adevărat, şi este atât de urât şi de necuviincios în spirit, cât simţim că este de plăcut şi de frumos, fie vorbind, fie asimţind: *Da-ul, da, Nu-ul, nu* (*Mat.*, V, 37): şi, fără îndoială, şi de la faptul însuşi este viaţa aceasta, pe care o trăim, mizeră, căci uneori ei, ca să nu fie părăsită, îi este

ista qua vivimus, quod ei nonnunquam, ut non amittatur, error est necessarius. Absit ut talis sit illa vita, ubi est animae nostrae ipsa veritas vita: ubi nemo fallit, fallitur nemo. Hic autem homines fallunt atque falluntur; miserioresque sunt cum mentiendo fallunt, quam cum mentientibus credendo falluntur. Usque adeo tamen rationalis natura refugit falsitatem, et quantum potest devitat errorem, ut falli nolint etiam quicumque amant fallere. Non enim sibi qui mentitur videtur errare, sed alium in errorem mittere credentem sibi. Et in ea quidem re non errat quam mendacio contegit, si novit ipse quid verum sit: sed in hoc fallitur, quod putat sibi suum non obesse mendacium; cum magis facienti quam patienti obsit omne peccatum.

XVIII. - 6. *Mendacium omne est peccatum, sed aliud alio gravius. Non mentiri qui nesciens falsum dicit, sed potius qui verum dicit quod putat falsum.*

Verum hic difficillima et latebrosissima gignitur quaestio, de qua jam grandem librum, cum respondendi necessitas nos urgeret, absolvimus: utrum ad officium hominis justi pertineat aliquando mentiri. Nonnulli enim eo usque progrediuntur, ut et pejerare, et de rebus ad Dei cultum pertinentibus ac de ipsa Dei natura falsum aliquid dicere, nonnunquam bonum piumque opus esse contendant. Mihi autem videtur peccatum quidem esse omne mendacium, sed multum interesse quo animo et quibus de rebus quisque mentiatur. Non enim sic peccat ille qui consulendi, quomodo ille qui nocendi voluntate mentitur: aut vero tantum nocet qui viatorem mentiendo in diversum iter mittit, quantum is qui viam vitae mendacio fallente depravat. Nemo sane mentiens judicandus est, qui dicit falsum quod putat verum: quoniam quantum in ipso est, non fallit ipse, sed fallitur. Non itaque mendacii, sed aliquando temeritatis arguendus est, qui falsa incautius credita pro veris habet. Potiusque e contrario, quantum in ipso est, ille mentitur, qui dicit verum quod putat falsum. Quantum enim ad animum

şi mai necesară eroarea. Doamne fereşte să fie astfel viaţa aceea, unde însuşi adevărul este viaţa sufletului nostru, unde nimeni nu înşală, nimeni nu este înşelat. Aici, însă, oamenii înşală şi sunt înşelaţi; şi sunt şi mai de plâns, mințind, când înşală, decât, când crezând mincinoşilor, sunt înşelaţi. Totuşi, natura raţională alungă până-ntr-atât falsitatea şi evită, cât poate, eroarea, încât nu vor să fie înşelaţi nici chiar cei care iubesc a înşela. Căci, celui care minte nu i se pare că-şi greşeşte sieşi, ci că îl duce în greşeală pe altul, încrezător sieşi. Şi, desigur, nu greşeşte în acel lucru pe care îl acoperă cu minciuna, dacă cunoaşte el însuşi care este adevărul, dar se înşală în aceea că socoate că minciuna sa nu-i face sieşi rău, pe când orice păcat îi face rău mai mult făcătorului decât pătimitorului.

XVIII. - 6. *Orice minciună este un păcat, dar una, mai grav decât alta. Nu minte cine, neştiind, rosteşte falsul, ci, mai degrabă, cine rosteşte ca adevărat ceea ce este fals.*

Într-adevăr, se naşte, aici, o foarte dificilă şi foarte încâlcită întrebare, despre care am închinat deja, când nevoia de a da un răspuns mă apăsa, o carte voluminoasă:[62] dacă ţine uneori de datoria omului drept să mintă. Căci unii[63] au ajuns până acolo, încât să socoată că este, uneori, o faptă bună şi pioasă şi a jura strâmb, şi a spune ceva fals şi despre lucrurile aparţinătoare cultului lui Dumnezeu, şi despre însăşi natura lui Dumnezeu. Mie, însă, mi se pare vădit că orice minciună este un păcat, dar este multă deosebire cu ce gând şi despre care lucruri minte fiecare. Căci nu păcătuieşte la fel acela care minte cu voinţa de a ajuta, precum acela, cu voinţa de a face rău, sau încaltea, nu face tot atât rău cine, mințind, trimite călătorul pe un drum abătut, cât acela care, înşelând prin minciună, strâmbează calea vieţii. Nimenea, care rosteşte falsul, fiindcă îl socoate adevărat, nu trebuie judecat întrutotul mințitor, deoarece, pe cât ţine de sine însuşi, nu înşală el însuşi, ci se înşală. Prin urmare, nu trebuie să i se aducă acuza minciunii, ci, până la urmă, a temerităţii, celui care, neprevăzător, ţine de crezut cele false în locul celor adevărate. Din contra, cine numeşte adevărat ceea ce socoate fals, pe cât ţine de el însuşi, mai degrabă, acela minte. Căci, întru cât ţine de spiritul lui, fiindcă nu

ejus attinet, quia non quod sentit hoc dicit, non verum dicit, quamvis verum inveniatur esse quod dicit: nec ullo modo liber est a mendacio, qui ore nesciens verum loquitur, sciens autem voluntate mentitur. Non consideratis itaque rebus ipsis de quibus aliquid dicitur, sed sola intentione dicentis, melior est qui nesciens falsum dicit, quoniam id verum putat, quam qui mentiendi animum sciens gerit, nesciens verum esse quod dicit. Ille namque non aliud habet in animo, aliud in verbo: huic vero qualecumque per se ipsum sit quod ab eo dicitur, [Col. 0241] liud tamen clausum in pectore, aliud in lingua promptum est; quod malum est proprium mentientis. In ipsarum autem quae dicuntur consideratione rerum tantum interest, qua in re quisque fallatur sive mentiatur, ut cum falli quam mentiri minus sit malum, quantum pertinet ad hominis voluntatem; tamen longe tolerabilius sit in his quae a religione sunt sejuncta, mentiri, quam in iis sine quorum fide vel notitia Deus coli non potest, falli. Quod ut illustretur exemplis, intueamur quale sit, si quispiam dum mentitur, vivere nuntiet aliquem mortuum; et alius dum fallitur, credat iterum Christum post quamlibet longa tempora moriturum: nonne illo modo mentiri quam isto modo falli imcomparabiliter praestat, multoque minoris mali est in illum errorem aliquem inducere, quam in istum ab aliquo induci?

XIX. - *Error alius quidem alio perniciosior, sed semper est malus.*

In quibusdam ergo rebus magno, in quibusdam parvo, in quibusdam nullo malo, in quibusdam nonnullo etiam bono fallimur. Nam magno malo fallitur homo, cum hoc non credit quod ad vitam ducit aeternam, vel hoc credit quod ad mortem ducit aeternam. Parvo autem malo fallitur, qui falsum pro vero approbando incidit in aliquas molestias temporales, quibus tamen adhibita fidelis patientia convertit eas in usum bonum. Velut si quisquam bonum hominem putando qui malus est, aliquid ab eo patiatur mali. Qui vero malum hominem ita bonum credit,

spune ceea ce simte, nu spune adevărul, oricât s-ar descoperi că este adevărat ceea ce zice: în nici un chip nu este liberat de minciună cine, neştiutor, rosteşte cu gura adevărul, însă, prin voinţă, ştiutor, minte. Luând în considerare, aşadar, nu lucrurile despre care se rosteşte ceva, ci singură intenţia rostitorului, este mai bun cine, neştiutor, spune falsul, fiindcă îl socoteşte adevărat, decât cine, ştiutor, poartă în sinea sa gândul de a minţi, neştiutor că ceea ce spune este adevărat. Căci acela nu are altceva în gând, altceva în cuvânt: acestuia, de bună seamă, indiferent cum este prin sine însăşi ceea ce spune, totuşi, altceva i-a zăcut închis în piept, altceva a dat la iveală în rostire;[64] rău, care este propriu mincinosului. Însă, în judecarea lucrurilor care se spun, este atâta deosebire în care lucru este înşelat sau minte fiecare, după cum, cât ţine de voinţa omului, a fi înşelat este un rău mai mic decât a minţi; totuşi este cu mult mai tolerabil a minţi în cele care sunt despărţite de religie, decât a fi înşelat în acelea fără a căror credinţă sau cunoaştere nu poate fi cultivat Dumnezeu. Ceea ce, ca să fie ilustrat prin exemple, să ne închipuim cum ar fi, dacă cineva, în timp ce minte, l-ar anunţa pe altul că un oarecare mort trăieşte, şi altul, în timp ce este înşelat, ar crede că Christos urmează să moară din nou, după un timp, indiferent cât de lung[65]: oare nu este incomparabil mai preferabil a minţi în felul acela decât a fi înşelat în felul acesta, şi nu este, oare, cu mult mai mic rău a induce pe altul în acea eroare, decât a fi indus de către altul în aceasta?

XIX. - *Eroarea, desigur, mai pernicioasă una decât alta, este, totdeauna, un rău.*

În unele lucruri, aşadar, suntem înşelaţi[66] printr-un rău mare, în unele, printr-unul mic, în unele, prin nici unul, în unele, chiar printr-un oarecare bine. Căci, printr-un mare rău, este înşelat omul, când nu crede ceea ce duce la viaţa eternă, sau crede ceea ce duce la moartea etenă. Printr-un rău mic este înşelat, însă, cine, luând de bun falsul, în locul adevăratului, cade în oarecari neplăceri temporare, cărora, totuşi, arătându-le pacienţa credinciosului[67], le schimbă rostul în bună folosinţă. Precum, dacă neştine, crezându-l om bun pe unul care este rău, ar îndura de la el un oarecare rău. Cine, într-adevăr, îl crede pe un om rău în aşa chip bun, încât nu

ut nihil ab eo patiatur mali, nullo malo fallitur: nec in eum cadit illa prophetica detestatio, *Vae iis qui dicunt quod malum est bonum*. De ipsis enim rebus quibus homines mali sunt, non de hominibus dictum intelligendum est. Unde qui adulterium dicit bonum, recte arguitur illa voce prophetica. Qui vero ipsum hominem dicit bonum, quem putat castum, nescit adulterum, non in doctrina rerum bonarum et malarum, sed in occultis humanorum fallitur morum; vocans hominem bonum, in quo putat esse quod esse non dubitat bonum et dicens malum adulterum et bonum castum: sed hunc bonum dicens, nesciendo adulterum esse, non castum. Porro si per errorem evadit quisque perniciem, sicut superius dixi nobis in itinere contigisse, etiam boni aliquid homini errore confertur. Sed cum dico in quibusdam rebus nullo malo aliquem, vel nonnullo etiam bono falli; non ipsum errorem dico nullum malum vel nonnullum bonum; sed malum quo non venitur, vel bonum quo venitur errando, id est, ex ipso errore quid non eveniat vel quid proveniat. Nam ipse per se ipsum error aut magnum in re magna, aut parvum in re parva, tamen semper est malum. Quis enim nisi errans malum neget, approbare [Col. 0242] falsa pro veris aut improbare vera pro falsis, aut habere incerta pro certis, vel certa pro incertis? Sed aliud est bonum hominem putare qui malus est, quod est erroris; et aliud est ex hoc malo aliud malum non pati, si nihil noceat homo malus, qui est putatus bonus. Itemque aliud est ipsam viam putare, quae non est ipsa; et aliud est ex hoc erroris malo aliquid boni consequi, velut est ab insidiis malorum hominum liberari.

XX. - 7. *Non omne genus erroris esse peccatum. Academicos refellit, qui ut error vitetur, omnem assensionem suspendi volunt.*

Nescio sane utrum etiam hujusmodi errores: cum homo de malo homine bene sentit, qualis sit nesciens; aut pro eis quae per sensus corporis capimus, occurrunt similia, quae spiritu tanquam corpore, aut corpore

ar îndura de la el nimic rău, nu este înşelat prin nici un rău; nici nu cade asupra sa acel profetic blestem: *Vai celor care zic că răul este bine*. Căci trebuie să înţelegem că s-a spus despre înseşi lucrurile prin care oamenii sunt răi, iar nu despre oameni. De unde, cine numeşte adulterul bun, pe drept este mustrat prin acea voce profetică. Cine, într-adevăr, numeşte bun însuşi omul pe care-l crede cast, neştiindu-l adulter, nu este înşelat în doctrina lucrurilor bune şi rele, ci, în tainele obiceiurilor umane; numind bun omul, în care socoate că există ceva, ce nu se îndoieşte că este bun, şi zicând că adulterul este rău şi castul bun, ci zicând că acesta este bun, neştiind că este adulter, nu cast.[68] Apoi, dacă, din eroare, cineva ocoleşte o primejdie de moarte, aşa cum am spus mai sus că ni s-a întâmplat nouă[69], în călătorie, i se aduce omului, prin eroare, chiar un oarecare bine. Dar, când afirm că, în anumite împrejurări, cineva se poate înşela fără nici un rău, sau, cineva, chiar cu un anumit bine, nu numesc eroarea în sine nici un rău sau un oarecare bine, ci răul la care nu s-a ajuns sau binele la care s-a ajuns greşind, adică, ce nu s-a întâmplat prin eroarea în sine sau ceea ce a ieşit bine. Însă eroarea în sine şi prin sine este, fie mare, în lucrurile mari, fie mic, în lucrurile mici, totuşi, totdeauna un rău. Căci cine, dacă nu un rătăcit cu mintea, ar putea să nege că este un rău a aproba cele false ca adevărate, sau a respinge cele adevărate ca false, sau a lua cele sigure drept nesigure sau cele nesigure drept sigure? Dar, una este a-l socoti om bun pe unul care este rău, ceea ce aparţine erorii, şi alta este ca din acest rău să nu înduri un alt rău, dacă omul rău, care a fost socotit bun, nu pricinuieşte nimic rău. Şi iarăşi, una este a socoti calea adevărată una care nu e cea adevărată, şi alta este a urma din acest rău al erorii ceva bine, precum este a scăpa de cursele oamenilor răi.

XX. - 7. *Nu orice fel de eroare este un păcat. Sunt combătuţi filosofii academici, care, ca să fie evitată eroarea, vor să înlăture orice acord al spiritului cu simţurile (= orice asensiune).*

Nu ştiu sigur, dacă chiar şi erorile de acest fel: când un om simte ceva bine despre un om rău, neştiind ce fel de om este; când, pentru acelea pe care le primim prin simţurile corpului, apar similitudini, care sunt simţite prin spirit întocmai ca prin trup şi

tanquam spiritu sentiuntur; quale putabat esse apostolus Petrus, quando existimabat se visum videre, repente de claustris et vinculis per angelum liberatus (*Act.* XII, 9): aut in ipsis rebus corporeis lene putatur esse quod asperum est, aut dulce quod amarum est, aut bene olere quod putidum est, aut tonare cum rheda transit, aut illum esse hominem cum alius sit, quando duo simillimi sibi sunt, quod in geminis saepe contingit; unde ait ille,

Gratusque parentibus error:
(*Virgil., Aeneid. lib.* 10, *v.* 392.)

et caetera talia etiam peccata dicenda sint. Nec quaestio nodosissima, quae homines acutissimos, Academicos torsit, nunc mihi enodanda suscepta est; utrum aliquid debeat sapiens approbare, ne incidat in errorem, si pro veris approbaverit falsa, cum omnia, sicut affirmant, vel occulta sint, vel incerta. Unde tria confeci volumina in initio conversionis meae, ne impedimento nobis essent, quae tanquam in ostio contradicebant. Et utique fuerat removenda inveniendae desperatio veritatis, quae illorum videtur argumentationibus roborari. Apud illos ergo error omnis putatur esse peccatum, quod vitari non posse contendunt, nisi omnis suspendatur assensio. Errare quippe dicunt eum quisquis assentitur incertis: nihilque certum esse in hominum visis, propter indiscretam similitudinem falsi, etiamsi quod videtur, forte sit verum, acutissimis quidem, sed impudentissimis conflictationibus disputant. Apud nos autem, *Justus ex fide vivit* (*Rom.* I, 17). At si tollatur assensio, fides tollitur; quia sine assensione nihil creditur. Et sunt vera quamvis non videantur, quae nisi credantur, ad vitam beatam, quae non nisi aeterna est, non potest perveniri. Cum istis vero utrum loqui debeamus ignoro, qui, non victuros in aeternum, sed in praesentia se vivere nesciunt: imo nescire se dicunt, quod nescire non possunt. Neque enim quisquam sinitur nescire se vivere: quandoquidem si [Col. 0243] non vivit, non potest aliquid vel nescire; quoniam non solum scire, verum etiam nescire viventis est. Sed videlicet non assentiendo quod

prin trup, întocmai ca prin spirit, cum credea apostolul Petru că se întâmpla, când, eliberat brusc din închisoare şi din lanţuri de către un înger, i se păru a vedea vedenii (*Fapt.* XXXI, *9*); sau, când, în înseşi lucrurile corporale, se crede că este neted ceea ce este aspru, sau dulce, ceea ce este amar, sau că este binemirositor ceea ce este putrid, sau că tună, când trece o căruţă, sau că este un anume om, când, de fapt, este altul, când doi sunt foarte asemănători loruşi, ceea ce se întâmplă adesea în cazul gemenilor, de unde spune celebrul poet:

Părinţilor dulce-nşelare
(*Verg. Aen.* X, *v.* 392)

şi celelalte de acest fel trebuie neapărat numite păcate[70]. Nici nu am de gând să descâlcesc acum o problemă foarte încâlcită, care i-a chinuit pe oamenii foarte pătrunzători, academicii: oare se cuvine ca înţeleptul să aprobe ceva, fără să cadă în greşeală, dacă, în locul celor adevărate, va fi aprobat cele false, fiindcă toate, după cum susţin ei, sunt, fie oculte, fie incerte. De unde, la începutul convertirii mele, am conceput trei volume[71], ca să nu-mi fie impediment cele ce mă contraziceau tocmai în pragul credinţei. Şi, a trebuit să înlătur, de la bun început, disperarea găsirii adevărului, care pare a fi întărită prin argumentele acelora.[72] După aceia, aşadar, orice eroare este socotită a fi un păcat, care, socot ei, nu se poate evita, decât dacă este înlăturată orice asensiune (= acord al simţurilor cu raţiunea, n. tr.). Spun ei, adică, că, oricine crede în cele incerte, mai cu seamă acela greşeşte, şi dispută, într-adevăr, cu cele mai subtile, dar şi cu cele mai neruşinate, plăsmuiri, că nu există nimic sigur în reprezentările (= imaginile venite prin simţuri, n. tr.) oamenilor, şi, din cauza nediferenţiatei similitudini cu falsul, chiar şi ceea ce se vede este doar întâmplător adevărat. După noi, însă, *Dreptul trăieşte dintru credinţă* (*Rom.* I, 17). Dar, dacă se înlătură asensiunea, se înlătură credinţa; căci, fără asensiune, nu poate fi crezut nimic. Şi există adevăruri, chiar dacă nu sunt văzute, care, dacă nu ar fi crezute, nu se poate ajunge la viaţa fericită, care este viaţa eternă. Ignor, într-adevăr, dacă trebuie să vorbim cu aceştia, care, nu doar că nu ştiu că vor trăi în etern, ci nu ştiu nici măcar că ei trăiesc în momentul de faţă; ba, mai mult, zic că ei nu ştiu, ceea ce nu pot să nu ştie. Căci nu-i este îngăduit cuiva să nu ştie că el trăieşte, deoarece, dacă nu trăieşte, nu poate, iată, fie şi să nu ştie ceva, pentru că nu numai a şti, ci chiar şi a nu şti îi este propriu celui care este viu.

vivant, cavere sibi videntur errorem: cum etiam errando convincantur vivere; quoniam non potest qui non vivit errare. Sicut ergo nos vivere non solum verum, sed etiam certum est; ita vera et certa sunt multa, quibus non assentiri, absit ut sapientia potius quam dementia nominanda sit.

XXI. - *Error non semper peccatum, sed semper malum.*

In quibus autem rebus nihil interest ad capessendum Dei regnum, utrum credantur, an non; vel utrum vera sive sint sive putentur, an falsa: in his errare, id est, aliud pro alio putare, non arbitrandum est esse peccatum; aut si est, minimum esse atque levissimum. Postremo, qualecumque illud et quantumcumque sit, ad illam viam non pertinet, qua imus ad Deum: quae via fides est Christi, quae per dilectionem operatur (*Galat.* V, 6). Neque enim ab hac via deviabat in geminis filiis gratus ille parentibus error: aut ab hac via deviabat apostolus Petrus, quando se existimans visum videre, aliud pro alio sic putabat, ut a corporum imaginibus, in quibus se esse arbitrabatur, vera in quibus erat corpora non dignosceret, nisi cum ab illo angelus, per quem fuerat liberatus, abscessit: aut ab hac via deviabat Jacob patriarcha, quando viventem filium a bestia credebat occisum (*Gen.* XXXVII, 33). In his atque hujusmodi falsitatibus, salva fide, quae in Deum nobis est, fallimur, et via non relicta quae ad illum ducit, erramus: qui errores etiamsi peccata non sunt, tamen in malis hujus vitae deputandi sunt, quae ita subjecta est vanitati, ut approbentur hic falsa pro veris, respuantur vera pro falsis, teneantur incerta pro certis. Quamvis enim haec ab ea fide absint, per quam veram certamque ad aeternam beatitudinem tendimus; ab ea tamen miseria non absunt, in qua adhuc sumus. Nullo modo quippe falleremur in aliquo vel animi vel corporis sensu, si jam vera illa atque perfecta felicitate frueremur.

Dar, neasimțind, într-adevăr, că trăiesc, li se pare că înlătură eroarea; pe când, chiar greșind, ar trebui să se convingă că trăiesc, fiindcă nu poate să greșească cel ce nu trăiește.[73] După cum, așadar, faptul că noi trăim nu numai că este adevărat, ci este chiar cert, astfel există multe adevărate și sigure, cărora faptul de a nu le asimți, Doamne păzește, să se numească înțelepciune mai degrabă decât demență.

XXI. - *Eroarea nu este totdeauna un păcat, dar este totdeauna un rău.*

În lucrurile care nu au, însă, nici o importanță pentru dobândirea împărăției lui Dumnezeu, dacă sunt crezute sau nu, sau dacă sunt adevărate sau false, sau sunt socotite adevărate sau false, a greși într-acestea, adică, a-l lua pe unul în locul altuia, nu trebuie socotit că este un păcat; sau, dacă este, este unul minim și foarte ușor.[74] Până la urmă, oricum și oricât este acela, el nu ține de calea aceea prin care mergem la Dumnezeu[75], care este calea credinței lui Christos, care lucrează prin iubire (*Galat.* V, 6). Căci nici acea „părinților plăcută-nșelare", în cazul fiilor gemeni, nu a dus la rătăcirea de pe această cale;[76] nici nu a rătăcit de pe această cale apostolul Petru, când își închipuia că a văzut vedenia, când socotea, în sfârșit, astfel altceva în locul a altceva, încât, după imaginile corpurilor, în care el socotea că se află, nu deosebea adevăratele corpuri în care se afla, decât, când îngerul, prin care a fost liberat, a plecat de la el; nici nu se abătea de la această cale Iacob, patriarhul, când își credea ucis de către fiară fiul, care trăia (*Gen.* XXXVII, 33). În acestea și în falsități de acest fel, ne înșelăm, însă credința ce-o avem în Dumnezeu rămâne neatinsă, și greșim, dar nu părăsim calea care duce la El; iar erorile de acest fel, chiar dacă nu sunt păcate, trebuie socotite totuși printre relele vieții acesteia, care astfel a fost supusă vanității, încât cele false sunt aprobate aici în locul celor adevărate, cele adevărate sunt respinse în locul celor false, cele incerte sunt urmate în locul celor certe. Căci, oricât ar lipsi acestea din acea credință, prin care, adevărată și sigură, tindem spre fericirea eternă, totuși nu lipsesc din acea mizerie în care încă mai suntem.[77] Și, cu siguranță, nu ne-am înșela în vreun simț, fie al spiritului, fie al trupului, dacă ne-am înfrupta de pe acum din acea adevărată și perfectă fericire.

XXII. - *Omne mendacium esse peccatum.*

Porro autem omne mendacium ideo dicendum est esse peccatum, quia homo non solum quando scit ipse quod verum sit, sed etiam si quando errat et fallitur sicut homo, hoc debet loqui quod animo gerit; sive illud verum sit, sive putetur et non sit. Omnis autem qui mentitur, contra id quod animo sentit loquitur voluntate fallendi. Et utique verba propterea sunt instituta, non per quae se homines invicem fallant, sed per quae in alterius quisque notitiam cogitationes suas perferat. Verbis ergo uti ad fallaciam, non ad quod instituta sunt, peccatum est. Nec ideo ullum mendacium putandum est non esse peccatum, quia possumus aliquando alicui prodesse mentiendo. [Col. 0244] Possumus enim et furando, si pauper cui palam datur, sentit commodum, et dives cui clam tollitur, non sentit incommodum: nec ideo tale furtum quisquam dixerit non esse peccatum. Possumus et adulterando, si aliqua, nisi ad hoc ei consentiatur, appareat amando moritura, et si vixerit, poenitendo purganda: nec ideo peccatum negabitur tale adulterium. Si autem merito nobis placet castitas, quid offendit veritas, ut propter alienam utilitatem illa non violetur adulterando, et violetur ista mentiendo ? Plurimum quidem ad bonum profecisse homines, qui non nisi pro salute hominis mentiuntur, non est negandum: sed in eorum tali profectu merito laudatur, vel etiam temporaliter remuneratur benevolentia, non fallacia, quae ut ignoscatur sat est, non ut etiam praedicetur, maxime in haeredibus Testamenti Novi, quibus dicitur, *Sit in ore vestro, Est, est; Non, non: quod enim amplius est, a malo est* (*Matth.* V, 37). Propter quod malum, quia subrepere in hac mortalitate non desinit, etiam ipsi cohaeredes Christi dicunt, *Dimitte nobis debita nostra* (*Id.* VI, 12).

XXII. - *Orice minciună este un păcat.*

Mai departe, însă, din acest motiv trebuie spus că orice minciună este un păcat[78], fiindcă omul, nu numai când ştie el însuşi ce este adevărat, ci chiar şi când greşeşte şi este înşelat ca om, trebuie să spună ceea ce poartă în suflet, fie că acela este un adevăr, fie că este socotit, dar nu este. Însă, fiecare, care minte, spune cu voinţa de a înşela[79], împotriva a ceea ce simte în suflet. Şi, în orice caz, cuvintele au fost create tocmai de aceea, ca fiecare să aducă la cunoştinţa altuia gândurile sale, nu ca oamenii să se înşele unii pe alţii prin ele. A te folosi, aşadar, de cuvinte în scopul înşelăciunii, nu în scopul pentru care au fost ele create, este un păcat. Nici o minciună nu trebuie, prin urmare, socotită că nu este un păcat, pe motiv că putem fi cândva de folos cuiva, mințind. Căci putem şi furând, dacă săracul căruia i se dă pe faţă simte avantajul, iar bogatul căruia i se fură pe ascuns nu simte dezavantajul: şi totuşi nimenea nu ar spune că un atare furt nu este un păcat. Putem şi preacurvind, dacă vreuna ar părea că va muri iubind, dacă nu i s-ar consimţi la aceasta, iar, dacă ar trăi, s-ar putea purga, căindu-se: nici un atare adulter nu va fi, din acest motiv, tăgăduit ca păcat. Dacă, însă, nouă ne place, pe drept cuvânt, castitatea, ce ne jigneşte adevărul, admiţând că aceea n-a fost violată preacurvind pentru un avantaj străin, dar este violat acesta, mințind?[80] Într-adevăr, nu trebuie negat că oamenii, care nu mint decât pentru salvarea omului, au ajuns în foarte mare măsură la bine, dar, într-un astfel de demers ca al acelora, e lăudată, pe drept, şi, temporar, chiar răsplătită, bunăvoinţa, nu înşelăciunea, căreia îi este de ajuns să fie iertată şi să nu fie neapărat predicată, mai ales printre moştenitorii Noului Testament, cărora li se spune: *Căci cuvântul vostru să fie: Ceea ce este da, da, şi ceea ce este nu, nu, iar ceea ce este mai mult decât aceasta, de la cel rău este* (*Mat.* V, 37). Din cauza cărui rău, care nu încetează să se strecoare în această fire muritoare, chiar şi înşişi comoştenitorii lui Christos zic: *Iartă-ne datoriile noastre* (*Ibid.* VI, 12)[81].

XXIII. - 8. *Causa rerum bonarum, bonitas Dei; malarum, voluntas deficiens boni mutabilis.*

His itaque pro hujus brevitatis necessitate tractatis, quoniam causae cognoscendae sunt rerum bonarum et malarum, quantum viae satis est quae nos perducat ad regnum, ubi erit vita sine morte, sine errore veritas, sine perturbatione felicitas: nequaquam dubitare debemus, rerum quae ad nos pertinent bonarum causam non esse nisi bonitatem Dei; malarum vero ab immutabili bono deficientem boni mutabilis voluntatem, prius angeli, hominis postea.

XXIV. - *Secundae malorum causae, ignorantia et concupiscentia.*

Hoc primum est creaturae rationalis malum, id est, prima privatio boni: deinde jam etiam nolentibus subintravit ignorantia rerum agendarum, et concupiscentia noxiarum; quibus comites subinferuntur error et dolor: quae duo mala quando imminentia sentiuntur, ea fugitantis animi motus vocatur metus. Porro animus cum adipiscitur concupita, quamvis perniciosa vel inania, quoniam id errore non sentit, vel delectatione morbida vincitur, vel vana etiam laetitia ventilatur. Ex his morborum, non ubertatis, sed indigentiae tanquam fontibus omnis miseria naturae rationalis emanat.

XXV. - *Poenae peccatis irrogatae.*

Quae tamen natura in malis suis non potuit amittere beatitudinis appetitum. Verum haec communia mala sunt et hominum et angelorum pro sua malitia Domini justitia damnatorum. Sed homo habet et poenam propriam, qua etiam corporis morte punitus est. Mortis ei quippe supplicium Deus comminatus fuerat, si peccaret: sic eum munerans libero arbitrio, ut tamen [Col. 0245] regeret imperio, terreret exitio; atque in paradisi felicitate tanquam in umbra vitae, unde justitia custodita in meliora conscenderet, collocavit (*Gen.* II, 17, 15).

XXIII. - 8. *Cauza lucrurilor bune este bunătatea lui Dumnezeu, a celor rele, voința slăbită a binelui schimbător.*

Acestea fiind astfel tratate, anume din necesitatea scurtimii, fiindcă trebuie cunoscute cauzele lucrurilor bune şi rele, cât îi este necesar căii care ne duce pe noi la împărăția, unde va fi viață fără moarte, adevăr fără eroare şi fericire fără tulburare; nu trebuie să ne îndoim în nici un chip că, adevărata cauză a lucrurilor bune care țin de noi nu este decât numai şi numai bunătatea lui Dumnezeu;[82] a celor rele, cu adevărat, voința slăbită a unui bine schimbător față de binele imuabil[83], mai întâi a îngerului, apoi a omului.

XXIV. - *Ignoranța şi concupiscența, cauzele secundare ale relelor.*

Acesta este primul rău al creaturii raționale, adică, prima privare a binelui; apoi s-au strecurat pe furiş, şi încă chiar nevoitorilor, ignorarea menirii (= lucrurilor de făcut, n. tr.) şi concupiscența lucrurilor dăunătoare, cărora li s-au adăugat însoțitori eroarea şi durerea, două rele, care, când sunt simțite iminente, acel tremur al spiritului păzitor este numit teamă. Apoi, când spiritul îşi dobândeşte dorurile, oricât de vătămătoare şi de deşarte, pentru că, din eroare, nu simte aceasta, este, fie învins de o delectare morbidă, fie încins chiar de o bucurie vană. Din acestea, ca din izvoare ale bolilor, nu ale abundenței, ci ale lipsei, emană[84] întreaga mizerie a naturii raționale.

XXV. - *Pedepsele aplicate păcatelor.*

Natură, care nu a putut, totuşi, să-şi piardă, în relele sale, dorința beatitudinii. Într-adevăr, aceste rele sunt comune şi oamenilor, şi îngerilor fireşte pedepsiți de justiția lui Dumnezeu pentru maliția lor. Omul are, însă, şi o pedeapsă proprie, prin care a fost pedepsit chiar cu moartea trupului. Căci Dumnezeu îl amenințase, dacă va păcătui, cu supliciul morții, dăruindu-l astfel cu liberul arbitru, încât să cârmuiască totuşi la poruncă şi să se teamă de moarte; şi l-a aşezat astfel în fericirea paradisului ca şi în umbra vieții, de unde, păzind justiția[85], să se înalțe spre mai bune (*Gen.* II, 17-15).

XXVI. - *Peccati Adae poena in tota ipsius stirpe. Contra Pelagianos.*

Hinc post peccatum exsul effectus, stirpem quoque suam, quam peccando in se tanquam in radice vitiaverat, poena mortis et damnationis obstrinxit: ut quidquid prolis ex illo et simul damnata per quam peccaverat conjuge, per carnalem concupiscentiam, in qua inobedientiae poena similis retributa est, nasceretur, traheret originale peccatum, quo traheretur per errores doloresque diversos ad illud extremum cum desertoribus angelis vitiatoribus et possessoribus et consortibus suis sine fine supplicium. Sic *per unum hominem peccatum intravit in mundum, et per peccatum mors; et ita in omnes homines pertransiit, in quo omnes peccaverunt* (*Rom.* V, 12). Mudum quippe appellavit eo loco Apostolus universum genus humanum.

XXVII. - *Hominis conditio post Adae peccatum. Hominis reformatio ex sola Dei misericordia.*

Ita ergo se res habebat: jacebat in malis, vel etiam volvebatur, et de malis in mala praecipitabatur totius humani generis massa damnata; et adjuncta parti eorum qui peccaverant angelorum, luebat impiae desertionis dignissimas poenas. Ad iram quippe Dei pertinet justam, quidquid caeca et indomita concupiscentia faciunt libenter mali, et quidquid manifestis opertisque poenis patiuntur inviti: non sane Creatoris desistente bonitate et malis angelis subministrare vitam vivacemque potentiam, quae subministratio si auferatur, interibunt; et hominum, quamvis de propagine vitiata damnataque nascentium, formare semina et animare, ordinare membra, per temporum aetates, per locorum spatia vegetare sensus, alimenta donare. Melius enim judicavit de malis bene facere, quam mala nulla esse permittere. Et si quidem in melius hominum reformationem nullam prorsus esse voluisset, sicut impiorum nulla est angelorum, nonne merito fieret, ut natura quae Deum deseruit, quae praeceptum

XXVI. - *Pedeapsa păcatului lui Adam, asupra întregii sale stirpe. Împotriva pelagienilor.*

Devenit exilat de acolo, după păcatul, prin care pe-ntreaga sa stirpe, pe care, păcătuind, o viciase în sine întocmai din rădăcină, a legat-o prin pedeapsa morții și a damnării:[86] încât orice vlăstar s-ar naște dintru el și din împreună cu el damnata-i soție, prin care a păcătuit, să-și atragă asupra, prin concupiscența carnală, întru care s-a retribuit[87] pedeapsa similară a inobedienței, păcatul originar, prin care să fie târât, prin erori și dureri diverse, împreună cu îngerii căzuți, viciatorii și posesorii, și consorții lor, la acel extrem supliciu și fără de sfârșit. Așa, *printr-un singur om a intrat păcatul în lume, și, prin păcat, moartea; și astfel moartea a trecut asupra tuturor oamenilor, căci toți au păcătuit* (*Rom.*, V, 12). Lume, însă, a numit, în acel loc, Apostolul întreg neamul omenesc.[88]

XXVII. - *Condiția omului după păcatul lui Adam. Reabilitarea omului, doar prin singură misericordia lui Dumnezeu.*

Așa stăteau, așadar, lucrurile: zăcea în rele, sau chiar se rostogolea și era aruncată din rele în rele massa damnată[89] a întregului neam omenesc; și, adăugată părții acelor îngeri care păcătuiseră, ispășea binemeritatele pedepse ale impiei răzvrătiri. Ține, într-adevăr, de dreapta mânie a lui Dumnezeu orice săvârșesc, din oarbă și neînfrânată concupiscență, de bună voie, cei răi și orice pătimesc, prin pedepse vădite și tainice, nevoitorii[90]: neîncetând întrutotul bunătatea Creatorului și a furniza îngerilor răi viață și putere mereu vie, care furnizare, dacă ar fi retrasă, ei ar pieri; și oamenilor, deși născuți dintr-o viță viciată și damnată, a le forma sămânța și a-i însufleți, a le modela mădularele, a le înviora simțurile și a le dărui nutremânt prin vârstele timpurilor și prin întinderile locurilor.[91] Căci a judecat că este mai bine a face bine din rele, decât a nu îngădui[92] niciunor rele să existe. Și, dacă ar fi voit să nu existe, într-un cuvânt, nici o refacere întru mai bine a oamenilor, după cum nu este nici una a impiilor îngeri, oare nu ar fi fost drept ca natura, care l-a părăsit[93] pe Dumnezeu, care a călcat preceptul, pe care ar fi putut mai ușor

sui Creatoris, quod custodire facillime posset, sua male utens potestate calcavit atque transgressa est, quae in se sui Conditoris imaginem ab ejus lumine contumaciter aversa violavit, quae salubrem servitutem ab ejus legibus male libero abrupit arbitrio, universa in aeternum desereretur ab eo, et pro suo merito poenam penderet sempiternam? Plane ita faceret, si tantum justus, non etiam misericors esset, suamque indebitam misericordiam multo evidentius in indignorum potius liberatione monstraret.

XXVIII. - 9. [Col. 0246] *Dejectis desertoribus angelis, caeteri in beatitudine formati.*

Angelis igitur aliquibus impia superbia deserentibus Deum, et in hujus aeris imam caliginem de superna coelesti habitatione dejectis, residuus numerus angelorum in aeterna cum Deo beatitudine et sanctitate permansit. Neque enim ex uno angelo lapso atque damnato caeteri propagati sunt, ut eos sicut homines originale malum obnoxiae successionis vinculis obligaret, atque universos traheret ad debitas poenas: sed eo qui diabolus factus est, cum sociis impietatis elato, et ipsa cum eis elatione prostrato, caeteri pia obedientia Domino cohaeserunt, accipientes etiam, quod illi non habuerunt, certam scientiam, qua essent de sua sempiterna et nunquam casura stabilitate securi.

XXIX. - *In locum angelorum ejectorum succedit pars hominum reparata.*

Placuit itaque universitatis creatori atque moderatori Deo, ut quoniam non tota multitudo angelorum Deum deserendo perierat, ea quae perierat in perpetua perditione remaneret; quae autem cum Deo illa deserente perstiterat, de sua certissime cognita semper futura felicitate gauderet: alia vero creatura rationalis quae in hominibus erat, quoniam peccatis atque suppliciis et originalibus et propriis tota perierat, ex ejus parte reparata, quod angelicae societati ruina illa diabolica minuerat,

să-l păzească, al Creatorului său, folosindu-şi rău puterea sa, şi s-a desfrânat, care a violat în sine imaginea Ziditorului său, întorcându-se trufaş de la lumina Lui, care a scuturat rău, prin liberul arbitru, de la legile Lui, servitutea salubră, n-ar fi fost pe merit ca întreagă să fi fost părăsită de El în etern şi să-şi ispăşească, pe merit, pedeapsa sempiternă? Poate că ar fi făcut întocmai aşa, dacă ar fi numai drept nu şi misericordios şi nu ar arăta, mai degrabă, misericordia sa nedatorată întru eliberarea celor nedemni.

XXVIII. - 9. *Îngerii dezertori fiind alungaţi, ceilalţi sunt statorniciţi în beatitudine.*

Părăsindu-l, aşadar, unii îngeri, printr-o impie superbie, pe Dumnezeu, şi alungaţi din divinul lăcaş ceresc, în cea mai adâncă negură a acestui văzduh[94], numărul care a mai rămas al îngerilor s-a statornicit, împreună cu Dumnezeu, în eternă beatitudine şi sanctitate. Căci ceilalţi nu s-au înmulţit dintr-un înger căzut şi damnat, ca să-i lege şi pe ei, ca pe oameni, păcatul originar, în lanţurile vinei moştenite, şi să-i târască pe toţi la pedepsele îndatorate: ci, după ce acela care a devenit diavol, răzvrătit împreună cu soţii[95] impietăţii şi, dimpreună cu ei, prin însăşi răzvrătirea[96], nimicit, ceilalţi, prin pioasă obedienţă, s-au ataşat strâns împreună lui Dumnezeu, primind încă şi ceea ce ei nu avuseseră, conştiinţa neîndoielnică, prin care să fie siguri de stabilitatca lor sempiternă şi niciodată trebuind să cadă.

XXIX. - *În locul îngerilor alungaţi succedă partea reînnoită a oamenilor.*

Şi astfel i-a plăcut lui Dumnezeu, Creatorul şi Împăciuitorul universului, ca, pentru că nu toată multitudinea îngerilor se pierduse, părăsindu-l pe Dumnezeu, aceea, care se pierduse, să rămână în perpetuă perdiţie, cealaltă, însă, care, părăsind-o pe prima, rămăsese statornică, împreună cu Dumnezeu, să se bucure pururea, prin cunoaşterea foarte sigură de sine, de fericirea viitoare: iar altă creatură raţională, care era în oameni, fiindcă se pierduse toată prin păcate şi suplicii şi originare, şi proprii, din partea reînnoită a ei, să completeze ceea ce a micşorat din societatea

suppleretur. Hoc enim promissum est resurgentibus sanctis, quod erunt aequales angelis Dei (*Luc.* XX, 36). Ita superna Jerusalem mater nostra, civitas Dei, nulla civium suorum numerositate fraudabitur, aut uberiore etiam copia fortasse regnabit. Neque enim numerum aut sanctorum hominum, aut immundorum daemonum novimus, in quorum locum succedentes filii sanctae matris, quae sterilis apparebat in terris, in ea pace de qua illi ceciderunt, sine ullo temporis termino permanebunt. Sed illorum civium numerus, sive qui est, sive qui futurus est, in contemplatione est ejus artificis, qui vocat ea quae non sunt, tanquam ea quae sunt (*Rom.* IV, 17), atque in mensura et numero et pondere cuncta disponit (*Sap.* XI, 21).

XXX. - *Non meritis, nec libero arbitrio reparari homines, sed gratia.*

Verum haec pars generis humani, cui liberationem Deus regnumque promisit aeternum, numquid meritis operum suorum reparari potest? Absit. Quid enim boni operatur perditus, nisi quantum fuerit a perditione liberatus? Numquid libero voluntatis arbitrio? Et hoc absit: nam libero arbitrio male utens homo, et se perdidit et ipsum. [Col. 0247] Sicut enim qui se occidit, utique vivendo se occidit, sed se occidendo non vivit, nec se ipsum poterit resuscitare cum occiderit: ita cum libero peccaretur arbitrio, victore peccato amissum est liberum arbitrium; *A quo enim quis devictus est, huic et servus addictus est* (*II Petr.* II, 19). Petri certe apostoli est ista sententia: quae cum vera sit, qualis, quaeso, potest servi addicti esse libertas, nisi quando eum peccare delectat? Liberaliter enim servit, qui sui domini voluntatem libenter facit. Ac per hoc ad peccandum liber est, qui peccati servus est. Unde ad juste faciendum liber non erit, nisi a peccato liberatus esse justitiae coeperit servus. Ipsa est vera libertas propter recti facti laetitiam, simul et pia servitus propter praecepti obedientiam. Sed ad bene faciendum ista libertas unde erit homini addicto et

angelică acea cădere diabolică. Căci aceasta li s-a promis sfinților înviați, că vor fi egalii îngerilor lui Dumnezeu (*Luca*, XX, 36). Astfel, divina noastră maică, Ierusalimul, cetatea lui Dumnezeu, nu va fi păgubită de nici o mulțime a cetățenilor săi, sau[97], poate, chiar va domni cu o abundență și mai rodnică. Căci noi nu cunoaștem numărul, nici al oamenilor sfinți, nici al imunzilor demoni, în locul cărora se vor statornici[98], succedenți, fără nici un fel de hotar al timpului, în acea pace, din care ei au căzut, fiii sfintei maici[99], care apărea sterilă pe pământ. Dar numărul acelor cetățeni, fie care este, fie care va fi, este în contemplarea Creatorului său, Carele cheamă cele ce nu sunt, întocmai ca și cele ce sunt (*Rom.* IV, 17), și toate le orânduiește după măsură și număr și greutate (*Înțel.* XI, 21).

XXX. - *Nu prin merite, nici prin liberul arbitru sunt reînnoiți oamenii, ci prin grație.*

Oare această parte a neamului omenesc, căreia Dumnezeu i-a promis liberarea și împărăția eternă, poate fi ea, într-adevăr, reînnoită prin meritele lucrărilor sale? Doamne ferește! Căci ce bine poate face cel pierdut, înafara faptului că va fi fost liberat de pierdție? Oare prin liberul arbitru al voinței? Și asta, Doamne ferește; căci, folosindu-se rău de liberul arbitru, omul s-a pierdut și pe sine, și pe acela (= liberul arbitru, n.tr.). Fiindcă, după cum cel care se sinucide, numai trăind se sinucide, dar, sinucigându-se, nu trăiește, și nu va putea, de vreme ce se va fi sinucis, să se învie pe sine însuși, tot așa, de vreme ce a păcătuit prin liberul arbitru, prin păcatul învingător a fost abandonat liberul arbitru, căci: *Cine de care a fost învins, aceluia îi este lăsat rob* (*II Petru*, II, 19). Desigur, aceasta este sentința apostolului Petru, și, cum ea este adevărată, care poate fi, te întreb, libertatea sclavului înrobit, dacă nu, când se încântă că el păcătuiește? Căci slujește ca un om liber cel care împlinește bucuros voința stăpânului său. Dar, prin aceasta, cel care este sclavul păcatului este liber spre a păcătui. De unde, nu va fi liber spre a proceda drept, decât dacă, liberat de păcat, va începe să fie sclavul dreptății. Însăși adevărata libertate este pentru bucuria faptei drepte, după cum și pioasa sclavie, pentru obedienta poruncii.[100] Dar de unde îi va veni omului înrobit și vândut această

vendito, nisi redimat cujus illa vox est, *Si vos Filius liberaverit, tunc vere liberi eritis* (*Joan.* VIII, 36)? Quod antequam fieri in homine incipiat, quomodo quisquam de libero arbitrio in bono gloriatur opere, qui nondum est liber ad operandum bene, nisi se vana superbia inflatus extollat? quam cohibet Apostolus dicens, *Gratia salvi facti estis per fidem.*

XXXI. - *Fides et opera bona ex Dei dono.*

Et ne ipsam sibi saltem fidem sic arrogarent, ut non intelligerent divinitus esse donatam, sicut idem apostolus alio loco dicit, se ut fidelis esset misericordiam consecutum (*I Cor.* VII, 25); hic quoque adjunxit, atque ait, *Et hoc non ex vobis, sed Dei donum est; non ex operibus, ne forte quis extollatur.* Et ne putarentur fidelibus bona opera defutura, rursus adjecit: *Ipsius enim sumus figmentum creati in Christo Jesu in operibus bonis, quae praeparavit Deus, ut in illis ambulemus* (*Ephes.* II, 8-10). Tunc ergo efficimur vere liberi, cum Deus nos fingit, id est, format et creat, non ut homines, quod jam fecit; sed ut boni homines simus, quod nunc gratia sua facit: ut simus in Christo Jesu nova creatura (*Galat.* VI, 15), secundum quod dictum est, *Cor mundum crea in me, Deus* (*Psal. L*, 12). Neque enim cor ejus, quantum pertinet ad naturam cordis humani, non jam creaverat Deus.

XXXII. - *Bona voluntas a Deo.*

Item ne quisquam, etsi non de operibus, de ipso glorietur libero arbitrio voluntatis, tanquam ab ipso incipiat meritum, cui tanquam debitum reddatur praemium, bene operandi ipsa libertas; audiat eumdem gratiae praeconem dicentem, *Deus est enim qui operatur in vobis et velle et operari, pro bona voluntate* (*Philipp.* II, 13). Et alio loco: *Igitur non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei* (*Rom.* IX, 16). Cum procul dubio, si homo ejus aetatis est ut ratione jam

libertate de a face bine, dacă nu îl va răscumpăra Cel a Căruia este mirifica voce: *Dacă Fiul vă va fi liberat pe voi, atunci veți fi cu adevărat liberi* (*Ioan*, VIII, 36)? Fapt care, înainte să înceapă a se împlini în om, în ce chip cineva, care nu este liber spre a face bine, se va mândri cu facerea binelui prin liberul arbitru, decât dacă se va umfla de o vană superbie, pe care o înfrânează Apostolul, zicând: *De către grație sunteți salvați prin credință* (*Ef.* II, 8)?

XXXI. - *Credința și faptele bune, din darul lui Dumnezeu.*

Şi, ca nici măcar să nu-şi aroge loruşi credința însăşi astfel, încât să nu înțeleagă că a fost dăruită prin voința divină, după cum acelaşi apostol spune, într-alt loc, că el, ca să fie credincios, a primit misericordia (*I Cor.* VII, 25); chiar a mai adăugat aici şi a zis: *Şi aceasta nu de la voi, ci este darul lui Dumnezeu; nu din fapte, ca nu cumva să se laude cineva.* Şi, pe de altă parte, ca să nu se creadă că faptele bune le vor lipsi credincioşilor, adaugă: *Căci noi suntem plăsmuirea Lui Însuşi, creați întru Iisus Hristos pentru fapte bune, pe care Dumnezeu le-a pregătit dinainte ca să umblăm în ele* (*Efes.* II, 8, 10). Devenim, aşadar, cu adevărat liberi, atunci când ne plăsmuieşte Dumnezeu, adică, ne formează şi ne creează, nu ca oameni, ceea ce deja a făcut, ci ca să fim oameni buni, ceea ce face acum grația sa: ca să fim întru Christos Iisus nouă creatură (*Galat.* VI, 15), după ceea ce s-a spus: *Inimă curată zideşte întru mine, Dumnèzeule* (*Ps. L*, 12). Şi nu fiindcă Dumnezeu nu ar fi creat deja inima lui (= a psalmistului, n. tr.) întru cât ține de firea inimii omeneşti.[101]

XXXII. - *Buna voință, de la Dumnezeu.*

Iarăşi, ca să nu se sumețească cineva, nu, încaltea, de fapte, ci nici de însuşi liberul arbitru al voinței[102], ca şi cum de la sine însuşi ar începe meritul, căruia să-i fie acordată, precum o îndatorată recompensă, însăşi libertatea de a face bine, asculte-l pe acelaşi crainic al grației zicând: *Căci Dumnezeu este Cel Ce lucrează întru voi şi ca să voiți, şi ca să înfăptuiți, după a Lui bunăvoință* (*Filip.* II, 13). Şi, în alt loc: *Aşadar, nu este nici a celui care voieşte, nici a celui care aleargă, ci, a lui Dumnezeu, Care îşi arată misericordia* (*Rom.* IX, 16). Cum, înafară de orice îndoială, dacă omul ajunge la acea etate, încât să se folosească deja

utatur, non possit credere, sperare, diligere, nisi velit, [Col. 0248] nec pervenire ad palmam supernae vocationis Dei, nisi voluntate cucurrerit (*Philipp.* III, 14). Quomodo ergo *non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei,* nisi quia et ipsa *voluntas,* sicut scriptum est, *a Domino praeparatur* (*Prov.* VIII, 35, sec. LXX)? Alioquin si propterea dictum est, *Non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei,* quia ex utroque fit, id est, et voluntate hominis, et misericordia Dei; ut sic dictum accipiamus, *Non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei,* tanquam diceretur, Non sufficit sola voluntas hominis, si non sit etiam misericordia Dei: non ergo sufficit et sola misericordia Dei, si non sit etiam voluntas hominis: ac per hoc si recte dictum est, *Non volentis* hominis, *sed miserentis est Dei,* quia id voluntas hominis sola non implet; cur non et e contrario recte dicitur, Non miserentis est Dei, sed volentis est hominis, quia id misericordia Dei sola non implet? Porro si nullus dicere christianus audebit, Non miserentis est Dei, sed volentis est hominis, ne Apostolo apertissime contradicat; restat ut propterea recte dictum intelligatur, *Non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei,* ut totum Deo detur, qui hominis voluntatem bonam et praeparat adjuvandam, et adjuvat praeparatam. Praecedit enim bona voluntas hominis multa Dei dona, sed non omnia: quae autem non praecedit ipsa, in eis est et ipsa. Nam utrumque legitur in sanctis eloquiis; et, *Misericordia ejus praeveniet me* (*Psal. LVIII,* 11); et, *Misericordia ejus subsequetur me* (*Psal. XXII,* 6). Nolentem praevenit, ut velit; volentem subsequitur, ne frustra velit. Cur enim admonemur orare pro inimicis nostris (*Matth.* V, 44), utique nolentibus pie vivere, nisi ut Deus in illis operetur et velle ? Itemque cur admonemur petere ut accipiamus (*Id.* VII, 7), nisi ut ab illo fiat quod volumus, a quo factum est ut velimus? Oramus ergo pro inimicis nostris, ut misericordia Dei praeveniat eos, sicut praevenit et nos: oramus autem pro nobis, ut misericordia ejus subsequatur nos.

de raţiune, nu poate crede, spera, iubi, decât dacă voieşte, nici nu poate ajunge la cununa divinei chemări a lui Dumnezeu, decât dacă va fi alergat prin voinţă (*Filip.* III, 14). În ce chip, aşadar, *nu este nici a celui care voieşte, nici a celui care aleargă, ci, a lui Dumnezeu Care îşi arată misericordia,* dacă nu, pentru că şi *voinţa* însăşi, după cum s-a scris, *este pregătită de către Dumnezeu* (*Prov.* VIII, 35, *sec.* LXX)? Dealtminteri, dacă de aceea s-a zis: *Nu este nici a voitorului, nici a alergătorului, ci a misericordiosului Dumnezeu,* pentru că ar fi şi de la unul, şi de la altul, adică, şi prin voinţa omului, şi prin misericordia lui Dumnezeu, încât să înţelegem spusa: *Nu este nici a celui care voieşte, nici a celui care aleargă, ci a lui Dumnezeu Care îşi arată misericordia,* aşa, precum s-ar spune: Nu este suficientă singură voinţa omului, dacă nu există pe deasupra şi misericordia lui Dumnezeu: deci, nu este suficientă nici singură misericordia lui Dumnezeu, dacă nu există, în plus, voinţa omului: şi, prin aceasta, dacă s-a spus adevărat: *Nu* a omului *voitor, ci a misericordiosului Dumnezeu este,* pentru că singură voinţa omului nu plineşte aceasta, atunci de ce să nu se spună drept şi contrariul: Nu este a misericordiosului Dumnezeu, ci este a omului voitor, fiindcă singură misericordia lui Dumnezeu nu plineşte aceasta? Mai departe, dacă nici un creştin nu va cuteza să spună: Nu este a misericordiosului Dumnezeu, ci este a omului voitor, ca să nu se contrazică foarte apriat cu Apostolul, rămâne să se înţeleagă că de aceea s-a spus drept: *Nu este a celui care voieşte, nici a celui care aleargă, ci, a lui Dumnezeu Care îşi arată misericordia,* întrucât totul îi aparţine lui Dumnezeu, Care şi pregăteşte buna voinţă a omului, ajutând-o, şi, pregătită[103], o ajută. Căci buna voinţă a omului precedă multe daruri ale lui Dumnezeu, nu, însă, pe toate: ci, printre acelea pe care nu le precedă ea însăşi, printre ele se include chiar ea însăşi. Căci şi una, şi alta se citesc în Sfintele Scripturi: şi: *Misericordia Lui mă va întâmpina pe mine* (*Ps. LVIII,* 11); şi: *Misericordia Lui mă va urma pe mine* (*Ps. XXII,* 6). Pe nevoitor îl previne, ca să voiască; pe voitor îl urmează, ca să nu voiască în zadar. Căci, de ce suntem sfătuiţi să ne rugăm pentru duşmanii noştri (*Mat.* V, 44), precum pentru nevoitori să trăiască pios, dacă nu întrucât Dumnezeu va fi lucrat întru ei şi să voiască? Şi, iarăşi, de ce suntem îndemnaţi să cerem ca să primim (*Id.* VII, 7), dacă nu întrucât să se facă ceea ce voim de către Acela de către Care a fost făcut şi să voim? Ne rugăm, aşadar, pentru duşmanii noştri, ca să-i întâmpine pe ei misericordia lui Dumnezeu, precum ne întâmpină şi pe noi: ne rugăm, însă, şi pentru noi, ca misericordia Lui să ne urmeze pe noi.

XXXIII. - 10. *Homines natos omnes irae filios eguisse reconciliatore Christo. Ira Dei quid.*

Tenebatur itaque justa damnatione genus humanum, et omnes erant irae filii. De qua ira scriptum est: *Quoniam omnes dies nostri defecerunt, et in ira tua defecimus; anni nostri sicut aranea meditabuntur* (*Psal. LXXXIX*, 9). De qua ira dicit etiam Job: *Homo enim natus ex muliere, brevis vitae et plenus irae* (*Job* XIV, 1). De qua ira dicit et Dominus Jesus: *Qui credit in Filium, habet vitam aeternam; qui autem non credit in Filium, non habet vitam, sed ira Dei manet super eum* (*Joan.* III, 36): non ait, veniet; sed, *manet*. Cum hac quippe omnis homo nascitur. Propter quod dicit Apostolus: *Fuimus enim et nos natura filii irae, sicut et caeteri* (*Ephes.* II, 3). In hac ira cum essent homines per originale peccatum, tanto gravius et perniciosius, quanto majora vel plura insuper addiderant, [Col. 0249] necessarius erat mediator, hoc est reconciliator, qui hanc iram sacrificii singularis, cujus umbrae omnia sacrificia Legis et Prophetarum, oblatione placaret. Unde dicit Apostolus: *Si enim cum inimici essemus, reconciliati sumus Deo per mortem Filii ejus, multo magis reconciliati nunc in sanguine ejus salvi erimus ab ira per ipsum* (*Rom.* V, 10, 9). Cum autem Deus irasci dicitur, non ejus significatur perturbatio, qualis est in animo irascentis hominis; sed ex humanis motibus translato vocabulo, vindicta ejus, quae non nisi justa est, irae nomen accepit. Quod ergo per mediatorem reconciliamur Deo, et accipimus Spiritum sanctum, ut ex inimicis efficiamur filii: *Quotquot enim Spiritu Dei aguntur, hi filii sunt Dei* (*Id.* VIII, 14): haec est gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum.

XXXIV. - *Christus mediator ineffabili Verbi incarnatione natus ex Maria. Contra Apollinaristas.*

De quo mediatore longum est, ut quanta dignum est, tanta dicantur, quamvis ab homine dici digne non

XXXIII. - 10. *Oamenii, născuți toți fii ai mâniei, au nevoie de Christos, Reconciliatorul. Mânia lui Dumnezeu ce-i?*

Şi, astfel, neamul omenesc era ținut sub dreaptă damnare, şi toți erau fiii mâniei.[104] Mânie, despre care s-a scris: *Căci toate zilele noastre s-au împuținat şi întru mânia Ta ne-am stins; anii noştri s-au socotit ca pânza de păianjen* (*Ps. LXXXIX*, 9). Mânie, despre care încă spune Iov: *Căci omul născut din muiere are viață scurtă şi este plin de mânie* (*Iov*, XIV, 1). Mânie, despre care zice şi Domnul Isus: *Cine crede în Fiul are viață eternă, cine, însă, nu crede în Fiul nu are viață*[105], *ci mânia lui Dumnezeu rămâne asupra lui* (*Ioan*, III, 36): nu zice va veni, ci, *rămâne*. Într-adevăr, cu aceasta se naşte tot omul. De aceea zice Apostolul: *Căci am fost şi noi, din fire, fiii mâniei, precum şi ceilalți* (*Efes.* II, 3). Cum oamenii erau în această mânie prin păcatul originar, cu atât mai grav şi mai pustiitor, cu cât mai mari şi mai multe i se adăugaseră pe deasupra, mai necesar era Mediatorul, adică, Reconciliatorul, care, prin oblațiunea sacrificiului unuia singur, ale cărui umbre-s[106] toate sacrificiile Legii şi ale Profeților, să împace acea mânie. De unde, zice Apostolul: *Căci, dacă, pe când eram duşmani, ne-am împăcat cu Dumnezeu prin moartea Fiului Său, cu atât mai mult acum, împăcați prin sângele Lui, vom fi izbăviți de mânie prin El Însuşi* (*Rom.* V, 10, 9). Când se zice, însă, că Dumnezeu se mânie, nu se semnifică tulburarea Lui, precum este aceea din sufletul omului care se mânie, ci, trecând vocabula din frământările omeneşti, răzbunarea Lui, care nu este decât justă, a primit numele de mânie.[107] Aşadar, fiindcă prin Mediator ne împăcăm cu Dumnezeu şi primim Spiritul Sfânt, încât din duşmani suntem făcuți fii: *Căci câți sunt mânați de Spiritul lui Dumnezeu, aceştia sunt fiii lui Dumnezeu* (*Id.* VII, 14): aceasta este grația lui Dumnezeu, prin Isus Christos, Domnul nostru.

XXXIV. - *Christos, Mediatorul, născutul din Maria, prin încarnarea Cuvântului inefabilă. Împotriva apollinariştilor.*

Mediator, despre Carele este lung să se spună atâtea, câte e demn, oricât nu pot fi demn spuse de către om. Căci cine să explice,

possint. Quis enim hoc solum congruentibus explicet verbis, quod *Verbum caro factum est, et habitavit in nobis* (*Joan.* I, 14), ut crederemus in Dei Patris omnipotentis unicum Filium natum de Spiritu sancto et Maria virgine? Ita quippe Verbum caro factum est, a divinitate carne suscepta, non in carnem divinitate mutata. Carnem porro hic hominem debemus accipere, a parte totum significante locutione: sicut dictum est, *Quoniam ex operibus Legis non justificabitur omnis caro* (*Rom.* III, 20), id est omnis homo. Nam nihil naturae humanae in illa susceptione fas est dicere defuisse; sed naturae ab omni peccati nexu omni modo liberae: non qualis de utroque sexu nascitur per concupiscentiam carnis cum obligatione delicti, cujus reatus regeneratione diluitur; sed qualem de virgine nasci oportebat, quem fides matris, non libido conceperat: quo si vel nascente corrumperetur ejus integritas, non jam ille de virgine nasceretur; eumque falso, quod absit, natum de virgine Maria tota confiteretur Ecclesia; quae imitans ejus matrem quotidie parit membra ejus, et virgo est. Lege, si placet, de virginitate sanctae Mariae meas litteras ad illustrem virum, quem cum honore ac dilectione nomino Volusianum (*Epist.* 137).

XXXV. - *Christus Deus simul et homo. Contra errorem qui Leporii, et postea Nestorianorum fuit.*

Proinde Christus Jesus Dei Filius, est et Deus et homo. Deus ante omnia saecula, homo in nostro saeculo. Deus, quia Dei Verbum; *Deus* enim *erat Verbum* (*Joan.* I, 1): homo autem, quia in unitatem personae accessit Verbo anima rationalis et caro. [Col. 0250] Quocirca in quantum Deus est, ipse et Pater unum sunt (Joan. X, 30): in quantum autem homo est, Pater major est illo (*Id.* XIV, 28). Cum enim esset unicus Dei Filius, non gratia, sed natura, ut esset etiam plenus gratia, factus est et hominis filius: idemque ipse utrumque ex utroque unus Christus. Quia *cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est,* quod natura erat, id est, *esse aequalis Deo. Exinanivit* autem

în cuvinte potrivite, fie şi numai faptul că: *Cuvântul S-a făcut carne şi a locuit între noi* (*Ioan*, I, 14), precum credem întru Unicul Fiu al lui Dumnezeu Tatălui Atotputernicului, născutul dintru Spiritul Sfânt şi dintru Maria vergura?[108] Astfel, într-adevăr, Cuvântul S-a făcut carne, din carnea învăscută de către divinitate, nu din divinitatea[109] preschimbată în carne. Carnea, apoi, trebuie s-o înţelegem, aici, omul[110], după locuţiunea care semnifică totul prin parte, după cum s-a spus: *Pentru că toată*[111] *carnea nu se va justifica prin faptele Legii* (*Rom.*, III, 20), adică, tot omul. Căci nimic nu este legiuit a zice că i-a lipsit[112] din firea umană[113], în mirifica suscepţiune; din firea absolut liberă, însă, de absolut orice legătură a păcatului: nu de care se naşte dintru amândouă sexele, prin concupiscenţa cărnii, cu obligaţiunea delictului[114], a cărei vină este ştearsă prin renaştere, ci de care se cuvenea a se naşte din fecioară pe Carele[115] credinţa maicii, nu libidoul, îl concepuse: prin Carele, fie şi născându-Se, dacă se corupea integritatea Ei, El nu Se mai năştea din fecioară; şi Biserica întreagă, care, imitând-o pe maica Lui, naşte zilnic mădularele Lui, şi este vergină, l-ar mărturisi pe El născut, Doamne fereşte, în fals, din Fecioara Maria. Despre virginitatea Sfintei Marii, citeşte, dacă îţi face plăcere, scrisoarea mea către ilustrul bărbat, pe care cu onoare şi iubire îl numesc, Volusianus (*Epist.* 137).[116]

XXXV. - *Christos, Dumnezeu şi, totodată, şi om. Împotriva erorii care a fost a lui Leporius şi, apoi, şi a nestorienilor.*

Prin urmare, Christos Isus, Fiul lui Dumnezeu, este şi Dumnezeu, şi om. Dumnezeu, înaintea tuturor secolelor, om, în secolul[117] nostru. Dumnezeu, fiindcă, Cuvântul lui Dumnezeu; căci *Dumnezeu era Cuvântul* (*Ioan*, I, 1): om, însă, fiindcă, în unitatea persoanei, i s-au[118] adăugat Cuvântului sufletul raţional şi carnea.[119] Dreptaceea, în cât este Dumnezeu, El Însuşi şi Tatăl sunt una (*Ioan*, X, 30): în cât este, însă, om, Tatăl este mai mare decât El (*Idem*, XIV, 28). Cum era, într-adevăr, Unicul Fiu al lui Dumnezeu, nu prin graţie, ci prin natură, întrucât era chiar şi plinul de graţie, S-a făcut şi Fiu al omului: şi acelaşi El Însuşi, amândouă dintru amândouă, Christos Unul.[120] Fiindcă, *cum era în forma lui Dumnezeu, nu răpire a socotit a fi,* pentru că era natură, adică, *fiire*[121] *egală lui Dumnezeu. S-a*

se, accipiens formam servi (*Philipp.* II, 6 et 7), non amittens vel minuens formam Dei. Ac per hoc et minor est factus, et mansit aequalis, utrumque unus, sicut dictum est: sed aliud propter Verbum, aliud propter hominem: propter Verbum aequalis Patri, propter hominem minor. Unus Dei Filius, idemque hominis filius; unus hominis filius, idemque Dei Filius: non duo filii Dei Deus et homo, sed unus Dei Filius; Deus sine initio, homo a certo initio, Dominus noster Jesus Christus.

XXXVI. - 11. *Gratia commendata in homine Christo ad dignitatem Filii Dei nullis meritis evecto.*

Hic omnino granditer et evidenter Dei gratia commendatur. Quid enim natura humana in homine Christo meruit, ut in unitatem personae unici Filii Dei singulariter esset assumpta? Quae bona voluntas, cujus boni propositi studium, quae bona opera praecesserunt, quibus mereretur iste homo una fieri persona cum Deo? Numquid antea fuit homo, et hoc ei singulare beneficium praestitum est, cum singulariter promereretur Deum ? Nempe ex quo esse homo coepit, non aliud coepit esse homo quam Dei Filius; et hoc unicus, et propter Deum Verbum, quod illo suscepto caro factum est, utique Deus: ut quemadmodum est una persona quilibet homo, anima scilicet rationalis et caro, ita sit Christus una persona, Verbum et homo. Unde naturae humanae tanta gloria, nullis praecedentibus meritis sine dubitatione gratuita, nisi quia magna hic et sola Dei gratia fideliter et sobrie considerantibus evidenter ostenditur, ut intelligant homines per eamdem gratiam se justificari a peccatis, per quam factum est ut homo Christus nullum habere posset peccatum? Sic et ejus matrem angelus salutavit, quando ei futurum annuntiavit hunc partum: *Ave*, inquit, *gratia plena.* Et paulo post: *Invenisti*, ait, *gratiam apud Deum* (*Luc.* I, 28 *et* 30). Et haec quidem gratia plena, et invenisse apud Deum gratiam dicitur, ut Domini sui, imo omnium Domini mater esset. De ipso autem Christo Joannes

deşertat, însă, pe sine, luând forma servului (*Filip.* II, 6, 7), nepărăsind sau micşorând forma lui Dumnezeu. Dar, prin aceasta, S-a şi făcut mai mic, a şi rămas egal, amândouă, precum s-a spus, Unul, dar una datorită omului, alta datorită Cuvântului: datorită Cuvântului, egalul Tatălui, datorită omului, mai mic. Unul Fiul lui Dumnezeu şi Acelaşi Fiul omului, Unul Fiul omului şi Acelaşi Fiul lui Dumnezeu: nu doi Fii ai lui Dumnezeu, Dumnezeu şi omul, ci Unul Fiul lui Dumnezeu: Dumnezeul, fără de început, omul, de la un început cert, Domnul nostru Isus Christos.

XXXVI. - 11. *Graţia împărtăşită în omul Christos, ridicat la demnitatea Fiului lui Dumnezeu fără nici un merit.*

Aici, pe de-a-ntregul, graţia lui Dumnezeu este măreţ şi învederat împărtăşită. Căci ce a meritat firea omenească[122], în omul Christos, ca să fie singular înălţată[123] întru unitatea persoanei unicului Fiu al lui Dumnezeu? Care bună voinţă, pasiunea cărui scop bun, care fapte bune îl precedaseră, prin care acest om să fi meritat să devină o unică persoană cu Dumnezeu? Fost-a El, oare, mai înainte, om şi garantatu-i-s-a Lui acest singular beneficiu, când[124] şi-ar fi meritat singular dreptul de a deveni Dumnezeu? Desigur, din ce a început a fi om, nu alta a început a fi om decât Fiul lui Dumnezeu; şi, prin aceasta, unic, şi, datorită Dumnezeului-Cuvânt, Carele, susceptându-şi-l, S-a făcut carne; întrutotul Dumnezeu: întrucât, după cum oricare om este o singură persoană, suflet raţional, adică, şi carne, astfel este Christos o singură persoană, Cuvânt şi om.[125] De unde naturii umane, fără nici un merit precedent, atâta glorie[126], fără îndoială gratuită, decât că învederat se arată aici prudent şi fidel scrutătorilor marea şi singură graţia lui Dumnezeu, ca să se lămurească oamenii că sunt justificaţi de păcate prin aceeaşi graţie, prin care s-a făcut ca omul Christos să nu poată avea nici un păcat? Astfel a salutat-o şi pe mama Lui îngerul, când i-a anunţat ei această viitoare naştere: *Bucură-te*, i-a zis, *cea plină de graţie.* Şi, puţin după: *Ai găsit*, a zis, *graţie la Dumnezeu* (*Luca*, I, 28, 30). Într-adevăr, aceasta este numită şi plină de graţie, şi că a găsit graţie la Dumnezeu, pentru că urma să fie maica Domnului său, ba chiar a Domnului tuturora. Însă evanghelistul Ioan, după ce spusese despre Christos

evangelista cum dixisset, *Et Verbum caro factum est, et habitavit in nobis; Et vidimus,* inquit, *gloriam ejus quasi unigeniti a Patre, plenum gratiae et veritatis.* Quod ait, *Verbum caro factum est;* hoc est, *plenum gratiae:* quod ait, *gloriam unigeniti a Patre;* hoc est, *plenum veritatis.* Veritas quippe ipsa, unigenitus Dei Filius, non gratia, sed natura, gratia suscepit hominem tanta [Col. 0251] unitate personae, ut idem ipse esset etiam hominis filius.

XXXVII. - *Nativitas Christi eo quod est de Spiritu sancto, gratiam demonstrat.*

Idem namque Jesus Christus Filius Dei unigenitus, id est unicus, Dominus noster, natus est de Spiritu sancto et virgine Maria. Et utique Spiritus sanctus Dei donum est, quod quidem et ipsum est aequale donanti: et ideo Deus est etiam Spiritus sanctus, Patre Filioque non minor. Ex hoc ergo quod de Spiritu sancto est secundum hominem nativitas Christi, quid aliud quam ipsa gratia demonstratur? Cum enim virgo quaesivisset ab angelo, quomodo id fieret quod ei nuntiabat, quandoquidem illa virum non cognosceret; respondit Angelus: *Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi; ideoque et quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Filius Dei* (*Luc.* I, 35). Et Joseph cum vellet eam dimittere, suspicatus adulteram, quam sciebat non de se gravidam, tale responsum ab angelo accepit: *Noli timere accipere Mariam conjugem tuam; quod enim in ea natum est, de Spiritu sancto est* (*Matth.* I, 20): id est, quod tu esse de alio viro suspicaris, de Spiritu sancto est.

XXXVIII. - 12. *Christus de Spiritu sancto non ut de patre natus, sed de Maria ut de matre.*

Numquid tamen ideo dicturi sumus patrem hominis Christi esse Spiritum sanctum, ut Deus Pater Verbum genuerit, Spiritus sanctus hominem, ex qua utraque substantia Christus unus esset, et Dei Patris filius secundum Verbum, et Spiritus sancti filius secundum

Însuşi: *Şi Cuvântul s-a făcut carne şi a locuit între noi; şi am văzut,* zice, *gloria lui ca şi a unuia născut din Tatăl, plin de graţie şi de adevăr.* Faptul că zice: *Cuvântul s-a făcut carne,* aceasta este plin *de graţie*: faptul că zice: *gloria unuianăscutului din Tatăl,* aceasta este *plin de adevăr.* Într-adevăr, adevărul însuşi, Fiul unul născut al Tatălui, nu graţie, ci natură, prin graţie a înălţat, la o aşa unitate a persoanei, omul, încât El Însuşi, Unul şi Acelaşi, să fie încă şi Fiu al omului.

XXXVII. - *Naşterea lui Christos, prin faptul că este din Spiritul Sfânt, adevereşte graţia.*

Căci acelaşi Isus Christos unulnăscutul Fiu al lui Dumnezeu, adică[127], unicul, Domnul nostru, s-a născut din Spiritul Sfânt şi vergura Maria. Iar Spiritul Sfânt este întrutotul darul lui Dumnezeu, pentru care motiv este şi El Însuşi întrutotul egal Dăruitorului; şi, astfel, chiar şi Spiritul Sfânt este Dumnezeu, nu mai mic decât Tatăl şi Fiul. Ce altceva este demonstrat, aşadar, din faptul că naşterea lui Christos ca om este din Spiritul Sfânt, decât însăşi graţia? Fiindcă, când Vergura l-a întrebat pe înger în ce chip s-ar putea întâmpla ceea ce o anunţase, devreme ce ea nu cunoscuse bărbat, a răspuns îngerul: *Spiritul Sfânt se va pogorî peste tine şi virtutea Celui Preaînalt te va umbri: şi de aceea sfântul care se va naşte din tine Fiul lui Dumnezeu se va numi* (*Luca,* I, 35). Şi Iosif, pe când, bănuind-o adulteră, voia să o alunge pe ea, pe care o ştia nu de la el gravidă, un astfel de răspuns a primit de la înger: *Nu te teme a o lua pe Maria soţia ta, căci ceea ce s-a zămislit într-Însa este de la Spiritul Sfânt* (*Mat.* I, 20): adică, ceea ce tu bănuiai a fi de la alt bărbat, de la Spiritul Sfânt este.

XXXVIII. - 12. *Christos, născut din Spiritul Sfânt nu ca din tată, ci din Maria ca din mamă.*

Putem, oare, pentru aceasta, să spunem, totuşi, că Spiritul Sfânt este tatăl omului Christos, întrucât Dumnezeu Tatăl va fi născut Cuvântul, Spiritul Sfânt, omul, dintru care amândouă substanţele[128] ar fi Christos Unul, şi Fiul lui Dumnezeu-Tatăl, după Cuvânt, şi Fiul Spiritului Sfânt, după om, fiindcă Spiritul Sfânt

hominem; quod eum Spiritus sanctus tanquam pater ejus de matre virgine genuisset? Quis hoc dicere audebit? Nec opus est ostendere disputando quanta alia sequantur absurda, cum hoc ipsum jam ita sit absurdum, ut nullae fideles aures id valeant sustinere. Proinde, sicut confitemur, Dominus noster Jesus Christus, qui de Deo Deus, homo autem natus est de Spiritu sancto et virgine Maria, utraque substantia, divina scilicet atque humana, Filius est unicus Dei Patris omnipotentis, de quo procedit Spiritus sanctus. Quomodo ergo dicimus Christum natum de Spiritu sancto, si non eum genuit Spiritus sanctus? An quia fecit eum? Quoniam Dominus noster Jesus Christus in quantum Deus est, *omnia per ipsum facta sunt* (*Joan.* I, 3): in quantum autem homo est, et ipse factus est, sicut Apostolus dicit: *Factus est ex semine David secundum carnem* (*Rom.* I, 3). Sed cum illam creaturam quam Virgo concepit et peperit, quamvis ad solam personam Filii pertinentem, tota Trinitas fecerit; neque enim separabilia sunt opera Trinitatis; cur in ea facienda solus Spiritus sanctus nominatus est? An et quando unus trium in aliquo opere nominatur, universa operari Trinitas intelligitur? Ita vero est, et exemplis doceri potest. Sed non est in hoc diutius immorandum. Illud enim movet [Col. 0252] quomodo dictum sit, Natus de Spiritu sancto, cum filius nullo modo sit Spiritus sancti. Neque enim quia mundum istum fecit Deus, dici eum fas est Dei filium, aut eum natum de Deo; sed factum, vel creatum, vel conditum, vel institutum ab illo, vel si quid hujusmodi recte possumus dicere. Hic ergo, cum confiteamur natum de Spiritu sancto et virgine Maria, quomodo non sit filius Spiritus sancti, et sit filius virginis Mariae, cum et de illo et de illa sit natus, explicare difficile est. Procul dubio quippe non sic de illo ut de patre, sic autem de illa ut de matre natus est.

XXXIX. - *Non quidquid ex aliquo nascitur, ejus filius dicendus.*

Non igitur concedendum est quidquid de aliqua re nascitur, continuo ejusdem rei filium nuncupandum. Ut

L-ar fi născut pe El ca şi tată al Lui, din maica fecioară? Cine va îndrăzni să spună una ca asta? Nici nu este necesar a arăta, disputând, câte alte absurdităţi urmează, când însuşi acest fapt este fapt este încalte atât de absurd, încât urechile credincioase nu sunt niciunele în stare a-l suporta. Apoi, precum mărturisim, Domnul Iisus Christos, care-i Dumnezeu din Dumnezeu, om, însă, s-a născut din Spiritul Sfânt şi Fecioara Maria, dintru amândouă substanţele, divină, adică, şi umană, este Fiul unic al lui Dumnezeu Tatăl Atotputernicul, din care purcede Spiritul Sfânt.[129] În ce chip zicem, aşadar, Christos născutul din Spiritul Sfânt, dacă nu Spiritul Sfânt L-a născut pe El? Oare fiindcă L-a făcut pe El?[130] Pentru că Domnul nostru Isus Christos, întru cât este Dumnezeu, *toate prin El Însuşi s-au făcut* (*Ioan*, I, 3): întru cât, însă, este om, a fost făcut şi El Însuşi, precum spune Apostolul: *A fost făcut*[131] *din sămânţa lui David după carne* (*Rom.* I, 3). Dar, cum pe acea creatură, pe care Fecioara a conceput-o şi a născut-o, oricât aparţinătoare de singură persoana Fiului, întreaga Trinitate[132] a făcut-o, căci nu sunt separabile lucrările Trinităţii, de ce, oare, în facerea acesteia, a fost numit singur Spiritul Sfânt? Oare, şi când în vreo lucrare anume este numit unul din trei, se înţelege a fi lucrat întreagă Trinitatea? Aşa este, într-adevăr, şi poate fi arătat prin exemple. Dar nu trebuie zăbovit îndelung în aceasta. Căci ne frământă numai în ce chip s-a spus Născutul din Spiritul Sfânt, când nu este în nici un chip fiul Spiritului Sfânt. Căci nu este îngăduit, nici chiar fiindcă Dumnezeu l-a făcut, să fie numit universul acesta fiul lui Dumnezeu, ori că el s-a născut din Dumnezeu, ci, făcut, sau creat, sau zidit, sau orânduit de către Acela, sau orice altceva putem spune drept în felul acesta.[133] Aici, aşadar, cum Îl mărturisim născut din Spiritul Sfânt şi Fecioara Maria, este dificil de explicat în ce chip nu este fiul Spiritului Sfânt şi este fiul Fecioarei Maria, când S-a născut şi din El, şi din Ea. Este, totuşi, fără nici o urmă de îndoială, învederat că nu aşa din El, ca din tată, însă aşa S-a născut din Ea, ca din mamă.

XXXIX. - *Nu tot ce se naşte din altul trebuie numit fiul său.*

Nu trebuie, aşadar, conces că orice se naşte din alt lucru trebuie numit numaidecât fiul aceluiaşi lucru. Căci, ca să omit că într-un

enim omittam aliter de homine nasci filium, aliter capillum, pediculum, lumbricum, quorum nihil est filius: ut ergo haec omittam, quoniam tantae rei deformiter comparantur; certe qui nascuntur ex aqua et Spiritu sancto, non aquae filios eos rite dixerit quispiam: sed plane dicuntur filii Dei Patris et matris Ecclesiae. Sic ergo de Spiritu sancto natus est filius Dei Patris, non Spiritus sancti. Nam et illud quod de capillo et de caeteris diximus, ad hoc tantum valet, ut admoneamur non omne quod de aliquo nascitur, etiam filium ejus de quo nascitur posse dici. Sicut non omnes qui dicuntur alicujus filii, consequens est ut de illo etiam nati esse dicantur; sicut sunt qui adoptantur. Dicuntur etiam filii gehennae, non ex illa nati, sed in illam praeparati, sicut filii regni qui praeparantur in regnum.

XL. - *Modus quo natus est Christus de Spiritu sancto, insinuat gratiam unionis hypostaticae.*

Cum itaque de aliquo nascatur aliquid etiam non eo modo ut sit filius, nec rursus omnis qui dicitur filius, de illo sit natus cujus dicitur filius; profecto modus iste quo natus est Christus de Spiritu sancto non sicut filius, et de Maria virgine sicut filius, insinuat nobis gratiam Dei, qua homo nullis praecedentibus meritis, in ipso exordio naturae suae quo esse coepit, Verbo Deo copularetur in tantam personae unitatem, ut idem ipse esset filius Dei qui filius hominis, et filius hominis qui filius Dei: ac sic in naturae humanae susceptione fieret quodam modo ipsa gratia illi homini naturalis, quae nullum peccatum posset admittere. Quae gratia propterea per Spiritum sanctum fuerat significanda, quia ipse proprie sic est Deus, ut dicatur etiam Dei donum (*Act.* VIII, 20). Unde sufficienter loqui (si tamen id fieri potest), valde prolixae disputationis est.

XLI. - 13. *Christus sine peccato, sed peccatum factus.*

Nulla igitur voluptate carnalis concupiscentiae seminatus sive conceptus, et ideo nullum peccatum

fel se naşte fiul din om, într-alt fel, părul, păduchele, viermele, nimic din acestea nefiind fiu:[134] aşadar, ca să omit acestea, fiindcă sunt nedemn comparate cu un fapt atât de minunat: cu siguranţă că, pe cei ce s-au născut din apă şi Spiritul Sfânt, nu după datină îi va fi numit neştine fiii apei, dar sunt numiţi pe drept fiii lui Dumnezeu Tatăl şi ai Maicii Biserici. Aşa, deci, din Spiritul Sfânt S-a născut Fiul lui Dumnezeu Tatăl, nu al Spiritului Sfânt. Căci şi ceea ce am spus despre păr şi celelalte este-ndestul de-n vigoare în privinţa aceasta, încât suntem lămuriţi că nu tot ce se naşte din altceva poate fi numit chiar fiul celui din care se naşte. După cum nu este logic să se spună că toţi, care sunt numiţi fiii cuiva, sunt neapărat născuţi din acela, precum sunt cei care sunt adoptaţi.[135] Iarăşi, sunt numiţi fiii gheenei, nu născuţii din ea, ci pregătiţii pentru ea, precum, fiii împărăţiei, cei care sunt pregătiţi pentru împărăţie.[136]

XL. - *Modul în care s-a născut Christos din Spiritul Sfânt insinuează graţie uniunii ipostatice.*

Şi, astfel, cum din ceva se poate naşte altceva, nu neapărat în acel chip, încât să fie fiu, şi cum nici nu tot ce este numit fiu, la rândul său, s-a născut din acela al cărui fiu i se zice, de bună seamă, modul acesta în care s-a născut Isus Christos din Spiritul Sfânt, nu ca fiu, şi din Fecioara Maria, ca fiu, ne insinuează nouă graţia lui Dumnezeu[137], prin care omul, fără nici un merit precedent, a fost, în însăşi urzeala naturii sale, prin care a început să existe[138], atât de strâns unit cu Cuvântul-Dumnezeu, într-o aşa de mirifică unitate a persoanei, încât Acelaşi, El Însuşi, să fie Fiul lui Dumnezeu:[139] şi, aşa, în suscepţiunea firii umane, i-a devenit Acelui om firească[140], într-un anume chip, însăşi graţia, care nu a putut îngădui nici un păcat. Graţie, care de aceea a trebuit semnificată prin Spiritul Sfânt, fiindcă El Însuşi este Dumnezeu într-un astfel de mod propriu, încât mai este numit şi darul lui Dumnezeu[141] (*Fapte*, VIII, 20). Despre care, a vorbi îndeajuns (dacă totuşi aceasta poate să se întâmple), ţine de o dezbatere foarte prolixă.

XLI. - 13. *Christos, fără de păcat, dar făcut păcat.*

Zămislit[142] sau conceput, aşadar, fără nici o voluptate a concupiscenţei carnale şi, de aceea, neatrăgând, originar, cu sine

originaliter trahens; Dei quoque gratia Verbo Patris unigenito, non gratia Filio, sed natura, [Col. 0253] in unitate personae modo mirabili et ineffabili adjunctus atque concretus, et ideo nullum peccatum et ipse committens; tamen propter similitudinem carnis peccati in qua venerat (*Rom.*, VIII, 3), dictus est et ipse peccatum, sacrificandus ad diluenda peccata. In vetere quippe lege peccata vocabantur sacrificia pro peccatis (*Osee* IV, 8): quod vere iste factus est cujus umbrae erant illa. Hinc Apostolus cum dixisset, *Obsecramus pro Christo reconciliari Deo;* continuo subjunxit atque ait: *Eum qui non noverat peccatum, pro nobis peccatum fecit, ut nos simus justitia Dei in ipso* (*II Cor.* V, 20, 21). Non ait, ut in quibusdam mendosis codicibus legitur, Is qui non noverat peccatum, pro nobis peccatum fecit; tanquam pro nobis Christus ipse peccaverit: sed ait, *Eum qui non noverat peccatum,* id est Christum, *pro nobis peccatum fecit* Deus, cui reconciliandi sumus, hoc est, sacrificium pro peccatis, per quod reconciliari valeremus. Ipse ergo peccatum, ut nos justitia; nec nostra, sed Dei; nec in nobis, sed in ipso: sicut ipse peccatum, non suum, sed nostrum; nec in se, sed in nobis constitutum, similitudine carnis peccati, in qua crucifixus est, demonstravit: ut quoniam peccatum ei non inerat, ita quodam modo peccato moreretur, dum moritur carni, in qua erat similitudo peccati; et cum secundum vetustatem peccati nunquam ipse vixisset, nostram ex morte veteri, qua in peccato mortui fueramus, reviviscentem vitam novam sua resurrectione signaret.

XLII. - *Baptismus datur, ut moriamur, et reviviscamus.*

Ipsum est quod in nobis celebratur, magnum Baptismatis sacramentum, ut quicumque ad istam pertinent gratiam, moriantur peccato, sicut ipse peccato mortuus dicitur, quia mortuus est carni, hoc est, peccati similitudini: et vivant a lavacro renascendo, sicut ipse a sepulcro resurgendo, quamlibet corporis aetatem gerant.

nici un păcat; şi, chiar prin graţia lui Dumnezeu, strâns legat şi unit[143], într-un chip[144] mirabil şi inefabil, în unitatea persoanei, Cuvântului Unuia născut al Tatălui, nu prin graţie Fiului, ci prin natură, şi, de aceea, necomiţând El însuşi nici un păcat; totuşi, din cauza similitudinii păcatului cărnii într care a venit (*Rom.* VIII, 3), a şi fost numit El însuşi păcat, de sacrificat spre curăţirea păcatelor. În legea veche erau, într-adevăr, numite păcate sacrificiile pentru păcate (*Osea*, IV, 8), ceea ce cu adevărat a fost făcut El, ale cărui umbre erau acelea (= sacrificiile pentru păcate, n. tr.). De aici, Apostolul, după ce spusese: *Rugămu-vă fierbinte, pentru Christos, împăcaţi-vă cu Dumnezeu;* a subliniat, în continuare, şi a zis: *Căci pe El, care n-a cunoscut păcatul, L-a făcut pentru noi păcat, ca să fim, întru El, justiţia lui Dumnezeu* (*II Cor.* V, 20, 21). Nu a zis, cum se poate citi în nişte codice mincinoase: „Acesta, care nu cunoştea păcatul, a făcut pentru noi păcat"; ca şi cum Christos ar fi păcătuit Însuşi pentru noi, ci a zis: *Pe El, care nu cunoştea păcatul,* adică, pe Christos, *L-a făcut păcat pentru noi* Dumnezeu, cu Carele trebuie să ne împăcăm, şi aceasta înseamnă sacrificiul pentru păcate, prin care suntem în putere să ne împăcăm.[145] El Însuşi este, aşadar, păcat, după cum noi suntem justiţia, nu a noastră, ci a lui Dumnezeu; nu întru noi, ci întru El Însuşi: precum El Însuşi, păcat, nu al Său, ci al nostru; nu întru Sine, ci constituit întru noi, a demonstrat prin similitudinea păcatului cărnii, întru care a fost crucificat: încât, fiindcă păcatul nu se afla întru Sine, a murit oarecum păcatului, astfel, cât a murit cărnii întru care era similitudine a păcatului; şi, cum nu trăise El Însuşi niciodată după vechimea păcatului, prin învierea Sa a pecetluit[146] noua noastră viaţă, reînviată din moartea veche, prin care eram morţi întru păcat.

XLII. - *Botezul este dat ca să murim şi să renaştem.*

Şi acesta este însuşi marele sacrament (= taină, n.tr.) al Botezului, care se celebrează întru noi, ca oricine ajunge[147] la această graţie să moară păcatului, precum se spune că El Însuşi a murit păcatului, fiindcă a murit cărnii, adică, similitudinii păcatului: şi să trăiască, orice etate a trupului ar purta, renăscând la viaţă din cristelniţă (sau: apa purificatoare, n.tr.), precum El Însuşi reînviind din mormânt.[148]

XLIII. - *In Baptismo omnes peccato mori, et parvulos, et majores.*

A parvulo enim recens nato usque ad decrepitum senem, sicut nullus est prohibendus a Baptismo, ita nullus est qui non peccato moriatur in Baptismo: sed parvuli tantum originali, majores autem etiam iis omnibus moriuntur peccatis, quaecumque male vivendo addiderunt ad illud quod nascendo traxerunt.

XLIV. - *Figura,* ἑτέρωσις, *qua numerus accipitur pro numero.*

Sed ideo etiam ipsi peccato mori plerumque dicuntur, cum procul dubio non uni, sed multis peccatis omnibusque moriantur, quaecumque jam propria commiserunt, vel cogitatione, vel locutione, vel opere; quia etiam per singularem numerum pluralis numerus significari solet: sicut ait ille, «Uterumque armato milite complent» (*Virgil. Aeneid, lib.* 2, 20); quamvis hoc multis militibus fecerint. Et in nostris Litteris legitur, *Ora ergo ad Dominum, ut auferat* [Col. 0254] *a nobis serpentem* (*Num.* XXI, 7, *sec.* LXX); non ait serpentes, quos patiebatur populus, ut hoc diceret: et innumerabilia talia. Cum vero et illud originale unum plurali numero significatur, quando dicimus in peccatorum remissionem baptizari parvulos, nec dicimus in remissionem peccati; illa est e contrario locutio, qua per pluralem significatur numerus singularis. Sicut in Evangelio Herode mortuo dictum est, *Mortui sunt enim qui quaerebant animam pueri* (*Matth.* II, 20): non dictum est, mortuus est. Et in Exodo, *Fecerunt,* inquit, *sibi deos aureos;* cum unum vitulum fecerint, de quo dixerunt, *Hi sunt dii tui Israel, qui eduxerunt te de terra Aegypti* (*Exod.* XXXII, 31, 4): et hic pluralem ponentes pro singulari.

XLV. - *In primo hominis peccato plures peccati species.*

Quamvis et in illo peccato uno, quod per unum hominem intravit in mundum, et in omnes homines

XLIII. - *Întru Botez, toți mor păcatului, și cei mici, și cei mai în etate.*

Căci, de la micuțul nou-născut până la decrepitul bătrân, după cum niciunul nu trebuie oprit de la Botez, tot astfel nu este niciunul care să nu moară, întru Botez, păcatului: dar micuții, numai celui originar, vârstnicii însă, mor chiar și tuturor acelor păcate, pe care, trăind rău[149], le-au adăugat la acela pe care l-au atras asupra lor, născându-se.

XLIV. - *Figura* ἑτέρωσις, *prin care numărul se ia pentru număr.*

De aceea se spune, însă, că, în general, chiar și aceștia din urmă mor ei înșiși păcatului, când, fără îndoială, mor nu unuia, ci multora și tuturor păcatelor, oricare le făcuseră, de-acum, proprii, fie cu cugetul, fie cu vorba, fie cu fapta, tocmai fiindcă numărul plural se obișnuiește a fi semnificat prin numărul singular, după cum zice celebrul poet: „Îi umplu pântecele cu soldat înarmat" (Verg. *Aen.* II, 20), cu toate că făcură aceasta cu mai mulți soldați. Și în Scripturile noastre se poate citi: *Roagă-te, așadar, la Domnul, ca să depărteze de la noi șarpele* (*Num.* XXI, 7, *sec.* LXX); nu a zis șerpii, ca să-i numească, aici, pe aceia pe care îi îndura poporul; și nenumărate altele de acest fel. Cum, încalte, în acel păcat originar este înțeles unul prin numărul plural, când zicem că pruncii sunt botezați pentru iertarea păcatelor, și nu zicem pentru iertarea păcatului;[150] aceea este, din contra, locuțiunea prin care numărul singular este semnificat prin plural. Precum s-a spus, în Evanghelie, despre Irod mort: *Căci au murit cei ce căutau să ia viața pruncului* (*Mat.* II, 20): nu s-a spus a murit. Și în Exod: *Și-au făcut,* zice, *lor dumnezei de aur,* când își făcură doar un singur vițel, despre care au zis: *Aceștia sunt, Israele, zeii tăi, care te-au scos din țara Egiptului* (*Ieș.* XXXII, 31, 4); și aici punând pluralul pentru singular.

XLV. - *În întâiul păcat al omului, mai multe feluri de păcate.*

Totuși, chiar și în acel unic păcat, care printr-un singur om a pătruns în lume și a trecut la toți oamenii (*Rom.* V, 12), pentru care

pertransiit (*Rom.* V, 12), propter quod etiam parvuli baptizantur, possint intelligi plura peccata, si unum ipsum in sua quasi membra singula dividatur. Nam et superbia estillic, quia homo in sua potius esse, quam in Dei potestate dilexit; et sacrilegium, quia Deo non credidit; et homicidium, quia se praecipitavit in mortem; et fornicatio spiritualis, quia integritas mentis humanae serpentina suasione corrupta est; et furtum, quia cibus prohibitus usurpatus est; et avaritia, quia plus quam illi sufficere debuit appetivit: et si quid aliud in hoc uno admisso diligenti consideratione inveniri potest.

XLVI. - *Peccatis parentum non tantum primorum obligari filios, probabile est.*

Parentum quoque peccatis parvulos obligari, non solum primorum hominum, sed etiam suorum, de quibus ipsi nati sunt, non improbabiliter dicitur. Illa quippe divina sententia, *Reddam peccata patrum in filios* (*Deut.* V, 9); tenet eos utique antequam per regenerationem ad Testamentum Novum incipiant pertinere. Quod Testamentum prophetabatur, cum diceretur per Ezechielem non accepturos filios peccata patrum suorum, nec ulterius futuram in Israel parabolam illam: *Patres manducaverunt uvam acerbam, et dentes filiorum obstupuerunt* (*Ezech.* XVIII, 1-20). Ideo enim quisque renascitur, ut solvatur in eo quidquid peccati est cum quo nascitur. Nam peccata quae male agendo postea committuntur, possunt et poenitendo sanari, sicut etiam post Baptismum fieri videmus. Ac per hoc non est instituta regeneratio, nisi quia vitiosa est generatio; usque adeo ut etiam de legitimo matrimonio procreatus dicat, *In iniquitatibus conceptus sum, et in peccatis mater mea me in utero aluit* (*Psal.* L, 7). Neque hic dixit, In iniquitate, vel peccato, cum et hoc recte dici posset: sed iniquitates et peccata dicere maluit. Quia et in illo uno, quod in omnes homines pertransiit, atque tam magnum est, ut eo mutaretur [Col. 0255] et

sunt botezaţi până şi pruncii, pot fi înţelese mai multe păcate, dacă acela unu ar fi împărţit el însuşi în fiecare din părţile sale separate[151]. Căci şi superbie este în el, fiindcă omul a îndrăgit să fie mai vârtos întru propria-i potestate, decât într-a lui Dumnezeu; şi sacrilegiu, fiindcă nu i-a dat crezare[152] lui Dumnezeu; şi omucidere, fiindcă s-a prăvălit pe sine în moarte; şi fornicaţie spirituală, fiindcă integritatea minţii omeneşti a fost coruptă prin şerpească seducţie linguşitoare; şi furt, fiindcă a fost folosit fructul oprit; şi avariţie, fiindcă a râvnit mai mult decât se cuvenea să-i fie aceluia de ajuns; şi oricare alt păcat poate fi, la o cercetare atentă, găsit în acesta unul recunoscut.

XLVI. - *E posibil că fiii sunt răspunzători de păcatele părinţilor, şi nu doar ale părinţilor.*

Şi, nu se spune chiar improbabil că pruncii sunt răspunzători[153] de păcatele părinţilor, nu numai ale celor dintâi oameni, ci până şi de ale alor lor, din care ei înşişi s-au născut. Căci, într-adevăr, acea sentinţă divină: *Voi răzbuna păcatele părinţilor în fii* (*Deut.* V, 9), îi cuprinde pe aceia dinainte de a fi început să aparţină prin renaştere de Noul Testament. Testament, care era profetizat, când se zice prin Ezechil că fiii nu vor mai primi păcatele părinţilor şi nici nu va fi mai mult, în Israel, acea parabolă: *Părinţii au mâncat aguridă şi copiilor li s-au strepezit dinţii* (*Ezech.* XVIII, 1, 20). Fiindcă de aceea renaşte fiecare, ca să se dezlege în el orice aparţine păcatului cu care s-a născut. Căci păcatele, care sunt comise, făcând rău după aceea, pot fi vindecate şi prin penitenţă, după cum vedem că se întâmplă chiar şi după Botez. Iar, prin aceasta, renaşterea nu a fost instituită, decât fiindcă naşterea este vicioasă;[154] şi până într-atâta, încât chiar născutul dintr-o căsătorie legitimă spune: *Întru fărădelegi m-am conceput şi întru păcate m-a nutrit maica mea în pântece* (*Ps.* L, 7). Iar el nu a zis: întru fărădelege sau întru păcat, când şi aşa putea zice corect: dar el a voit mai bine să zică fărădelegi şi păcate. Pentru că şi în acel unu, care a trecut la toţi oamenii, şi este, încaltea, atâta de mare, încât prin el natura umană a fost modificată şi

converteretur in necessitatem mortis humana natura, reperiuntur, sicut supra disserui, plura peccata, et alia parentum, quae etsi non ita possunt mutare naturam, reatu tamen obligant filios, nisi gratuita gratia et misericordia divina subveniat.

XLVII. - *Quousque parentum peccata propagentur in filios, non temere definiendum.*

Sed de peccatis aliorum parentum, quibus ab ipso Adam usque ad patrem suum progeneratoribus suis quisque succedit, non immerito disceptari potest: utrum omnium malis actibus et multiplicatis delictis originalibus qui nascitur implicetur, ut tanto pejus quanto posterius quisque nascatur; an propterea Deus in tertiam et quartam generationem de peccatis parentum eorum posteris comminetur, quia iram suam quantum ad progeneratorum culpas non extendit ulterius moderatione miserationis suae; ne illi quibus regenerationis gratia non confertur, nimia sarcina in ipsa sua aeterna damnatione premerentur, si cogerentur ab initio generis humani omnium praecedentium parentum suorum originaliter peccata contrahere, et poenas pro eis debitas pendere: an aliud aliquid de re tanta, Scripturis sanctis diligentius perscrutatis atque tractatis, valeat vel non valeat reperiri, temere affirmare non audeo.

XLVIII. - 14. *Peccatum originale non aboletur nisi per Christum.*

Illud tamen unum peccatum, quod tam magnum in loco et habitu tantae felicitatis admissum est, ut in uno homine originaliter, atque, ut ita dixerim, radicaliter totum genus humanum damnaretur, non solvitur ac diluitur nisi per unum mediatorem Dei et hominum hominem Christum Jesum (*I Tim.* II, 5), qui solus potuit ita nasci, ut ei non opus esset renasci.

convertită la necesitatea morții, pot fi despreunate, cum am arătat mai sus[155], mai multe păcate, şi unele ale părinților, care, chiar dacă nu pot schimba astfel natura, îi leagă, totuşi, pe fii în vină, dacă nu vine[156] în ajutor grația gratuită şi misericordia divină.

XLVII. - *Nu e uşor de stabilit până unde se propagă asupra fiilor păcatele părinților.*

Despre păcatele celorlalți părinți, însă, de la însuşi Adam şi până la tatăl său, cine şi de la care progenitori ai săi le moşteneşte, poate fi, şi nu fără rost, dezbătut: anume, oare fiecare, care se naşte, este învăscut[157] în faptele rele şi în delictele originare multiplicate, ale tuturora, încât fiecare este cu atât mai rău, cu cât se naşte mai târziu; sau de accea amenință Dumnezeu urmaşii, în a treia şi a patra generațiune, cu păcatele părinților lor, fiindcă, în moderațiunea misericordiei Sale, nu-şi extinde mai mult mânia Sa în privința progeneratorilor păcatelor; ca nici măcar aceia, cărora nu le este conferită grația renaşterii, să nu fie veşnic apăsați de o sarcină atâta de mare, în eterna lor condamnare, dacă ar fi constrânssi să-şi atragă originar toate păcatele părinților lor precedenți, de la începutul neamului omenesc, şi să ispăşească pedepsele datorate pentru ele: or, dacă poate sau nu poate fi găsit orice altceva despre un lucru de o asemenea importanță, tratând şi scrutând cu şi mai multă râvnă Sfintele Scripturi, nu îndrăznesc prea uşor să afirm.

XLVIII. - 14. *Păcatul originar nu este abolit decât prin Christos.*

Acel unic păcat, fiindcă a fost, totuşi, în locul şi în starea unei atâta de mari fericiri[158], comis atâta de mare, încât, printr-un singur om, să fie întregul neam omenesc, originar şi, ca să zic aşa, radical damnat, nu este, totuşi, iertat şi curățat decât prin Unicul Mediator al lui Dumnezeu şi al oamenilor, prin omul Christos Isus (*I Tim.* II, 5). Care, singurul, a putut să se nască astfel, încât El să nu aibă nevoie să renască.

XLIX. - *Baptismo Joannis non fiebat regeneratio. Christus cur baptizari a Joanne voluit.*

Non enim renascebantur, qui baptismate Joannis baptizabantur (*Matth.* III, 13), a quo et ipse baptizatus est: sed quodam praecursorio illius ministerio qui dicebat, *Parate viam Domino* (*Luc.* III, 4), huic uni in quo solo renasci poterant parabantur. Hujus enim baptismus est non in aqua tantum, sicut fuit Joannis, verum etiam in Spiritu sancto (*Marc.* I, 8); ut de illo Spiritu regeneretur quisquis in Christum credit, de quo Christus generatus regeneratione non eguit. Unde vox illa Patris quae super baptizatum facta est, *Ego hodie genui te* (*Psal. II*, 7; *Hebr.* V, 5); non unum illum temporis diem quo baptizatus est, sed immutabilis aeternitatis ostendit, ut illum hominem ad Unigeniti personam pertinere monstraret. Ubi enim dies nec hesterni fine inchoatur, nec initio crastini terminatur, semper hodiernus est. In aqua ergo baptizari voluit a Joanne, non ut ejus iniquitas ulla dilueretur, sed ut magna commendaretur humilitas. Ita quippe nihil in eo baptismus quod ablueret, sicut mors nihil quod [Col. 0256] puniret, invenit; ut diabolus veritate justitiae, non violentia potestatis oppressus et victus, quoniam ipsum sine ullo peccati merito iniquissime occiderat, per ipsum justissime amitteret quos peccati merito detinebat. Utrumque igitur ab illo, id est, et baptismus et mors, certae dispensationis causa, non miseranda necessitate, sed miserante potius voluntate susceptum est; ut unus peccatum tolleret mundi, sicut unus peccatum misit in mundum, hoc est, in universum genus humanum.

L. - *Per Christum tolli non tantum originale peccatum, sed et caetera superaddita.*

Nisi quod ille unus unum peccatum misit in mundum, iste vero unus non solum illud unum, sed cuncta simul abstulit quae addita invenit. Unde dicit Apostolus: *Non sicut per unum peccantem, ita est et donum: nam judicium*

XLIX. - *Renaşterea nu era făcută prin botezul lui Ioan. De ce a vrut Christos să fie botezat de către Ioan.*

Căci, cei care erau botezaţi prin botezul lui Ioan (*Mat.* III, 13), de către care şi El Însuşi a fost botezat, nu renăşteau, ci, prin oficierea aceluia care striga: *Pregătiţi calea Domnului* (*Luc.* III, 4), ei îi erau pregătiţi, ca printr-un fel de precursor. Acestuia Unul, singurul prin care puteau să renască. Fiindcă Botezul Acestuia este nu numai cu apă, precum a fost al lui Ioan, ci, cu adevărat, şi întru Spirit Sfânt (*Marcu*, I, 8), ca, oricine crede în Christos, să renască dintru acel Spirit Sfânt, dintru Carele născutul[159] Christos nu a avut trebuinţă de renaştere. De unde, vocea mirifică a Tatălui, care a fost rostită deasupra Botezatului:[160] *Eu astăzi te-am născut pe tine* (*Ps. II*, 7; *Evr.* V, 5), arată nu acea unică zi a timpului, în care a fost botezat, ci a nestrămutabilei eternităţi, încât a învederat că Acel om aparţine persoanei Unuianăscutului. Căci, unde ziua nici nu începe cu sfârşitul lui ieri, nici nu se sfârşeşte cu începutul lui mâine, este pururea astăzi. A voit, aşadar, să fie botezat de către Ioan în apă, nu ca să fie curăţit vreo nedreptate a Sa, ci ca să fie îndătinată o mare umilinţă. Şi, astfel, Botezul nu a găsit în El, într-adevăr, nimic ce să spele, după cum moartea, nimic ce să pedepsească; aşa că diavolul, doborât şi învins prin adevărul dreptăţii, nu prin violenţa puterii, fiindcă îl ucise pe El Însuşi, fără de nici un merit al păcatului, în modul cel mai nedrept cu putinţă, să-i piardă[161], prin El Însuşi, în modul cel mai drept cu putinţă, pe aceia pe care îi deţinea prin meritul păcatului. Amândouă, aşadar, şi Botezul, şi moartea, au fost luate de către El asupra Sa, pe temeiul unei hotărâte dispensaţiuni (= iconomii, n. tr.), nu printr-o necesitate de a se fi îndurat, ci, mai degrabă, printr-o voinţă îndurătoare;[162] încât Unul să înlăture păcatul lumii, după cum unul a trimis păcatul în lume, adică, în întreg neamul omenesc.

L. - *Prin Christos sunt înlăturate nu numai păcatul originar, ci şi celelalte, adăugate pe deasupra.*

Numai că acel unul a trimis, în lume, un singur păcat, iar Acesta Unul l-a îndepărtat nu numai pe acela singur, ci, totodată, le-a îndepărtat pe toate câte le-a găsit adăugate pe deasupra. De unde, spune Apostolul: *Şi ce aduce darul nu seamănă cu ce a adus*

quidem ex uno in condemnationem, gratia autem ex multis delictis in justificationem. Quia utique illud unum quod originaliter trahitur, etiam si solum sit, obnoxios damnationi facit: gratia vero ex multis delictis justificat hominem, qui praeter illud unum quod communiter cum omnibus originaliter traxit, sua quoque propria multa commisit.

LI. - *A damnatione Adae nemo liberatus nisi in Christo renatus.*

Verumtamen quod paulo post dicit, *Sicut per unius delictum in omnes homines ad condemnationem, ita et per unius justitiam in omnes homines ad justificationem vitae* (*Rom.* V, 16, 18); satis indicat, ex Adam neminem natum nisi damnatione detineri, et neminem nisi in Christo renatum a damnatione liberari.

LII. - *Baptismus mortis ac resurrectionis Christi similitudo in parvulis perinde ac in majoribus.*

De qua per unum hominem poena et per unum hominem gratia cum locutus fuisset, quantum illi Epistolae suae loco sufficere judicavit, deinde sacri baptismatis in cruce Christi grande mysterium commendavit eo modo, ut intelligamus nihil aliud esse in Christo baptismum, nisi mortis Christi similitudinem; nihil autem aliud mortem Christi crucifixi, nisi remissionis peccati similitudinem: ut quemadmodum in illo vera mors facta est, sic in nobis vera remissio peccatorum; et quemadmodum in illo vera resurrectio, ita in nobis vera justificatio. Ait enim, *Quid ergo dicemus? Permanebimus in peccato, ut gratia abundet?* Dixerat enim superius, *Ubi, enim abundavit peccatum, superabundavit gratia* (*Ibid.* 20). Et ideo quaestionem sibi ipse proposuit, utrum propter abundantiam gratiae consequendam in peccato sit permanendum. Sed respondit, *Absit:* atque subjecit, *Si mortui sumus peccato, quomodo vivemus in eo?* Deinde ut ostenderet nos mortuos esse peccato: *An ignoratis,* inquit, *quoniam quicumque baptizati sumus in Christo Jesu, in morte ipsius baptizati sumus?* Si

acel unul care a păcătuit, căci judecata din unul duce la condamnare, graţia, însă, din multe delicte, duce la justificare. Căci, după cum acel unu, care ne este transmis originar, chiar dacă este singur, naşte supuşii damnaţiunii: graţia, într-adevăr, de multe greşeli îndreptează omul, care, pe lângă acela unu, pe care, împreună cu toţi, l-a moştenit originar, a mai comis[163] încă multe, ale sale proprii.

LI. - *De la damnaţiunea lui Adam, nu este nimeni liberat, decât renăscut întru Christos.*

Dar, totuşi, ceea ce spune puţin după aceea: *Precum prin delictul unuia a venit pentru toţi oamenii condamnarea, aşa şi prin dreptatea Unui a venit pentru toţi oamenii îndreptarea[164] vieţii* (*Rom.* V, 16, 18), arată îndeajuns că nu este nimeni născut din Adam, decât supus damnării, şi că nimeni nu est liberat[165] de damnare, decât renăscut întru Christos.

LII. - *Pentru copii şi, în egală măsură, pentru adulţi, Botezul, similitudine a morţii şi învierii lui Christos.*

Pedeapsă printr-un singur om şi graţie printr-Un singur Om, despre care, cum vorbise cât a judecat că este suficient, în acel loc din Epistola sa[166], a tratat, apoi, marele mister[167] al sfântului Botez întru crucea lui Christos, în aşa chip, încât să înţelegem că Botezul întru Christos nu este nimic altceva, decât similitudinea morţii lui Christos; pe de altă parte, nimic altceva, moartea crucificatului Christos, decât similitudinea iertării păcatului: că, după cum în El a avut loc moartea adevărată, aşa şi în noi, adevărata iertare a păcatelor; şi, după cum în El, adevărată învierea, aşa şi în noi, îndreptarea adevărată. Căci spune: *Prin urmare, ce vom zice? Rămâne-vom, oare, în păcat, ca să abunde graţia?* Spusese, doar, mai înainte: *Căci, unde a abundat păcatul, a superabundat graţia* (*Ibid.* 20). Şi, de aceea, şi-a pus el însuşi[168] întrebarea, dacă, pentru păstrarea abundenţei graţiei, trebuie să rămână întru păcat. Ci răspunde: *Doamne fereşte;* şi subliniază: *Dacă am murit păcatului, în ce chip vom trăi întru el?* Apoi, ca să arate că noi am murit păcatului, *Au ignoraţi,* zice, *că, fiindcă oricare[169] am fost botezaţi întru Christos Isus, întru moartea Lui Însuşi am fost botezaţi?* Dacă, aşadar, aici suntem învederat lămuriţi că, fiindcă am fost

ergo hinc ostendimur mortui esse peccato, quia in morte Christi baptizati sumus; profecto et parvuli qui baptizantur in Christo, peccato moriuntur, quia in morte ipsius [Col. 0257] baptizantur. Nullo enim excepto dictum est, *Quicumque baptizati sumus in Christo Jesu, in morte ipsius baptizati sumus.* Et ideo dictum est, ut probaretur mortuos nos esse peccato. Cui autem peccato parvuli renascendo moriuntur, nisi quod nascendo traxerunt? Ac per hoc etiam ad ipsos pertinet quod sequitur dicens: *Consepulti sumus ergo illi per Baptismum in mortem, ut quemadmodum surrexit Christus a mortuis per gloriam Patris, ita et nos in novitate vitae ambulemus. Si enim complantati facti sumus similitudini mortis ejus, simul et resurrectionis erimus: hoc scientes, quia vetus homo noster simul crucifixus est, ut evacuetur corpus peccati, ut ultra non serviamus peccato. Qui enim mortuus est, justificatus est a peccato. Si autem mortui sumus cum Christo, credimus quia simul etiam vivemus cum illo: scientes quia Christus resurgens a mortuis, jam non moritur, mors illi ultra non dominabitur. Quod enim mortuus est peccato, mortuus est semel: quod autem vivit, vivit Deo. Ita et vos existimate mortuos quidem vos esse peccato, vivere autem Deo in Christo Jesu* (*Rom.* VI, 1-11). Hinc enim probare coeperat non esse nobis permanendum in peccato, ut gratia abundet; et dixerat, *Si mortui sumus peccato, quomodo vivemus in eo?* Atque ut ostenderet mortuos nos esse peccato, subjecerat, *An ignoratis, quoniam quicumque baptizati sumus in Christo Jesu, in morte ipsius baptizati sumus?* Sic itaque totum locum istum clausit, ut coepit. Mortem quippe Christi sic insinuavit, ut etiam ipsum mortuum diceret esse peccato. Cui peccato, nisi carni, in qua erat, non peccatum, sed similitudo peccati, et ideo nomine appellata est peccati? Baptizatis itaque in morte Christi, in qua non solum majores, verum etiam parvuli baptizantur, ait, *Sic et vos,* id est quemadmodum Christus, *sic et vos existimate vos mortuos esse peccato, vivere autem Deo in Christo Jesu.*

botezați întru moartea Lui Christos, am murit păcatului, negreșit, și pruncii, care sunt botezați întru Christos, mor păcatului, fiindcă întru moartea Lui Însuși sunt botezați. Căci, fără ca să fie niciunul exceptat, s-a zis: *Oricare am fost botezați întru Christos, întru moartea Lui Însuși am fost botezați.* Și, s-a zis așa, ca să se dovedească cumcă noi suntem morți păcatului. Cărui păcat mor, însă, pruncii, renăscând, dacă nu celui pe care l-au moștenit, născându-se? Iar, prin aceasta, chiar și lor înșiși le aparține ceea ce urmează, zicând: *Ne-am îngropat, așadar, împreună cu El, prin Botez, în moarte, ca, după cum Christos a înviat din morți prin gloria Tatălui, așa să umblăm și noi întru înnoirea vieții. Căci, dacă, împreună plantați, am fost făcuți similitudinii morții Lui, împreună vom fi și învierii: cunoscând aceasta, că vechiul nostru om a fost crucificat împreună, să fie deșertat trupul păcatului, încât mai departe să nu slujim păcatului. Căci Cel care a murit a fost îndreptat de păcat. Iar, dacă am murit cu Christos, credem că vom și trăi încă împreună cu El: știutori că Christos, înviat din morți, nu mai moare: moartea nu va avea, mai mult, stăpânirea asupra Lui. Căci, ce a murit o dată, a murit păcatului: ce, însă, trăiește, trăiește lui Dumnezeu. Așa socotiți-vă și voi, că sunteți morți, într-adevăr, păcatului, că trăiți, însă, lui Dumnezeu, întru Christos Isus* (*Rom.* VI, 1-11). Căci aici începuse să dovedească precum că noi nu trebuie să rămânem întru păcat, ca să abunde grația, și zise: *Dacă am murit păcatului, în ce chip vom mai trăi în el?* Iar, ca să arate că am murit păcatului, adăugase: *Au ignorați că, fiindcă oricare am fost botezați întru Christos Isus, întru moartea Lui Însuși am fost botezați?* Și, astfel, tot locul acesta l-a închis, așa cum l-a început. Moartea lui Christos, într-adevăr, așa a insinuat-o, încât să fie numit chiar El Însuși că a murit păcatului. Cărui păcat, dacă nu cărnii, întru care era nu păcat, ci similitudine a păcatului, și a fost numită, de aceea, cu numele păcatului? Și, astfel, botezaților întru moartea lui Christos, întru care nu numai vârstnicii, ci, într-adevăr, până și pruncii sunt botezați, le zice: *Așa și voi*, adică, precum Christos, *așa soctotiți-vă și voi, că sunteți morți, într-adevăr, păcatului, că trăiți, însă, lui Dumnezeu, întru Christos Isus.*

LIII. - *Crux Christi, sepultura, resurrectio,* etc., *figura vitae christianae.*

Quidquid igitur gestum est in cruce Christi, in sepultura, in resurrectione tertio die, in ascensione in coelum, in sede ad dexteram Patris; ita gestum est, ut his rebus non mystice tantum dictis, sed etiam gestis configuraretur vita christiana quae hic geritur. Nam propter ejus crucem dictum est: *Qui autem Jesu Christi sunt, carnem suam crucifixerunt cum passionibus et concupiscentiis* (*Galat.* V, 24). Propter sepulturam: *Consepulti sumus Christo per Baptismum in mortem.* Propter resurrectionem: *Ut quemadmodum Christus resurrexit a mortuis per gloriam Patris, ita et nos in novitate vitae ambulemus.* Propter ascensionem in coelum sedemque ad dexteram Patris: *Si autem resurrexistis cum Christo, quae sursum sunt quaerite, ubi Christus est ad dexteram* [Col. 0258] *Dei sedens; quae sursum sunt sapite, non quae super terram: mortui enim estis, et vita vestra abscondita est cum Christo in Deo.*

LIV. - *Judicium ultimum pertinens ad res in fine saeculi gerendas.*

Jam vero quod de Christo confitemur futurum, quoniam de coelo venturus est, vivos judicaturus ac mortuos, non pertinet ad vitam nostram quae hic geritur; quia nec in rebus gestis ejus est, sed in fine saeculi gerendis. Ad hoc pertinet quod Apostolus secutus adjunxit: *Cum Christus apparuerit vita vestra, tunc et vos apparebitis cum illo in gloria* (*Coloss.* III, 1-4).

LV. - *Judicare vivos et mortuos, duplici modo intellectum.*

Duobus autem modis accipi potest quod vivos et mortuos judicabit: sive ut vivos intelligamus, quos hic nondum mortuos, sed adhuc in ista carne viventes inventurus est ejus adventus; mortuos, autem qui de corpore, prius quam veniat, exierunt vel exituri sunt: sive

LIII. - *Crucea lui Christos, înmormântarea, învierea etc., imagine a vieții creștinești*

Orice s-a petrecut, așadar, în crucea lui Christos, în înmormântare, în învierea a treia zi, în ascensiunea la cer, în șederea de-a dreapta Tatălui, așa s-a petrecut, încât, prin aceste lucruri, nu doar spuse mistic[170], ci chiar petrecute aievea, să fie configurată viața creștină, care se petrece aici.[171] Căci, pentru crucea Lui, s-a spus: *Cei care sunt, însă, ai lui Isus Christos și-au crucificat carnea lor cu patimile și concupiscentele* (*Galat.* V, 24). Pentru înmormântare: *Am fost înmormântați împreună cu Christos, prin Botez, întru moarte.* Pentru înviere: *Ca, după cum Christos a înviat din morți, prin gloria Tatălui, așa și noi să umblăm întru înnoirea vieții.* Pentru ascensiunea la cer și șederea de-a dreapta Tatălui: *Dacă ați înviat, însă, împreună cu Christos, căutați cele ce sunt sus, unde se află Christos, șezând de-a dreapta lui Dumnezeu; cugetați cele ce sunt sus, nu cele de pe pământ: căci ați murit, și viața voastră este ascunsă cu Christos în Dumnezeu.*

LIV. - *Judecata din urmă ține de lucrurile de plinit la sfârșitul secolului.*

Acum, ceea ce noi, într-adevăr, mărturisim ca viitor despre Christos, fiindcă are să vină din cer, să judece viii și morții, nu ține de viața noastră care se petrece aici, pentru că nu este dintre lucrurile făcute ale Lui, ci, de făcut, la finele secolului.[172] De aceasta ține ceea ce Apostolul, continuând, a adăugat: *Când Christos, viața voastră, va fi apărut, atunci și voi veți apărea împreună cu El întru glorie* (*Colos.* III, 1-4).

LV. - *A judeca viii și morții, înțeles în dublu sens.*

În două feluri poate fi, însă, luat că va judeca viii și morții: fie că înțelegem, prin viii, pe cei care încă, aici, nu au murit, ci, viețuitori încă, în această carne, are să-i găsească venirea Lui; morții, însă, care au ieșit, ori au să iasă, din trup, mai înainte să vină: fie, prin viii, drepții, prin morții, însă, nedrepții; fiindcă

vivos justos, mortuos autem injustos; quoniam justi quoque judicabuntur. Aliquando enim judicium Dei ponitur in malo; unde illud est, *Qui autem male egerunt, in resurrectionem judicii* (*Joan.* V, 29): aliquando et in bono, secundum quod dictum est, *Deus, in nomine tuo salvum me fac, et in virtute tua judica me* (*Psal. LIII*, 3). Per judicium quippe Dei fit ipsa bonorum malorumque discretio, ut liberandi a malo, non perdendi cum malis, boni ad dexteram segregentur (*Matth.* XXV, 32, 33). Propter quod ille clamabat, *Judica me, Deus:* et quid dixerat velut exponens, *Et discerne*, inquit, *causam meam de gente non sancta* (*Psal. XLII*, 1).

LVI. - 15. *De Spiritu sancto et Ecclesia recto ordine dictum in Symbolo. Ecclesia coelestis terrenae opitulatur.*

Cum autem de Jesu Christo Filio Dei unico Domino nostro, quod ad brevitatem Confessionis pertinet, dixerimus, adjungimus sic credere nos et in Spiritum sanctum, ut illa Trinitas compleatur, quae Deus est: deinde sancta commemoratur Ecclesia. Unde datur intelligi rationalem creaturam ad Jerusalem liberam pertinentem (*Galat.* IV, 26), post commemorationem Creatoris, id est summae illius Trinitatis, fuisse subdendam. Quoniam quidquid de homine Christo dictum est, ad unitatem personae Unigeniti pertinet. Rectus itaque Confessionis ordo poscebat, ut Trinitati subjungeretur Ecclesia, tanquam habitatori domus sua, et Deo templum suum, et conditori civitas sua. Quae tota hic accipienda est, non solum ex parte qua peregrinatur in terris, a solis ortu usque ad occasum laudans nomen Domini (*Psal. CXII*, 3), et post captivitatem vetustatis cantans canticum novum; verum etiam ex illa quae in coelis semper, ex quo condita est, cohaesit Deo, nec ullum malum sui casus experta est. Haec in sanctis Angelis beata persistit, et suae parti peregrinanti sicut oportet opitulatur; quia utraque una erit consortio [Col. 0259] aeternitatis, et nunc una est vinculo charitatis, quae tota instituta est ad colendum

vor fi judecați până și drepții.[173] Căci, uneori, judecata lui Dumnezeu este presupusă în rău, de unde-i și aceea: *Care însă au făcut rău, întru învierea judecății* (*Ioan* V, 29): alteori și în vine, după ceea ce s-a spus: *Dumnezeule, întru numele Tău fă-mă pe mine salvat și întru virtutea Ta judecă-mă* (*Ps. LIII*, 3). Prin judecata lui Dumnezeu este, într-adevăr, făcută deosebirea celor buni și a celor răi, încât cei buni, spre a fi liberați de rău, nu pierduți cu cei răi, să fie segregați de-a dreapta Tatălui (*Mat.* XXV, 32, 33). De asta, ceea ce striga binecunoscutul[174]: *Judecă-mă Dumnezeule;* și ce zise, oarecum explicând: *Și discerne*, zice, *cauza mea de ginta nesfântă* (*Ps. XLII*, 1).

LVI. - 15. *Despre Spiritul Sfânt și Biserică, în dreaptă ordine s-a spus în Symbol. Biserica cerească ajută celei pământești.*

Cum, însă, despre Isus Christos, Fiul lui Dumnezeu, Unicul Domnul nostru, am spus ceea ce ține de scurtimea Confesiunii, adăugăm că noi așa credem și în Spiritul Sfânt, încât să se împlinească[175] mirifica Trinitate, care este Dumnezeu: apoi este amintită Sfânta Biserică. De unde este dat să se înțeleagă că creatura rațională, de Ierusalimul liber aparținătoare (*Galat.* IV, 26), trebuia să fie pusă dedesubtul[176] amintirii Creatorului, adică, a mirificei Supreme Trinități. Fiindcă, tot ce s-a spus despre omul Christos, aparține unității persoanei Unuianăscutului.[177] Și, astfel, dreapta ordine a Confesiunii cerea ca Trinității să-i fie subordonată[178] Biserica, precum Locuitorului casa Sa, și lui Dumnezeu templul Său, și Ziditorului cetatea Sa. Care (Biserică, n. tr.) trebuie luată, aici, toată, nu numai dintru partea prin care peregrinează, de la răsăritul până la apusul soarelui, pe pământ, lăudând numele Domnului (*Ps. CXII*, 3), și, după captivitatea vetustății, cântând cântec nou; ci și dintru aceea, care, pururi în ceruri, s-a ținut, de când a fost zidită, strâns unită lui Dumnezeu și nu a cunoscut nici un rău, datorat vreunei căderi de-ale sale. Ea persistă fericită dintru sfinții îngeri și ajută, așa cum se cuvine, părții sale rătăcitoare; pentru că amândouă vor fi una, prin consorțiul eternității, iar acum sunt una, prin lanțul iubirii, căci a fost în întregime instituită spre slujirea unui singur Dumnezeu. De unde, nici toată, nici vre o

unum Deum. Unde nec tota, nec ulla pars ejus vult se coli pro Deo, nec cuiquam esse Deus pertinenti ad templum Dei, quod aedificatur ex diis quos facit non factus Deus. Ac per hoc Spiritus sanctus si creatura, non creator, esset, profecto creatura rationalis esset; ipsa est enim summa creatura. Et ideo in Regula fidei non poneretur ante Ecclesiam, quia et ipse ad Ecclesiam pertineret in illa ejus parte quae in coelis est. Nec haberet templum, sed etiam ipse templum esset. Templum autem habet, de quo dicit Apostolus: *Nescitis quia corpora vestra templum sunt Spiritus sancti, qui in vobis est, quem habetis a Deo?* De quibus alio loco dicit: *Nescitis quia corpora vestra membra sunt Christi* (*I Cor.* VI, 19, 15)? Quomodo ergo Deus non est, qui templum habet? aut minor Christo est, cujus membra templum habet? Neque enim aliud templum ejus, aliud templum Dei est, cum idem dicat Apostolus, *Nescitis quia templum Dei estis:* quod ut probaret, adjecit, *Et Spiritus Dei habitat in vobis* (*Id.* III, 16). Deus ergo habitat in templo suo, non solum Spiritus sanctus, sed etiam Pater et Filius, qui etiam de corpore suo, per quod factus est caput Ecclesiae, quae in hominibus est, *ut sit ipse in omnibus primatum tenens* (*Coloss.* I, 18), ait, *Solvite templum hoc, et in triduo suscitabo illud* (*Joan.* II, 19). Templum ergo Dei, hoc est totius summae Trinitatis, sancta est Ecclesia, scilicet universa in coelo et in terra.

LVII. - *Stabilitas Ecclesiae coelestis.*

Sed de illa quae in coelo est, affirmare quid possumus, nisi quod nullus in ea malus est, nec quisquam deinceps inde cecidit aut casurus est, ex quo Deus *angelis peccantibus non pepercit*, sicut scribit apostolus Petrus; *sed carceribus caliginis inferi retrudens tradidit in judicio puniendos reservari* (*II Petr.* II, 4)?

LVIII. - *Angelorum quae sint differentiae, et an Angeli sint sidera, incertum.*

Quomodo autem se habeat beatissima illa et superna societas, quae ibi sint differentiae praepositurarum, ut cum

parte a sa, nu vrea să fie ea slujită în locul lui Dumnezeu, nici să fie ea Dumnezeul cuiva aparţinând templului lui Dumnezeu, care a fost edificat dintru dumnezeii, pe care i-a creat Dumnezeu, necreatul.[179] Însă, prin aceasta, dacă Spiritul Sfânt ar fi creatură, nu creator, ar fi, fără îndoială, creatură raţională, căci ea însăşi este suprema creatură.[180] Şi, de aceea, nu ar fi pus, în Regula credinţei, înaintea Bisericii, căci ar aparţine El însuşi de Biserică, întru acea parte a sa, care este în ceruri. Nici nu ar avea templu, ci chiar şi El Însuşi ar fi templu. Templu, însă, are, despre care zice Apostolul: *Nu ştiţi că trupurile voastre sunt templu al Spiritului Sfânt, carele este în voi, pe carele îl aveţi de la Dumnezeu?* Trupuri, despre care zice, în alt loc: *Nu ştiţi că trupurile voastre sunt mădulare ale lui Christos* (*I Cor.* VI, 19, 15)? În ce chip nu este, aşadar, Dumnezeu, cine are templu; sau, este El mai mic decât Christos, ale cărui mădulare le are templu? Căci nu este altul templul Lui, altul templul lui Dumnezeu, după cum spune acelaşi Apostol: *Nu uitaţi că sunteţi templu al lui Dumnezeu*, ceea ce, ca să dovedească, adaugă: *Şi Spiritul lui Dumnezeu locuieşte în voi* (*Id.* III, 16). Dumnezeu locuieşte, aşadar, în templul Său, nu numai Spiritul Sfânt, ci şi Tatăl, şi Fiul, Carele, chiar despre trupul Său, prin care s-a făcut Capul Bisericii, care consistă dintru oameni, *cum este El Însuşi deţinătorul primatului întru toate* (*Colos.* I, 18), zice: *Dărâmaţi templul acesta, şi în trei zile îl voi ridica* (*Ioan* II, 19). Templul, aşadar, al lui Dumnezeu, vasăzică, al întregii Supreme Trinităţi, este Sfânta Biserică, universala, adică, şi în cer, şi pe pământ.[181]

LVII. - *Statornicia Bisericii cereşti.*

Ce putem, însă, afirma despre aceea[182] ce este în cer, decât că niciunul nu este, în ea, rău, şi nici nu a căzut sau are, în continuare, vreunul de gând să cadă de acolo, de când Dumnezeu *nu le-a dat îngerilor păcătuitori cruţare*[183], precum scrie apostolul Petru, *ci, alungându-i, i-a dat carcerelor întunecimii infernului în pază, ca să fie păstraţi spre a fi pedepsiţi la judecată* (*II Petru*, II, 4)?

LVIII. - *Care sunt deosebirile dintre îngeri şi dacă îngerii sunt stele este nesigur.*

Cam cum îşi duce, însă, rostul preafericita şi mirifica societate cerească, care sunt spetele ierarhiilor[184] în aceasta, încât, cum, cu

omnes tanquam generali nomine Angeli nuncupentur (sicut in Epistola ad Hebraeos legimus: *Cui enim Angelorum dixit aliquando, Sede a dextris meis* (*Hebr.* I, 13)? hoc quippe modo significavit omnes universaliter Angelos dici), sint tamen illic Archangeli: et utrum iidem Archangeli appellentur Virtutes; atque ita dictum sit, *Laudate eum, omnes Angeli ejus; laudate eum, omnes Virtutes ejus* (*Psal. CXLVIII*, 2); ac si diceretur, Laudate eum omnes Angeli ejus, laudate eum omnes Archangeli ejus: et quid inter se distent quatuor illa vocabula, quibus universam ipsam coelestem societatem videtur Apostolus esse complexus, dicendo, *Sive Sedes, sive Dominationes, sive Principatus, sive Potestates* (*Coloss.* I, 16), dicant qui possunt, si tamen possunt probare quod dicunt: ego me [Col. 0260] ista ignorare confiteor. Sed ne illud quidem certum habeo, utrum ad eamdem societatem pertineant sol et luna et cuncta sidera: quamvis nonnullis lucida corpora esse, non cum sensu vel intelligentia, videantur.

LIX. - *Angelorum qualia sint in quibus apparuerunt corpora, difficile explicatur.*

Itemque angeli quis explicet cum qualibus corporibus apparuerint hominibus, ut non solum cernerentur, verum etiam tangerentur; et rursus non solida corpulentia, sed spirituali potentia quasdam visiones, non oculis corporeis, sed spiritualibus, vel mentibus ingerant, vel dicant aliquid non ad aurem forinsecus, sed intus in animo hominis, etiam ipsi ibidem constituti: sicut scriptum est in Prophetarum libro, *Et dixit mihi angelus qui loquebatur in me* (*Zach.* I, 9): non enim ait, qui loquebatur ad me; sed, *in me*. Vel appareant et in somnis, et colloquantur more somniorum: habemus quippe in Evangelio, *Ecce Angelus Domini apparuit illi in somnis, dicens* (*Matth.* I, 20). His enim modis velut indicant se angeli contrectabilia corpora non habere: faciuntque difficillimam quaestionem, quomodo patres eis pedes laverint (*Gen.* XVIII, 4, *et* XIX, 2), quomodo Jacob cum angelo tam solida contrectatione luctatus sit (*Id.* XXXII, 24). Cum ista quaeruntur, et ea sicut potest, quisque

toţii sunt numiţi prin numele, oarecum generic, Îngeri (precum citim în Epistola către evrei: *Căci cui dintre Îngeri i-a spus oarecând: Şezi de-a dreapta Mea* (*Evr.* I, 13)?, datu-s-a, în acest chip, de înţeles că au fost numiţi laolaltă toţi Îngerii), există, totuşi, acolo Arhangheli; şi, dacă aceiaşi Arhangheli sunt numiţi ei Puteri[185]; sau dacă, aşa cum s-a spus: *Lăudaţi-L pe El, toţi Îngerii Lui, lăudaţi-L pe El, toate Puterile Lui* (*Ps. CXLVIII*, 2), este totuna ca şi când s-ar fi spus: Lăudaţi-L pe El, toţi Îngerii Lui, lăudaţi-L pe El, toţi Arhanghelii Lui; şi prin ce se deosebesc între ele acele patru vocabule, prin care se pare că Apostolul cuprinde însăşi întreaga societate celestă, zicând: *Fie Tronuri, fie Domnii, fie Căpetenii, fie Stăpâniri* (*Colos.* I, 16)[186], zică cei care se simt în stare, dacă se simt, totuşi, în stare să probeze ceea ce zic: eu, din parte-mi, mărturisesc că ignor acestea.[187] Ci, nici măcar nu ştiu sigur, dacă aparţin aceleiaşi societăţi soarele şi luna şi stelele toate[188], oricât unora li se pare că sunt corpuri luminoase, nu cu simţ sau inteligenţă.

LIX. - *Ce fel de corpuri sunt cele ale Îngerilor, în care ei au apărut, este dificil de explicat.*

Şi cine ar putea, de asemenea, explica cu ce fel de corpuri le-au apărut oamenilor Îngerii, încât nu numai că au fost văzuţi, ci au fost şi pipăiţi[189], şi, iarăşi, nu prin corpolenţă solidă, ci prin forţă spirituală impun nu ochilor trupeşti, ci celor spirituali sau ai minţilor, anumite viziuni şi spun ceva la ureche, nu dinafară, ci interior, în spiritul[190] omului, statorniciţi ei înşişi chiar acolo, precum stă scris în Cartea Profeţilor: *Şi mi-a zis mie Îngerul care vorbea în mine* (*Zah.* I, 9); căci nu a zis: care vorbea cu mine, ci, *în mine*. Ori, apar ei şi în somn şi vorbesc după obiceiul viselor, cum avem în Evanghelie: *Iată Îngerul Domnului i-a apărut lui în somn, zicând* (*Mat.* I, 20). Prin aşa forme, însă, Îngerii lasă să se înţeleagă că nu au în sine corpuri palpabile: şi iscă foarte dificilă chestiunea în ce chip anume le vor fi spălat patriarhii picioarele (*Gen*, XVIII, 4 *şi* XIX, 20), cum anume se va fi luptat Iacob, într-o încleştare atât de solidă, cu Îngerul (*Id.* XXXII, 24). Când sunt scrutate acestea, şi fiecare tălcuieşte cele de care e-n stare, nu sunt inutil puse la încercare

conjectat, non inutiliter exercentur ingenia, si adhibeatur disceptatio moderata, et absit error opinantium se scire quod nesciunt. Quid enim opus est ut haec atque hujusmodi affirmentur, vel negentur, vel definiantur cum discrimine, quando sine crimine nesciuntur?

LX. - 16. *Artes satanae transfigurantis se ut angelum lucis, utilius dignoscuntur.*

Magis opus est dijudicare atque dignoscere, cum se satanas transfigurat velut angelum lucis (*II Cor.* XI, 14), no fallendo ad aliqua perniciosa seducat. Nam quando sensus corporis fallit, mentem vero non movet a vera rectaque sententia, qua quisque vitam fidelem gerit, nullum est in religione periculum: vel cum se bonum fingens, ea facit sive dicit, quae bonis angelis congruunt, etiam si credatur bonus, non est error christianae fidei periculosus aut morbidus. Cum vero per haec aliena ad sua incipit ducere, tunc eum dignoscere, nec ire post eum, magna et necessaria vigilantia est. Sed quotusquisque hominum idoneus est omnes mortiferos ejus dolos evadere, nisi regat atque tueatur Deus? Et ipsa hujus rei difficultas ad hoc est utilis, ne sit spes sibi quisque, aut homo alter alteri, sed Deus suis omnibus. Id enim nobis potius expedire prorsus piorum ambigit nemo.

LXI. - *Ecclesia in Angelis et in hominibus. Christus pro angelis non est mortuus. Angelos quomodo spectat hominum redemptio.*

Haec ergo quae in sanctis Angelis et Virtutibus Dei est Ecclesia, tunc nobis sicuti est innotescet, cum ei conjuncti [Col. 0261] fuerimus in finem, ad simul habendam beatitudinem sempiternam. Ista vero quae ab illa peregrinatur in terris, eo nobis notior est, quod in illa sumus, et quia hominum est, quod et nos sumus. Haec sanguine Mediatoris nullum habentis peccatum, ab omni redempta est peccato, ejusque vox est, *Si Deus pro nobis, quis contra nos? Qui Filio proprio non pepercit, sed pro*

talentele, dacă este adoptată o dezbatere moderată şi lipseşte eroarea opinenţilor cumcă ei ştiu ceca ce nu ştiu.[191] Căci ce nevoie este să fie afirmate sau negate acestea şi altele de felul acestora, sau să fie definite cu discriminare, când sunt, fără nici o crimă[192], necunoscute.

LX. - 16. *Este mai util să fie descoperite înşelătoriile Satanei, transfigurându-se în înger al luminii.*

Mai multă nevoie este a judeca limpede şi a discerne, când Satana se transfigurează ca înger al luminii (*II Cor.*, XI, 14), să nu seducă, înşelând, la cele dăunătoare. Căci, când înşală simţurile trupului, dar nu clinteşte mintea de la dreapta şi adevărata judecată, prin care fiecare duce o viaţă credincioasă, nu este nici un pericol pentru religie: ori când, întruchipându-se bun, face sau zice cele ce se potrivesc îngerilor buni, nu este, chiar şi dacă ar fi crezut bun, o eroare periculoasă sau nesănătoasă pentru credinţa creştină. Când, însă, începe, prin întruchipări străine, să o cârmească la ale sale, atunci este o mare şi necesară vigilenţă a-l distinge şi a nu merge după el. Dar, la câţi oameni este unul apt să scape de toate vicleniile lui, aducătoare de moarte, dacă nu îl călăuzeşte şi păzeşte Dumnezeu? Şi, astfel, însăşi dificultatea acestui lucru este folositoare, ca să nu-şi fie nimeni sieşi speranţă[193], sau omul, unul altuia, ci Dumnezeul lor, tuturora. Căci nimenea dintre cei pioşi nu se îndoieşte că aceasta ne scoate cel mai bine din încurcătură.

LXI. - *Biserica consistă dintru îngeri şi oameni. Christos nu a murit pentru îngeri. În ce chip îi priveşte pe îngeri răscumpărarea oamenilor.*

Această Biserică, aşadar, care consistă dintru sfinţii Îngeri şi Puterile lui Dumnezeu, ni se va face cunoscută nouă, aşa cum este, atunci, când, la sfârşit, vom fi fost adăugaţi ei, spre a împărtăşi împreună beatitudinea sempiternă. Ceastălaltă, care, faţă de aceea, peregrinează, încaltea, pe pământ, ne este mai cunoscută, prin faptul că suntem în ea şi fiindcă ea consistă dintru oameni, ceea ce şi noi suntem. Aceasta, prin sângele Mediatorului neavând nici un păcat, a fost răscumpărată faţă de tot păcatul[194], şi a ei este vocea: *Dacă Dumnezeu este pentru noi, cine este contra noastră?*

nobis omnibus tradidit illum (*Rom.* VIII, 31, 32). Non enim pro Angelis mortuus est Christus. Sed ideo etiam pro Angelis fit, quidquid hominum per ejus mortem redimitur et liberatur a malo, quoniam cum eis quodammodo redit in gratiam, post inimicitias quas inter homines et sanctos Angelos peccata fecerunt, et ex ipsa hominum redemptione ruinae illius angelicae detrimenta reparantur.

LXII. - *Quomodo in Christo instaurantur omnia, et pacificantur.*

Et utique noverunt Angeli sancti docti de Deo, cujus veritatis aeterna contemplatione beati sunt, quanti numeri supplementum de genere humano integritas illius civitatis exspectet. Propter hoc ait Apostolus *instaurari omnia in Christo, quae in coelis sunt, et quae in terris, in ipso* (*Ephes.* I, 10). Instaurantur quippe quae in coelis sunt, cum id quod inde in angelis lapsum est, ex hominibus redditur: instaurantur autem quae in terris sunt, cum ipsi homines qui praedestinati sunt ad aeternam vitam, a corruptionis vetustate renovantur. Ac sic per illud singulare sacrificium in quo Mediator est immolatus, quod unum multae in Lege victimae figurabant, pacificantur coelestia cum terrestribus, et terrestria cum coelestibus. Quoniam sicut idem apostolus dicit, *In ipso complacuit omnem plenitudinem inhabitare, et per eum reconciliari omnia in ipsum, pacificans per sanguinem crucis ejus, sive quae in terris sunt, sive quae in coelis* (*Coloss.* I, 19 *et* 20).

LXIII. - *Pax regni coelestis, quomodo praecellit omnem intellectum.*

- *Pax* ista *praecellit*, sicut scriptum est, *omnem intellectum* (*Philipp.* IV, 7); neque sciri a nobis, nisi cum ad ea venerimus, potest. Quomodo enim pacificantur coelestia nisi nobis, id est, concordando nobiscum? Nam ibi semper est pax, et inter se universis

El, Care pe propriul Fiu nu l-a cruțat, ci L-a dat pe El morții, pentru noi toți (*Rom.* VIII, 31, 32). Căci nu pentru Îngeri a murit Christos. Însă, prin moartea Lui, este răscumpărat şi liberat de rău tot omul şi, fiindcă, după dușmăniile pe care păcatele[195] le-au făcut între oameni şi sfinții Îngeri, omul se întoarce într-un fel la prietenia cu ei, iar, din însăşi răscumpărarea oamenilor, sunt refăcute[196] pierderile marii ruine angelice[197], de aceea S-a sacrificat chiar şi pentru Îngeri.

LXII. - *În ce chip sunt (re)instaurate şi pacificate toate întru Christos.*

Şi, mai cu seamă, Îngerii sfinți, de Dumnezeu învățații, prin eterna contemplare a adevărului Căruia sunt fericiți, ştiu, în număr exact, completarea, pe care o aşteaptă integritatea acelei cetăți, de la neamul omenesc. De asta spune Apostolul: *să fie instaurate toate întru Christos, care sunt în ceruri şi care, pe pământ, întru El Însuşi* (*Efes.* I, 10). Sunt, de bună seamă, instaurate care sunt în ceruri, când ceea ce a căzut atunci dintru îngeri este adus înapoi dintru oameni[198]: sunt, însă, instaurate cele care sunt pe pământ, când înşişi oamenii, care au fost predestinați la viața eternă, sunt reînnoiți de la vetustatea corupțiunii. Iar aşa, prin acel sacrificiu singular, prin care Mijlocitorul[199] a fost jertfit, pe care unu, prin Lege, multe victime (= jertfe, n. tr.) îl figurau, sunt pacificate cele cereşti cu cele pământeşti şi cele pământeşti cu cele cereşti. Fiindcă, precum acelaşi Apostol zice: *În El a binevoit* (Dumnezeu, n. tr.) *să sălăşluiască toată plenitudinea şi printr-Însul toate cu Sine să le împace, fie cele de pe pământ, fie cele din ceruri, făcând pace prin El, prin sângele crucii Sale* (*Colos.* I, 19, 20).

LXIII. - *În ce chip pacea împărăției cereşti covârşeşte toată puterea de înțelegere.*

- *Pacea* aceasta *covârşeşte*, după cum e scris, *toată puterea de înțelegere* (*Filip.* IV, 17); şi nici nu poate fi pricepută de către noi, decât când vom fi ajuns la ea. Căci, în ce chip, decât nouă[200], adică armonizându-se cu noi, sunt pacificate cele cereşti? Căci, acolo, şi între toate creaturile intelectuale însele, şi

intellectualibus creaturis, et cum suo Creatore. Quae *pax praecellit*, ut dictum est, *omnem intellectum;* sed utique nostrum, non eorum qui semper vident faciem Patris. Nos autem, quantuscumque sit in nobis intellectus humanus, ex parte scimus, et videmus nunc per speculum in aenigmate: cum vero aequales Angelis Dei fuerimus (*Luc.* XX, 36); tunc quemadmodum et ipsi, videbimus facie ad faciem (*I Cor.* XIII, 12); tantamque pacem habebimus erga eos, quantam et ipsi erga nos; quia tantum eos dilecturi sumus, quantum ab eis diligimur. Itaque pax eorum nota nobis erit, quia et nostra talis ac tanta erit, nec praecellet tunc intellectum nostrum: Dei vero pax quae illic est erga eos, et nostrum et illorum intellectum sine dubitatione praecellet. De [Col. 0262] ipso quippe beata est rationalis creatura, quaecumque beata est, non ipse de illa. Unde secundum hoc melius accipitur quod scriptum est, *Pax Dei quae praecellit omnem intellectum:* ut in eo quod dixit *omnem*, nec ipse intellectus sanctorum Angelorum esse possit exceptus; sed Dei solius: neque enim et ipsius intellectum pax ejus excellit.

LXIV. – 17. *Remissio peccatorum expressa in Symbolo. Sanctorum vita sine crimine, non sine peccato.*

Concordant autem nobiscum Angeli etiam nunc, cum remittuntur nostra peccata. Ideo post commemorationem sanctae Ecclesiae in ordine Confessionis ponitur remissio peccatorum. Per hanc enim stat Ecclesia quae in terris est: per hanc non perit quod perierat et inventum est (*Luc.* XV, 24). Excepto quippe Baptismatis munere, quod contra originale peccatum donatum est, ut quod generatione attractum est, regeneratione detrahatur; et tamen activa quoque peccata, quaecumque corde, ore, opere commissa invenerit, tollit: hac ergo excepta magna indulgentia, unde incipit hominis renovatio, in qua solvitur omnis reatus et ingeneratus et additus; ipsa etiam vita caetera jam ratione utentis aetatis, quantalibet praepolleat fecunditate justitiae, sine peccatorum remissione non agitur. Quoniam filii Dei

între ele şi Creatorul lor[201], este pururea pace. *Pace*, care *covârşeşte*, cum s-a spus, *toată puterea de înţelegere*, dar, desigur, pe a noastră, nu pe a acelora care pururi văd faţa Tatălui. Noi, însă, oricâtă putere de înţelegere umană ar fi în noi, ştim numai în parte şi vedem acum prin oglindă în gâcitură: când vom fi, într-adevăr, egalii Îngerilor lui Dumnezeu (*Luca*, XX, 36), atunci, precum ei înşişi, vom vedea şi noi faţă către faţă (*I Cor.* XIII, 12); atâta pace vom avea faţă de ei, câtă şi ei înşişi, faţă de noi, pentru că avem să-i îndrăgim pe ei atât, cât suntem îndrăgiţi de către ei. Şi, astfel, ne va fi nouă cunoscută pacea lor, fiindcă şi a noastră va fi tot atâta şi tot la fel şi nici nu va covârşi, atunci, puterea noastră de înţelegere: pacea lui Dumnezeu, însă, care este acolo faţă de ei, va covârşi[202], fără îndoială, şi puterea noastră de înţelegere, şi pe a lor. Într-adevăr, orice creatură raţională, întrucât este fericită, este fericită de la El, nu El Însuşi de la ea. De unde, se înţelege mai bine, după aceasta, ceea ce s-a scris: *Pacea lui Dumnezeu, care covârşeşte toată puterea de înţelegere*, încât, prin faptul că s-a spus *toată*, nu poate fi exceptată[203] nici însăşi puterea de înţelegere a sfinţilor Îngeri: doar a lui Dumnezeu singurul, căci pacea Lui nu covârşeşte şi puterea de înţelegere[204] a Lui Însuşi.

LXIV. – 17. *Iertarea păcatelor, exprimată în Symbol. Viaţa sfinţilor este fără crimă, nu fără păcat.*

Îngerii sunt, însă, în armonie cu noi, chiar şi acum, când ni se iartă păcatele noastre. De aceea, în ordinea Confesiunii, iertarea păcatelor e pusă după amintirea sfintei Biserici. Căci prin aceasta durează Biserica de pe pământ[205]: prin aceasta nu piere ce pierise şi a fost găsit (*Luca*, XV, 24). Exceptând, de bună seamă, darul Botezului, care a fost dăruit împotriva păcatului originar, încât[206], ce a fost atras prin naştere, este retras prin renaştere; şi, totuşi, înlătură[207] chiar şi păcatele actuale, pe care le va fi găsit comise cu fapta, cu cuvântul şi cu gândul: exceptând, aşadar, această mare indulgenţă, de unde începe reînnoirea omului, prin care este dezlegat tot păcatul, şi înnăscut, şi adăugat, tot restul vieţii, de-acum la etatea uzului raţiunii, oricât ar fi, dealtminteri, superioară prin fecunditatea dreptăţii, nu se petrece fără iertarea păcatelor. Fiindcă, atâta timp cât trăiesc muritor, fiii lui Dumnezeu

quamdiu mortaliter vivunt, cum morte confligunt. Et quamvis de illis sit veraciter dictum, *Quotquot Spiritu Dei aguntur, hi filii sunt Dei* (*Rom.* VIII, 14); sic tamen Spiritu Dei excitantur, et tanquam filii Dei proficiunt ad Deum, ut etiam spiritu suo, maxime aggravante corruptibili corpore (*Sap.* IX, 15), tanquam filii hominum quibusdam humanis motibus deficiant ad se ipsos, et ideo peccent. Interest quidem quantum: neque enim quia peccatum est omne crimen, ideo crimen est etiam omne peccatum. Itaque sanctorum hominum vitam quamdiu in hac mortali vivitur, inveniri posse dicimus sine crimine: *Peccatum* autem *si dixerimus quia non habemus,* ut ait tantus apostolus, *nosmetipsos seducimus, et veritas in nobis non est* (*I Joan.* I, 8).

LXV. - *Crimina quaelibet in Ecclesia remitti per poenitentiam. Extra Ecclesiam non remittuntur peccata.*

Sed neque de ipsis criminibus quamlibet magnis remittendis in sancta Ecclesia, Dei misericordia desperanda est agentibus poenitentiam secundum modum sui cujusque peccati. In actione autem poenitentiae, ubi tale commissum est, ut is qui commisit a Christi etiam corpore separetur, non tam consideranda est mensura temporis quam doloris. Cor enim contritum et humiliatum Deus non spernit (*Psal. L,* 19). Verum quia plerumque dolor alterius cordis occultus est alteri, neque in aliorum notitiam per verba vel quaecumque alia signa procedit; cum [Col. 0263] sit coram illo cui dicitur, *Gemitus meus a te non est absconditus* (*Psal. XXXVII,* 10): recte constituuntur ab iis qui Ecclesiis praesunt tempora poenitentiae, ut fiat satis etiam Ecclesiae, in qua remittuntur ipsa peccata; extra eam quippe non remittuntur. Ipsa namque proprie Spiritum sanctum pignus accepit (*II Cor.* I, 22), sine quo non remittuntur ulla peccata, ita ut quibus remittuntur, consequantur vitam aeternam.

se luptă cu moartea. Şi, oricât de adevărat s-a spus despre ei: *Oricâți sunt călăuziți de Spiritul lui Dumnezeu, aceia sunt fiii lui Dumnezeu* (*Rom.* VIII, 14), totuşi sunt chemați de Spiritul lui Dumnezeu să vină şi, ca fii ai lui Dumnezeu, se îndreaptă spre Dumnezeu aşa, încât, ca fii ai oamenilor, în chiar spiritul lor, împovărat cumplit de trupul coruptibil (*Sap.* = *Înțel. lui Sol.* IX, 15), se înstrăinează, prin oarecari tulburări omeneşti, către sine înşişi, şi, de aceea, păcătuiesc.[208] E, însă, o deosebire, cât: căci nu fiindcă toată crima[209] este păcat, de aceea chiar tot păcatul este crimă. Şi, astfel, zicem că viața oamenilor sfinți, cât tip este trăită în aceasta muritoare, poate fi găsită fără crimă: Păcat, însă, *dacă vom zice că nu avem,* după cum spune marele[210] Apostol, *ne seducem pe noi înşine, şi adevărul nu este întru noi* (*I Ioan,* I, 8).

LXV. - *Crimele sunt iertate, oricare, în Biserică, prin penitență. În afara Bisericii nu sunt iertate păcatele.*

Dar, nici despre crimele înseşi, oricât de mari, de iertat în sfânta Biserică, nu trebuie pierdută de către făcătorii, fiecare după felul păcatului său[211], ai penitenței speranța în misericordia lui Dumnezeu. În actul penitenței, însă, unde s-a înfăptuit într-un asemenea mod[212], încât acela care a înfăptuit este înlăturat chiar şi de la trupul[213] lui Christos, nu trebuie luată tot atât în considerare măsura timpului, cât a durerii. Căci, inima frântă şi umilită Dumnezeu nu o îndepărtează de la Sine (*Ps. L,* 19). Într-adevăr, fiindcă durerea unei inimi rămâne, în general, ascunsă alteia şi nici nu ajunge la cunoştința altora, prin cuvinte sau prin orice alte semne; când est în fața Aceluia, căruia i se spune: *Suspinul meu de tine nu s-a ascuns* (*Ps. XXXVV,* 10), pe drept s-au constituit de către cei ce sunt în fruntea Bisericilor[214] durate ale penitenței, ca să fie satisfăcută chiar[215] şi Biserica în care sunt iertate păcatele înseşi: fiindcă în afara ei, într-adevăr, nu sunt iertate. Căci ea însăşi a primit, în mod particular, arvună Spiritul Sfânt (*II Cor.* I, 22), fără de care păcatele nu sunt iertate, niciunele, astfel, încât, cei cărora le sunt iertate, dobândesc viața eternă.[216]

LXVI. - *Remissio peccatorum fit propter futurum judicium.*

Magis enim propter futurum judicium fit remissio peccatorum. In hac autem vita usque adeo valet quod scriptum est, *Grave jugum super filios Adam, a die exitus de ventre matris eorum usque in diem sepulturae in matrem omnium* (*Eccli.* XL, 1); ut etiam parvulos videamus post lavacrum regenerationis diversorum malorum afflictione cruciari: ut intelligamus, totum quod salutaribus agitur Sacramentis, magis ad spem venturorum bonorum, quam ad retentionem vel adeptionem praesentium pertinere. Multa etiam hic videntur ignosci et nullis suppliciis vindicari; sed eorum poenae reservantur in posterum. Neque enim frustra ille proprie dicitur dies judicii, quando venturus est judex vivorum atque mortuorum. Sicut e contrario vindicantur hic aliqua, et tamen si remittuntur, profecto in futuro sacculo non nocebunt. Propterea de quibusdam temporalibus poenis, quae in hac vita peccantibus irrogantur, eis quorum peccata delentur, ne reserventur in finem, ait Apostolus: *Si enim nos ipsos judicaremus, a Domino non judicaremur; cum judicamur autem a Domino corripimur, ne cum hoc mundo damnemur* (*I Cor.* XI, 31 et 32).

LXVII. - 18. *Refelluntur qui putabant fideles omnes, quantumlibet scelerate vixissent, salvandos per ignem.*

Creduntur autem a quibusdam etiam ii qui nomen Christi non relinquunt, et ejus lavacro in Ecclesia baptizantur, nec ab ea ullo schismate vel haeresi praeciduntur, in quantislibet sceleribus vivant, quae nec diluant poenitendo, nec eleemosynis redimant, sed in eis usque ad hujus vitae ultimum diem pertinacissime perseverent, salvi futuri per ignem; licet pro magnitudine facinorum flagitiorumque diuturno, non tamen aeterno igne puniri. Sed qui hoc credunt, et tamen catholici sunt, humana quadam benevolentia mihi falli videntur: nam Scriptura divina aliud consulta respondet. Librum autem de hac quaestione conscripsi, cujus titulus est, de Fide et

LXVI. - *Iertarea păcatelor este făcută pentru judecata de apoi.*

Căci iertarea păcatelor este făcută mai mult pentru[217] judecata de apoi. În această viață, însă, până într-atât este în vigoare ceea ce s-a scris: *Jug greu peste fii lui Adam, din ziua ieşirii din pântecele maicii lor, până în ziua îngropării în maica tuturor* (*Ecl.* XL, 1), încât vedem că, chiar după purificarea renaşterii, pruncii sunt munciți de chinul diferitelor rele; încât[218] înțelegem că, tot ceea ce se face prin sacramentele salvatoare, ține mai mult de speranța bunurilor viitoare, decât de păstrarea sau dobândirea celor actuale. Multe par, iarăşi, a fi iertate şi a nu fi răzbunate prin nici un fel de suplicii, dar pedepsele lor sunt rezervate în viitor. Căci nu în zadar este, anume, numită a judecății ziua aceea în care are să vină Judecătorul viilor şi al morților. După cum, dimpotrivă, sunt răzbunate aici unele, şi, dacă totuşi sunt iertate, nu vor aduce, cu siguranță, nici un rău în veacul de apoi. De aceea, despre unele pedepse temporare, care le sunt aplicate păcătoşilor în această viață, Apostolul le spune acelora ale căror păcate se şterg, ca să nu fie păstrate la sfârşit: *Căci, dacă ne-am fi judecat noi înşine, nu am mai fi judecați de Domnul: cum, însă, suntem judecați, suntem îndreptați de Domnul, ca să nu fim damnați împreună cu lumea aceasta.* (*I Cor.* XI, 31, 32).

LXVII. - 18. *Sunt dovediți falşi cei care socoteau că toți credincioşii, oricât de scelerat vor fi trăit, vor fi salvați prin foc.*

Se crede[219], însă, de către câțiva chiar că aceia, care nu părăsesc numele lui Christos, şi sunt botezați, prin purificarea Lui, în Biserică, şi nu sunt rupți de ea prin nici o schismă sau erezie, în oricât de mari ticăloşii ar trăi, care nici nu se curăță prin penitență, nici nu se răscumpără prin pomeni, ci, oricât de tenace ar persevera în ele, până în ultima zi a vieții acesteia, vor fi salvați prin foc: că vor fi pedepsiți, adică, cu un foc de durată, după mărimea nelegiuirilor şi ticăloşiilor, totuşi, nu cu focul etern.[220] Cei care, însă, cred asta şi sunt, totuşi, catholici, mi se par a se înşela printr-o oarecare omenească bunăvoință, căci, consultată, altceva răspunde Sfânta Scriptură. Referitor la această chestiune, însă, am scris o carte, al cărei titlu este *Despre*

Operibus; ubi secundum Scripturas sanctas, quantum Deo adjuvante potui, demonstravi, eam fidem salvos facere, quam satis evidenter expressit Paulus apostolus, dicens: *In Christo enim Jesu neque circumcisio quidquam valet, neque praeputium, sed fides* [Col. 0264] *quae per dilectionem operatur* (*Galat.* V, 6). Si autem male et non bene operatur, procul dubio, secundum apostolum Jacobum, *mortua est in semetipsa.* Qui rursus ait: *Si fidem dicat se quis habere, opera autem non habeat, numquid poterit fides salvare eum* (*Jacobi* II, 17, 14)? Porro autem si homo sceleratus propter fidem solam per ignem salvabitur, et sic est accipiendum quod ait beatus Paulus, *Ipse autem salvus erit, sic tamen quasi per ignem;* poterit ergo salvare sine operibus fides, et falsum erit quod dixit ejus coapostolus Jacobus: falsum erit et illud quod idem ipse Paulus dixit, *Nolite,* inquit, *errare; neque fornicatores, neque idolis servientes, neque adulteri, neque molles, neque masculorum concubitores, neque fures, neque avari, neque ebriosi, neque maledici, neque rapaces regnum Dei possidebunt* (*I Cor.* VI, 9, 10). Si enim etiam in istis perseverantes criminibus, tamen propter fidem Christi salvi erunt, quomodo in regno Dei non erunt?

LXVIII. - *Locus Apostoli de salvandis per ignem ut intelligendus. Ignis quidam in hac vita, per quem salvantur aedificantes ligna.*

Sed quia haec apostolica manifestissima et apertissima testimonia falsa esse non possunt; illud quod obscure dictum est de iis qui superaedificant super fundamentum, quod est Christus, non aurum, argentum, lapides pretiosos, sed ligna, fenum, stipulam (de his enim dictum est quod per ignem salvi erunt, quoniam fundamenti merito non peribunt), sic intelligendum est, ut his manifestis non inveniatur esse contrarium. Ligna quippe et fenum et stipula non absurde accipi possunt rerum saecularium, quamvis licite concessarum, tales cupiditates, ut amitti sine animi dolore non possint. Cum

credință și fapte[221], unde, după Sfintele Scripturi, am demonstrat, cu ajutorul lui Dumnezeu, cât am putut, că ne face salvați_ acea credință, pe care a exprimat-o destul de învederat Apostolul Paul, zicând: *Căci, în Christos Isus, nici circumcizia nu e în stare de ceva, nici prepușul, ci credința care lucrează prin iubire* (*Galat.* V, 6). Dacă, însă, lucrează rău, și nu bine, este, după apostolul Iacob, fără îndoială, moartă în sine însăși. Care, iarăși zice: *Dacă cineva zice că el are credință, fapte, însă, nu are, oare, îl va putea salva pe el credința* (*Iacob* II, 17, 14)? Pe de altă parte, însă, dacă, pentru singură credința, omul scelerat va fi salvat și așa trebuie înțeles ce spune fericitul Paul: *El însă se va mântui, dar așa ca prin foc* (*I Cor.* III, 15); credința va putea salva, așadar, fără fapte și va fi fals ceea ce a spus coapostolul său Iacob: fals va fi, de asemenea, și ceea ce a spus însuși Apostolul Paul: *Nu vă amăgiți,* zice, *nici desfrânații, nici închinătorii la idoli, nici adulterii, nici muierotcele, nici culcătorii cu bărbații, nici furii, nici avarii, nici bețivii, nici batjocoritorii, nici răpitorii nu vor moșteni împărăția lui Dumnezeu* (*I Cor.* VI, 9, 10). Căci, dacă chiar și perseverenții în aceste fărădelegi vor fi salvați, totuși, din cauza credinței lui Christos, în ce chip nu vor fi, așadar[222], în împărăția lui Dumnezeu?

LXVIII. - *Cum trebuie înțelese cuvintele Apostolului despre cei de salvat prin foc. Un foc anume, în viața aceasta, prin care sunt salvați ziditorii în lemn.*

Dar, fiindcă aceste atotvădite și atotclare mărturii apostolice nu pot fi false, ceea ce s-a spus în mod obscur despre acei, ce, pe fundamentul care este Christos, suprazidesc nu aur, argint, pietre prețioase, ci lemne, fân, trestie (căci despre ei s-a spus că vor fi salvați prin foc, pentru că, datorită fundamentului, nu vor pieri), așa trebuie înțelese, încât să nu pară a fi contrariul celor arătate.[223] Lemnele, de bună seamă, și fânul, și trestia pot fi, nu absurd, înțelese astfel de pasiuni ale lucrurilor lumești, oricât licit îngăduite, încât nu pot fi pierdute fără durerea sufletului. Cum această durere, însă, arde, dacă, în inimă, Christos ține locul fundamentului, ceea ce înseamnă că nimic nu este pus mai presus

autem iste dolor urit, si Christus in corde fundamenti habet locum, id est, ut ei nihil anteponatur, et malit homo qui tali dolore uritur, rebus quas ita diligit magis carere quam Christo; per ignem fit salvus. Si autem res hujusmodi temporales ac saeculares tempore tentationis maluerit tenere quam Christum, eum in fundamento non habuit; quia haec priore loco habuit, cum in aedificio prius non sit aliquid fundamento. Ignis enim, de quo eo loco est locutus Apostolus, talis debet intelligi, ut ambo per eum transeant; id est, et qui *aedificat super hoc fundamentum, aurum, argentum, lapides pretiosos*, et qui *aedificat ligna, fenum et stipulam.* Cum enim hoc dixisset, adjunxit: *Uniuscujusque opus quale sit, ignis probabit. Si cujus opus permanserit, quod superaedificavit, mercedem accipiet. Si cujus opus autem exustum fuerit, damnum patietur: ipse autem salvus erit, sic tamen quasi per ignem* (*Id.* III, 11-15). Non ergo unius eorum, sed utriusque opus ignis probabit. Est quidam ignis tentatio tribulationis, de quo aperte alio loco scriptum est: *Vasa figuli probat fornax, et homines justos tentatio tribulationis* (*Eccli.* XXVII, 6). Iste ignis in hac interim vita facit quod Apostolus dixit, si accidat duobus fidelibus, uni scilicet cogitanti quae Dei [Col. 0265] sunt, quomodo placeat Deo, hoc est, aedificanti super Christum fundamentum, aurum argentum, lapides pretiosos; alteri autem cogitanti ea quae sunt mundi, quomodo placeat uxori (*I Cor.* VII, 32, 33), id est, aedificanti super idem fundamentum ligna, fenum, stipulam: illius enim opus non exuritur, quia non ea dilexit quorum amissione crucietur; exuritur autem hujus, quoniam sine dolore non pereunt, quae cum amore possessa sunt. Sed quoniam alterutra conditione proposita, eis potius carere mallet quam Christo, nec timore amittendi talia deserit Christum, quamvis doleat cum amittit, *salvus est* quidem, *sic tamen quasi per ignem:* quia urit eum rerum dolor, quas dilexerat, amissarum; sed non subvertit neque consumit fundamenti stabilitate atque incorruptione munitum.

de El, şi omul, care este ars de o asemenea durere, voieşte, mai degrabă, să se lipsească de lucrurile, pe care atâta le iubeşte, devine salvat prin foc. Dacă, însă, în timpul unei astfel de tentaţii, va fi voit să păstreze, mai degrabă, lucrurile trecătoare şi lumeşti, decât pe Christos, nu L-a avut pe El ca fundament, pentru că le-a avut pe locul cel dintâi pe acestea, pe când, într-un edificiu, nu este nimic altceva înaintea fundamentului. Căci focul, despre care a vorbit, în acel loc, Apostolul, trebuie astfel înţeles, încât şi unul, şi altul trec prin el, adică, şi *cine zideşte pe acest fundament aur, argint, pietre preţioase*, şi cine *zideşte lemne, fân şi trestie.* Fiindcă, după ce a spus aceasta, a adăugat: *Şi focul va dovedi ce fel este lucrul fiecăruia. Dacă lucrul cuiva, pe care l-a zidit, va rămâne, va lua plată. Dacă, însă, lucrul cuiva se va arde, el va fi păgubit: însă şi el va fi salvat, totuşi, aşa, ca prin foc* (*Id.* III, 11-15). Focul va proba, aşadar, nu doar lucrul unuia dintre ei, ci al amândurora. Un fel de[224] foc este tentaţia suferinţei[225], despre care s-a scris apriat, în alt loc: *Vasele olarului le lămureşte cuptorul, şi tentaţia suferinţei, pe oamenii drepţi* (*Sirah*, XXVII, 5). Acest foc face, în răstimpul vieţii acesteia, ceea ce zice Apostolul că li se întâmplă la doi credincioşi, unuia, adică, dacă, gândindu-se la cele ce sunt ale lui Dumnezeu, în chipul în care îi place lui Dumnezeu, vasăzică, celui care zideşte, peste Christos fundamentul[226], aur, argint, pietre preţioase, altuia, gândindu-se, însă, la acestea, ce sunt ale lumii, în chipul în care îi place soţiei (*I Cor.* VII, 32, 33), vasăzică, celui care zideşte, peste acelaşi fundament, lemne, fân, trestie: căci lucrul primului nu este nimicit prin foc, fiindcă nu a îndrăgit acelea de a căror pierdere să se îndurereze, este, însă, nimicit al celuilalt, pentru că nu pier fără durere cele ce au fost posedate cu dragoste.[227] Dar, dată fiind premisa majoră propusă, încât voieşte a se lipsi, mai degrabă, de ele, decât de Christos, şi nici din marea teamă de a le pierde, oricât îl doare, când le pierde, nu L-a părăsit pe Christos, *este*, desigur, *salvat, dar, aşa, ca prin foc*, fiindcă îl arde[228] durerea pierderii acelor lucruri pe care le-a îndrăgit, dar, datorită stabilităţii fundamentului şi incoruptibilităţii întăriturii, nu e doborât la pământ şi nici nu se consumă.

LXIX. - *Ignis etiam purgatorius quidam post hanc vitam.*

Tale aliquid etiam post hanc vitam fieri, incredibile non est, et utrum ita sit, quaeri potest: et aut inveniri, aut latere, nonnullos fideles per ignem quemdam purgatorium, quanto magis minusve bona pereuntia dilexerunt, tanto tardius citiusque salvari; non tamen tales de quibus dictum est, quod *regnum Dei non possidebunt*, nisi convenienter poenitentibus eadem crimina remittantur. Convenienter autem dixi, ut steriles in eleemosynis non sint, quibus tantum tribuit Scriptura divina, ut earum tantummodo fructum se imputaturum praenuntiet Dominus dextris, et earum tantummodo sterilitatem sinistris; quando his dicturus est, *Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum:* illis autem, *Ite in ignem aeternum* (*Matth.* XXV, 34, 41).

LXX. - 19. *Crimina eleemosynis non redimi, nisi vita mutetur.*

Sane cavendum est ne quisquam existimet infanda illa crimina, qualia qui agunt, regnum Dei non possidebunt, quotidie perpetranda, et eleemosynis quotidie redimenda. In melius quippe est vita mutanda, et per eleemosynas de peccatis praeteritis est propitiandus Deus; non ad hoc emendus quodam modo, ut ea semper liceat impune committere. *Nemini* enim *dedit laxamentum peccandi* (*Eccli.* XV, 21): quamvis miserando deleat jam facta peccata, si non satisfactio congrua negligatur.

LXXI. - *Oratione Dominica expiari leviora peccata.*

De quotidianis autem brevibus levibusque peccatis, sine quibus haec vita non ducitur, quotidiana fidelium oratio satisfacit. Eorum est enim dicere, *Pater noster qui es in coelis*, qui jam Patri tali regenerati sunt ex aqua et

LXIX. - *Un anumit foc purgatorial va fi chiar şi după viaţa aceasta.*

Nu e incredibil că se poate întâmpla, chiar şi după această viaţă, ceva de felul acesta, şi se poate cerceta, dacă este aşa; şi, fie adeverit, fie ascuns, unii dintre credincioşi vor fi salvaţi printr-un anume foc purgatorial[229], atât de târziu sau de repede, după cât de mult sau de puţin au îndrăgit bunurile pieritoare; totuşi nu li se va întâmpla aşa unora ca şi aceia despre care s-a spus că *nu vor moşteni împărăţia lui Dumnezeu*, decât numai dacă penitenţilor[230] li se vor ierta convenient aceleaşi crime.[231] Am spus, însă, convenient, să nu fie sterili în pomeni, căror pomeni atâta importanţă le atribuie Sfânta Scriptură, încât Domnul prevesteşte că are să le impute celor de la dreapta numai rodul acestora, şi numai sterilitatea acestora, celor de la stânga, când are să le zică primilor: *Veniţi, binecuvântaţii Tatălui Meu, moşteniţi împărăţia*; celorlalţi, însă; *Mergeţi în focul etern* (*Mat.* XXV, 34, 41).

LXX. - 19. *Crimele nu sunt răscumpărate prin pomană, decât dacă este schimbat modul de viaţă.*

Trebuie să ne temem îndeajuns, ca nu cumva să socoată cineva că acele nenorocite crime, de care fac cei care nu vor moşteni împărăţia lui Dumnezeu, perpetuate zilnic, pot fi răscumpărate zilnic, prin pomană.[232] Trebuie, într-adevăr, schimbată viaţa întru mai bine, şi Dumnezeu trebuie propitiat[233] prin pomană, pentru păcatele trecute, nu ca şi cum ar putea fi oarecum cumpărat să îngăduie ca ele să fie nepedepsit făcute pururea.[234] Căci *nu a dat nimănui dezlegarea de a păcătui* (*Sirah*, XV, 20), oricât, îndurându-se, şterge, dacă nu este neglijată achitarea potrivită[235] a datoriei, păcatele deja făcute.

LXXI. - *Prin Rugăciunea Domnească (= Tatăl Nostru, n. tr.) sunt expiate păcatele mai uşoare.*

Rugăciunea cotidiană a credincioşilor satisface, însă, în privinţa micilor şi uşoarelor păcate cotidiene, fără de care nu se petrece viaţa aceasta.[236] Căci acelora li se cade să spună: *Tatăl nostru, Carele eşti în ceruri*, care îi sunt deja renăscuţi din apă şi

Spiritu (*Joan.* III, 5). Delet omnino haec oratio minima et quotidiana peccata. Delet et illa a quibus vita fidelium etiam scelerate gesta, sed poenitendo in melius mutata discedit: si quemadmodum veraciter dicitur, *Dimitte nobis debita nostra*, quoniam non desunt quae dimittantur; ita veraciter [Col. 0266] dicatur, *Sicut et nos dimittimus debitoribus nostris* (*Matth.* VI, 9, 12): id est, si fiat quod dicitur; quia et ipsa eleemosyna est, veniam petenti homini ignoscere.

LXXII. - *Eleemosynarum genera multa.*

Ac per hoc ad omnia quae utili misericordia fiunt, valet quod Dominus ait, *Date eleemosynam, et ecce omnia munda sunt vobis* (*Luc.* XI, 41). Non solum ergo qui dat esurienti cibum, sitienti potum, nudo vestimentum, peregrinanti hospitium, fugienti latibulum, aegroto vel incluso visitationem, captivo redemptionem, debili subvectionem, caeco deductionem, tristi consolationem, non sano medelam, erranti viam, deliberanti consilium, et quod cuique necessarium est indigenti; verum etiam qui dat veniam peccanti, eleemosynam dat; et qui emendat verbere in quem potestas datur, vel coercet aliqua disciplina, et tamen peccatum ejus, quo ab illo laesus aut offensus est, dimittit ex corde, vel orat ut ei dimittatur, non solum in eo quod dimittit atque orat, verum etiam in eo quod corripit, et aliqua emendatoria poena plectit, eleemosynam dat; quia misericordiam praestat. Multa enim bona praestantur invitis, quando eorum consulitur utilitati, non voluntati: quia ipsi sibi inveniuntur esse inimici, amici vero eorum potius illi quos inimicos putant; et reddunt errando mala pro bonis, cum reddere mala christianus non debeat nec pro malis. Multa itaque genera sunt eleemosynarum, quae cum facimus, adjuvamur ut dimittantur nostra peccata.

LXXIII. - *Eleemosynae genus maximum, parcere inimicis.*

Sed ea nihil est majus, qua ex corde dimittimus, quod in nos quisque peccavit. Minus enim magnum est erga

Spirit unui asemenea Tată (*Ioan*, III, 5). Minimele şi cotidienele păcate această rugăciune le şterge în întregime.[237] Le şterge şi pe acelea, de la care viaţa credincioşilor, chiar scelerat petrecută, dar, prin penitenţă, schimbată întru mai bine, se depărtează, dacă, după cum se zice veridic: *Şi ne iartă nouă datoriile noastre*, fiindcă nu lipsesc cele care să fie iertate, tot aşa se va zice veridic: *Precum şi noi iertăm datornicilor*[238] *noştri* (*Mat.* IV, 9, 12), adică, dacă[239] se face ceea ce se spune, fiindcă şi pomana însăşi înseamnă a-i da iertare omului căruia cere iertare.

LXXII. - *Multele feluri de pomană.*

Şi, prin aceasta, la toate care sunt făcute cu îndurare[240] folositoare se aplică ceea ce spune Domnul: *Daţi pomana şi iată toate vă sunt curate* (*Luca*, XI, 41). Nu numai cine dă, aşadar[241], flămândului hrană, însetatului băutură, celui gol veşmânt, călătorului lăcaş, fugarului ascunziş, bolnavului sau celui închis vizită, captivului răscumpărare, debilului mijloc de transport, orbului însoţitor, întristatului consolare, nesănătosului leac, rătăcitorului cărare, nehotărâtului sfat, şi fiecărui[242] lipsit ceea ce îi este necesar, ci, într-adevăr, chiar cine dă iertare păcătosului, dă pomană; şi cine îl îndreaptă cu vergeaua pe cel asupra căruia i s-a dat potestatea, sau îl constrânge printr-o oarecare disciplină, şi totuşi păcatul lui, prin care a fost lezat sau ofensat de către acela, i-l iartă din inimă sau se roagă să i se ierte lui, nu numai prin faptul că iartă sau se roagă, ci chiar prin faptul că educă şi aplică pedepse purificatoare[243], dă pomană, fiindcă pune în faţă miscricordia. Căci multe bune li se oferă îndărătnicilor[244], când se are în vedere folosul, nu voinţa lor: fiindcă ei înşişi sunt dovediţi a fi duşmanii loruşi, şi sunt, mai degrabă, cu adevărat prieteni ai lor cei pe care îi socotesc duşmani; şi întorc, greşind, răul pentru bine, când un creştin nu ar trebui să întoarcă nici măcar răul pentru rău. Şi, astfel, sunt mai multe feluri de pomană, prin care, când le facem, suntem ajutaţi[245] să ni se ierte păcatele.

LXXIII. - *Cel mai mare fel de pomană este a cruţa duşmanii.*

Dar nimic nu este mai mare decât aceea (= pomană, n. tr.), prin care iertăm din inimă ceea ce a păcătuit cineva împotriva

eum esse benevolum, sive etiam beneficum, qui tibi mali nihil fecerit: illud multo grandius et magnificentissimae bonitatis est, ut tuum quoque inimicum diligas, et ei qui tibi malum vult, et si potest facit, tu bonum semper velis, faciasque cum possis, audiens dicentem Deum, *Diligite inimicos vestros, bene facite eis qui vos oderunt, et orate pro eis qui vos persequuntur* (*Matth.* V, 44). Sed quoniam perfectorum sunt ista filiorum Dei, quo quidem se debet omnis fidelis extendere, et humanum animum ad hunc affectum, orando Deum, secumque agendo luctandoque perducere: tamen quia hoc tam magnum bonum tantae multitudinis non est, quantam credimus exaudiri, cum in oratione dicitur, *Dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris;* procul dubio verba sponsionis hujus implentur, si homo qui nondum ita profecit, ut jam diligat inimicum, tamen quando rogatur ab homine qui peccavit in eum, ut ei [Col. 0267] dimittat, dimittit ex corde: quia etiam sibi roganti utique vult dimitti, cum orat et dicit, *Sicut et nos dimittimus debitoribus nostris;* id est, Sic dimitte debita nostra rogantibus nobis, sicut et nos dimittimus rogantibus debitoribus nostris.

LXXIV. - *Peccata non dimittenti non dimittuntur a Deo.*

Jam vero qui eum, in quem peccavit, hominem rogat, si peccato suo movetur ut roget, non est adhuc deputandus inimicus, ut eum diligere sit difficile, sicut difficile erat quando inimicitias exercebat. Quisquis autem roganti et peccati sui poenitenti non ex corde dimittit, nullo modo existimet a Domino sua peccata dimitti; quoniam mentiri veritas non potest. Quem vero lateat Evangelii auditorem sive lectorem, quis dixerit, *Ego sum veritas* (*Joan.* XIV, 6)? Qui cum docuisset orationem, hanc in ea positam sententiam vehementer commendavit, dicens: *Si enim dimiseritis hominibus peccata eorum, dimittet et vobis Pater vester coelestis peccata vestra. Si autem non dimiseritis hominibus, nec Pater vester dimittet peccata vestra* (*Matth.* VI, 14, 15). Ad tam magnum tonitruum qui

noastră. Căci este mai puțin mare a fi binevoitor sau chiar îndatoritor față de acela care nu ți-a făcut nimic: este, însă, cu mult mai mare și ține de magnificentissima bunătate faptul că îți îndrăgești până și dușmanul, și aceluia care îți vrea răul și, dacă poate, ți-l face, tu îi vrei totdeauna binele și, când poți, i-l faci, auzindu-L pe Dumnezeu zicând:[246] *Îndrăgiți-i pe dușmanii voștri, faceți bine celor ce vă urăsc și rugați-vă pentru cei ce vă persecută* (*Mat.* V, 44). Dar, fiindcă acestea țin de fiii perfecți ai lui Dumnezeu, unde, într-adevăr, este dator să tindă tot credinciosul și rugându-se lui Dumnezeu, și lucrând și luptându-se cu sine, spre acest sentiment să-și îndrepte inima umană: totuși, fiindcă acest atât de mare bine nu ține de o așa mulțime, câtă credem a fi percepută cu auzul, când se spune în rugăciune: *Și ne iartă nouă greșelile*[247] *noastre, precum și noi iertăm greșiților noștri;* fără îndoială, vorbele acestei promisiuni solemne se împlinesc, dacă omul, care nu s-a învrednicit încă astfel, încât își îndrăgește deja[248] dușmanul, când este rugat de omul care a păcătuit împotriva lui să-l ierte, îl iartă, totuși, din inimă, deoarece chiar vrea cu siguranță să i se ierte și sieși, suplicantului, când se roagă și zice: *Precum și noi iertăm greșiților noștri*, adică: Așa ne iartă datoriile noastre, nouă, suplicanților, precum și noi le iertăm datornicilor noștri suplicanți.

LXXIV. - *Neiertătorului nu îi vor fi iertate de către Dumnezeu păcatele.*

Acum, cel care, într-adevăr, îl roagă de iertare pe acel om împotriva căruia a păcătuit, dacă este îmboldit de păcatul său să-l roage, nu mai trebuie socotit încă dușman, încât să fie greu a-l îndrăgi, precum era greu, pe când își arăta în fapt dușmănia. Oricine, însă, nu îi iartă din inimă celui care se roagă de iertare și de să căiește de păcatul său, să nu socotească, în nici un chip, că sunt iertate de Domnul[249] păcatele sale, fiindcă Adevărul nu poate să mintă. Într-adevăr, care ascultător sau cititor al Evangheliei este nedumerit cine a zis: *Eu sunt Adevărul* (*Ioan* XIV, 6)? El, Care, când ne-a învățat rugăciunea, a poruncit cu tărie această sentință pusă în ea, zicând: *Căci de veți ierta oamenilor greșelile*[250] *lor, vă va ierta și vouă Tatăl vostru cel ceresc păcatele voastre. Dacă, însă, nu veți ierta oamenilor, nici Tatăl vostru nu va ierta păcatele voastre* (*Mat.* VI, 14, 15). Cine nu se trezește la un atât de mare

non expergiscitur, non dormit, sed mortuus est: et tamen potens est ille etiam mortuos suscitare.

LXXV. - 20. *Eleemosyna sceleratos et infideles non mundat, nisi mutentur.*

Sane qui sceleratissime vivunt, nec curant talem vitam moresque corrigere, et inter ipsa facinora et flagitia sua eleemosynas frequentare non cessant, frustra ideo sibi blandiuntur, quoniam Dominus ait, *Date eleemosynam, et ecce omnia munda sunt vobis.* Hoc enim quam late pateat, non intelligunt. Sed ut intelligant, attendant quibus dixerit. Nempe in Evangelio sic scriptum est: *Cum loqueretur, rogavit illum quidam Pharisaeus ut pranderet apud se; et ingressus recubuit. Pharisaeus autem coepit intra se reputans dicere, quare non baptizatus esset ante prandium. Et ait Dominus ad illum: Nunc vos, Pharisaei, quod deforis est calicis et catini, mundatis; quod autem intus est vestrum, plenum est rapina et iniquitate. Stulti, nonne qui fecit id quod deforis est, etiam id quod intus est fecit ? Verumtamen quod superest, date eleemosynam, et ecce omnia munda sunt vobis* (*Luc.* XI, 37-41). Itane hoc intellecturi sumus, ut Pharisaeis non habentibus fidem Christi, etiamsi non in eum crediderint, nec renati fuerint ex aqua et Spiritu, munda sint omnia, tantum si eleemosynas dederint, sicut isti eas dandas putant? cum sint immundi omnes quos non mundat fides Christi, de qua scriptum est, *Mundans fide corda eorum* (*Act.* XV, 9); et dicat Apostolus, *Immundis autem et infidelibus nihil est mundum, sed polluta sunt eorum et mens et conscientia* (*Tit.* I, 15). Quomodo ergo Pharisaeis omnia munda essent, si eleemosynas, darent et fideles non essent? Aut quomodo fideles essent, si in Christum credere atque in ejus renasci gratia noluissent? Et tamen verum est quod audierunt, *Date eleemosynam, et ecce omnia munda sunt vobis.*

LXXVI. - [Col. 0268] *Prima eleemosyna, animae suae misereri et recte vivere.*

Qui enim vult ordinate dare eleemosynam, a se ipso debet incipere, et eam sibi primum dare. Est enim

tunet, nu doarme, ci e mort: şi, totuşi, Acela e-n putere să trezească până şi morţii.

LXXV. - 20. *Pomana nu curăţă sceleraţii şi necredincioşii decât dacă ei se schimbă.*

Desigur, cei care trăiesc mai mult decât scelerat şi nici nu se îngrijesc să îşi corecteze o astfel de viaţă şi moravuri şi, printre înseşi crimele şi viciile lor, nu încetează să dea mereu pomană, în zadar se alină în de sine cumcă Domnul a spus: *Daţi pomană, şi iată toate vă sunt vouă curate.* Căci ei nu înţeleg cât de departe bate aceasta. Dar, ca să înţeleagă, asculte numai cui le-a zis. Căci în Evanghelie e scris aşa: *Pe când vorbea L-a rugat pe El un fariseu oarecare să prânzească la el: şi, intrând S-a aşternut la masă. Fariseul, însă, a început să zică, mirându-se în sine, de ce nu s-a spălat înainte de prânz. Şi a zis Domnul către el: Acum, voi, fariseilor, spălaţi partea care este dinafară a cupei şi a blidului; ceea ce este, însă, lăuntrul vostru este plin de răpire şi de nedreptate. Nebunilor, oare Cel care a făcut ceea ce este dinafară, nu a făcut şi ceea ce este dinlăuntru?*[251] *Daţi, mai degrabă, pomană ce mai rămâne*[252]*, şi, iată, toate vă sunt curate* (*Luca*, XI, 37-41). Oare aşa trebuie să înţelegem aceasta, că fariseilor, neavând credinţă în Christos, şi chiar dacă nu au crezut în El şi nu au fost renăscuţi din apă şi Spirit, le sunt toate curate, numai dacă vor fi dat pomană, aşa cum socotesc ei că trebuie dată aceasta, când sunt necuraţi toţi, pe care nu-i curăţă credinţa întru Christos[253], despre care s-a scris: *Purificând prin credinţă inimile lor* (*Fapt.*, XV, 9), şi zice Apostolul: *Pentru cei necuraţi, însă, şi necredincioşi, nimic nu este curat, ci li s-au întinat lor şi mintea şi conştiinţa* (*Tit.* I, 15)? În ce chip le erau, aşadar, toate curate fariseilor, dacă dădeau pomană, şi nu erau credincioşi? Sau, în ce chip erau credincioşi, dacă nu voiau să creadă în Christos şi să renască prin graţia Sa? Şi, totuşi, este adevărat ceea ce au auzit: *Daţi pomană, şi iată toate vă sunt curate.*

LXXVI. - *Prima pomană, a te îndura de propriul suflet şi a trăi drept.*

Căci, cine vrea să dea, rânduit, pomană, trebuie să înceapă de la sine însuşi şi să şi-o dea sieşi, în primul rând. Fiindcă pomana

eleemosyna opus misericordiae; verissimeque dictum est, *Miserere animae tuae placens Deo* (*Eccli.* XXX, 24). Propter hoc renascimur, ut Deo placeamus, cui merito displicet quod nascendo contraximus. Haec est prima eleemosyna, quam nobis dedimus, quoniam nos ipsos miseros per miserantis Dei misericordiam requisivimus, justum judicium ejus confitentes, quo miseri effecti sumus, de quo dicit Apostolus, *Judicium quidem ex uno in condemnationem:* et magnae charitati ejus gratias agentes, de qua idem ipse dicit gratiae praedicator, *Commendat autem suam dilectionem Deus in nobis, quoniam cum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est* (*Rom.* V, 16, 8, 9); ut et nos veraciter de nostra miseria judicantes, et Deum charitate quam donavit ipse diligentes, pie recteque vivamus. Quod judicium et charitatem Dei cum Pharisaei praeterirent, decimabant tamen propter eleemosynas quas faciebant etiam quaeque minutissima fructuum suorum: et ideo non dabant eleemosynas a se incipientes, secumque prius misericordiam facientes. Propter quem dilectionis ordinem dictum est, *Diliges proximum tuum tanquam te ipsum* (*Luc.* X, 27). Cum ergo increpasset eos quod forinsecus se lavabant, intus autem rapina et iniquitate pleni erant, admonens quadam eleemosyna, quam sibi homo debet primitus dare, interiora mundari: *Verumtamen,* inquit, *quod superest, date eleemosynam, et ecce omnia munda sunt vobis.* Deinde ut ostenderet quid admonuisset, et quid ipsi facere non curarent, ne illum putarent eorum eleemosynas ignorare: *Sed vae vobis,* inquit Pharisaeis: tanquam diceret, Ego quidem commonui vos eleemosynam dandam, per quam vobis munda sint omnia; *Sed vae vobis qui decimatis mentam et rutam et omne olus;* has enim novi eleemosynas vestras, ne de illis me nunc vos admonuisse arbitremini: *et praeteritis judicium et charitatem Dei;* qua eleemosyna possetis ab omni inquinamento interiori mundari, ut vobis munda essent et corpora quae lavatis: hoc est enim *omnia,* et interiora scilicet et exteriora; sicut alibi legitur, *Mundate*

este lucrarea îndurării, şi foarte adevărat s-a spus: *A te îndura de sufletul tău este plăcut lui Dumnezeu* (*Sirah,* XXX, 24). De aceea renaştem, ca să-i plăcem lui Dumnezeu[254], Căruia, pe drept, îi displace ceea ce, născându-ne, am atras asupra noastră.[255] Aceasta este prima pomană, cea pe care ne-o dăm nouă înşine, pentru că, prin misericordia lui Dumnezeu îndurătul[256], ne-am simţit pe noi înşine nenorociţi, mărturisind judecata dreaptă a Lui, prin care am fost făcuţi nenorociţi[257], despre care zice Apostolul: *Într-adevăr de la unul judecata spre condamnare:* şi, aducând mulţumiri marii Sale iubiri, despre care însuşi acelaşi predicator al graţiei spune: *Dar Dumnezeu învederează dreptatea Lui faţă de noi, prin aceea că pentru noi a murit Christos, când noi eram încă păcătoşi* (*Rom.* V, 16, 8, 9); ca, şi judecând cu dreptate despre nenorocirea noastră, şi iubindu-L pe Dumnezeu cu iubirea[258] pe care El Însuşi ne-a dăruit-o, să trăim pios şi drept.[259] Fapt e că fariseii, când îşi zeciuiau, totuşi, pentru pomana pe care o dădeau, până şi cele mai neînsemnate roade ale lor[260], ocoleau judecata şi iubirea lui Dumnezeu şi, de aceea, nu dădeau pomană începând de la sine şi având, mai întâi, misericordie faţă de sine înşişi. Rânduială a iubirii, pentru care s-a spus: *Iubeşte pe aproapele tău ca pe tine însuţi* (*Luca,* X, 27). Când i-a mustrat pe ei, aşadar, că se spălau pe dinafară, însă înlăuntru erau plini de pradă şi nedreptate, amintind prin care pomană, pe care omul trebuie să şi-o dea la început sieşi, sunt curăţate cele interioare: *Daţi, mai degrabă,* zice, *pomană ce mai rămâne, şi iată toate vă sunt vouă curate.* Apoi, ca să le arate ce i-a sfătuit şi ce nu se îngrijeau ei să facă, şi, ca să nu socoată că El ignoră pomana lor: *Dar vai vouă,* le zice fariseilor, ca şi cum ar fi zis: Eu chiar v-am sfătuit că trebuie să daţi pomană, prin care toate vă sunt curate, *Dar vai vouă, care zeciuiţi menta şi ruta, şi toată leguma,* căci am cunoscut această pomană a voastră, să nu socotiţi că despre aceste feluri de pomană vă atrag Eu, acum, luarea aminte: *şi ocoliţi judecata şi iubirea lui Dumnezeu;* pomană, prin care puteţi fi curăţiţi de toată întinarea interioară, ca să vă fie curate şi trupurile pe care le spălaţi[261]: căci aceasta înseamnă *toate,* şi cele interioare, adică, şi cele exterioare, precum se citeşte în alt loc: *Curăţiţi cele ce sunt înlăuntru, şi cele ce sunt înafară vor fi curate* (*Mat.*

quae intus sunt, et quae foris sunt munda erunt (*Matth.* XXIII, 26). Sed ne istas eleemosynas, quae fiunt de fructibus terrae, respuisse videretur: *Haec*, inquit, *oportuit facere*, id est, judicium et charitatem Dei; *et illa non omittere* (*Luc.* XI, 42), id est, eleemosynas fructuum terrenorum.

LXXVII. - *Iniquitas deserenda, ut prosint eleemosynae.*

Non ergo se fallant, qui per eleemosynas quaslibet largissimas fructuum suorum vel cujuscumque pecuniae, impunitatem se emere existimant in facinorum [Col. 0269] immanitate ac flagitiorum nequitia permanendi: non solum enim haec faciunt, sed ita diligunt, ut in eis semper optent, tantum si possint impune, versari. *Qui autem diligit iniquitatem, odit animam suam* (*Psal. X*, 6); et qui odit animam suam, non est in eam misericors, sed crudelis: diligendo eam quippe secundum saeculum, odit eam secundum Deum. Si ergo vellet ei dare eleemosynam, per quam illi essent munda omnia, odisset eam secundum saeculum, et diligeret secundum Deum. Nemo autem dat eleemosynam qualemlibet, nisi unde det ab illo accipiat qui non eget: ideo dictum est, *Misericordia ejus praeveniet me* (*Psal. LVIII*, 11).

LXXVIII. - 21. *Peccata quaedam sunt, quae humano judicio non esse putarentur.*

Quae sint autem levia, quae gravia peccata, non humano, sed divino sunt pensanda judicio. Videmus enim quaedam ab ipsis quoque Apostolis ignoscendo fuisse concessa: quale illud est quod venerabilis Paulus conjugibus ait, *Nolite fraudare invicem, nisi ex consensu ad tempus, ut vacetis orationi; et iterum ad idipsum estote, ne vos tentet satanas propter incontinentiam vestram:* quod putari posset non esse peccatum, misceri scilicet conjugi non filiorum procreandorum causa, quod bonum est nuptiale, sed carnalis etiam voluptatis; ut fornicationis,

XXIII, 26). Dar, ca să nu pară că disprețuieşte aceste feluri de pomană, care este dată din roadele pământului: *Pe acestea*, zice, *trebuia să le faceți*, adică, judecata şi iubirea lui Dumnezeu; şi *pe acelea să nu le omiteți* (*Luca*, XI, 42), adică, felurile de pomană din roadele pământului.

LXXVII. - *Trebuie părăsită nedreptatea, pentru a fi de folos diferitele feluri de pomană.*

Să nu se amăgească, aşadar, pe sine, cei care socot că, prin diferitele feluri de pomană, chiar de o foarte mare larghețe, din roadele lor sau din banii oricăruia, îşi cumpără impunitatea de a rămânc în continuare în cruzimea crimelor şi în ticăloşia neruşinărilor[262]: căci nu numai că le fac pe acestea, dar le îndrăgesc într-atâta, încât ar dori, numai de-ar putea-o fără pedeapsă, să se tăvălească pururea în ele. *Însă cine iubeşte nedreptatea, urăşte sufletul său* (*Ps. X*, 6); şi cine urăşte sufletul său, nu este îndurat față de el, ci crud[263]: îndrăgindu-şi-l, după năravul lumesc[264], îl urăşte, împotriva rânduielii lui Dumnezeu. Dacă ar fi vrut, aşadar, să-i dea sufletului pomana, prin care toate i-ar fi fost acestuia curate, şi l-ar fi urât, potrivit cu năravul lumesc, şi şi l-ar fi îndrăgit, după rânduiala lui Dumnezeu. Nimenea nu dă, însă, nici o pomană, decât dacă[265] primeşte, de unde să dea, de la Acela Care nu are nevoie: de aceea s-a spus: *Misericordia Lui mă va întâmpina* (*Ps. LVIII*, 1).

LXXVIII. - 21. *Există anumite păcate care nu trebuie socotite a ține de judecata umană.*

Care sunt, însă, păcatele mai uşoare, care, mai grele, nu trebuie cântărite de judecata umană, ci de cea divină. Căci pe unele le vedem a fi chiar de către Apostolii înşişi, iertându-le, îngăduite, precum este şi cel despre care venerabilul[266] Paul le spune celor căsătoriți: *Să nu vă lipsiți unul de altul, decât cu bună învoială, pentru un timp, ca să vă dedicați rugăciunii; şi iarăşi să fiți împreună*[267], *ca să nu vă ispitească Satana, din pricina neînfrânării voastre*, care ar putea fi socotit că nu este păcat, a te împreuna, adică, cu soția, nu în scopul procreării fiilor, care este binele nupțial, ci chiar în al voluptății carnale; încât infirmitatea

sive adulterii, sive cujusquam alterius immunditiae mortiferum malum, quod turpe est etiam dicere, quo potest tentante satana libido pertrahere, incontinentium devitet infirmitas. Posset ergo, ut dixi, hoc putari non esse peccatum, nisi addidisset: *Hoc autem dico secundum veniam, non secundum imperium* (*I Cor.* VII, 5, 6). Quis autem jam esse peccatum neget, cum dari veniam facientibus apostolica auctoritate, fateatur? Tale quiddam est, ubi dicit: *Audet quisquam vestrum adversus alterum negotium habens judicari apud iniquos, et non apud sanctos?* Et paulo post: *Saecularia igitur judicia si habueritis,* inquit, *eos qui contemptibiles sunt in Ecclesia, hos collocate. Ad reverentiam vobis dico: sic non est inter vos quisquam sapiens qui possit inter fratrem suum judicare? sed frater cum fratre judicatur, et hoc apud infideles!* Nam et hic posset putari judicium habere adversus alterum, non esse peccatum, sed tantummodo id extra Ecclesiam velle judicari, nisi secutus adjungeret: *Jam quidem omnino delictum est, quia judicia habetis vobiscum* (*I Cor.* VI, 1-7). Et ne quisquam hoc ita excusaret, ut diceret [Col. 0270] justum se habere negotium, sed iniquitatem se pati, quam vellet a se judicum sententia removeri; continuo talibus cogitationibus vel excusationibus occurrit, atque ait: *Quare non magis iniquitatem patimini? quare non potius fraudamini?* Ut ad illud redeatur, quod Dominus ait, *Si quis voluerit tunicam tuam tollere, et judicio tecum contendere, dimitte illi et pallium* (*Matth.* V, 40); et alio loco, *Qui abstulerit,* inquit, *tua, noli repetere* (*Luc.* VI, 30). Prohibuit itaque suos de saecularibus rebus cum aliis hominibus habere judicium: ex qua doctrina Apostolus dicit esse delictum. Tamen cum sinit in Ecclesia talia judicia finiri inter fratres fratribus judicantibus, extra Ecclesiam vero terribiliter vetat; manifestum est etiam hic quid secundum veniam concedatur infirmis. Propter haec atque hujusmodi peccata, et alia, licet iis minora, quae fiunt verborum et cogitationum offensionibus, apostolo Jacobo confitente ac

celor neînfrânați să evite răul aducător de moarte al fornicațiunii (= preacurviei, n. tr.), sau adulteriului, sau al oricărei alte necurății, pe care este rușinos și doar a o numi, în care, prin tentația Satanei, poate să ne târască libidoul. Ar putea fi, așadar, așa cum am zis, socotit că acesta nu este păcat, dacă nu ar fi adăugat: *Aceasta o spun, însă, după îngăduință, nu după poruncă* (*I Cor.* VII, 5, 6). Cine, însă, ar mai nega de-acum că este un păcat, când se mărturisește învederat că le este dată făcătorilor o îngăduință prin[268] autoritatea apostolică.[269] Ceva la fel este, unde zice: *Îndrăznește, oare, cineva dintre voi, având vreo pricină împotriva altuia, să se judece înaintea celor nedrepți, și nu înaintea sfinților?* Și, puțin după aceea: *Așadar, dacă veți avea judecăți lumești,* zice, *pe cei care sunt disprețuiți în Biserică, pe ei investiți-i.*[270] *Spre rușine v-o spun: nu este, prin urmare, vreunul, între voi, înțelept, care poate judeca pentru fratele său*[271]*, ci se judecă frate cu frate, și asta, în fața necredincioșilor!* Căci și aici ar putea fi socotit că nu este un păcat a avea pricină împotriva altuia, ci numai a voi ca ea să fie judecată înafara Bisericii, dacă nu ar fi adăugat, urmând: *Acum, chiar faptul că aveți voi între voi judecăți este un delict* (*I Cor.* VI, 1-7). Și, ca să nu se scuze cineva prin asta astfel, încât să zică cumcă el are o pricină dreaptă, dar a suferit o nedreptate, pe care ar vrea să i-o înlăture sentința judecătorilor, se încontrează de-ndată unor astfel de gânduri și scuze și zice: *De ce nu suferiți mai degrabă să fiți nedreptățiți? De ce nu răbdați mai lesne paguba?* Ca să se întoarcă la ceea ce spune Domnul: *Dacă cineva ar vrea să-ți ia haina și să se judece cu tine, lasă-i aceluia și cămașa* (*Mat.* V, 40); și, în alt loc: *Celui care-ți ia ale tale,* zice, *nu i le cere înapoi* (*Luca,* VI, 30). Și astfel i-a oprit pe ai Săi să se judece cu alți oameni despre lucrurile lumești: doctrină, după care Apostolul spune că acest fapt este un delict. Totuși, când îngăduie ca unor astfel de pricine, între frații care judecă cu frații, să li se pună capăt în Biserică, însă se opune vehement înafara Bisericii, este învederat chiar aici ce li se acordă după îngăduință celor infirmi.[272] Pentru acestea și pentru păcatele de felul acestora și pentru altele, fie minore acestora, care sunt făcute prin jigniri cu cuvântul sau cu gândul, apostolul

dicente, *In multis enim offendimus omnes* (*Jacobi* III, 2); oportet ut quotidie crebroque oremus Dominum, atque dicamus, *Dimitte nobis debita nostra;* nec in eo quod sequitur mentiamur, *sicut et nos dimittimus debitoribus nostris* (*Matth.* VI, 12).

LXXIX. - *Quae levia videntur, esse interdum gravissima.*

Sunt autem quaedam quae levissima putarentur, nisi in Scripturis demonstrarentur opinione graviora. Quis enim dicentem fratri suo, *Fatue,* reum gehennae putaret, nisi Veritas diceret? Cui tamen vulneri subjecit continuo medicinam, praeceptum fraternae reconciliationis adjungens: mox quippe ait, *Si ergo offers munus tuum ad altare, et ibi recordatus fueris, quia frater tuus habet aliquid adversum te,* etc. (*Matth.* V, 22, 23). Aut quis aestimaret quam magnum peccatum sit, dies observare et menses et annos et tempora, sicut observant qui certis diebus sive mensibus sive annis volunt vel nolunt aliquid inchoare, eo quod secundum vanas doctrinas hominum fausta vel infausta existiment tempora; nisi hujus mali magnitudinem ex timore Apostoli pensaremus, qui talibus ait, *Timeo vos, ne forte sine causa laboraverim in vobis* (*Galat.* IV, 11)?

LXXX. - *Peccata horrenda, usu videntur levia.*

Huc accedit quod peccata, quamvis magna et horrenda, cum in consuetudinem venerint, aut parva aut nulla esse creduntur; usque adeo ut non solum non occultanda, verum etiam praedicanda ac diffamanda videantur, quando, sicut scriptum est, *Laudatur peccator in desideriis animae suae, et qui iniqua gerit benedicitur* (*Psal. IX,* 24). Talis in divinis Libris iniquitas clamor vocatur. Sicut habes apud Isaiam prophetam de vinea mala: *Exspectavi,* inquit, *ut faceret judicium, fecit autem iniquitatem, et non justitiam, sed clamorem* (*Isai.* V, 7). Unde est et illud in Genesi: *Clamor Sodomorum et*

Iacob mărturisindu-le şi zicând: *Căci toţi greşim în multe* (*Iacob,* III, 2), trebuie să ne rugăm zilnic şi de mai multe ori lui Dumnezeu şi să zicem: *Şi ne iartă nouă greşelile*[273] *noastre,* şi să nu mințim în ceea ce urmează, *precum şi noi iertăm greşiților noştri* (*Mat.* VI, 12).

LXXIX. - *Păcatele care par a fi mai uşoare sunt uneori foarte grave.*

Sunt, însă, unele, care ar fi considerate foarte uşoare, dacă nu s-ar demonstra prin opinia Scripturii că sunt mai grave. Căci cine l-ar socoti pe cel ce-i spune fratelui său, *Nebune,* un rău al gheenei[274], dacă nu ar fi spus-o Adevărul?[275] Totuşi, acestei răni îi aplică numaidecât leacul, adăugând preceptul reconcilierii fraterne, căci, într-adevăr, zice imediat: *Deci, dacă îți oferi darul tău la altar, şi acolo îți vei aminti că fratele tău are ceva împotriva ta etc.* (*Mat.* V, 22, 23). Sau, cine ar estima cât de mare păcat este a ține zilele şi lunile şi anii şi timpurile, precum le țin cei care, în anumite zile sau luni sau ani, voiesc sau nu voiesc să înceapă ceva, fiindcă socotesc, după doctrinele deşarte ale oamenilor[276], perioadele norocoase sau nenorocoase, dacă nu ne-am gândi la mărimea acestui rău din teama Apostolului, care le spune unora din speța acestora: *Mă tem pentru voi, să nu fi lucrat în zadar printre voi* (*Galat.* IV, 11)?

LXXX. - *Păcatele urâte par uşoare prin auz.*

La aceasta se adaugă că păcatele, oricât de mari şi de urâte, sunt crezute, când devin obişnuință[277] fie mici, fie că nu sunt deloc, până-ntr-atât, încât nu numai că nu par că trebuie ascunse, ci, chiar de predicat şi de făcut cunoscute, când, după cum e scris: *Păcătosul se laudă cu poftele sufletului său, şi cine face nedreptatea se binecuvântează* (*Ps. IX,* 23). O astfel de nedreptate este numită, în Cărțile Sfinte, clamoare. Cum ai, la profetul Isaia, despre via neroditoare: *Am aşteptat,* zice, *să facă dreptate, a făcut, însă, nedreptate, şi nu dreptate, ci clamoare* (*Isai.* V, 7). De unde este şi aceea, în Geneză: *Clamoarea sodomiților şi gomorhiților s-a înmulțit* (*Gen.* XVIII, 20). Pentru că nu numai că nu erau,

Gomorrhaeorum multiplicatus est (*Gen.* XVIII, 20). Quia non solum jam apud eos non puniebantur illa flagitia, verum etiam publice veluti lege frequentabantur. Sic nostris temporibus ita multa [Col. 0271] mala, etsi non talia, in apertam consuetudinem jam venerunt, ut pro his non solum excommunicare aliquem laicum non audeamus, sed nec clericum degradare. Unde cum exponerem ante aliquot annos Epistolam ad Galatas, in eo ipso loco ubi ait Apostolus, *Timeo vos ne forte sine causa laboraverim in vobis;* exclamare compulsus sum: «Vae peccatis hominum, quae sola inusitata exhorrescimus: usitata vero, pro quibus abluendis Filii Dei sanguis effusus est, quamvis tam magna sint, ut omnino claudi contra se faciant regnum Dei, saepe videndo omnia tolerare, saepe tolerando nonnulla etiam facere cogimur! atque utinam, o Domine, non omnia quae non potuerimus prohibere, faciamus» (*Expos. Epist. ad Galat.* n. 35)! Sed videro utrum me immoderatus dolor incaute aliquid compulerit dicere.

LXXXI. - 22. *Peccati causae duae, ignorantia et infirmitas, quas nemo vincit nisi divinitus adjutus.*

Hoc nunc dicam, quod quidem et in aliis opusculorum meorum locis saepe jam dixi. Duabus ex causis peccamus; aut nondum videndo quid facere debeamus, aut non faciendo quod debere fieri jam videmus: quorum duorum illud ignorantiae malum est, hoc infirmitatis. Contra quae quidem pugnare nos convenit: sed profecto vincimur, nisi divinitus adjuvemur, ut non solum videamus quid faciendum sit, sed etiam accedente sanitate delectatio justitiae vincat in nobis earum rerum delectationes, quas vel habere cupiendo, vel amittere metuendo, scientes videntesque peccamus; jam non solum peccatores, quod eramus etiam cum per ignorantiam peccabamus, verum etiam legis praevaricatores, cum id non facimus quod faciendum, vel facimus quod non faciendum esse jam scimus. Quapropter non solum si peccavimus ut ignoscat, propter quod dicimus, *Dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus*

de-acum, pedepsite, la ei, acele nelegiuiri, ci se făceau ca şi prin lege, pe faţă. Astfel, şi în timpurile noastre, aşa, multe păcate, chiar dacă nu ca şi acelea, au ajuns de-acum în obişnuinţă făţişă, încât nu numai că nu îndrăznim să excomunicăm pentru ele un oarecare laic, dar nu-l degradăm[278] nici chiar pe un cleric. De unde, cum expuneam, cu câţiva ani în urmă, Epistola către Galateni[279], în chiar acelaşi loc, unde zice Apostolul: *Mă tem pentru voi, ca nu cumva să fi lucrat în zadar printre voi*, am fost silit să exclam:[280] „Vai păcatelor oamenilor, căci ne îngrozim şi numai de cele cu care nu suntem obişnuiţi: pe cele cu care suntem obişnuiţi, pentru spălarea cărora s-a vărsat sângele Fiului lui Dumnezeu, chiar dacă sunt atâta de mari, încât fac să se închidă cu totul împărăţia lui Dumnezeu contra lor, suntem, adesea, constrânşi să le tolerăm, văzându-le, pe toate, şi, adesea, tolerându-le, chiar să le facem pe unele! şi, o, Doamne, măcar de nu le-am face pe toate acelea pe care nu le-am putut opri" (*Expos. Epist. ad Galat.* n. 35)! Dar voi vedea[281], dacă nemăsurata durere nu mă va fi împins să spun ceva neprecaut.

LXXXI. - 22. *Cele două cauze ale păcatului, ignoranţa şi infirmitatea, pe care nimeni nu le învinge, decât ajutorul lui Dumnezeu.*

Aici voi spune ceea ce am mai spus adesea în operele mele.[282] Păcătuim din două cauze; fie nevăzând încă ce trebuie să facem, fie nefăcând ceea ce, de-acum, vedem că trebuie făcut: dintre care, primul este răul[283] ignoranţei, al doilea al infirmităţii. Împotriva cărora este fapt convenit că noi luptăm: dar suntem, cu siguranţă, învinşi, dacă nu suntem ajutaţi de ajutorul lui Dumnezeu, încât[284] nu numai că vedem ce trebuie făcut, ci chiar, cu sporul sănătăţii[285], delectarea dreptăţii învinge în noi delectările acelor lucruri, pentru care, fie râvnind să le avem, fie temându-ne că le pierdem, păcătuim ştiutori şi văzători;[286] de-acum, nu numai păcătoşi, ceea ce eram şi când păcătuiam[287] prin ignoranţă, ci chiar şi prevaricatori[288], când ştim, de-acum, şi nu facem ceea ce trebuie făcut, sau facem ceea ce nu trebuie făcut. De aceea, nu numai ca să ne ierte, dacă am păcătuit, pentru care zicem:[289] *Iartă-ne nouă greşelile*[290] *noastre, precum şi noi iertăm greşiţilor noştri*, ci şi

debitoribus nostris; verum etiam ne peccemus ut regat, propter quod dicimus, *Ne nos inferas in tentationem* (*Matth.* VI, 12, 13); ille rogandus est, cui dicitur in Psalmo, *Dominus illuminatio mea et salus mea* (*Psal. XXVI*, 1); ut illuminatio detrahat ignorantiam, salus infirmitatem.

LXXXII. - *Poenitentia Dei donum.*

Nam et ipsa poenitentia, quando digna causa est secundum morem Ecclesiae cur agatur, plerumque infirmitate non agitur; quia et pudor timor est displicendi, dum plus delectat hominum existimatio, quam justitia qua se quisque humiliat poenitendo. Unde non solum cum agitur poenitentia, verum etiam ut agatur, Dei misericordia necessaria est. Alioquin non diceret Apostolus de quibusdam: *Ne forte det illis Deus poenitentiam* (*II Tim.* II, 25). Et ut Petrus amare fleret, praemisit evangelista, [Col. 0272] et ait: *Respexit eum Dominus* (*Luc.* XXII, 61).

LXXXIII. - *Peccatum in Spiritum sanctum.*

Qui vero in Ecclesia remitti peccata non credens, contemnit tantam divini muneris largitatem, et in hac obstinatione mentis diem claudit extremum, reus est illo irremissibili peccato in Spiritum sanctum, in quo Christus peccata dimittit. De qua quaestione difficili in quodam propter hoc solum conscripto libello enucleatissime, quantum potui, disputavi.

LXXXIV. - 23. *De carnis resurrectione.*

Jam vero de resurrectione carnis, non sicut quidam revixerunt, iterumque sunt mortui, sed in aeternam vitam, sicut Christi ipsius caro resurrexit, quemadmodum possim breviter disputare, et omnibus quaestionibus quae de hac re moveri assolent, satisfacere non invenio. Resurrecturam tamen carnem omnium quicumque nati sunt hominum atque nascentur, et mortui sunt atque morientur, nullo modo dubitare debet christianus.

să ne conducă să nu păcătuim, pentru care zicem: *Nu ne duce pe noi în ispită*[291] (*Mat.* VI, 12, 13), trebuie rugat Acela, Căruia i se spune în Psalm: *Domnul, iluminarea mea şi sănătatea*[292] *mea* (*Ps. XXVI*, 1), întrucât iluminarea înlătură ignoranţa sănătatea, infirmitatea.

LXXXII. - *Penitenţa este darul lui Dumnezeu.*

Căci şi penitenţa însăşi, când cauza pentru care ar trebui să fie făcută este, după obiceiul[293] Bisericii, una demnă, nu este făcută, de cele mai multe ori, din infirmitate, pentru că şi pudoarea este teama[294] de a displăcea, de vreme ce delectează mai mult aprecierea oamenilor decât dreptatea prin care fiecare se umileşte pe sine, căindu-se.[295] De unde, nu numai când este făcută penitenţa, ci chiar ca să fie făcută, este necesară îndurarea[296] lui Dumnezeu. Altminteri nu ar fi spus Apostolul despre unii: *Nu întâmplător le dă acelora Dumnezeu penitenţa* (*II, Tim.* II, 25). Şi, înainte ca Petru să fi plâns amarnic, evanghelistul a destăinuit şi zice: *L-a privit pe el Domnul* (*Luc.* XXII, 61).

LXXXIII. - *Păcatul împotriva Spiritului Sfânt.*

Într-adevăr, cine, neîncrezător[297] că păcatele sunt iertate în Biserică, disprețuieşte o atâta larghețe a darului divin şi se închide, până în ziua morţii, în această obstinaţie a minţii, se face vinovat de acel păcat de neiertat împotriva Spiritului Sfânt, prin care Christos iartă păcatele.[298] Dar, această chestiune am dezbătut-o, pe cât am putut, foarte în amănunt, într-o cărticică[299] scrisă numai despre ea.

LXXXIV. - 23. *Despre învierea trupului.*

Acum, despre învierea trupului[300], nu cum au revenit unii la viaţă, şi, apoi, au murit iarăşi, ci despre învierea întru viaţa eternă, precum a înviat trupul lui Christos Însuşi, nu găsesc, într-adevăr, cum aş putea trata pe scurt şi să şi dau satisfacţie tuturor întrebărilor care se pun în mod obişnuit despre acest fapt. Totuşi, nu se cade, în nici un chip, ca un creştin să se îndoiască asupra faptului că trupul tuturor oamenilor, care s-au născut sau se vor naşte şi au murit sau vor muri, are să învie.

LXXXV. - *Fetus abortivi an resurgent.*

Unde primo occurrit de abortivis fetibus quaestio, qui jam quidem nati sunt in uteris matrum, sed nondum ita ut jam possent renasci. Si enim resurrecturos eos dixerimus; de iis qui jam formati sunt, tolerari potest utcumque quod dicitur: informes vero abortus quis non proclivius perire arbitretur, sicut semina quae concepta non fuerint? Sed quis negare audeat, etsi affirmare non audeat, id acturam resurrectionem, ut quiquid formae defuit impleatur? Atque ita non desit perfectio, quae accessura erat tempore, quemadmodum non erunt vitia quae accesserant tempore: ut neque in eo quod aptum et congruum dies allaturi fuerant, natura fraudetur; neque in eo quod adversum atque contrarium dies attulerant, natura turpetur; sed integretur quod nondum erat integrum, sicut instaurabitur quod fuerat vitiatum.

LXXXVI. - *Fetus in utero quando vivere incipiat.*

Ac per hoc scrupulosissime quidem inter doctissimos quaeri ac disputari potest, quod utrum ab homine inveniri possit ignoro, quando incipiat homo in utero vivere; utrum sit quaedam vita et occulta, quae nondum motibus viventis appareat. Nam negare vixisse puerperia, quae propterea membratim exsecantur et ejiciuntur ex uteris praegnantium, ne matres quoque si mortua ibi relinquantur occidant, impudentia nimia videtur. Ex quo autem incipit homo vivere, ex illo utique jam mori potest. Mortuus vero, ubicumque illi mors potuit evenire, quomodo ad resurrectionem non pertineat mortuorum, reperire non possum.

LXXXVII. - *Monstrosi fetus quomodo resurrecturi.*

Neque enim et monstra quae nascuntur et vivunt, quamlibet cito moriantur, aut resurrectura negabuntur, aut ita resurrectura credenda [Col. 0273] sunt, ac non

LXXXV. - *Vor învia, oare, fetuşii avortaţi?*

De unde, se iscă, în primul rând, chestiunea fetuşilor avortaţi[301], care s-au născut, într-adevăr, în pântecele maicilor, dar încă nu aşa, încât să poată şi renaşte.[302] Căci, dacă vom spune că ei urmează să învie, despre aceia care sunt deja formaţi[303] poate fi tolerat în orice fel se spune; cine nu ar fi, însă, mai înclinat să socotească, de bună seamă, că avorturile[304] neformate pier precum seminţe care nu au legat rod? Dar cine s-ar încumeta să nege, dacă nu s-ar încumeta să afirme, că învierea se va face astfel, încât să se umple tot ceea ce i-a lipsit formei? Şi încă, aşa, să nu lipsească perfecţiunea, care avea să vină, în timp, după cum nu vor fi viciile, care veniră în timp, încât, nici, prin ceea ce zilele trebuiau să aducă apt şi armonios, să nu fie fraudată natura, şi nici, prin ceea ce zilele au adus defavorabil sau contrar, natura să fie urâţită, ci să se întregească ceea ce încă nu era întreg, după cum se va reînnoi ceea ce fusese viciat.[305]

LXXXVI. - *Când începe fetusul să trăiască în pântece.*

Şi, de aceea, poate fi, într-adevăr, foarte scrupulos cercetat şi disputat între cei foarte docţi, deşi ignor dacă poate fi descoperit de către om, când anume începe să trăiască omul în pântece, dacă există o oarecare viaţă, fie ea şi ocultă, care încă nu se manifestă în mişcările celui viu. Căci, a nega că au trăit fetuşii care au fost ciopârţiţi şi aruncaţi, bucăţică cu bucăţică, din pântecele celor însărcinate, ca nu cumva, dacă ar fi fost lăsaţi acolo, să-şi omoare şi mamele înseşi, mi se pare o neruşinare prea mare. Însă, din clipa în care începe un om să trăiască, din acea clipă chiar, poate să şi moară. Mort, într-adevăr, oriunde i s-ar întâmpla aceluia moartea, nu pot găsi în ce chip nu ar putea ţine de învierea morţilor.[306]

LXXXVII. - *În ce chip vor învia feţii monstruoşi.*

Căci nici nu pot găsi, de asemenea, în ce chip nu ar ţine de învierea morţilor şi monştrii, care se nasc şi trăiesc, oricât de repede ar muri, fie că vor fi refuzaţi să învie, fie că trebuie crezut că vor

potius correcta emendataque natura. Absit enim ut illum bimembrem, qui nuper natus est in Oriente, de quo et fratres fidelissimi quod eum viderint retulerunt, et sanctae memoriae Hieronymus presbyter scriptum reliquit: absit, inquam, ut unum hominem duplicem, ac non potius duos, quod futurum fuerat, si gemini nascerentur, resurrecturos existimemus. Ita caetera quae singuli quique partus vel amplius vel minus aliquid habendo, vel quadam nimia deformitate monstra dicuntur, ad humanae naturae figuram resurrectione revocabuntur; ita ut singulae animae singula sua corpora obtineant, nullis cohaerentibus etiam quaecumque cohaerentia nata fuerant; sed seorsum sibi singulis sua membra gestantibus, quibus humani corporis completur integritas.

LXXXVIII. - *Instauratio carnis quocumque modo perierit.*

Non autem perit Deo terrena materies de qua mortalium creatur caro: sed in quemlibet pulverem cineremve solvatur, in quoslibet halitus aurasque diffugiat, in quamcumque aliorum corporum substantiam vel in ipsa elementa vertatur, in quorumcumque animalium etiam hominum cibum cedat carnemque mutetur, illi animae humanae puncto temporis redit, quae illam primitus, ut homo fieret, viveret, cresceret, animavit.

LXXXIX. - *Superflua quomodo redibunt ad corpus.*

Ipsa itaque terrena materies, quae discedente anima fit cadaver, non ita resurrectione reparabitur, ut ea quae dilabuntur et in alias atque alias aliarum rerum species formasque vertuntur, quamvis ad corpus redeant unde dilapsa sunt, ad easdem quoque corporis partes ubi fuerunt, redire necesse sit. Alioquin si capillis redit quod tam crebra tonsura detraxit, si unguibus quod toties dempsit exsectio; immoderata et indecens cogitantibus, et ideo resurrectionem carnis non credentibus occurrit informitas. Sed quemadmodum si statua cujuslibet solubilis metalli aut igne liquesceret, aut contereretur in

învia aşa, şi nu, mai degrabă, cu o natură îndreptată şi îmbunătăţită. Căci, Doamne fereşte, ca acel om cu mădularele duble, care s-a născut de curând în Orient, despre care au povestit şi fraţi de foarte mare încredere, care l-au văzut, şi despre care a lăsat scris şi presbiterul de binecuvântată amintire, Hieronymus[307]: Doamne fereşte, zic, să socotim că va învia ca un singur om dublu, şi nu, mai degrabă, doi, cum s-ar fi întâmplat, dacă s-ar fi născut gemeni. Aşa şi ceilalţi, care, născuţi fiecare aparte, având, fie ceva în plus, fie în minus, fie, printr-o oarecare prea mare diformitate, sunt numiţi monştri, vor fi readuşi prin înviere la aspectul naturii umane; astfel ca fiecare suflet în parte să-şi aibă propriul trup, şi niciunul nu va mai fi lipit de altul, chiar dacă s-au născut lipite, ci fiecare aparte, purtându-şi membrele sale, prin care este împlinită integritatea trupului omenesc.

LXXXVIII. - *Renaşterea trupului, în orice fel va fi pierit el.*

Nu piere, însă, de la Dumnezeu, materia pământească din care a fost creat trupul[308] muritorilor, ci, în oricare pulbere sau cenuşă este risipită, în oricare sufluri şi adieri este transportată, în oricare substanţă a altor corpuri sau în elementele înseşi preschimbată, dată hrană oricăror animale sau chiar oamenilor[309] şi trecută în carnea lor, se reîntoarce, la momentul stabilit al timpului, la acel suflet omenesc care a animat-o la început ca să devină om, să trăiască şi să crească.

LXXXIX. - *În ce chip se vor întoarce la trup cele nesemnificative.*

Şi, astfel, materia pământească însăşi, care, părăsită de suflet, devine cadavru, nu va fi restabilită prin înviere aşa, încât ceea ce se risipeşte şi se preschimbă în alte forme şi specii ale altor lucruri, oricât ar reveni la corpul de la care s-a risipit, să fie neapărat obligatoriu să revină chiar la acelaşi părţi ale trupului, unde a fost la început. Altminteri, dacă i se redă părului ceea ce i-a luat o tunsoare atât de des repetată, dacă unghiilor, ceea ce tăierea a înlăturat de atâtea ori, le apare celor ce se gândesc, şi, de aici, celor ce nu cred în învierea trupului, o informitate nemoderată şi indecentă. Dar, precum, dacă o statuie dintr-un oarecare metal solubil, fie s-ar topi prin foc, fie că ar fi sfărâmată în pulbere, fie că

pulverem, aut confunderetur in massam, et eam vellet artifex rursus ex illius materiae quantitate reparare; nihil interesset ad ejus integritatem, quae particula materiae cui membro statuae redderetur, dum tamen totum ex quo constituta fuerat, restituta resumeret: ita Deus mirabiliter atque ineffabiliter artifex, de toto quo caro nostra constiterat, eam mirabili et ineffabili celeritate restituet; nec aliquid attinebit ad ejus redintegrationem, utrum capilli ad capillos redeant et ungues ad ungues, an quidquid eorum perierat mutetur in carnem, et in partes alias corporis revocetur, curante artificis providentia ne quid indecens fiat.

XC. - *In statura et effigie corporis nihil erit indecorum.*

Nec illud est consequens, ut ideo diversa [Col. 0274] sit statura reviviscentium singulorum, quia fuerat diversa viventium, aut macri cum eadem macie, aut pingues cum eadem pinguedine reviviscant. Sed si hoc est in consilio Creatoris, ut in effigie sua cujusque proprietas et discernibilis similitudo servetur, in caeteris autem corporis bonis aequalia cuncta reddantur, ita modificabitur illa in unoquoque materies, ut nec aliquid ex ea pereat, et quod alicui defuerit ille suppleat, qui etiam de nihilo potuit quod voluit operari. Si autem in corporibus resurgentium rationabilis inaequalitas erit, sicut est vocum quibus cantus impletur; hoc fiet cuique de materie corporis sui, quod et hominem reddat angelicis coetibus, et nihil inconveniens eorum ingerat sensibus. Indecorum quippe aliquid ibi non erit; sed quidquid futurum est, hoc decebit; quia nec futurum est, si non decebit.

XCI. - *Resurgent piorum corpora quo ad substantiam carnis, sed sine omni vitio.*

Resurgent igitur sanctorum corpora sine ullo vitio, sine ulla deformitate, sicut sine ulla corruptione, onere, difficultate: in quibus tanta facilitas, quanta felicitas erit. Propter quod et spiritualia dicta sunt, cum procul dubio corpora sint futura, non spiritus. Sed sicut nunc corpus

ar fi readusă la o massă amorfă, şi un artist ar voi să o refacă din cantitatea materiei sale, nu are nici o importanţă, în ce priveşte integritatea sa, care particule ale materiei cărui membru al statuii ar fi redate, de vreme ce va conţine, refăcută, totul din ce a fost făcută, aşa Dumnezeu, Artificele, va reface, mirabil şi inefabil, cu o mirabilă şi inefabilă rapiditate, trupul nostru din tot[310] ce a fost constituit, şi nu va avea nici o însemnătate, pentru refacerea integrală a lui, dacă materia din care a fost făcut părul va fi redată părului, unghiile, unghiilor, sau dacă ceea ce va fi pierit din ele va fi transformat în carne şi va fi rechemat în alte părţi ale trupului, providenţa Artificelui îngrijindu-se să nu fie făcut nimic indecent.

XC. - *În statura şi efigia trupului nu va fi nimic urât.*

Nici nu urmează cu necesitate că statura fiecăruia dintre cei care vor învia va fi diferită, fiindcă a fost diferită a celor vii, sau că cei slabi ori cei graşi vor învia la fel de slabi sau de graşi. Dar, dacă intenţia Creatorului este ca specificitatea şi similitudinea deosebitoare să fie păstrate în imaginea fiecăruia, în celelalte daruri ale trupului, însă, toate vor fi redate egale, şi acea materie va fi modificată în unul şi acelaşi, încât să nu piară nimic din ea, iar ceea ce i-a lipsit oarecăruia va întregi Acela, Care chiar din nimic a putut să creeze ceea ce a vrut. Dacă, însă, în corpurile celor care vor învia, va exista o inegalitate raţională, precum există între vocile din care se compune un cântec, aceasta îi va fi făcută fiecăruia din materia corpului său, ceea ce-l va reda şi pe om[311] cetelor îngereşti[312], şi el nu va aduce nimic neconvenabil sensibilităţii[313] lor. Şi nu va fi, cu siguranţă, nimic dizgraţios acolo, ci, ceea ce are să fie, aceea se va şi cuveni, fiindcă nimic nu are să fie, dacă nu se va cuveni.

XCI. - *În privinţa substanţei cărnii, trupurile celor pioşi vor învia fără nici un fel de viciu.*

Corpurile sfinţilor vor învia, aşadar, fără nici un viciu, fără nici o diformitate, precum şi fără nici o corupţie, greutate, dificultate şi va exista în ele atâta facilitate câtă fericire.[314] Din care cauză au şi fost numite spirituale, când, departe de orice dubiu, au să fie totuşi corpuri, nu spirite. Dar, precum i se zice acum corp

animale dicitur, quod tamen corpus, non anima est; ita tunc spirituale corpus erit, corpus tamen, non spiritus erit. Proinde quantum attinet ad corruptionem, quae nunc aggravat animam (*Sap.* IX, 15), et ad vitia, quibus caro adversus spiritum concupiscit (*Galat.* V, 17), tunc non erit caro, sed corpus; quia et coelestia corpora perhibentur. Propter quod dictum est, *Caro et sanguis regnum Dei non possidebunt:* et tanquam exponens quid dixerit, *neque corruptio*, inquit, *incorruptionem possidebit* (*I Cor.* XV, 50). Quod prius dixit, *caro et sanguis;* hoc posterius dixit, *corruptio:* et quod prius, *regnum Dei:* hoc posterius, *incorruptionem.* Quantum autem attinet ad substantiam, etiam tunc caro erit. Propter quod et post resurrectionem corpus Christi, caro appellata est (*Luc.* XXIV, 39). Sed ideo ait Apostolus, *Seminatur corpus animale, resurget corpus spirituale* (*I Cor.* XV, 44): quoniam tanta erit tunc concordia carnis et spiritus, vivificante spiritu sine sustentaculi alicujus indigentia subditam carnem, ut nihil nobis repugnet ex nobis; sed sicut foris neminem, ita nec intus nos ipsos patiamur inimicos.

XCII. - *Corpora damnatorum qualia resurgent.*

Quicumque vero ab illa perditionis massa, quae facta est per hominem primum, non liberantur per unum Mediatorem Dei et hominum, resurgent quidem etiam ipsi unusquisque cum sua carne, sed ut cum diabolo et ejus angelis puniantur. Utrum sane ipsi cum vitiis et deformitatibus suorum corporum resurgant, quaecumque in eis vitiosa et deformia membra gestarunt, in requirendo laborare quid opus [Col. 0275] est? Neque enim fatigare nos debet incerta eorum habitudo vel pulchritudo, quorum erit certa et sempiterna damnatio. Nec moveat, quomodo in eis erit corpus incorruptibile, si dolere poterit; aut quomodo corruptibile, si mori non poterit. Non est enim vera vita, nisi ubi feliciter vivitur, nec vera incorruptio, nisi ubi salus nullo dolore corrumpitur. Ubi autem infelix mori non sinitur, ut ita dicam, mors ipsa non moritur; et

însufleţit[315], celui ce este, totuşi, corp, nu suflet, tot astfel va fi atunci corp spiritual şi va fi totuşi corp, iar nu spirit. Cât ţine, prin urmare, de corupţia[316] care, acum împovărează sufletul (*Înţel.* IX, 15) şi de vicii, prin care carnea pofteşte împotriva spiritului (*Galat.* V, 17), nu va fi atunci carne[317], ci corp, pentru că există şi corpuri care sunt numite cereşti.[318] De aceea s-a spus: *Carnea şi sângele nu vor moşteni împărăţia lui Dumnezeu:* şi ca şi cum ar explica ceea ce a spus, *şi nici corupţia,* zice, *nu va moşteni incorupţia* (*I Cor.* XV, 50). Ceea ce a numit mai întâi *carne şi sânge,* numeşte mai la urmă *corupţie* (= putrezire, n.tr.), şi ceea ce, întâi: *împărăţia lui Dumnezeu*, aci, mai la urmă: *incorupţie* (neputrezire, n. tr.). Cât ţine, însă, de substanţă, chiar şi atunci va fi carne. Din care cauză şi după înviere, trupul lui Christos a fost numit carne (*Luca*, XXIV, 39). Dar de aceea zice Apostolul: *Este semănat trup însufleţit, învie trup spiritual* (*I Cor.* XV, 44), fiindcă atâta va fi şi atunci armonia cărnii şi spiritului, spiritul vivificând carnea supusă, fără nevoia vrealtui nutremânt, încât nouă nu ne va repugna nimic din noi, ci, precum nu vom avea în afara noastră pe nimeni duşman, tot astfel, nici înlăuntru nu ne vom îndura pe noi înşine duşmani nouă.

XCII. - *Cum vor învia trupurile celor damnaţi.*

Încaltea, oricare din massa aceea a perdiţiei[319], care a fost făcută prin primul om, nu sunt liberaţi prin unicul Mediator al lui Dumnezeu şi al oamenilor, vor învia, într-adevăr, şi aceia, fiecare cu carnea sa[320], dar spre a fi pedepsiţi împreună cu diavolul şi îngerii lui.[321] Dacă ei vor învia, într-adevăr cu viciile şi diformităţile corpurilor lor şi fiecare va purta în ele mădularele vicioase şi deformate, oare la ce mai e nevoie să ne trudim a ne întreba? Căci n-are nici un rost să ne oboscască frumseţea sau starea incertă ale acelora a cărora va fi condamnarea sigură şi eternă.[322] Şi nici să ne mişte în ce chip va fi incoruptibil corpul pentru ei, din moment ce va putea suferi, sau în ce chip va fi coruptibil, din moment ce nu va putea muri. Căci nu este, într-adevăr, viaţă adevărată, decât unde se trăieşte fericit, nici adevărată necorupţie, decât unde sănătatea nu este coruptă de nici o durere. Unde, însă, nu este îngăduit a muri nefericit, nici, ca să zic aşa, moartea însăşi nu

ubi dolor perpetuus non interimit, sed affligit, ipsa corruptio non finitur. Haec in sanctis Scripturis, *secunda mors* dicitur (*Apoc.* II, 11, *et* XX, 6, 14).

XCIII. - *Quorum damnatorum futura sit mitissima poena.*

Nec prima tamen qua suum corpus anima relinquere cogitur, nec secunda qua poenale corpus anima relinquere non permittitur, homini accidisset, si nemo peccasset. Mitissima sane omnium poena erit eorum qui praeter peccatum quod originale traxerunt, nullum insuper addiderunt: et in caeteris qui addiderunt, tanto quisque tolerabiliorem ibi habebit damnationem, quanto hic minorem habuit iniquitatem.

XCIV. - 24. *In vita aeterna sancti plenius cognoscent quid eis contulerit gratia.*

Remanentibus itaque angelis et hominibus reprobis in aeterna poena, tunc sancti scient plenius quid boni eis contulerit gratia. Tunc rebus ipsis evidentius apparebit quod in Psalmo scriptum est, *Misericordiam et judicium cantabo tibi, Domine* (*Psal.* C, 1); quia nisi per indebitam misericordiam nemo liberatur, et nisi per debitum judicium nemo damnatur.

XCV. - *Tunc revelabuntur occulta judicia Dei in hominum praedestinatione. Voluntas Dei efficacissima.*

Tunc non latebit quod nunc latet, cum de duobus parvulis unus esset assumendus per misericordiam, alius per judicium relinquendus, in quo, is qui assumeretur, agnosceret quid sibi per judicium deberetur, nisi misericordia subveniret; cur ille potius quam iste fuerit assumptus, cum causa una esset ambobus: cur apud quosdam non factae sint virtutes, quae si factae fuissent, egissent illi homines poenitentiam, et factae sint apud eos

moare; şi unde durerea perpetuă nu se întrerupe, ci împileazâ, corupţia însăşi nu înceteazâ.[323] Aceasta se numeşte, în Sfintele Scripturi, *a doua moarte* (*Apoc.* II, 11 şi XX, 6, 14).

XCIII. - *Căror condamnaţi le va fi foarte blândă pedeapsa.*

Şi, totuşi, nici prima (= moarte, n. tr.), prin care sufletul este constrâns să-şi părăsească trupul, nici a doua, prin care sufletului nu i se permite să-şi părăsească trupul pedepsit, nu i s-ar fi întâmplat omului, dacă nimeni nu ar fi păcătuit.[324] Cea mai blândă pedeapsă dintre toate va fi, de bună seamă, a acelora, care, pe lângă păcatul pe care şi l-au atras asupra lor prin naştere, nu au adăugat niciunul pe deasupra[325], iar în ce-i priveşte pe ceilalţi, care nu adăugat, fiecare va avea, acolo, o condamnare cu atât mai tolerabilă, cu cât a avut aici o vină mai mică.[326]

XCIV. - 24. *În viaţa eternă, sfinţii vor cunoaşte mai din plin ceea ce le-a adus lor graţia.*

Şi, astfel, rămânând îngerii şi oamenii respinşi sub pedeapsa eternă, atunci sfinţii vor cunoaşte mai deplin cât bine le-a adus lor graţia.[327] Atunci le va apărea mai clar, din înseşi lucrurile, ceea ce este scris în Psalm: *Îţi voi cânta ţie, Doamne, misericordia şi judecata* (*Ps. CI*, 1); pentru că nimeni nu va fi liberat decât prin misericordie nemeritată şi nimeni nu va fi damnat decât prin judecată meritată.[328]

XCV. - *Atunci se vor dezvălui judecăţile ascunse ale lui Dumnezeu întru predestinarea oamenilor. Voinţa foarte eficace a lui Dumnezeu.*

Atunci nu va fi ascuns ceea ce acum se ascunde, cum, de exemplu, din doi prunci, unul ar fi luat la Sine prin misericordie, celălalt ar fi părăsit prin judecată, dintre care, acela, care ar fi luat la Sine, ar cunoaşte ceea ce i se cuvenea prin judecată, dacă nu intervenea misericordia; de ce să fi fost luat mai degrabă la Sine primul decât al doilea, când cauza amândurora era la fel: de ce nu au fost făcute minunile în faţa acelor oameni, care, dacă ar fi fost făcute, ar fi făcut penitenţă, şi au fost făcute în faţa acelora care

qui non fuerant crediturí. Apertissime namque Dominus dicit: *Vae tibi, Corozain; vae tibi, Bethsaida! quia si in Tyro et Sidone factae fuissent virtutes quae factae sunt in vobis, olim in cilicio et cinere poenitentiam egissent* (*Matth.* XI, 21). Nec utique Deus injuste noluit salvos fieri, cum possint salvi esse, si vellent. Tunc in clarissima [Col. 0276] sapientiae luce videbitur, quod nunc piorum fides habet, antequam manifesta cognitione videatur, quam certa, immutabilis, efficacissima sit voluntas Dei; quam multa possit et non velit, nihil autem velit quod non possit: quamque sit verum quod in Psalmo canitur, *Deus autem noster in coelo sursum; in coelo et in terra omnia quaecumque voluit, fecit* (*Psal. CXIII*, 11). Quod utique non est verum, si aliqua voluit, et non fecit; et, quod est indignius, ideo non fecit, quoniam ne fieret quod volebat omnipotens, voluntas hominis impedivit. Non ergo fit aliquid nisi omnipotens fieri velit, vel sinendo ut fiat, vel ipse faciendo.

XCVI. - *Deus facit bene, etiam sinendo fieri male.*

Nec dubitandum est Deum facere bene, etiam sinendo fieri quaecumque fiunt male. Non enim hoc nisi justo judicio sinit; et profecto bonum est omne quod justum est. Quamvis ergo ea quae mala sunt, in quantum mala sunt, non sint bona; tamen ut non solum bona, sed etiam sint et mala, bonum est. Nam nisi esset hoc bonum, ut essent et mala, nullo modo esse sinerentur ab omnipotente bono: cui procul dubio quam facile est quod vult facere, tam facile est quod non vult esse non sinere. Hoc nisi credamus, periclitatur ipsum nostrae Confessionis initium, qua nos in Deum Patrem omnipotentem credere confitemur. Neque enim ob aliud veraciter vocatur omnipotens, nisi quoniam quidquid vult potest, nec voluntate cujuspiam creaturae voluntatis omnipotentis impeditur effectus.

n-aveau de gând să creadă. Căci Domnul o spune foarte deschis: *Vai ţie, Corozain; vai ţie, Bethsaida! fiindcă, dacă ar fi fost făcute în Tyr şi în Sidon minunile, care au fost făcute în voi, de mult ar fi făcut penitenţă în sac şi cu cenuşă* (*Mat.* XI, 21). Şi nici nu a vrut neapărat Domnul, în mod nedrept, ca ei să nu fie salvaţi, când pot fi salvaţi, dacă ar vrea ei.[329] Atunci se va vedea, în foarte clara lumină a înţelepciunii[330], ceea ce, înainte să se arate prin cunoaştere înverderată, este acum pentru pioşi credinţă, cât de sigură, neschimbătoare şi foarte eficace este voinţa lui Dumnezeu; cât de multe poate şi nu vrea, însă nimic nu vrea, fiindcă nu poate, şi cât de adevărat este ceea ce se cântă în Psalm: *Dar Dumnezeul nostru sus, în cer, în cer şi pe pământ, toate câte a voit a făcut* (*Ps. CXIII*, 11). Căci nu este, desigur, adevărat şi că nu a făcut, dacă a voit ceva, şi, ceea ce este şi mai nedemn, că nu a făcut, fiindcă voinţa omului a împiedecat să fie făcut ceea ce voia Atotputernicul. Nu este, aşadar, făcut ceva, decât dacă Atotputernicul vrea să fie făcut, fie îngăduind să fie făcut, fie făcând[331] El Însuşi.

XCVI. - *Atotputernicul Dumnezeu face bine, chiar îngăduind să fie făcut rău.*

Nu trebuie să ne îndoim că Dumnezeu face bine, chiar îngăduind să fie făcute toate cele care sunt făcute rău. Căci nu îngăduie aceasta decât prin dreaptă judecată. Şi, de bună seamă, este bun tot ceea ce este drept. Oricât, aşadar, cele ce-s rele, nu-s bune, întru cât sunt rele, totuşi, faptul că nu numai cele bune, ci chiar şi relele există, este un bine. Căci, dacă nu era un bine, ca să existe şi relele, nu erau îngăduite în nici un chip să existe de către Atotputernic Bunul, căruia pe cât de uşor îi este a face ce vrea, tot atât de uşor îi este, fără nici o îndoială, să nu îngăduie a fi ceea ce nu vrea. Dacă aceasta n-o credem, este periclitat însuşi începutul Confesiunii[332] noastre prin care noi mărturisim a crede în Dumnezeu Tatăl Atotputernicul. Căci nici nu este numit atât de adevărat Atotputernicul de altceva, decât că poate orice voieşte şi nici nu este împiedicată împlinirea voinţei atotputernice de voinţa unei oarecari creaturi.

XCVII. - *Voluntas Dei salvare volentis an impediatur humana voluntate.*

Quamobrem videndum est quemadmodum sit de Deo dictum, quia et hoc verissime Apostolus dixit, *Qui omnes homines vult salvos fieri* (*I Tim.* II, 4). Cum enim non omnes, sed multo plures non fiunt salvi, videtur utique non fieri quod Deus vult fieri, humana scilicet voluntate impediente voluntatem Dei. Quando enim quaeritur causa cur non omnes salvi fiant, responderi solet quia hoc ipsi nolunt. Quod quidem dici de parvulis non potest, quorum nondum est velle, seu nolle. Nam quod infantili motu faciunt, si eorum voluntati judicaretur esse tribuendum, quando baptizantur, cum resistunt quantum possunt, etiam nolentes eos salvos fieri diceremus. Sed apertius Dominus in Evangelio compellans impiam civitatem, *Quoties,* inquit, *volui* [Col. 0277] *colligere filios tuos sicut gallina pullos suos, et noluisti* (*Matth.* XXIII, 37)! tanquam Dei voluntas superata sit hominum voluntate, et infirmissimis nolendo impedientibus non potuerit facere potentissimus quod volebat. Et ubi est illa omnipotentia, qua *in coelo et in terra omnia quaecumque voluit, fecit;* si colligere filios Jerusalem voluit, et non fecit? An potius illa quidem filios suos ab ipso colligi noluit, sed ea quoque nolente filios ejus collegit ipse quos voluit? quia *in coelo et in terra,* non quaedam voluit et fecit, quaedam vero voluit et non fecit; sed *omnia quaecumque voluit, fecit.*

XCVIII. - 25. *Deus etsi potest convertere quos voluerit, non tamen inique facit, cum alios convertit, alios non convertit. Originale vinculum damnationis.*

Quis porro tam impie desipiat, ut dicat Deum malas hominum voluntates quas voluerit, quando voluerit, ubi voluerit, in bonum non posse convertere? Sed cum facit, per misericordiam facit: cum autem non facit, per judicium non facit. Quoniam *cujus vult*

XCVII. - *Voința lui Dumnezeu, voitorul de a salva, este, oare, împiedicată de voința omenească.*

De aceea trebuie să vedem în ce chip anume, căci şi aceasta Apostolul a spus-o foarte adevărat, s-a spus[333] despre Dumnezeu: *Care vrea ca toți oamenii să devină salvați* (*I Tim.* II, 4). Căci, cum nu toți oamenii, ci mult mai mulți nu devin salvați[334], se pare, în orice caz, a nu se întâmpla ceea ce Dumnezeu voieşte să se întâmple, voința omenească împiedecând, adică, voința lui Dumnezeu. Căci, când se scrutează cauza pentru care nu toți vor deveni salvați, se obişnuieşte a se răspunde că ei înşişi nu voiesc aceasta. Ceea ce, de bună seamă, nu se poate spune despre prunci, cărora nu le este cunoscut încă a vrea şi a nu vrea. Căci, dacă am socoti că trebuie să li se atribuie voinței lor ceea ce fac prin mişcarea infantilă, când opun, cât pot, rezistență, în timp ce sunt botezați[335], am putea zice că ei chiar nu voiesc să devină salvați.[336] Dar, şi mai apriat, Domnul, mustrând, în Evanghelie, impia cetate, *De câte ori,* zice, *am vrut să adun fiii tăi, precum cloşca puii săi, şi nu ai voit* (*Mat.* XXIII, 27), ca şi cum voința lui Dumnezeu[337] ar fi fost învinsă prin voința oamenilor, şi, nevoind foarte mărunții împotrivitori, nu putea face Preaputernicul ceea ce voia. Şi unde este acea atotputernicie, prin care *în cer şi pe pământ, a făcut toate câte a voit,* dacă a vrut să-i strângă pe fiii Ierusalimului şi n-a făcut-o? Oare nu, de bună seamă, mai degrabă Ierusalimul nu a vrut ca fiii săi să fie strânşi de către El, dar, chiar nevoind Iersusalimul, El i-a strâns dintre fiii săi pe care i-a vrut, fiindcă, *în cer şi pe pământ* nu a vrut unele şi le-a făcut, iar unele le-a vrut şi nu le-a făcut, ci *toate câte a voit le-a făcut.*

XCVIII. - 25. *Chiar dacă poate să îi convertească pe cei care va fi voind, totuşi Dumnezeu nu face nedrept, când îi converteşte pe unii, iară pe alții nu-i converteşte. Lanțul originar al damnării.*

Cine, pe de altă parte, ar aiura atât de impiu, încât să spună că Dumnezeu nu poate să le convertească în bine, pe care vrea, când vrea, unde vrea[338], voințele rele ale oamenilor? Dar, când o face, o face prin misericordie, când, însă, nu o face, prin judecată nu o face.[339] Fiindcă *cui vrea îi arată misericordia, şi pe cine vrea*

miseretur, et quem vult obdurat. Quod ut diceret Apostolus, gratiam commendabat: ad cujus commendationem de illis in Rebeccae utero geminis fuerat jam locutus, quibus nondum natis, nec aliquid agentibus boni seu mali, *ut secundum electionem propositum Dei maneret, non ex operibus, sed ex vocante dictum est ei, Quia major serviet minori.* Propter quod adhibuit alterum propheticum testimonium, ubi scriptum est, *Jacob dilexi, Esau autem odio habui.* Sentiens autem quemadmodum posset hoc quod dictum est permovere eos qui penetrare intelligendo non possunt hanc altitudinem gratiae, *Quid ergo dicemus?* ait; *numquid iniquitas apud Deum? Absit.* Iniquum enim videtur, ut sine ullis bonorum malorumve operum meritis, unum Deus diligat, oderit alterum. Qua in re si futura opera vel bona hujus vel mala illius, quae Deus utique praesciebat, vellet intelligi, nequaquam diceret, *non ex operibus:* sed diceret, ex futuris operibus; eoque modo istam solveret quaestionem; imo nullam, quam solvi opus esset, faceret quaestionem. Nunc vero cum respondisset, *Absit,* id est, absit ut sit iniquitas apud Deum; mox ut probaret nulla hoc iniquitate Dei fieri, inquit: *Moysi enim dicit, miserebor cujus misertus ero, et misericordiam praestabo cui misericors fuero.* Quis enim nisi insipiens Deum iniquum putet, sive judicium poenale ingerat digno, sive misericordiam praestet indigno? Denique infert, et dicit, *Igitur non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei.* Ambo itaque gemini natura filii irae nascebantur (*Ephes.* II, 3), nullis quidem operibus propriis, sed originaliter ex Adam vinculo damnationis obstricti. Sed qui dixit, *Miserebor cujus misertus ero,* Jacob dilexit per misericordiam gratuitam, Esau autem odio habuit per judicium debitum. Quod cum deberetur ambobus, in altero alter [Col. 0278] agnovit non de suis distantibus meritis sibi esse gloriandum, quod in eadem causa idem supplicium non incurrit; sed de divinae gratiae largitate: quia *non volentis neque currentis, sed miserentis est Dei.*

îl învârtoşează.[340] Unde spunea aceasta, Apostolul încredinţa memoriei graţia întru amintirea căreia vorbise[341] despre acei gemeni din pântecele Rebeccăi, despre care, încă nenăscuţi şi încă nefăcând nimic bun sau rău, *ca să rămână voia lui Dumnezeu cea de după alegere, nu din fapte, ci de la Cel ce cheamă, i s-a zis ei*[342] *că cel mai mare îi va sluji ca rob celui mai mic.* Fapt pentru care a adus altă mărturie profetică, unde s-a scris: *Pe Iacob l-am iubit, pe Esau, însă, l-am avut în ură.*[343] Simţind, însă, cam în ce chip ar putea să-i mişte ceea ce a spus pe cei care nu pot pătrunde, înţelegând, această altitudine a graţiei: *Aşadar ce vom spune,* zice, *nu cumva este nedreptate la Dumnezeu? Doamne fereşte!* Căci pare nedrept ca, fără nici un merit[344] al faptelor bune sau rele, pe unul Dumnezeu să-l îndrăgească, pe celălalt să-l urască. Împrejurare în care, dacă (Apostolul, n. tr.) ar fi vrut să se înţeleagă faptele viitoare, fie ale unuia, fie ale altuia, pe care, desigur, Dumnezeu le cunoştea dinainte, nu ar fi zis, în nici un chip, *nu din fapte,* ci ar fi zis din faptele viitoare, şi, în acest chip, ar fi dezlegat problema, ba, mai degrabă, nu ar fi pus nici o problemă, care să trebuiască a fi rezolvată. Acum, într-adevăr, după ce a răspuns *Doamne fereşte!,* adică, Doamne fereşte să fie nedreptate la Dumnezeu, imediat, ca să dovedească cumcă aceasta nu s-a făcut prin nici o nedreptate a lui Dumnezeu, zice: *Căci i-a zis lui Moise, îmi voi arăta misericordia cui îi voi fi misericordios şi îi voi oferi misericordia cui îi voi fi fost misericordios.* Căci cine, dacă nu un nebun, l-ar socoti pe Dumnezeu nedrept, fie că îi impune o judecată penală celui care o merită, fie că îi oferă misericordia celui care nu o merită? Apoi trage concluzia şi zice: *Aşadar nu este de la cel ce voieşte, nici de la cel ce aleargă, ci de la Dumnezeu care îşi arată misericordia.*[345] Şi astfel şi unul, şi celălalt dintre gemeni se năşteau din fire fii ai mâniei (*Efes.* II, 3), nelegaţi, într-adevăr, prin nici una din faptele proprii, ci legaţi originar, prin Adam, de lanţul damnării.[346] Dar Cel ce a zis: *Îmi voi arăta misericordia cui îi voi fi misericordios,* l-a îndrăgit pe Iacob prin misericordie gratuită, pe Esau, însă, l-a avut în ură prin judecată datorată. Care, cum era datorată amândurora, primul a cunoscut[347] în celălalt că nu trebuie să se laude pe sine pentru diferitele sale merite, ci pentru dărnicia graţiei divine, fiindcă în aceeaşi cauză nu urmează aceeaşi pedeapsă, deoarece *nu este de la cel ce voieşte, nici de la cel ce aleargă, ci de la Dumnezeu care îşi arată misericordia.*

Altissimo quippe ac suluberrimo sacramento universa facies, atque, ut ita dixerim, vultus sanctarum Scripturarum, bene intuentes id admonere invenitur, ut *qui gloriatur, in Domino glorietur* (*I Cor.* I, 31).

XCIX. - *Ut magna bonitate miseretur Deus, ita nulla iniquitate obdurat. Apostatica radix.*

Cum autem Dei misericordiam commendasset in eo quod ait, *Igitur non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei;* deinde ut etiam judicium commendaret (quoniam in quo non fit misericordia, non iniquitas fit, sed judicium; non est quippe iniquitas apud Deum), continuo subjunxit, atque ait: *Dicit enim Scriptura Pharaoni, Quia ad hoc te excitavi, ut ostendam in te potentiam meam, et ut annuntietur nomen meum in universa terra.* Quibus dictis ad utrumque concludens, id est, et ad misericordiam et ad judicium: *Ergo,* inquit, *cujus vult miseretur, et quem vult obdurat.* Miseretur scilicet magna bonitate, obdurat nulla iniquitate; ut nec liberatus de suis meritis glorietur, nec damnatus nisi de suis meritis conqueratur. Sola enim gratia redemptos discernit a perditis, quos in unam perditionis concreverat massam ab origine ducta causa communis. Hoc autem qui eo modo audit, ut dicat, *Quid adhuc conqueritur? nam voluntati ejus quis resistit?* tanquam propterea malus non videatur esse culpandus, quia Deus *cujus vult miseretur, et quem vult obdurat:* absit ut pudeat nos hoc respondere, quod respondisse videmus Apostolum: *O homo, tu quis es, qui respondeas Deo? Numquid dicit figmentum ei qui se finxit, Quare me fecisti sic? Annon habet potestatem figulus luti ex eadem massa facere, aliud quidem vas in honorem, aliud vero in contumeliam* (*Rom.* IX, 11-21)? Hoc loco enim quidam stulti putant Apostolum in responsione defecisse, et inopia reddendae rationis repressisse contradictoris audaciam. Sed magnum habet pondus quod dictum est, *O homo, tu quis es?* Et in talibus

într-adevăr, printr-un foarte profund şi printr-un foarte salubru mister sacru se dezvăluie întreaga înfăţişare şi, ca să zic aşa, chipul Sfintelor Scripturi, amintindu-le dreptascultătorilor cumcă *cel care se laudă să se laude întru Domnul* (*I Cor*, I, 31).

XCIX. - *După cum îşi arată, cu mare bunătate, misericordia, aşa nu învârtoşează Dumnezeu cu nici o nedreptate. Rădăcina apostatică.*

Cum, însă amintise (Apostolul, n. tr.) misericordia lui Dumnezeu, prin ceea ce a zis: *Aşadar nu este de la cel ce voieşte, nici de la cel ce aleargă, ci de la Dumnezeu care îşi arată misericordia;* cum a amintit, apoi, chiar şi judecata (că, faţă de cel ce nu-şi arată misericordia, nu se face nedreptate, fiindcă, într-adevăr, nu este nedreptate la Dumnezeu), a adăugat numaidecât şi zice: *Căci Scriptura îi zice lui Faraon: „Te-am ridicat înadins, ca să arăt puterea Mea prin tine, şi ca numele Meu să fie vestit pe întreg pământul".* Spuse, prin care, concluzionând dintru amândouă, adică, şi dintru misericordie, şi dintru judecată, *Aşadar,* zice, *îşi arată, cui vrea, misericordia şi, pe cine vrea, îl împietreşte* (= *învârtoşează*, n. tr.). Îşi arată, vasăzică, prin mare bunătate, misericordia, împietreşte prin nici o nedreptate, ca nici cel liberat să nu se laude cu meritele sale, nici cel damnat să nu se plângă decât de meritele sale. Căci singură graţia discerne răsumpăraţii de pierduţii, pe care o cauză comună, moştenită de la origine, i-a închegat într-o massă a pierdiţiei.[348] Celui care aude, însă, aceasta, în aşa chip, încât ar zice: *Atunci de ce mai găseşte vină? Căci cine poate sta împotriva voinţei Lui?*, ca şi cum s-ar părea că răul nu trebuie culpabilizat, fiindcă Dumnezeu *cui vrea îşi arată misericordia, şi pe care vrea îl împietreşte*, Doamne fereşte să ne fie ruşine a-i răspunde ceea ce vedem că a răspuns Apostolul: *O, omule, tu cine eşti ca să răspunzi lui Dumnezeu? Îi zice cumva plăsmuirea celui care a plăsmuit-o: „De ce m-ai făcut aşa?" Nu are, oare, olarul puterea să facă, din aceeaşi frământătură, un vas, într-adevăr, întru onoare, şi, încaltea, altul întru ocară* (*Rom.* XI, 11-21)? Căci nişte proşti[349] doar socot că, în acel loc, Apostolul nu ar fi avut puterea să răspundă şi, din sărăcia raţiunii interpretative, a reprimat îndrăzneala contrazicătorului. Or, are o mare greutate ceea ce a spus: *O, omule, tu cine eşti?* Şi, prin

quaestionibus ad suae capacitatis considerationem revocat hominem verbo quidem brevi, sed re ipsa magna est redditio rationis. Si enim haec non capit, quis est qui respondeat Deo? Si autem capit, magis non invenit quid respondeat. Videt enim, si capit, universum genus humanum tam justo judicio divino in apostatica radice damnatum, ut etiamsi nullus inde liberaretur, nemo recte posset Dei vituperare justitiam; et qui liberantur, sic oportuisse liberari, ut ex pluribus non liberatis, atque in damnatione justissima derelictis, ostenderetur quid meruisset universa conspersio, et quo etiam istos debitum judicium Dei duceret, nisi eis indebita misericordia subveniret: ut volentium de suis meritis gloriari, *omne os obstruatur* (*Id.* III, 19); et *qui gloriatur, in Domino glorietur.*

C. - 26. [Col. 0279] *Nihil fieri praeter voluntatem Dei, etiam dum fit contra ejus voluntatem.*

Haec sunt *magna opera Domini, exquisita in omnes voluntates ejus* (*Psal. CX*, 2): et tam sapienter exquisita, ut cum angelica et humana creatura peccasset, id est, non quod ille, sed quod voluit ipsa fecisset, etiam per eamdem creaturae voluntatem, qua factum est quod Creator noluit, impleret ipse quod voluit; bene utens et malis, tanquam summe bonus, ad eorum damnationem quos juste praedestinavit ad poenam, et ad eorum salutem quos benigne praedestinavit ad gratiam. Quantum enim ad ipsos attinet, quod Deus noluit fecerunt: quantum vero ad omnipotentiam Dei, nullo modo id efficere valuerunt. Hoc quippe ipso quod contra voluntatem fecerunt ejus, de ipsis facta est voluntas ejus. Propterea namque *magna opera Domini, exquisita in omnes voluntates ejus;* ut miro et ineffabili modo non fiat praeter ejus voluntatem, quod etiam contra ejus fit voluntatem. Quia non fieret, si non sineret: nec utique nolens sinit, sed volens; nec sineret bonus fieri male, nisi omnipotens et de malo facere posset bene.

asemenea probleme, recheamă omul, printr-un cuvânt, într-adevăr, scurt, la cântărirea capacității sale, ci în lucrul însuși este mare puterea de a interpreta a rațiunii. Căci dacă nu pricepe aceasta, cine este acel care răspunde lui Dumnezeu? Dacă, însă, pricepe, nu găsește ce să răspundă mai mult. Căci, dacă pricepe, vede întregul neam omenesc, damnat, în rădăcina apostatică, de o atât de dreaptă judecată, încât, chiar dacă nu ar fi fost eliberat încă nici unul, nimenea nu ar putea vitupera pe drept justiția lui Dumnezeu, iar cei care sunt liberați s-a cuvenit să fie liberați astfel, încât, prin mai mulți neliberați[350] și lăsați să rămână într-o foarte dreaptă damnațiune, să se arate ce a meritat întreaga rasă risipită și unde i-ar duce și pe cei salvați judecata datorată lui Dumnezeu, dacă nu le-ar fi fost dată lor misericordia neîndatorată, încât voitorilor de a se lăuda prin meritele proprii *toată gura să li se închidă* (*Id.* III, 19), *iar cel care se laudă, să se laude întru Domnul.*

C. - 26. *Nimic nu este făcut în afara voinței lui Dumnezeu, chiar când este făcut împotriva voinței Lui.*

Acestea sunt *marile lucrări ale lui Dumnezeu, măiestrite întru toate voințele Lui* (*Ps. CX*, 2); și atât de înțelept măiestrite[351], încât, când făptura angelică și umană a păcătuit, adică, a făcut nu ceea ce a vrut El, ci ceea ce a vrut ea însăși, chiar prin însăși voința făpturii, prin care s-a făcut ceea ce Creatorul nu a voit, se împlinea ceea ce a vrut El Însuși, binefolosindu-se, ca Bine suprem, și de cei răi, spre damnarea celor pe care, pe drept, i-a predestinat la pedeapsă și spre salvarea celor pe care i-a predestinat benign la grație.[352] Căci, în cât îi privește pe ei înșiși, au făcut ceea ce Dumnezeu nu a voit, în cât privește, într-adevăr, atotputernicia lui Dumnezeu, nu au fost, în nici un chip, în stare să împlinească aceasta. Desigur, prin însuși faptul că au înfăptuit împotriva voinței Lui, s-a înfăptuit voința Lui, referitor la ei înșiși. Căci de aceea, *marile lucrări ale lui Dumnezeu, măiestrite întru toate voințele lui*, încât, în chip minunat și inefabil, să nu fie făcut în afara voinței Lui nici chiar ceea ce este făcut împotriva voinței Lui. Fiindcă nu se făcea, dacă El nu îngăduia: și, desigur, nu îngăduie nevoind, ci voind; și nu îngăduia El, Binele, să se facă rău, dacă nu ar fi putut El, Atotputernicul, să facă și din rău bine.[353]

CI. - *Voluntas Dei bona per bonas aeque et malas voluntates hominum semper impletur.*

Aliquando autem bona voluntate homo vult aliquid, quod Deus non vult, etiam ipse bona multo amplius multoque certius voluntate: nam illius mala voluntas esse nunquam potest. Tanquam si bonus filius patrem velit vivere, quem Deus bona voluntate vult mori. Et rursus fieri potest ut hoc velit homo voluntate mala, quod Deus vult bona: velut si malus filius velit mori patrem, velit hoc etiam Deus. Nempe ille vult quod non vult Deus, iste vero id vult quod vult et Deus: et tamen bonae Dei voluntati pietas illius potius consonat, quamvis aliud volentis, quam hujus idem volentis impietas. Tantum interest quid velle homini, quid Deo congruat, et ad quem finem suam quisque referat voluntatem, ut aut probetur aut improbetur. Nam Deus quasdam voluntates suas, utique bonas implet per malorum hominum voluntates malas: sicut per Judaeos malevolos bona voluntate Patris pro nobis Christus occisus est; quod tantum bonum factum est, ut apostolus Petrus quando id fieri nolebat, satanas ab ipso qui occidi venerat diceretur (*Matth.* XVI, 23). Quam bonae apparebant voluntates piorum fidelium, qui nolebant apostolum Paulum Jerusalem pergere, ne ibi pateretur mala, quae Agabus propheta praedixerat (*Act.* XXI, 10-12)? et tamen Deus haec illum pati volebat pro annuntianda fide Christi, exercens martyrem Christi. Neque istam bonam voluntatem suam implevit per Christianorum voluntates bonas, sed per Judaeorum malas: et ad eum potius pertinebant qui nolebant quod volebat, quam illi per quos volentes factum est quod volebat; quia idipsum quidem, sed ipse per eos bona, illi autem mala voluntate fecerunt.

CII. - *Voluntas Dei invicta semper, et nunquam mala, sive misereatur, sive obduret.*

Sed quantaelibet sint voluntates vel angelorum vel hominum, [Col. 0280] vel bonorum vel malorum, vel illud

CI. - *Voința lui Dumnezeu, bună, se împlinește totdeauna prin voințele bune precum și rele ale oamenilor.*

Uneori, însă, omul voiește, prin voință bună, ceva ce Dumnezeu nu voiește, El Însuși, printr-o cu mult mai amplă și mult mai certă voință bună, fiindcă voința Lui nu poate fi niciodată rea. Precum dacă un fiu bun ar vrea să trăiască tatăl său, pe care Dumnezeu, prin voință bună, îl vrea să moară. Și, iarăși, se poate întâmpla ca omul să vrea, prin voință rea, ceea ce Dumnezeu voiește prin voință bună: precum dacă un fiu rău ar vrea să-i moară tatăl, și tocmai aceasta ar voi-o și Dumnezeu. Învederat, primul vrea ceea ce Dumnezeu nu voiește, al doilea, într-adevăr, vrea ceea ce și Dumnezeu voiește, și totuși, pietatea primului, voind, oricât, altceva, consună mai degrabă bunei voințe a lui Dumnezeu, decât impietatea, voind identic, a celui de-al doilea. Interesează atâta, ca să fie, fie aprobat, fie dezaprobat, ce-i a voi pentru om, ce se potrivește lui Dumnezeu și spre ce scop își îndreaptă fiecare voința sa. Căci Dumnezeu își împlinește unele vreri ale sale, desigur, bune, prin vrerile rele ale oamenilor răi, precum a fost ucis pentru noi Christos, cu buna voință a Tatălui, prin iudeii răuvoitori, ceea ce a făcut atâta bine, încât Apostolul Petru, când nu voia să se întâmple aceasta, a fost numit satana de către Însuși Acela ce venise să fie ucis (*Mat.* XVI, 23). Cât de bune apăreau vrerile pioșilor credincioși, care nu voiau ca Apostolul Pavel să meargă la Ierusalim, ca să nu pătimească acolo relele, pe care le-a proorocit Agab, profetul (*Fapt.* XXI, 10-12), și totuși Dumnezeu voia ca el să pătimească acestea, făcându-l martir al lui Christos, întru propovăduirea credinței lui Christos. Și nici această[35-1] bună voință nu a împlinit-o prin voințele bune ale creștinilor, ci, prin cele rele ale iudeilor: și țineau, mai degrabă, de El cei care nu voiau ceea ce El voia, decât cei voitori, prin care s-a făcut ceea ce voia, fiindcă au făcut unul și același lucru, dar El a făcut-o, prin ei, cu bună voință, ei, însă, au făcut-o prin voință rea.

CII. - *Voința lui Dumnezeu este pururea neînvinsă și niciodată rea, fie că s-ar îndura, fie că învârtoșează.*

Dar, oricâte sunt voințele, fie ale îngerilor, fie ale oamenilor, fie ale celor buni, fie ale celor răi, fie voitori și ceea ce Dumnezeu

quod Deus vel aliud volentes quam Deus, omnipotentis voluntas semper invicta est: quae mala esse nunquam potest; quia etiam cum mala irrogat, justa est, et profecto quae justa est, mala non est. Deus igitur omnipotens sive per misericordiam cujus vult misereatur, sive per judicium quem vult obduret, nec inique aliquid facit, nec nisi volens quidquam facit, et omnia quaecumque vult, facit.

CIII. - 27. *Excutitur dictum Apostoli ad Timotheum,* «Qui vult omnes homines salvos fieri.»

Ac per hoc cum audimus et in sacris Litteris legimus, quod velit omnes homines salvos fieri, quamvis certum sit nobis non omnes homines salvos fieri, non tamen ideo debemus omnipotentissimae Dei voluntati aliquid derogare; sed ita intelligere quod scriptum est, *Qui omnes homines vult salvos fieri,* tanquam diceretur nullum hominem fieri salvum, nisi quem fieri ipse voluerit: non quod nullus sit hominum, nisi quem salvum fieri velit; sed quod nullus fiat, nisi quem velit; et ideo sit rogandus ut velit, quia necesse est fieri si voluerit. De orando quippe Deo agebat Apostolus, ut hoc diceret. Sic enim intelligimus, et quod in Evangelio scriptum est, *Qui illuminat omnem hominem* (*Joan.* I, 9): non quia nullus est hominum qui non illuminetur, sed quia nisi ab ipso nullus illuminatur. Aut certe sic dictum est, *Qui omnes homines vult salvos fieri;* non quod nullus hominum esset quem salvum fieri nollet, qui virtutes miraculorum facere noluit apud eos quos dicit acturos fuisse poenitentiam si fecisset: sed ut *omnes homines* omne genus humanum intelligamus per quascumque differentias distributum, reges, privatos, nobiles, ignobiles, sublimes, humiles, doctos, indoctos, integri corporis, debiles, ingeniosos, tardicordes, fatuos, divites, pauperes, mediocres, mares, feminas, infantes, pueros, adolescentes, juvenes, seniores, senes; in linguis omnibus, in moribus omnibus, in artibus omnibus, in professionibus omnibus, in voluntatum et conscientiarum varietate innumerabili constitutos, et si quid aliud

voieşte, fie şi altceva, este pururea neînvinsă voinţa Atotputernicului, care nu poate fi niciodată rea[355], fiindcă este dreaptă chiar şi când aplică relele, şi, desigur, ceea ce este drept nu este rău. Dumnezeu, aşadar, Atotputernicul, fie că, prin misericordie, îşi arată cui vrea misericordia, fie că-l împietreşte (= învârtoşează) pe cine vrea prin judecată, nici nu face ceva nedrept, nici nu face nimic decât voind, şi toate, pe câte le vrea, le face.

CIII. - 27. *Se examinează spusa Apostolului către Timotei „Care vrea ca toţi oamenii să devină salvaţi".*

Şi, prin aceasta, când auzim şi citim în Sfintele Scripturi, că vrea ca toţi oamenii să devină salvaţi, oricât de învederat ne este că nu toţi oamenii devin salvaţi, nu trebuie, totuşi, să ştirbim, astfel, cu ceva atotputernica foarte voinţă a lui Dumnezeu, ci trebuie să înţelegem aşa ceea ce s-a scris: *Care vrea ca toţi oamenii să devină salvaţi*[356], precum ar fi zis că nici un om nu devine salvat, decât acela pe care îl va fi voit, El Însuşi să devină, nu că nu-i nimeni dintre oameni, decât numai pe care-l vrea să devină mântuit, ci că nu devine nimenea, decât numai cel pe care-l vrea; şi, de aceea, trebuie rugat ca să voiască, fiindcă trebuie cu necesitate să devină, dacă va fi voit. Despre a-l ruga pe Dumnezeu vorbea, într-adevăr, Apostolul, când zicea aceasta. Căci aşa înţelegem şi ceea ce e scris în Evanghelie: *Care luminează pe tot omul* (*Ioan*, I, 9), nu că nu există nici un om care nu este luminat, ci că niciunul nu este luminat decât numai de El Însuşi.[357] Ori, în mod cert[358], aşa s-a spus *Care vrea ca toţi oamenii să devină salvaţi*, nu că nu ar fi nici un om despre care să nu vrea să devină salvat Cel Care nu a vrut să facă să se arate puterile minunilor la aceia, despre care zice că ar fi făcut penitenţă, dacă făcea minunile[359], ci ca să înţelegem *toţi oamenii*, întregul neam omenesc, împărţit în toate diferenţierile: regi, supuşi, nobili, ignobili, sublimi, umili, docţi, proşti, întregi la trup, debili, ingenioşi, înceţi la minte, idioţi, bogaţi, pauperi, mediocri, bărbaţi, femei, infanţi, prunci, adolescenţi, tineri, maturi, bătrâni; de toate limbile, de toate obiceiurile, de toate artele, de toate profesiile, constituiţi din nenumărata varietate a voinţelor şi conştiinţelor şi din toate celelalte diferenţieri care mai există între oameni. Căci

differentiarum est in hominibus. Quid est enim eorum unde non Deus per Unigenitum suum Dominum nostrum per omnes gentes salvos fieri homines velit, et ideo faciat, quia omnipotens velle inaniter non potest quodcumque voluerit? Praeceperat enim Apostolus ut oraretur *pro omnibus hominibus*, et specialiter addiderat *pro regibus et iis qui in sublimitate sunt*, qui putàri poterant, fastu et superbia sacculari a fidei christianae humilitate abhorrere. Proinde dicens, *Hoc enim bonum est coram salvatore nostro Deo*, id est, ut etiam pro talibus oretur; statim ut desperationem tolleret, addidit, *Qui omnes homines vult salvos fieri, et in agnitionem veritatis venire* [Col. 0281] (*I Tim.* II, 1-4). Hoc quippe Deus bonum judicavit, ut orationibus humilium dignaretur salutem praestare sublimium: quod utique jam videmus impletum. Isto locutionis modo et Dominus est usus in Evangelio, ubi ait Pharisaeis, *Decimatis mentam, et rutam, et omne olus* (Luc. XI, 42). Neque enim Pharisaei et quaecumque aliena et omnium per omnes terras alienigenarum omnia olera decimabant. Sicut ergo hic *omne olus*, omne olerum genus; ita et illic *omnes homines*, omne hominum genus intelligere possumus: et quocumque alio modo intelligi potest, dum tamen credere non cogamur aliquid omnipotentem Deum voluisse fieri, factumque non esse; qui sine ullis ambiguitatibus, si *in coelo et in terra*, sicut eum veritas cantat, *omnia quaecumque voluit, fecit*, (*Psal. CXIII*, 11), profecto facere noluit quodcumque non fecit.

CIV. - 28. *Quae fuerit voluntas Dei erga Adamum, quem peccaturum praesciebat.*

Quapropter etiam primum hominem Deus in ea salute in qua conditus erat, custodire voluisset, eumque opportuno tempore post genitos filios sine interpositione mortis ad meliora perducere, ubi jam non solum peccatum non committere, sed nec voluntatem posset habere peccandi, si ad permanendum sine peccato, sicut factus erat, perpetuam voluntatem habiturum esse praescisset. Quia vero eum male usurum libero arbitrio, hoc est

care-i, dintre acestea, la care Dumnezeu să nu voiască să devină, prin Unulnăscutul Fiu al Său, Domnul nostru, salvați oamenii ai tuturor ginților, și să nu o facă tocmai de aceea, fiindcă nu se poate să voiască Atotputernicul ceva în van, orice ar voi. Căci Apostolul l-a învățat (pe Timotei, n. tr.) să se roage pentru *toți oamenii* și a adăugat, în mod special, *pentru regi și pentru aceia care sunt în poziții înalte*, care se puteau gândi să se departe, prin fast și seculară superbie, de umilința credinței creștine. Apoi, zicând: *Căci aceasta este bine înaintea Salvatorului nostru Dumnezeu*, adică, să se roage pentru unii de-aceștia; și, ca să alunge disperarea, a adăugat imediat: *Care vrea ca toți oamenii să devină salvați și să vină la cunoștința adevărului* (*Tim.* II, 1-4). Aceasta, într-adevăr, Dumnezeu a judecat-o un bine, încât socotea potrivit a încredința rugăciunilor celor umili salvarea celor sus-puși, ceea ce vedem deja pe de-a-ntregul împlinit.[360] De acest fel de a vorbi s-a folosit și Domnul, în Evanghelie, unde le zice fariseilor: *Zeciuiți mintea și ruta, și toată leguma* (*Luca*, XI, 42). Căci nici fariseii nu zeciuiau nici toate cele străine, nici toate legumele tuturora din toate ținuturile străine. Precum, așadar, aici putem înțelege prin toată leguma, tot felul de legume, așa și acolo, prin toți oamenii, putem înțelege tot felul de oameni; și în orice alt chip poate fi înțeles[361], cât timp nu suntem, totuși, constrânși să credem că Atotputernicul Dumnezeu a vrut să fie făcut ceva și nu s-a făcut, El, care, fără nici o ambiguitate, dacă *în cer și pe pământ*, precum îl cântă pe El adevărul, *toate, pe câte le-a avut, le-a făcut* (*Ps. CXIII*, 11), cu siguranță că nu a vrut să facă tot ceea ce nu a făcut.

CIV. - 28. *Care a fost voința lui Dumnezeu față de Adam, pe care îl prestia că va păcătui.*

De aceea ar fi vrut Dumnezeu să-l păstreze chiar pe primul om în acea existență salvată[362], în care a fost creat și, la timpul potrivit, după ce i se vor fi născut fiii, să-l ducă, fără interpunerea morții, la mai bune, unde, de-acum, nu numai să nu[363] comită păcatul, dar nici să nu poată avea voința de a păcătui, dacă nu ar fi prestiut că nu va avea voința perpetuă de a rămâne fără păcat, precum a fost creat. Or, fiindcă, într-adevăr, prestia[364] că el se va folosi rău de liberul arbitru, adică, că va păcătui, și-a

peccaturum esse praesciebat, ad hoc potius praeparavit voluntatem suam, ut bene ipse faceret etiam de male faciente, ac sic hominis voluntate mala non evacuaretur, sed nihilominus impleretur omnipotentis bona.

CV. - *Voluntas hominis ad bonum et malum aliter libera in primo statu, aliter in ultimo.*

Sic enim oportebat prius hominem fieri, ut et bene velle posset, et male; nec gratis, si bene; nec impune, si male: postea vero sic erit, ut male velle non possit; nec ideo libero carebit arbitrio. Multo quippe liberius erit arbitrium, quod omnino non poterit servire peccato. Neque enim culpanda est voluntas, aut voluntas non est, aut libera dicenda non est, qua beati esse sic volumus, ut esse miseri non solum nolimus, sed nequaquam prorsus velle possimus. Sicut ergo anima nostra etiam nunc nolle infelicitatem, ita nolle iniquitatem semper habitura est. Sed ordo praetermittendus non fuit, in quo Deus voluit ostendere quam bonum sit animal rationale quod etiam non peccare possit, quamvis sit melius quod peccare non possit: sicut minor fuit immortalitas, sed tamen fuit, in qua posset etiam non mori, quamvis major futura sit in qua non possit mori.

CVI. - *Libero arbitrio gratia necessaria in primo et secundo statu.*

Illam natura humana perdidit [Col. 0282] per liberum arbitrium; hanc est acceptura per gratiam, quam fuerat, si non peccasset, acceptura per meritum: quamvis sine gratia nec tunc ullum meritum esse potuisset. Quia etsi peccatum in solo libero arbitrio erat constitutum, non tamen justitiae retinendae sufficiebat liberum arbitrium, nisi participatione immutabilis boni divinum adjutorium praeberetur. Sicut enim mori est in hominis potestate cum velit, nemo est enim qui non seipsum, ut nihil aliud dicam, vel non vescendo possit occidere; ad vitam vero tenendam

pregătit, mai degrabă voința Sa la aceasta: să facă El Însuşi bine chiar față de răufăcător şi, aşa, voința bună a Atotputernicului nu se deşerta[365] prin vina rea a omului, ci, nu mai puțin, se împlinea.

CV. - *Voința omului, liberă la bine şi la rău, altfel în prima stare, altfel în ultima.*

Căci aşa se cuvenea[366] mai întâi să fie făcut omul, încât să poată vrea şi bine, şi rău: în apoi, însă, va fi aşa, încât să nu poată să vrea rău, şi nici nu-i va lipsi, prin aceasta, liberul arbitru. Dimpotrivă, cu mult mai liberă va fi voința care, în întregime, nu va putea să-i servească păcatului.[367] Căci nu trebuie învinuită nici cumcă nu există, nici cumcă nu e liberă, voința prin care vrem să fim astfel fericiți, încât, nu numai să nu voim să fim mizeri, ci, pur şi simplu, să nu putem[368] nicidecum voi. Precum, aşadar, sufletul nostru este, chiar acum, obişnuit să nu vrea nefericirea, aşa va fi obişnuit pururea să nu vrea nedreptatea. Dar nu trebuia să fie uitată ordinea prin care Dumnezeu a vrut să arate cât de bună este ființa rațională, care chiar poate să nu[369] păcătuiască, şi cu cât mai bună este aceea care nu poate să păcătuiască, precum a fost mai mică imortalitatea, şi totuşi a fost, în care putea chiar să nu moară, şi cu cât mai mare este cea viitoare, în care nu va putea să moară.[370]

CVI. - *Grația, necesară liberului arbitru şi în prima, şi în a doua stare.*

Pe aceea (imortalitate, n.tr.), natura umană a pierdut-o prin liberul arbitru, pe aceasta, pe care ar fi primit-o pe merit, dacă nu păcătuia, o va primi prin grație, oricât, nici atunci, nu putea exista nici un merit fără de grație.[371] Fiindcă, chiar dacă păcatul era constituit în singur liberul arbitru, totuşi, liberul arbitru nu era suficient pentru menținerea dreptății[372], dacă nu i se oferea ajutorul divin, prin participarea binelui imutabil.[373] Căci, precum stă în puterea omului a muri când vrea, fiindcă nu este nimeni, care, nu numai pe sine însuşi, ca să nu zic nimic altceva, să nu se poată ucide, fie şi numai nehrănindu-se, într-adevăr, voința nu este

voluntas non satis est, si adjutoria sive alimentorum sive quorumcumque tutaminum desint: sic homo in paradiso ad se occidendum relinquendo justitiam idoneus erat per voluntatem, ut autem ab eo teneretur vita justitiae, parum erat velle, nisi ille qui eum fecerat adjuvaret. Sed post illam ruinam major est misericordia Dei, quando et ipsum arbitrium liberandum est a servitute, cui dominatur cum morte peccatum. Nec omnino per seipsum, sed per solam Dei gratiam, quae in fide Christi posita est, liberatur; ut voluntas ipsa, sicut scriptum est, a Domino praeparetur (*Prov. VIII*, 35, *sec.* LXX), qua caetera Dei munera capiantur, per quae veniatur ad munus aeternum.

CVII. - *Vita aeterna merces et tamen gratia. Voluntas Dei de homine peccante impleta.*

Unde et ipsam vitam aeternam, quae certe merces est operum bonorum, gratiam Dei appellat Apostolus: *Stipendium enim*, inquit, *peccati mors; gratia autem Dei vita aeterna in Christo Jesu Domino nostro* (*Rom.* VI, 23). Stipendium pro opere militiae debitum redditur, non donatur: ideo dixit, *Stipendium peccati mors;* ut mortem peccato non immerito illatam, sed debitam demonstraret. Gratia vero nisi gratis est, gratia non est. Intelligendum est igitur etiam ipsa hominis bona merita esse Dei munera; quibus cum vita aeterna redditur, quid nisi gratia pro gratia redditur (*Joan.* I, 16)? Sic ergo factus est homo rectus, ut et manere in ea rectitudine posset non sine adjutorio divino, et suo fieri perversus arbitrio. Utrumlibet horum elegisset, Dei voluntas fieret, aut etiam ab illo, aut certe de illo. Proinde quia suam maluit facere quam Dei, de illo facta est voluntas Dei, qui ex eadem massa perditionis, quae de illius stirpe profluxit, facit aliud vas in honorem, aliud in contumeliam (Rom. IX, 21): in honorem, per misericordiam; in contumeliam, per judicium: ut nemo glorietur in homine; ac per hoc, nec in se.

suficientă întru menținerea vieții, dacă lipsesc ajutoarele, fie ale alimentelor, fie ale celorlalte mijloace de apărare; așa, părăsind dreptatea, omul era, în paradis, capabil de uciderea de sine, după cum, pe de altă parte, era prea puțin să vrea ca să fie ținută de către el viața dreptății, dacă nu îl ajuta Acela care l-a făcut. Dar, după acea cădere, misericordia lui Dumnezeu este mai mare, când și însăși voința trebuie liberată din servitutea în care o domină cu moartea păcatul. Și, fără îndoială, nici nu este liberată prin sine însăși, ci prin singură grația lui Dumnezeu, care a fost pusă în credința lui Christos, încât însăși voința, prin care se primesc celelalte daruri ale lui Dumnezeu, daruri, prin care se ajunge la darul etern, este pregătită de către Dumnezeu (*Prov.* XVI, 1).

CVII. - *Viața eternă, răsplată și, totuși, grație. Voința lui Dumnezeu, împlinită, în privința omului care păcătuiește.*

De unde, Apostolul numește și viața eternă însăși, care este, în mod sigur, răsplata faptelor bune, grația lui Dumnezeu: *Căci stipendiul păcatului*, zice, *este moartea, grația lui Dumnezeu, însă, viața eternă întru Isus Christos, Domnul nostru* (*Rom.* VI, 23). Stipendiul este dat ca datorie pentru fapte militare, nu este dăruit: de aceea a zis: *stipendiul păcatului este moartea*, ca să demonstreze că moartea a fost dată pentru păcat nu pe nemerit, ci datorată. Grația, însă, dacă nu este gratis, nu e grație. Trebuie, așadar, să se înțeleagă că chiar și meritele bune[374] ale omului sunt, ele însele, daruri ale lui Dumnezeu, pentru care, când este redată viața eternă, ce altceva este redat dacă nu grație pentru grație (*Ioan*, I, 16)? Omul a fost, așadar, făcut drept astfel, încât să și poată rămâne în acea rectitudine, nu, însă, fără ajutorul lui Dumnezeu, și să și poată deveni pervers, prin propia-i voință. Pe oricare dintre acestea o alegea, se împlinea voința lui Dumnezeu, fie chiar de către el, fie, în mod sigur, în privința lui. Prin urmare, fiindcă a mai voit a o face pe a sa, decât pe a lui Dumnezeu, referitor la el s-a făcut voința lui Dumnezeu, Carele, din aceași massă a perdiției[375], carea a izvorât din stirpea aceluia, face un vas spre onoare, altul spre ocară (*Rom.* IX, 21); spre onoare, prin misericordie, spre ocară, prin judecată, ca nimenea să nu se laude întru om, și, prin aceasta, nici întru sine.

CVIII. - *Ex Deo salus nostra, ita ut nec per Christum liberaremur, si non esset Deus.*

Nam neque per ipsum liberaremur unum Mediatorem Dei et hominum hominem Jesum Christum (*I Tim.* II, 5), nisi esset et Deus. Sed cum factus est Adam, homo scilicet rectus, mediatore non opus erat. Cum vero [Col. 0283] genus humanum peccata longe separaverunt a Deo, per Mediatorem, qui solus sine peccato natus est, vixit, occisus est, reconciliari nos oportebat Deo usque ad carnis resurrectionem in vitam aeternam: ut humana superbia per humilitatem Dei argueretur ac sanaretur, et demonstraretur homini quam longe a Deo recesserat, cum per incarnatum Deum revocaretur, et exemplum obedientiae per hominem Deum contumaci homini praeberetur; et Unigenito suscipiente formam servi, quae nihil ante meruerat, fons gratiae panderetur; et carnis etiam resurrectio redemptis promissa in ipso Redemptore praemonstraretur; et per eamdem naturam quam se decepisse laetabatur, diabolus vinceretur; nec tamen homo gloriaretur, ne iterum superbia nasceretur: et si quid aliud de tanto Mediatoris sacramento a proficientibus videri et dici potest, aut tantum videri, etiamsi dici non potest.

CIX. - 29. *Animarum receptacula ante resurrectionem.*

Tempus autem quod inter hominis mortem et ultimam resurrectionem interpositum est, animas abditis receptaculis continet, sicut unaquaeque digna est vel requie vel acrumna, pro eo quod sortita est in carne cum viveret.

CX. - *Sacrificium altaris et eleemosynae pro defunctis, quatenus et quibusnam prosint.*

Neque negandum est defunctorum animas pietate suorum viventium relevari, cum pro illis sacrificium Mediatoris offertur, vel eleemosynae in Ecclesia fiunt. Sed

CVIII. - *Salvarea noastră este de la Dumnezeu astfel, încât nu am fi liberați nici prin Christos, dacă El nu ar fi Dumnezeu.*

Căci nu eram liberați nici prin Însuși Unicul Mediator al lui Dumnezeu și al oamenilor, prin omul Isus Christos, (*I Tim.* II, 5), dacă El nu ar fi și Dumnezeu.[376] Dar, când a fost făcut Adam, omul, vasăzică, drept, nu era nevoie de mediator.[377] Când, însă, păcatele au separat mult neamul omenesc de Dumnezeu, prin Mediator, care singur s-a născut fără de păcat, a trăit, a fost ucis, se cuvenea ca noi să fim împăcați cu Dumnezeu, până la învierea cărnii întru viața eternă, încât superbia umană era scoasă la iveală și însănătoșită prin umilința lui Dumnezeu și i se demonstra omului, când era rechemat prin Dumnezeu încarnat, cât de mult s-a depărtat el de Dumnezeu și i se oferea omului îndărătnic exemplul obedienței prin omul-Dumnezeu, și i se deschidea, prin Unulnăscutul luând forma servului, *carea* nimic nu merita[378] dinainte, izvorul grației, și chiar învierea trupului, promisă răscumpăraților, era dinainte arătată întru Însuși Răscumpărătorul[379], și diavolul era învins prin aceeași fire pe care se bucura că a înșelat-o, și, totuși, nici omul nu se glorifica, să nu se nască din nou superbia; și orice altceva, dacă mai poate fi întrevăzut și spus, sau numai întrevăzut, chiar dacă nu poate fi și spus, de către cei într-ajutorați despre atât de marele sacrament al Mediatorului.

CIX. - 29. *Sălașele sufletelor înaintea învierii.*

Timpul, însă, care s-a interpus între moartea omului și învierea din urmă, conține sufletele în receptacule tainice[380], după cum este demn fiecare, fie de repaos, fie de suferință, pentru ceea ce i-a fost sortit, pe când trăia în trup.

CX. - *Până întru cât și cui le sunt de folos sacrificiul (liturgic al) altarului și pomenile pentru morți.*

Nu trebuie negat că sufletele morților sunt ușurate prin pietatea celor vii alor lor, când se închină pentru ele sacrificiul Mediatorului[381] sau sunt făcute pomeni în Biserică. Dar acestea le

eis haec prosunt, qui cum viverent, ut haec sibi postea possint prodesse, meruerunt. Est enim quidam vivendi modus, nec tam bonus ut non requirat ista post mortem; nec tam malus ut non ei prosint ista post mortem: est vero talis in bono, ut ista non requirat; et est rursus talis in malo, ut nec his valeat, cum ex hac vita transierit, adjuvari. Quocirca hic omne meritum comparatur, quo possit post hanc vitam relevari quispiam vel gravari. Nemo se autem speret, quod hic neglexerit, cum obierit, apud Deum promereri. Non igitur ista quae pro defunctis commendandis frequentat Ecclesia, illi apostolicae sunt adversa sententiae, qua dictum est, *Omnes enim astabimus ante tribunal Christi, ut referat unusquisque secundum ea quae per corpus gessit, sive bonum, sive malum* (*Rom.* XIV, 10, *et II Cor.* V, 10); quia etiam hoc meritum sibi quisque dum in corpore viveret comparavit, ut ei possint ista prodesse. Non enim omnibus prosunt; et quare non omnibus prosunt, nisi propter differentiam vitae quam quisque gessit in corpore? Cum ergo sacrificia sive altaris sive quarumcumque eleemosynarum pro baptizatis defunctis omnibus offeruntur, pro valde bonis gratiarum actiones sunt; pro non valde malis propitiationes sunt; pro valde malis etiamsi nulla sunt adjumenta mortuorum; qualescumque vivorum consolationes sunt. Quibus autem prosunt, aut ad hoc prosunt, ut sit plena remissio, [Col. 0284] aut certe ut tolerabilior fiat ipsa damnatio.

CXI. - *Duae civitates post judicium in aeterna vel beatitudine vel miseria.*

Post resurrectionem vero facto universo completoque judicio, suos fines habebunt civitates duae, una scilicet Christi, altera diaboli; una bonorum, altera malorum; utraque tamen et angelorum et hominum. Istis voluntas, illis facultas non poterit ulla esse peccandi, vel ulla conditio moriendi; istis in aeterna vita vere feliciterque viventibus, illis infeliciter in aeterna morte sine moriendi potestate durantibus, quoniam utrique sine fine. Sed in beatitudine

sunt de folos celor care, pe când trăiau, şi-au dobândit meritul ca acestea să le poată fi de folos după aceea. Căci există un anume mod de a trăi, nu atât de bun, încât să nu aibă nevoie de acestea după moarte; există, însă, un astfel de mod de a trăi întru bine, încât să nu aibă nevoie de acestea, şi există, iarăşi, un astfel de mod de a trăi întru rău, încât, după ce a trecut din viaţa aceasta, nu poate fi ajutat nici prin acestea. Prin urmare, aici se măsoară întregul merit prin care poate fi uşurat sau împovărat cineva. Nimeni, însă, să nu nutrească speranţa că îşi va fi câştigat, după ce a murit, merite la Dumnezeu, pentru ceea ce a neglijat aici. Acestea, aşadar, pe care Biserica le practică pentru comemorarea defuncţilor, nu sunt potrivnice acelei sentinţe apostolice, prin care se zice: *Căci toţi vom sta în faţa scaunului de judecată al lui Christos, ca să primească fiecare după ceea ce a făcut prin trup, ori bine, ori rău* (*Rom*, XIV, 10; *II Cor*, V, 10), pentru că tocmai acest merit şi l-a dobândit fiecare când a trăit în trup, ca acestea să-i poată fi de folos. Căci nu le sunt tuturor de folos, şi de ce oare nu le sunt tuturor de folos, dacă nu din cauza diferenţei vieţii pe care fiecare a dus-o în trup? Când se oferă, aşadar, sacrificii, fie al altarului, fie ale oricăror pomeni, sunt oferite pentru toţi defuncţii botezaţi; pentru cei foarte buni sunt sacrificii de împăcare, pentru cei foarte răi, chiar dacă nu sunt în nici un fel de ajutor morţilor, sunt un fel de consolări pentru cei vii. Celor cărora le sunt, însă, de folos, le sunt, fie ca să le fie deplină iertarea, fie, în mod sigur, să le fie mai tolerabilă[382] damnarea.

CXI. - *După judecată vor fi două cetăţi, fie în beatitudine, fie în mizerie eternă.*

După înviere, însă, când se va fi împlinit universala judecată din urmă, două cetăţi[383] îşi vor avea hotarele lor, una, adică, a lui Christos, alta a diavolului; una a celor buni, alta a celor răi, şi una şi alta, însă, şi a îngerilor, şi a oamenilor. Primii nu vor putea avea nici o voinţă, ceilalţi, nici o putinţă de a păcătui şi nici unii, nici alţii, nici o posibilitate de a muri, primii, trăind, într-adevăr, fericit, în viaţa eternă, ceilalţi dăinuind nefericit în moartea eternă, fără putinţa de a muri, fiindcă amândouă vor fi fără sfârşit. Dar primii

isti alius alio praestabilius, in miseria vero illi alius alio tolerabilius permanebunt.

CXII. - *Poenam damnatorum aeternam fore.*

Frustra itaque nonnulli, imo quam plurimi, aeternam damnatorum poenam et cruciatus sine intermissione perpetuos humano miserantur affectu, atque ita futurum esse non credunt; non quidem Scripturis divinis adversando, sed pro suo motu dura quaeque molliendo, et in leniorem flectendo sententiam, quae putant in eis terribilius esse dicta, quam verius. *Non* enim *obliviscetur*, inquiunt, *misereri Deus, aut continebit in ira sua miserationes suas* (*Psal. LXXVI*, 10). Hoc quidem in psalmo legitur sancto; sed de his sine ullo scrupulo intelligitur, qui vasa misericordiae nuncupantur, quia et ipsi non pro meritis suis, sed Deo miserante de miseria liberantur. Aut si hoc ad omnes existimant pertinere, non ideo necesse est ut damnationem opinentur posse finiri eorum de quibus [Col. 0285] dictum est, *Et ibunt isti in supplicium aeternum:* ne isto modo putetur habitura finem quandoque felicitas etiam illorum, de quibus e contrario dictum est, *Justi autem in vitam aeternam* (*Matth.* XXV, 46). Sed poenas damnatorum certis temporum intervallis existiment, si hoc eis placet, aliquatenus mitigari. Etiam sic quippe intelligi potest manere in illis ira Dei (*Joan.* III, 36), hoc est ipsa damnatio (haec enim vocatur ira Dei, non divini animi perturbatio), ut in ira sua, hoc est manente ira sua, non tamen contineat miserationes suas; non aeterno supplicio finem dando, sed levamen adhibendo vel interponendo cruciatibus. Quia nec Psalmus ait, Ad finiendam iram suam, vel, post iram suam; sed, *in ira sua.* Quae si sola esset quanta ibi minima cogitari potest; perire a regno Dei, exsulare a civitate Dei, alienari a vita Dei, carere tam magna multitudine dulcedinis Dei quam abscondit timentibus se, perfecit autem sperantibus in se (*Psal. XXX*, 20), tam grandis est poena,

vor stărui în beatitudine, unul mai presus[384] decât altul, ceilalți, însă, vor stărui în mizerie, unuia mai tolerabilă[385] decât altuia.

CXII. - *Pedeapsa celor damnați va fi eternă.*

În van, așadar, unii, ba chiar destul de mulți[386], se înduioșează, cu omenească afecțiune, față de pedeapsa eternă și de chinurile perpetue, fără întrerupere, ale celor damnați, și nu cred că așa va să fie, nu, însă, opunându-se Sfintelor Scripturi, ci înmuind, în virtutea propriilor stări sufletești, toate cele crude și înturnând într-o sentință mai blândă cele ce socotesc că au fost spuse în ele mai înspăimântător decât mai adevărat. Căci, *nu va uita*, zic ei, *Dumnezeu să își arate misericordia sau va cuprinde în mânia Sa misericordia Sa* (*Ps. LXXVI*, 10). Într-adevăr, aceasta se citește în sfântul psalm, dar se înțelege, fără de nici un scrupul, despre aceia, care sunt numiți vase ale misericordiei, pentru că și ei sunt eliberați de mizerie, dar nu prin meritele prooprii, ci prin misericordia lui Dumnezeu. Sau, dacă socotesc că aceasta se referă la toți, nu este, de aceea, necesar să presupună că poate să se sfârșească demnațiunea acelora despre care s-a spus: *Și aceștia vor merge în supliciu etern*, nici să gândească cumcă, în acest chip, va avea, odată și odată, sfârșit chiar și fericirea acelora despre care, din contra, s-a spus: *Cei drepți, însă, în viața eternă* (*Mat.* XXV, 46). Socotească, însă, dacă așa le place, că, în anumite intervale de timp, pedepsele celor damnați vor fi, într-o oarecare măsură, îndulcite. Într-adevăr, chiar și așa se poate înțelege că va rămâne asupra acelora mânia lui Dumnezeu (*Ioan*, III, 36), adică damnațiunea însăși (căci aceasta se numește mânia lui Dumnezeu, nu perturbația spiritului divin[387]), încât în mânia Sa, adică, mânia Sa stăruind, nu va înceta, totuși, să conțină misericordia Sa, nu punând sfârșit suplicului etern[388], ci dând sau interpunând ușurare chinurilor. Fiindcă nici Psalmul nu zice: Spre încetarea mâniei Sale, sau, după mânia Sa, ci, *în mânia Sa*. Mânie, care, dacă ar fi singură acolo, cât de mică poate fi ea gândită, a pieri din împărăția lui Dumnezeu, a fi exilat din cetatea lui Dumnezeu, a fi înstrăinat de la viața lui Dumnezeu, a fi lipsit de atât de marea mulțime a dulcei desfătări a lui Dumnezeu, pe care o ascunde celor care se tem[389] de Sine, a gătit-o, însă, celor care speră în Sine (*Ps. XXX, 20*), ese o atât

ut ei nulla possint tormenta quae novimus comparari, si illa sit aeterna, ista autem sint quamlibet multis saeculis longa.

CXIII. - *Mors impiorum, ut vita piorum, perpetua.*

Manebit ergo sine fine mors illa perpetua damnatorum, id est alienatio a vita Dei, et omnibus erit ipsa communis, quaelibet homines de varietate poenarum, de dolorum relevatione vel intermissione pro suis humanis motibus suspicentur: sicut manebit communiter omnium vita aeterna sanctorum, qualibet honorum distantia concorditer fulgeant.

CXIV. - 30. *Exposita fide, agit de spe; quae huc pertinent contineri oratione dominica. Spem in se ipso ponens maledictus.*

Ex ista fidei confessione, quae breviter Symbolo continetur, et carnaliter cogitata lac parvulorum est, spiritualiter autem considerata atque tractata cibus est fortium, nascitur spes bona fidelium, cui charitas sancta comitatur. Sed de iis omnibus quae fideliter sunt credenda, ea tantum ad spem pertinent quae oratione dominica continentur. *Maledictus* enim *omnis*, sicut divina testantur eloquia, *qui spem ponit in homine* (*Jerem.* XVII, 5): ac per hoc et in se ipso qui spem ponit, hujus maledicti vinculo innectitur. Ideo non nisi a Domino Deo petere debemus, quidquid speramus nos vel bene operaturos vel pro bonis operibus adepturos.

CXV. - *Orationis dominicae apud Matthaeum petitiones septem.*

Proinde apud evangelistam Matthaeum septem petitiones continere dominica videtur oratio: quarum tribus aeterna poscuntur, reliquis quatuor, temporalia, quae tamen propter aeterna consequenda sunt necessaria. Nam quod dicimus. *Sanctificetur nomen tuum, Adveniat*

de mare pedcapsă, încât nu pot fi comparate cu ea niciunele dintre chinurile pe care le cunoaştem, iar, dacă ea este eternă, acestea sunt lungi de oricâte vârste ale timpului putem concepe cu mintea.

CXIII. - *Moartea celor impii, ca viaţa celor pii, este perpetuă.*

Va rămâne, aşadar, fără sfârşit moartea aceea perpetuă a celor damnaţi, adică, înstrăinarea de viaţa lui Dumnezeu, şi ea însăşi va fi comună tuturor, oricât oamenii îşi vor arăta, în virtutea omeneştilor lor afecţiuni sufleteşti, presupunerea faţă de varietatea pedepselor, despre uşurarea sau despre întreruperea durerilor, după cum le va rămâne comună tuturor sfinţilor viaţa eternă, prin oricare diferenţă[390] a onorurilor ar străluci ei în sufleteasca-le comuniune.

CXIV. - 30. *Credinţa fiind tratată, Augustin vorbeşte acum de Speranţă. Cele ce ţin de ea sunt cuprinse în Rugăciunea către Domnul. Cel care îşi pune Speranţa în sine însuşi este blestemat.*

Din această confesiune a credinţei, care este cuprinsă pe scurt[391] în Symbol şi, judecată trupeşte, este laptele pruncilor[392], spiritual, însă, considerată şi tratată, este nutremântul celor tari, se naşte speranţa bună a credincioşilor, pe care o însoţeşte iubirea sfântă.[393] Din toate acelea, care trebuie credincios crezute, ţin, însă, de speranţă numai cele care sunt cuprinse în Rugăciunea către Domnul. Căci *blestemat este tot*, după cum mărturisesc divinele cuvinte, *care îşi pune speranţa în om* (*Ierem.* XVII, 5); şi, prin aceasta, şi cine îşi pune speranţa în sine însuşi este înlănţuit de lanţul blestemului acestuia. De accea nu trebuie să cerem decât de la Domnul orice sperăm noi, fie voind să lucrăm bine, fie trebuind a fi răsplătiţi pentru lucrările bune.

CXV. - *Cele şapte cereri (= petiţii), după Matei, ale Rugăciunii către Domnul.*

Prin urmare, după evanghelistul Matei, se vede[394] că Rugăciunea către Domnul conţine şapte petiţii, dintre care, prin trei sunt cerute daruri eterne, prin celelalte patru, daruri temporale, care sunt necesare, totuşi, pentru dobândirea celor eterne. Căci cele ce zicem: *Sfinţească-se numele Tău, vină*

regnum tuum, Fiat [Col. 0286] *voluntas tua sicut in coelo et in terra* (quod non absurde quidam intellexerunt, in spiritu et corpore), omnino sine fine retinenda sunt: et hic inchoata, quantumcumque proficimus, augentur in nobis; perfecta vero, quod in alia vita sperandum est, semper possidebuntur. Quod vero dicimus, *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie, Et dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris, Et ne nos inferas in tentationem, Sed libera nos a malo* (*Matth.* VI, 9-13), quis non videat ad praesentis vitae indigentiam pertinere? In illa itaque vita aeterna ubi nos semper speramus futuros, et nominis Dei sanctificatio, et regnum ejus, et voluntas ejus in nostro spiritu et corpore perfecte atque immortaliter permanebunt. Panis vero quotidianus ideo dictus est quia hic est necessarius, quantus animae carnique tribuendus est, sive spiritualiter, sive carnaliter, sive utroque intelligatur modo. Hic est etiam quam poscimus remissio, ubi est commissió peccatorum; hic tentationes quae nos ad peccandum vel alliciunt vel impellunt; hic denique malum unde cupimus liberari: illic autem nihil istorum est.

CXVI. - *Petitiones tantum quinque apud Lucam, qui cum Matthaeo conciliatur.*

Evangelista vero Lucas in oratione dominica petitiones non septem, sed quinque complexus est: nec ab isto utique discrepavit, sed quomodo istae septem sint intelligendae, ipsa sua brevitate commonuit. Nomen quippe Dei sanctificatur in spiritu, Dei autem regnum in carnis resurrectione venturum est. Ostendens ergo Lucas tertiam petitionem duarum superiorum esse quodam modo repetitionem, magis eam praetermittendo facit intelligi. Deinde tres alias adjungit, de pane quotidiano, de remissione peccatorum, de tentatione vitanda (*Luc.* XI, 2-4). At vero quod ille in ultimo posuit, *Sed libera nos a malo;* iste non posuit, ut intelligeremus ad illud superius quod de tentatione dictum est, pertinere. Ideo quippe ait, *Sed libera;* non ait, Et libera, tanquam unam petitionem

împărăția Ta, facă-se voia Ta, precum în cer așa și pe pământ (pe care unii le-au înțeles, nu absurd, în spirit și în trup) trebuie păstrate în întregime, fără sfârșit, și, începute aici, oricât de mult progresăm, cresc în noi, perfecte, într-adevăr, ceea ce este de sperat în altă viață, vor fi posedate pururi. Cele pe care, însă, le zicem: *Pâinea noastră cea de toate zilele dă-ne-o nouă astăzi. Și ne iartă nouă greșealele noastre, precum și noi iertăm greșiților noștri, Și nu ne duce pe noi în ispită, ci scapă-ne de (cel) rău*[395] (*Mat.* VI, 9-13), cine nu vede că țin de trebuința vieții prezente? Și astfel, în acea viață eternă, unde noi sperăm că vom fi pururi, și sanctificarea numelui lui Dumnezeu, și împărăția Lui, și voia Lui vor rămâne în permanență, perfect și nemuritor, în spiritul și în trupul nostru. Pâinea, într-adevăr, de aceea e numită cea de toate zilele, fiindcă e necesară aici, câtă trebuie să fie împărțită sufletului și cărnii, fie că se înțelege spiritualicește, fie trupește, fie în amândouă felurile. Aici, unde este comiterea păcatelor, este și iertarea pe care o cerem, aici, ispitele care, fie ne atrag, fie ne împing spre a păcătui, aici, în sfârșit, unde dorim să fim iertați, răul, acolo, însă, nu este nimic dintru acestea.

CXVI. - *Doar cinci cereri (= petiții) sunt după Luca, pe care Augustin îl împacă*[396] *cu Matei*

Evanghelistul Luca a cuprins, într-adevăr, în Rugăciunea către Domnul nu șapte, ci cinci petiții, nu cumcă s-ar fi deosebit de acela (de Matei, n.tr.), ci în așa chip, încât ne-a dat de înțeles, prin însăși concizia lor, cum trebuie înțelese cele șapte ale aceluia. Numele lui Dumnezeu este, într-adevăr, sanctificat în spirit, împărăția lui Dumnezeu, însă trebuie să vină prin învierea trupului. Așadar Luca, arătând că a treia petiție este, într-un chip oarecare, repetarea celor două de mai sus, omițând-o, o face și mai mult să fie înțeleasă. Apoi le adaugă pe celelalte trei, despre pâinea zilnică, despre iertarea păcatelor, despre înlăturarea tentației (*Luca*, XI, 2-4). Dar, într-adevăr, ceea ce acela (Matei, n. tr.) a pus la urmă, *Ci ne fereşte pe noi de (cel) rău*, acesta nu a pus, ca să înțelegem că ține de ceea ce s-a spus mai sus despre tentație. De bună seamă, de aceea zice: *Ci ne liberează* și nu zice: *Și ne liberează*, demonstrând

esse demonstrans (noli hoc, sed hoc): ut sciat unusquisque in eo se liberari a malo, quod non infertur in tentationem.

CXVII. - 31. *De charitate quae cum fide ac spe adesse debet.*

Jam porro charitas, quam duabus istis, id est, fide ac spe majorem dixit Apostolus (*I Cor.* XIII, 13), quanto in quocumque major est, tanto melior est in quo est. Cum enim quaeritur, utrum quisque sit homo bonus, non quaeritur quid credat, aut speret, sed quid amet. Nam qui recte amat, procul dubio recte credit et sperat: qui vero non amat, inaniter credit, etiamsi sint vera quae credit; inaniter sperat, etiamsi ad veram felicitatem doceantur pertinere quae sperat: nisi et hoc credat ac speret, quod sibi petenti donari possit ut amet. Quamvis enim sperare sine amore non possit, fieri tamen potest ut id non amet, sine quo ad id quod sperat non potest pervenire. Tanquam si speret vitam aeternam, (quam quis non [Col. 0287] amat ?) et non amet justitiam, sine qua nemo ad illam pervenit. Ipsa est autem fides Christi, quam commendat Apostolus, quae per dilectionem operatur (*Galat.* V, 6); et quod in dilectione nondum habet, petit ut accipiat, quaerit ut inveniat, pulsat ut aperiatur ei (*Matth.* VII, 7). Fides namque impetrat quod lex imperat. Nam sine Dei dono, id est, sine Spiritu sancto, per quem diffunditur charitas in cordibus nostris (*Rom.* V, 5), jubere lex poterit, non juvare; et praevaricatorem insuper facere, qui de ignorantia se excusare non possit. Regnat enim carnalis cupiditas, ubi non est Dei charitas.

CXVIII. - *Status vel aetates hominis quatuor, ante Legem, sub Lege, sub gratia, et in pace.*

Sed cum in altissimis ignorantiae tenebris nulla resistente ratione secundum carnem vivitur, haec sunt prima hominis. Deinde cum per legem cognitio fuerit facta peccati, si nondum divinus adjuvat Spiritus, secundum

cumcă una este cererea (nu voi asta[397], ci asta): încât să ştie fiecare că prin aceea este ferit de rău, fiindcă nu este dus în tentaţie.

CXVII. - 31. *Despre Iubire (= Charitate), care trebuie să fie împreună cu Credinţa şi Speranţa.*

Acum, în continuare, despre iubire, pe care Apostolul a numit-o mai mare decât amândouă acestea, decât credinţa, adică, şi speranţa (*I Cor.*, XIII, 13), cu cât este, în oricine, mai mare, cu atât este mai bun cel în care este. Căci, când se întreabă dacă cineva este un om bun, nu se întreabă ce crede sau speră, ci ce iubeşte. Căci, cine iubeşte drept, fără îndoială crede şi speră drept: cine, într-adevăr, nu iubeşte, zadarnic crede, chiar dacă, sunt adevărate cele ce crede, zadarnic speră, chiar dacă cele ce speră s-ar arăta prin învăţătură că ţin de adevărata fericire[398], dacă nu şi crede, şi speră faptul că îi poate fi dăruit sie, petentului, să iubească.[399] Căci, oricât, nu poate spera fără iubire[400], se poate întâmpla, totuşi, să nu iubească aceea, fără de care nu poate ajunge la ceea ce speră. Precum, dacă ar spera viaţa eternă (pe care cine nu o iubeşte?), şi nu ar iubi dreptatea[401], fără de care nimeni nu poate ajunge la aceea (= viaţa eternă, n. tr.). Credinţa întru Christos, însă, pe care o recomandă Apostolul, este însăşi aceasta care lucrează prin iubire (*Galat.* V, 6), iar ceea, ce nu are încă în iubire, cere, ca să primească, întreabă, ca să afle, bate, ca să i se deschidă (*Mat.* VII, 7). Căci credinţa cere ceea ce legea porunceşte. Fiindcă, fără darul lui Dumnezeu, adică, fără Spriritul Sfânt, prin care se revarsă iubirea în inimile noastre (*Rom*, V, 5), legea ar putea porunci, nu ajuta; şi, pe deasupra, îl face prevaricator (= călcător cu bunăştiinţă al legii, n. tr.) pe cel care nu se poate scuza de ignoranţă. Căci, unde nu există iubirea lui Dumnezeu, domneşte cupiditatea[402] carnală.

CXVIII. - *Starea sau cele pentru vârste ale omului: înaintea Legii, sub Lege, sub graţie şi în pace.*

Dar, pe când se tăria după trup[403], în cele mai adânci tenebre ale ignoranţei[404], neopunându-se nici un fel de raţiune, acestea sunt cea dintâi stare a omului.[405] Apoi, când a fost făcută, prin Lege, cunoaşterea păcatului şi încă Spiritul Sfânt nu ajuta, omul,

legem volens vivere vincitur, et sciens peccat, peccatoque subditus servit: *A quo enim quis devictus est, huic et servus addictus est* (*II Petr.* II, 19); id agente scientia mandati, ut peccatum operetur in homine omnem concupiscentiam, cumulo praevaricationis adjecto, atque ita quod scriptum est impleatur, *Lex subintravit, ut abundaret delictum* (*Rom.* V, 20). Haec sunt secunda hominis. Si autem respexerit Deus, ut ad implenda quae mandat ipse adjuvare credatur, et agi homo coeperit Dei Spiritu, concupiscitur adversus carnem fortiore robore charitatis (*Galat.* V, 17); ut quamvis adhuc sit quod homini repugnet ex homine, nondum tota infirmitate sanata, ex fide tamen justus vivat (*Rom.* I, 17), justeque vivat, in quantum non cedit malae concupiscentiae, vincente delectatione justitiae. Haec sunt tertia bonae spei hominis; in quibus si pia perseverantia quisque proficiat, postrema pax restat, quae post hanc vitam in requie spiritus, deinde in resurrectione etiam carnis implebitur. Harum quatuor differentiarum prima est ante Legem, secunda sub Lege, tertia sub gratia, quarta in pace plena atque perfecta. Sic est et Dei populus ordinatus per temporum intervalla, sicut Deo placuit, qui in mensura et numero et pondere cuncta disponit (*Sap.* XI, 21). Nam fuit primitus ante Legem; secundo sub Lege, quae data est per Moysen; deinde sub gratia, quae revelata est per primum Mediatoris adventum (*Joan.* I, 17). Quae quidem gratia nec antea defuit, quibus eam oportuit impertiri, quamvis pro temporis dispensatione velata et occulta. Neque enim antiquorum quicumque justorum praeter Christi fidem salutem potuit invenire, aut vero nisi et illis cognitus fuisset, potuisset nobis per eorum ministerium alias apertius, alias occultius prophetari.

CXIX. – *Regeneratio peccata abolet universa* [Col. 0288] *in quavis aetate. Servitus sub Lege nonnullis inexperta.*

In quacumque autem quatuor istarum velut aetatum singulum quemque hominem gratia regenerationis invenerit, ibi ei remittuntur praeterita universa peccata; et reatus ille

voind a trăi după Lege, a fost învins şi păcătuia ştiind şi, supus păcatului, i-a fost sclav, *Căci cine de către care a fost învins aceluia i-a fost dat ca sclav* (*II Petru.* II, 19); aşa îndeplinind ştiinţa mandatului, încât păcatul să-şi săvârşească în om întreaga concupiscenţă, adăugându-se cumulul prevaricaţiunii, şi, astfel, să se împlinească ceea ce e scris: *Legea a intervenit ca să abunde delictul* (*Rom*, V, 20). Acestea sunt a doua stare a omului.[406] Dacă, însă, l-ar fi privit Dumnezeu, încât să creadă că îl ajută spre plinirea a ceea ce El Însuşi porunceşte, şi omul ar fi început să lucreze cu Spiritul lui Dumnezeu, ar fi poftit împotriva cărnii cu puterea mai tare a iubirii, întrucât există până şi acum ceea ce să-i repugne omului din om, nefiind încă însănătoşită întreaga infirmitate, şi totuşi dreptul va trăi din credinţă (*Rom.* I, 17), şi va trăi drept, întru cât nu a cedat relei concupiscenţe, învingătoare fiind delectarea dreptăţii. Acestea sunt a treia[407], a omului bunei speranţe, întru care, dacă va înainta, îi rămânc oricui ultima stare[408], pacea, care se va împlini după viaţa aceasta, în repaosul spiritului, apoi, chiar prin resurecţia cărnii. Prima dintre aceste patru spete diferite este înaintea Legii, a doua, sub Lege, a treia, sub Graţie, a patra, în Pacea deplină şi perfectă. Aşa a fost orânduit şi poporul lui Dumnezeu, prin intervalele timpilor, precum i-a plăcut lui Dumnezeu, Carele le dispune pe toate după măsură şi număr şi greutate (*Sirah*, XI, 21). Căci a fost, la început, înaintea Legii, în al doilea rând, sub Legea, care a fost dată prin Moise, apoi, sub Graţie, care a fost revelată prin prima venire a Mediatorului (*Ioan*, I, 17). Care graţie nu a fost, într-adevăr, lipsită, nici înainte, de cei cărora se cuvenea ca ea să le fie împărtită, oricât acoperită şi ascunsă prin curgerea timpului. Căci nici dintre cei drepţi ai celor vechi nu a putut nimienea să-şi găsească salvarea în afara credinţei lui Christos şi, într-adevăr, numai fiindcă le-a fost cunoscut şi acelora, au putut să ne profeţească, prin ministeriul lor, unele mai apriat, altele mai ocult.

CXIX. – *Renaşterea şterge toate păcatele, în oricare vârstă. Servitutea sub Lege le rămâne unora necunoscută.*

În oricare din aceste patru vârste l-ar găsi[409], însă, graţia renaşterii pe fiecare om în parte, îi sunt iertate lui acolo toate păcatele trecute şi, renăscând, îi ese ştearsă acea vină moştenită

nascendo contractus, renascendo dissolvitur. Tamque multum valet quod *Spiritus ubi vult spirat.* (*Joan.* III, 8), ut quidam secundam illam servitutem sub Lege non noverint, sed cum mandato incipiant adjutorium habere divinum.

CXX. - *Regenerati morientes ante usum rationis non pereunt.*

Antequam possit autem homo capax esse mandati, secundum carnem vivat necesse est: sed si jam Sacramento regenerationis imbutus est, nihil ei oberit si tunc ex hac vita migraverit. Quia *ideo Christus mortuus est et resurrexit, ut et vivorum et mortuorum dominetur* (*Rom.* XIV, 9); nec tenebit regnum mortis eum, pro quo mortuus est ille liber in mortuis (*Psal. LXXXVII*, 6).

CXXI. - 32. *Charitas finis omnium praeceptorum.*

Omnia igitur praecepta divina referuntur ad charitatem, de qua dicit Apostolus: *Finis autem praecepti est charitas de corde puro, et conscientia bona, et fide non ficta* (*I Tim.* I, 5). Omnis itaque praecepti finis est charitas; id est, ad charitatem refertur omne praeceptum. Quod vero ita fit vel timore poenae, vel aliqua intentione carnali, ut non referatur ad illam charitatem quam diffundit Spiritus sanctus in cordibus nostris (*Rom.* V, 5), nondum fit quemadmodum fieri oportet, quamvis fieri videatur. Charitas quippe ista Dei est et proximi: et utique *in his duobus praeceptis tota Lex pendet et Prophetae* (*Matth.* XXII, 40). Adde Evangelium, adde Apostolos; non enim aliunde vox ista est, *Finis praecepti est charitas*; et, *Deus charitas est* (*I Joan.* IV, 16). Quaecumque ergo mandat Deus, ex quibus unum est, *Non moechaberis* (*Exod.* XX, 14; *Matth.* V, 27); et quaecumque non jubentur, sed spirituali consilio monentur, ex quibus unum est, *Bonum est homini mulierem non tangere* (*I Cor.* VII, 1): tunc recte fiunt, cum referuntur ad diligendum Deum, et proximum propter Deum, et in hoc saeculo, et in futuro; nunc Deum per fidem, tunc per speciem, et ipsum

prin naştere. Şi atât de mare putere are cumcă *Spiritul suflă unde vrea* (*Ioan*, III, 18), încât unii nu au cunoscut acea a doua servitute sub Lege, ci au început să aibă ajutorul divin odată cu porunca.

CXX. - *Renăscuţii, morţi înaintea uzului raţiunii, nu sunt pierduţi.*

Înainte, însă, ca omul să poată fi apt de poruncă, e necesar să trăiască după trup[410]: dar, dacă a fost deja îmbibat cu Sacramentul renaşterii, nimic nu îi va face rău, chiar dacă va fi trecut chiar atunci[411] din această viaţă. Căci *Christos de aceea a murit şi a înviat, ca să stăpânească şi peste vii, şi peste morţi* (*Rom*, XIV, 9), nici nu-l va ţine împărăţia morţilor pe cel pentru care El a murit liber între morţi (*Ps. LXXXVII*, 6).

CXXI. - 32. *Iubirea, finele tuturor preceptelor.*

Toate preceptele divine se referă, aşadar, la iubire[412], despre care zice Apostolul: *Ţinta poruncii, însă, este iubirea din inimă pură, şi din conştiinţă bună, şi din credinţă nefăţărită* (*I Tim.* I, 5). Şi, astfel, întregul scop al poruncii este iubirea, adică, la iubire se referă întreaga poruncă. Ceea ce, într-adevăr, este făcut aşa, fie din teamă[413] de pedeapsă, fie dintr-o oarecare intenţie carnală[414], încât nu se referă la acea[415] iubire pe care a revărsat-o Spiritul Sfânt în inimile noastre (*Rom*, V, 5), nu este încă făcut după cum se cuvine a fi făcut, chiar dacă pare a fi fost făcut. Iubirea aceasta este, de bună seamă, faţă de Dumnezeu şi faţă de aproapele: şi, mai ales, *de aceste două porunci depind toată Legea şi Profeţii* (*Mat.* XXII, 40). Adaugă Evanghelia, adaugă Apostolii, căci nu de altundeva este vocea aceasta: *Scopul poruncii este iubirea;* şi *Dumnezeu este iubire* (*I Ioan*, IV, 16). Oricâte porunceşte, aşadar, Dumnezeu, dintre care una este *Să nu preacurveşti* (*Exod*, XX, 14; *Mat.* V, 27), şi câte nu sunt poruncite ci sunt îndemnate[416] prin sfat spiritual, dintre care unul este: *Bine este pentru om să nu se atingă de femeie* (*I Cor*, VII, 1), atunci sunt făcute corect, când ţintesc spre a-L iubi pe Dumnezeu şi, alături de Dumnezeu, pe aproapele, şi în secolul acesta, şi în viitor: acum, pe Dumnezeu, prin credinţă, atunci, prin vedere, şi pe aproapele însuşi, acum, prin credinţă.

proximum nunc per fidem. Non enim scimus mortales cord
mortalium, tunc autem *illuminabit Dominus absconditi
tenebrarum, et manifestabit cogitationes cordis; et lau
erit unicuique a Deo* (*Id.* IV, 5): quia id laudabitur
diligetur a proximo in proximo, quod ne lateat, ab ip
illuminabitur Deo. Minuitur autem cupiditas charitat
crescente, donec veniat hic ad tantam magnitudinem
qua major esse non possit: *Majorem enim charitatem
nemo habet, quam ut animam suam quis ponat pr
amicis suis* (*Joan.* XV, 13). Ibi autem quis explicet quan
charitas erit [Col. 0289] ubi cupiditas quam vel coercend
superet nulla erit? quoniam summa sanitas erit, quand
contentio mortis nulla erit.

CXXII. - 33. *Libri conclusio.*

Sed sit aliquando hujus voluminis finis, quod ip
videris utrum Enchiridion vel appellare debeas, v
habere. Ego tamen cum spernenda tua in Christo studi
non putarem, [Col. 0290] bona de te credens in adjutor
nostri Redemptoris ac sperans, teque in ejus membr
plurimum diligens, librum ad te, sicut valui, utinam ta
commodum quam prolixum, de Fide, Spe et Charita
conscripsi.

Căci, muritori, nu cunoaştem inimile muritorilor, atunci, însă, *va scoate Domnul la lumină lucrurile ascunse ale întunericului şi va descoperi cugetările inimii; şi fiecare va primi laudă de la Dumnezeu* (*Id.* IV, 5), pentru că aceea va fi lăudată şi iubită de către aproape din aproapele, care, ca să nu fie ascunsă, va fi scoasă la lumină de către Dumnezeu Însuşi. Cupiditatea, însă, se micşorează, când creşte iubirea, până când ajunge, aici, la o atâta măreţie, decât care nu poate fi alta mai mare: *Căci nimeni nu are o iubire mai mare decât acela care-şi dă viaţa pentru prietenii săi* (*Ioan*, XV, 13). Cine va explica, însă, câtă iubire va fi acolo, unde nu va fi nici un fel de cupiditate, nici măcar câtă s-o învingă, constrângându-o, fiindcă va fi suprema sănătate, când nu va fi nici un fel de luptă[417] cu moartea?

CXXII. - 33. *Concluzia cărţii.*

Dar trebuie să aibă, odată şi-odată, sfârşit acest volum, pe care vei vedea tu însuţi, dacă trebuie să-l numeşti sau să-l ai[418] ca Enchiridion. Totuşi, eu, cum n-aş îndrăzni să socotesc de dispreţuit strădaniile tale întru Christos, crezând numai bune despre tine şi sperând în ajutorul Răscumpărătorului nostru, iubindu-te foarte mult, ca pe unul dintre membrii Săi, am compus pentru tine, după cum m-am priceput mai bine, o carte, o, dacă ar fi pe atât de practică, pe cât de prolixă, despre Credinţă, Speranţă şi Iubire.

S. AURELII AUGUSTINI
HIPPONENSIS EPISCOPI

DE FIDE ET SYMBOLO

LIBER UNUS

SF. AURELIU AUGUSTIN
EPISCOPUL HIPPONEI

DESPRE CREDINȚĂ ŞI CREZ

O CARTE

NOTĂ INTRODUCTIVĂ

De mai bine de cincisprezece secole şi jumătate, influenţa gândirii augustiniene asupra gândirii occidentale este aceea constantă, a ctitorului: organică, modelatoare, almă. În cadrul general al acesteia, influenţa predicilor sale a depăşit demult domeniul strict al gândirii creştin-eccleziastice şi a devenit piatră de temelie în sferele gândirii laice, de-ar fi să amintim doar că *Enarațiunile de la Psalmi* sunt fundamentul hermeneuticii. De când a început să predice, auditorul a recunoscut în cuvântul Sfântului Augustin o notă distinctă, aceea a unei gândiri persuasive prin fermitate, adevăr şi naturaleţe, pe care o simte şi azi oricare cititor al predicilor sale; timpul s-a dovedit a fi un aliat al gândurilor sale: cuvintele sale relevă unicitatea geniului.

Predicile sale nu se aseamănă cu ale niciunuia dintre sfinţii părinţi. Stilul său nu are, cum s-a spus, nici ironia unui Asterius, nici realismul suplu şi expresiv al unui Chrysostomus; el este destul de departe de solemnitatea artistică a unui Ambrosius şi nu se găseşte la el nici o urmă din maestatea unui Leon cel Mare, dar, prin siguranţa şi precizia cuvântului său, îi întrece pe toţi sfinţii părinţi ai Bisericii (F. Van der Meer, *Sain Augustin pasteur d'ames*, Édition Alsatia, Colmar-Paris, 1955, 2, p. 205).

Sfântul Augustin a început să predice din 391, ca preot, şi din 395, ca episcop: a predicat la Hippona, reşedinţa sa episcopală, la Tagasta, la Carthagina, la Simitu, la Constantina, la Bizerta, la Utica, la Argentarium, la Vallis, la Boseth, şi la Ain Tunga (cf. Maurice Pontet, *L'exégèse de S. Augustin prédicateur*, s. a. p. 72); constant a predicat la Hippona şi la Carthagina unde s-a aflat în: 397, 401, 403, 404, 410, 411, 413. Predica Biblia, prin Biblie, cu Biblia. Nu-şi scria predicile. Nici nu şi le dicta totdeauna. Uneori şi le gândea dinainte. Tahigrafii le copiau în timpul rostirii. Alteori

improviza pur și simplu. Avea voce firavă. Vorbea șezând. Auditoriul îl asista în picioare. Uneori mulțimea murmura. Alteori șușotea. Adesea îl aplauda. Aorea plângea. Unele predici le-a și dictat dinainte. Pe unele numai le-a dictat, fără să le rostească în public. Arareori s-a suspus și travaliului scrisului.

Despre tratatul *De Fide et Symbolo* ne povestește Sfântul Augustin însuși împrejurările în care a fost rostit ca predică: „Per idem tempus coram episcopis hoc mihi iubentibus, qui plenarium totius Africae concilium Hipponeregio habebant de Fide et Symbolo presbyter disputavi. Quam disputationem, nonnullis eorum qui nos familiarius diligebant studiosissime instantibus, in librum contuli; in quo de rebus ipsis ita disseritur, ut tamen non fiat verborum illa contextio, quae tenenda memoriter competentibus traditur. In hoc libro cum de resurrectione carnis ageretur: *Resurget*, inquam, *corpus secundum christianam fidem, quae fallere non potest. Quod cui videtur incredibile, qualis sit nunc caro attendit, qualis autem futura sit non considerat: quia illo tempore immutationis angelicae, non iam caro erit et sanguis, sed tantum corpus* (*Cap. X*, n. 23); et caetera quae ibi de corporum terrestrium in corpora coelestia mutatione disserui, quoniam dixit Apostolus, cum inde loqueretur, *Caro et sanguis regnum Dei non possidebunt*. Sed quisquis ea sic accipit, ut exsistimet ita corpus terrenum, quale nunc habemus, in corpus coeleste resurrectione mutari, ut nec membra ista, nec carnis sit futura substantia; procul dubio corrigendus est, commonitus de corpore Domini, qui post resurrectionem in eisdem membris non solum conspiciendus oculis, verum etiam manibus tractandus apparuit, carnemque se habere etiam sermone firmavit, dicens: *Palpate et videte, quia spiritus carnem et ossa non habet, sicut me videtis habere* (*Luc.* XXIV, 39). Unde constat Apostolum non carnis substantiam negasse in regno Dei futuram; sed aut homines qui secundum carnem vivunt, carnis et sanguinis nomine nuncupasse, aut ipsam carnis corruptionem, quae tunc utique nulla erit. Nam cum dixisset, *Caro et sanguis regnum Dei non possidebunt;* bene intelligitur, tanquam exponendo quid dixerit, continuo subdidisse: *Neque corruptio incorruptionem possidebit* (*I Cor.* XV, 50). De qua re ad persuadendum infidelibus difficili, diligenter quantum potui

disseruisse reperiet, quisquis de Civitate Dei librum legerit novissimus. Hic liber sic incipit: *Quoniam scriptum est. (I Retract.* XVII, P.L., t. XXXII, col. 642 sq.)", adică: *Cam în aceeași perioadă, am disputat despre Credință și Crez, eu, presbiter, în fața episcopilor care mi-au poruncit-o și care aveau la Hippo-Regius un conciliu plenar al întregii Africi* (oct. 393, n.n.). Care dispută am adunat-o, la insistența stăruitoare a unora dintre cei care ne iubeau mai îndeaproape, într-o carte, în care, din temele înseși se discută astfel, încât, fără să fie reprodusă, totuși, acea întrețesătură de cuvinte, se încredințează celor competenți cele ce trebuie pe de rost ținute. În această carte, cum se vorbea despre învierea cărnii: *Va învia zic corpul, după credința creștină, care nu poate să înșele. Ceea ce, cui îi pare incredibil, vede ce fel este acum carnea, nu ia, însă, în considerare ce fel va să fie: pentru că, în acel timp al schimbării angelice, nu va mai fi carne și sânge, ci numai corp* (*Cap.* X, n. 23); și celelalte pe care le-am discutat acolo despre transformarea corpurilor terestre în corpuri celeste, fiindcă a spus Apostolul, când vorbea despre asta: *Carnea și sângele nu vor moșteni împărăția lui Dumnezeu*. Dar oricine înțelege asta așa, încât să socoată că corpul pământesc, pe care-l avem acum, este astfel schimbat prin înviere în corp celest, încât nici membrele acestea, nici substanța cărnii nu are să fie, trebuie, fără îndoială, corijat, amintindu-i de trupul Domnului, care, imediat după înviere, a apărut cu aceleași membre, care nu numai că puteau fi văzute cu ochii, ci chiar și atinse cu mâna, și a întărit chiar și cu cuvântul că El are carne, zicând: *Pipăiți și vedeți, căci spiritul nu are carne și oase, precum vedeți că am Eu* (*Luc.* XXIV, 39). De unde rezultă că Apostolul nu substanța cărnii a negat-o viitoare în împărăția lui Dumnezeu: ci fie că i-a desemnat cu numele de carne și sânge pe oamenii care trăiesc după carne, sau însăși a cărnii corupțiune, care, atunci, nu va mai exista deloc. Căci, cum zisese: *Carnea și sângele nu vor moșteni împărăția lui Dumnezeu*, se-nțelege bine ca și cum, explicând ceea ce a spus, a adăugat imediat: *Nici corupția nu va poseda incorupția* (*I Cor.* XV, 50). Despre acest fapt, dificil în a-i convinge pe necredincioși, oricine va citi ultima carte *Despre cetatea lui Dumnezeu* va găsi că eu am discutat pe cât de diligent

am putut. Această carte (*Despre Credință și Crez*, n.n.) începe astfel: *Întrucât s-a scris.*

Revenind, așadar, asupra explicării resurecției cărnii, Sfântul Augustin trimite, pentru edificare, cititorul la ultima carte din *Cetatea lui Dumnezeu*. Iată, deci, cele două capitole din ultima carte a monumentalei sale opere. Întâi, cap. V: „*De resurrectione carnis, quam quidam mundo credente, non credunt.* Sed hoc incredibile fuerit aliquando: ecce iam credidit mundus sublatum terrenum Christi corpus in coelum; resurrectionem carnis et ascensionem in supernas sedes, paucissimis remanentibus atque stupentibus, vel doctis, vel indoctis, iam crediderunt et docti et indocti. Si rem credibilem crediderunt, videant quam sint stolidi, qui non credunt: si autem res incredibilis credita est, etiam hoc utique incredibile est, sic creditum esse, quod incredibile est. Haec igitur duo incredibilia, resurrectionem scilicet nostri corporis in aeternum, et rem tam incredibilem mundum esse crediturum, idem Deus, antequam vel unum horum fieret, ambo futura esse praedixit (*Matth.* XXVI, 13). Unum duorum incredibilium iam factum videmus, ut quod erat incredibile, crederet mundus: cur id quod reliquum est desperatur, ut etiam hoc veniat, quod incredibile credidit mundus, sicut iam venit, quod similiter incredibile fuit, ut rem tam incredibilem crederet mundus, quandoquidem hoc utrumque incredibile, quorum videmus unum, alterum credimus, in eisdem Litteris praedictum sit, per quas credidit mundus? Et ipse modus quo mundus credidit, si consideretur, increidbilior invenitur. Ineruditos liberalibus disciplinis, et omnino, quantum ad istorum doctrinas attinet, impolitos, non armatos dialectica, non rhetorica inflatos, piscatores Christus cum retibus fidei ad mare huius saeculi paucissimos misit, atque ita et ex omni genere tam multos pisces, et tanto mirabiliores, quanto rariores etiam philosophos cepit. Duobus illis incredibilibus, si placet, imo quia placere debet, addamus hoc tertium. Iam ergo tria sunt incredibilia, quae tamen facta sunt. Incredibile est Christum resurrexisse in carne, et in coelum ascendisse cum carne: incredibile est homines ignobiles, infimos, paucissimos, imperitos rem tam incredibilem, tam efficaciter mundo, et in illo etiam doctis persuadere potuisse. Horum trium incredibilium primum nolunt isti, cum quibus

agimus, credere; secundum coguntur et cernere; quod non inveniunt unde sit factum, si non credunt tertium. Resurrectio certe Christi, et in coelum cum carne in qua resurrexit ascensio, toto iam mundo praedicatur et creditur: si credibilis non est, unde toto terrarum orbe iam credita est? Si multi nobiles, sublimes, docti eam se vidisse dixerunt, et quod viderunt, diffamare curarunt, eis mundum credidisse non mirum est; sed istos adhuc credere nolle perdurum est: si autem, ut verum est, paucis, obscuris, minimis, indoctis eam se vidisse dicenticbus et scribentibus credidit mundus: cur pauci obstinantissimi, qui remanserunt, ipsi mundo iam credenti adhuc usque non credunt? Qui propterea numero exiguo ignobilium, infimorum, imperitorum hominum credidit, quia in tam contemptibilibius testibus multo mirabilius divinitas se ipsa persuasit. Eloquia namque persuadentium quae dicebant, mira fuerunt facta, non verba. Qui enim Christum in carne reurrexisse, et cum illa in coelum ascendisse non viderant, id se vidisse narrantibus, non loquentibus tantum, sed etiam mirifica facientibus signa credebant. Homines quippe, quos unius, vel ut multum, duarum linguarum fuisse noverant, repente linguis omnium gentium loquentes mirabiliter audiebant (*Act.* II). Claudum ab uteribus matris ad eorum verbum in Christi nomine post quadraginta annos incolumen constitisse; sudaria de corporibus eorum ablata sanandis profuisse languentibus; in via qua fuerant transituri positos in ordine innumerabiles morbis variis laborantes, ut ambulantium super eos umbra transiret, continuo salutem solere recipere; et alia multa stupenda in Christi nomine per eos facta, postremo etiam mortuos resurrexisse cernebant (*Ibid.* III, IV). Quae si, ut leguntur, gesta esse concedunt, ecce tot incredibilia tribus illis incredibilibus addimus; et ut credatur unum incredibile, quod de carnis resurrectione atque in coelum ascensione dicitur, multorum increidbilium testimonia tanta congerimus, et nondum ad credendum horrenda duritia incredulos flectimus. Si vero per Apostolos Christi, ut eis crederetur, resurrectionem atque ascensionem praedicantibus Christi, etiam ista miracula facta esse non credunt, hoc nobis unum grande miraculum sufficit, quod eam terrarum orbis sine ullis miraculis credidit." Adică: *Despre învierea cărnii pe care, lumea întreagă crezând-o, unii n-o cred.*

„Dar asta a fost oarecând incredibil: iată de-acum lumea a crezut trupul pământesc al lui Christos înălțat la cer; învierea cărnii și ascensiunea în lăcașurile cerești, foarte puțini stăruind și mirându-se fie învățații, fie neînvățații. Dacă au crezut un fapt credibil, să bage de seamă cât de nătângi sunt cei care nu cred; dacă a fost, însă, crezut un fapt incredibil, chiar și asta este, desigur, incredibil, că este crezut așa ceea ce e incredibil. Aceste, așadar, două incredibile, învierea trupului nostru în etern, adică, și că lumea are să creadă un fapt atât de incredibil, același Dumnezeu le-a prezis pe amândouă că au să se-mplinească, mai înainte să se fi întâmplat vreunul dintre ele (*Mat.* XXVI, 13). Unul din două incredibile îl vedem de-acum împlinit, întrucât lumea crede ceea ce era incredibil; de ce, în acesta care a rămas, să fie pierdută speranța că va veni chiar și acesta, pe care lumea l-a crezut incredibil, precum a venit deja cel care a fost la fel incredibil, din moment ce acestea amândouă sunt incredibile, dintre care pe unul îl vedem, pe altul îl credem prezis în aceleași Scripturi pe care lumea le-a crezut? Și însuși modul în care lumea a crezut, dacă este luat în considerare, e găsit și mai incredibil. Neînvățați cu disciplinele liberale și, în cât ține de doctrinele acestora, cu totul neșlefuiți, neobișnuiți cu gramatica, neînarmați cu dialectica, neumflați de retorică, pescari, Christos i-a trimis pe foarte puținii cu năvoadele credinței la marea acestui secol și așa a prins și, din toate felurile, atâta de mulți pești, și, cu atât mai rari, cu atât mai mirabili, chiar și pe filosofii înșiși. Acelor două incredibile, dacă place, ba chiar fiindcă trebuie să placă, îl adăugăm pe acesta, al treilea. Acum sunt, așadar, trei incredibile care, totuși, s-au împlinit. Incredibil este că Christos a înviat în trup și că s-a înălțat la cer cu trupul; incredibil este că lumea a crezut un fapt atât de incredibil; incredibil este că oameni ignobili, mărunței, necioplți au putut să convingă atât de eficace lumea, și, în ea, chiar și pe învățați, de un fapt atât de incredibil. Pe primul dintre aceste trei incredibile nu voiesc ăștia cu care ne-ncontrăm să-l creadă; pe al doilea, pe care nu găsesc de unde s-a-mplinit, dacă nu îl cred pe al treilea, sunt constrânși să-l și vadă. Învierea lui Christos și înălțarea la cer cu trupul în care a înviat este, desigur, predicată de-acum în toată lumea și crezută; dacă nu este credibilă, de unde a fost crezută

de-acum pe-ntreg rotocolul pământului? Dacă mulți, nobili, potentați, docți, au zis că ei au văzut-o și s-au îngrijit să facă peste tot cunoscut ceea ce ei au văzut, nu-i de mirare că lumea i-a crezut pe ei, dar este prea dur că aceștia nu vor însă să creadă; dacă, însă, întrucât este adevărat, lumea i-a crezut pe puținii, obscurii, mărunții, neînvățații zicând și scriind că ei au văzut-o, de ce puținii foarte obstinați, care au mai rămas, nu-i dau nici până acum încă crezare și ei înșiși lumii de-acum crezătoare, care de aceea i-a dat crezare unui număr atât de mic de oameni ignobili, puțintei, necioplți, fiindcă divinitatea s-a arătat convingător pe sine însăși cu mult mai mirabil prin atât de de disprețuit martori. Căci în vorbirea lor, prin care erau convingători, mirabile erau faptele pe care le spuneau, nu vorbele. Căci cei care nu văzuseră că Christos a înviat în trup și că s-a ridicat cu el la cer, le dădeau crezare lor, care povesteau că au văzut aceasta, nu atât iscusiți la vorbă, ci făcând ei înșiși semne mirifice. Oameni, desigur, pe care-i știau cunoscători ai unei sau, cel mult, două limbi, i-au auzit deodată vorbind mirabil limbile tuturor ginților (*Fapt.* II); pe șchiopul de la țâțele maicii sale îl vedeau că, la cuvântul lor, în numele lui Christos, a apărut, după patruzeci de ani, întremat; că batistele de șters sudoarea, luate de pe corpurile lor, le erau spre însănătoșire bolnavilor; că pe calea pe unde urmau ei să treacă, așezați în ordine, nenumărați chinuiți de tot felul de boli, ca să le treacă pe deasupra umbra lor de trecători, obișnuiau continuu să-și primească sănătatea și că multe alte minuni au fost făcute prin ei, în numele lui Christos, în cele din urmă, că au înviat chiar și morți (*Fapt.* III; IV). Care, dacă așa cum se citesc, conced ei că au fost făcute, adăugăm, iată, celor trei incredibilele încă atâtea incredibile și, ca să fie crezut un singur incredibil, în care se vorbește despre învierea cărnii și ascensiunea la cer, îngrămădim atâtea mărturii ale multor incredibile și totuși nu-nduplecăm încă spre crezare îngrozitoarea duritate a incredulilor. Dacă, însă, ei nu cred că au fost făcute prin Apostolii lui Christos nici chiar aceste miracole, încât să fie crezută învierea și înălțarea lui Christos, predicată de către ei, nouă ne este de ajuns acest unu mare miracol că întreg rotocolul pământului a crezut-o fără de nici un miracol".

Apoi, Cap. XXI: *De novitate corporis spiritualis, in quam sanctorum caro mutabitur.* „Restituetur ergo et quidquid de corporis vivis, vel post mortem de cadaveribus periit, et simul cum eo quod in sepulcris remansit, in spiritualibus corporis novitatem ex animalis corporis vetustate mutatum resurget, incorruptione atque immortalitate vestitum. Sed etsi vel casu aliquo gravi vel inimicorum immanitate totum penitus conteratur in pulveerem, atque in auras vel in aquas dispersum quantum fieri postest, nusquam esse sinatur omnino, nullo modo substrahi poterit omnipotentiae Creatoris, sed capillus in eo capitis non peribit. Erit ergo spiritui subdita caro spiritualis, sed tamen caro, non spiritus: sicut carni subditus fuit spiritus ipse carnalis, sed tamen spiritus, non caro. Cuius rei habemus experimentum in nostrae poenae deformitate. Non enim secundum carnem, sed utique secundum spiritum carnales erant, quibus ait Apostolus: *Non potui vobis loqui quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus* (*I Cor.* III, 1). Et homo spiritualis sic in hac vita dicitur, ut tamen corpore adhuc carnalis sit, et videat aliam legem in membris suis repugnantem legi mentis suae (*Rom.* VII, 23): erit autem etiam corpore spiritualis, cum eadem caro sic resurrexerit, ut fiat quod scriptum est, *Seminatur corpus animale, resurget corpus spirituale* (*I Cor.* XV, 42). Quae sit autem, et quam magna spiritualis corporis gratia, quoniam nondum venit in experimentum, vereor ne temerarium sit omne quod de illa profertur eloquium. Verumtamen quia spei nostrae gaudium propter Dei laudem non est tacendum, et de intimis ardentis sancti amoris medullis dictum est, *Domine, dilexi decorem domus tuae* (*Psal. XXV*, 8): de donis eius quae in hac aerumnosissima vita bonis malisque largitur, ipso adiuvante, coniiciamus, ut possumus, quantum sit illud, quod nondum experti, utique digne eloqui non valemus. Omitto enim quando fecit hominem rectum; omitto vitam illam duorum coniugum in paradisi fecunditate felicem, quoniam tam brevis fuit, ut ad nascentium sensum ne ipsa pervenerit: in hac quam novimus, in qua adhuc sumus, cuius tentationes, imo quam totam tentationem, quamdiu in ea sumus, qunatumlibet proficiamus, perpeti non desinimus, quae sint indicia circa genus humanum bonitatis Dei, quis poterit explicare?" Adică: Cap. XXI: *Despre noutatea corpului spiritual,*

în care se va preschimba carnea sfinților: „Va fi restituit, așadar, tot ceea ce a pierit din corpurile vii sau, după moarte, din cadavre, și, împreună cu asta, ceea ce a rămas în morminte va învia, schimbat din vetustatea trupului însuflețit în noutatea corpului spiritual, învăscut în incorupție și imortalitate. Și, chiar dacă, fie prin vreo oarbă nenorocire, fie prin cruzimea dușmanilor, ar fi cu totul și cu totul spulberat în praf și pulbere sau risipit în vânturi și pe ape, pe cât s-ar putea întâmpla, să nu rămână nimic nicăierea, nu va putea în nici un chip, să se sustragă omnipotenței Creatorului, ci fir din părul capului nu va pieri dintru acela. Va fi, așadar, supusă spiritului carnea spirituală, dar, totuși, carne, nu spirit; precum, supus cărnii, spiritul a fost el însuși carnal, dar, totuși, spirit nu carne. Dovada a cărui fapt o trăim în diformitatea pedepsei noastre. Căci nu după carne, ci,-ntr-adevăr, după spirit erau carnali cei cărora le zice Apostolul: *Nu v-am putut vorbi ca unora spirituali, ci precum unora carnali* (*I Cor.* III, 1); așa este numit și omul, în viața aceasta, spiritual, deși este, prin corp, totuși, carnal încă și vede în mădularele sale o altă lege încontrându-se legii minții sale (*Rom.* VII, 23); va fi, însă, spiritual chiar și prin corp, când aceeași carne va fi înviat astfel, încât să se întâmple ceea ce s-a scris: *A fost semănat corp însuflețit, va învia corp spiritual* (*I Cor.*, XV, 44). Care și cât de mare să fie, însă, grația corpului spiritual, mă tem, întrucât n-o împărtășim încă în fapt, să nu fie temerară întreagă elocința care se tot prelungește despre ea. Dar, totuși, fiindcă nu trebuie tăcută bucuria speranței noastre întru lauda lui Dumnezeu, și s-a spus dintru cele mai adânci mădulare arzând încinse de iubirea sfântă: *Doamne, iubit-am frumusețea casei Tale* (*Ps. XXV*, 8): dintru darurile Lui, pe care, în această viață zbuciumată, Le dăruiește darnic celor buni și celor răi, aproximăm, cu ajutorul Lui, pe cât putem, cât de mare este acela (darul = grația n. tr.), pe care, netrăindu-l încă în fapt, nu suntem, desigur, în stare să-l exprimăm demn în cuvinte. Trec, însă, cu vederea când l-a făcut pe omul drept - trec cu vederea viața aceea, a celor doi soți, fericită în fecunditatea paradisului, fiindcă ea a fost atâta de scurtă, încât nici n-a ajuns la simțul celor născuți: în aceasta pe care o cunoaștem, în care încă mai suntem, ale cărei tentații, ba, mai mult, ea toată o tentație, oricât am înainta, cât timp mai suntem încă în ea, nu

încetăm să le suferim, cine va putea lămuri care sunt indiciile bunătății lui Dumnezeu față de neamul omenesc?"

De Fide et Symbolo este, așadar, cea mai timpurie operă a Sfântului Augustin, dedicată explicării *Crezului*. Este, în fapt, expunerea detaliată și interpretarea Symbolului credinței care se utiliza în Biserica din Africa, analiză, pe care Augustin, presbiter doar, a făcut-o, din însărcinarea episcopului său și la cererea mai multora dintre ei, în fața participanților la Conciliul I, ținut la Hippona, în octombrie 393. Faptul că el, presbiter, a cuvântat în fața episcopilor este încă o dovadă a prestigiului de care Sfântul Augustin se bucura până și în opinia superiorilor săi.

Vasile Sav

I. - 1. [Col. 0181] *Quae causa et scopus operis praesentis.*

Quoniam scriptum est et apostolicae disciplinae robustissima auctoritate firmatum, *Quia justus ex fide vivit* (*Habac.* II, 4; *Galat.* III, 11); eaque fides officium a nobis exigit et cordis et linguae; ait enim Apostolus, *Corde creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem* (*Rom.* X, 10): oportet nos esse et justitiae memores et salutis. Quandoquidem in sempiterna justitia regnaturi, a praesenti saeculo maligno salvi fieri non possumus, nisi et nos ad salutem proximorum nitentes, etiam ore profiteamur fidem quam corde gestamus: quae fides ne fraudulentis calliditatibus haereticorum possit in nobis aliqua ex parte violari, pia cautaque vigilantia providendum est. Est autem catholica fides in Symbolo nota fidelibus, memoriaeque mandata, quanta res passa est brevitate sermonis: ut incipientibus atque lactentibus, eis qui in Christo renati sunt, nondum Scripturarum divinarum diligentissima et spirituali tractatione atque cognitione roboratis, paucis verbis credendum constitueretur, quod multis verbis exponendum esset proficientibus, et ad divinam doctrinam certa humilitatis atque charitatis firmitate surgentibus. Sub ipsis ergo paucis verbis in Symbolo constitutis, plerique haeretici venena sua occultare conati sunt: quibus restitit et resistit divina misericordia per spirituales viros, qui catholicam fidem, non tantum in illis verbis accipere et credere, sed etiam Domino revelante intelligere atque cognoscere meruerunt. Scriptum est enim, *Nisi credideritis, non intelligetis* (*Isai.* VII, 9, sec. LXX). Sed tractatio fidei ad muniendum Symbolum valet: non ut ipsa pro Symbolo gratiam Dei consequentibus memoriae mandanda et reddenda tradatur; sed ut illa quae in Symbolo retinentur, contra haereticorum insidias auctoritate catholica et munitiore defensione custodiat.

I. - 1. *Care-i cauza și scopul prezentei opere.*

Întrucât s-a scris, și-i întărit prin cea mai robustă autoritate a disciplinei apostolice[1] *Că dreptul trăiește dintru credință* (*Hab.* II, 4; *Galat.* III, 11; Cf. *Rom.* I, 17; *Evr.* X, 38), și aceeași credință ne exige nouă și oficiul inimii, și al limbii, căci spune Apostolul: *Cu inima se crede întru justiție, confesiunea, însă, cu gura se face întru salvare* (*Rom.* X, 10), se cuvine ca noi să fim și la justiție ațintiți cu gândul și la salvare. De vreme ce, meniți să împărățim în sempiterna jsutiție, nu putem deveni salvați din prezentul secol malign, decât, dacă, și noi, silitori întru salvarea aproapelui, mărturisim deschis, chiar și cu gura, credința pe care o purtăm în inimă; care credință, ca să nu poată fi, din nici o parte, violată în noi, prin șiretlicurile frauduloase ale ereticilor, trebuie prevăzute din vreme măsuri, printr-o pioasă și precaută veghere.Credința catholică le-a fost, însă, făcută, în Crez, cunoscută credincioșilor și, încredințată memoriei, prin câtă conciziune a rostirii (Cf. *Enchiridion*, II, 7) a îngăduit-o obiectul, încât începătorilor și alăptaților[2], dintre cei care au renăscut întru Christos, neîntăriți încă prin foarte diligenta tratare spirituală[3] și cunoaștere a Scripturilor divine, să li se orânduiască, în puține cuvinte, faptul de crezut, care trebuie să le fie expus prin cuvinte multe celor ce pășesc înainte și celor ce se înalță la doctrina divină prin certă fermitate a umilinței și charității. Sub înseși puținele cuvinte constituite, așadar, în Crez, s-au sforțat cei mai mulți eretici să-și oculteze veninurile lor: cărora divina misericordie le-a rezistat și le rezistă prin bărbații spiritualiCf. (*I Cor*, II, 15), care au meritat nu numai să primească, prin acele cuvinte, religia catholică și să o creadă, ci, revelându-le-o Domnul, chiar s-o și înțeleagă și s-o cunoască. Căci s-a scris: *Dacă nu veți fi crezut, nu veți înțelege.* (*Isa.* VII, 9, *sec.* LXX) Dar tratarea credinței are vigoare întru apărarea Crezului, nu ca ea însăși să fie lăsată, drept Crez, în seama primitorilor grației lui Dumnezeu, spre a li se încredința memoriei și spre a o reproduce[4], ci ca ea să păzească cele ce sunt ținute în Crez, prin autoritate catholică și putere defensivă mai fortificată, împotriva capcanelor ereticilor (Cf. *Enchiridion*, I, 4).

II. - 2. *Quod nulla fuerit natura coaeterna Deo, ex qua mundum fecerit. Quomodo mundus ex nihilo, si ex materia informi factus.*

Conati sunt enim quidam persuadere Deum Patrem non esse omnipotentem: [Col. 0182] non quia hoc dicere ausi sunt, sed in suis traditionibus hoc sentire et credere convincuntur. Cum enim dicunt esse naturam quam Deus omnipotens non creaverit, de qua tamen istum mundum fabricaverit, quem pulchre ordinatum esse concedunt; ita omnipotentem Deum negant, ut non eum credant mundum potuisse facere, nisi ad eum fabricandum alia natura, quae jam fuerat, et quam ipse non fecerat, uteretur: carnali scilicet consuetudine videndi fabros et domorum structores et quoslibet opifices, qui nisi adjuventur parata materia, ad effectum suae artis pervenire non possunt. Ita etiam intelligunt fabricatorem mundi non esse omnipotentem, si mundum fabricare non posset, nisi eum aliqua non ab illo fabricata natura, tanquam materies, adjuvaret. Aut si omnipotentem Deum fabricatorem mundi esse concedunt, fateantur necesse est ex nihilo eum fecisse quae fecit. Non enim aliquid esse potest, cujus creator non esset, cum esset omnipotens. Quia etsi aliquid fecit ex aliquo, sicut hominem de limo, non utique fecit ex eo quod ipse non fecerat; quia terram unde limus est, ex nihilo fecerat. Et si ipsum coelum et terram, id est, mundum et omnia quae in eo sunt, ex aliqua materia fecerat, sicut scriptum est, *Qui fecisti mundum ex materia invisa* (*Sap.* XI, 18), vel etiam *informi*, sicut nonnulla exemplaria tenent; nullo modo credendum est illam ipsam materiam de qua factus est mundus, quamvis informem, quamvis invisam, quocumque modo esset, per se ipsam esse potuisse, tanquam coaeternam et coaevam Deo: sed quemlibet modum suum, quem habebat, ut quoquomodo esset, et distinctarum rerum formas posset accipere, non habebat nisi ab omnipotente Deo, cujus beneficio est res non solum quaecumque formata, sed etiam quaecumque formabilis.

II. - 2. *Că n-a fost nici o natură coeternă lui Dumnezeu, dintru carea să fi făcut lumea. În ce chip lumea-i din nimic, dacă-i făcută din materie informă.*

Muncitu-s-au, vezi bine, neștine de a face să se creadă cumcă Dumnezeu Tatăl nu este atotputernic: nu că au îndrăznit să declare fățiș una ca asta, ci, prin tradițiile lor, sunt învederat dovediți că simt și cred asta. Când zic că există, adică, natură, pe care să n-o fi creat Dumnezeu atotputernicul, din care ar fi făurit, totuși, lumea aceasta, care, conced ei, este frumos orânduită[5], îl neagă, astfel, pe Dumnezeu ca atotputernic, întrucât cred că el nu a putut face lumea, dacă nu s-ar fi folosit, la făurirea ei, de-o altă natură, care exista deja și pe care n-ar fi făcut-o el însuși; după obișnuința carnală de a-i vedea pe fierari și pe ziditorii de case și pe oricare alți meșteri, care nu pot să ajungă la scopul meseriei lor[6], dacă nu se ajută de-un material gata pregătit[7]. Ei chiar înțeleg, astfel, că făuritorul lumii nu este atotputernic, dacă[8] nu ar fi putut făuri lumea, decât dacă l-ar fi ajutat pe el, ca material, vreo oarecare natură, nu de el făurită[9]. Or, dacă ei conced că atotputernicul Dumnezeu este făuritorul lumii, este neapărat necesar să mărturisească cumcă el a făurit din nimic ceea ce a făcut. Căci nu este cu putință să existe ceva, al cărui creator n-ar fi el, din moment ce este atotputernic. Întrucât, chiar dacă a făcut ceva din altceva, precum pe om din lut, nu l-a făcut, de fapt, din ceva, pe care să nu-l fi făcut el însuși, fiindcă pământul, de unde provine lutul, din nimic îl făcuse. Și, dacă a făcut însuși cerul și pământul, adică lumea și toate câte sunt în ea, din vreo materie oarecare, precum s-a scris: *Tu, care ai făcut lumea din materie nevăzută* (*Sap*, XI, 18 = *Înțel.* XI, 7) sau chiar informă, precum au unele exemplare[10], în nici un chip nu trebuie crezut că însăși materia aceea din care a fost făcută lumea, oricât informă, oricât nevăzută, în orice chip ar fi, ar fi putut exista prin sine însăși, ca și coeternă și coavă lui Dumnezeu: ci orice mod al său de a fi, pe care-l avea, încât în orice chip era și putea lua formele realităților distincte[11], nu-l avea decât de la atotputernicul Dumnezeu, al cărui beneficiu este existența nu numai oricare formată, ci până și oricare formabilă. Între format, însă, și formabil, aceasta este

Inter formatum autem et formabile hoc interest, quod formatum jam accepit formam, formabile autem potest accipere. Sed qui praestat rebus formam, ipse praestat etiam posse formari: quoniam de illo et in illo est omnium speciosissima species incommutabilis; et ideo ipse unus est qui cuilibet rei, non solum ut pulchra sit, [Col. 0183] sed etiam ut pulchra esse possit attribuit. Quapropter rectissime credimus omnia Deum fecisse de nihilo: quia etiam si de aliqua materia factus est mundus, eadem ipsa materia de nihilo facta est, ut ordinatissimo Dei munere prima capacitas formarum fieret, ac deinde formarentur quaecumque formata sunt. Hoc autem diximus, ne quis existimet contrarias sibi esse divinarum Scripturarum sententias, quoniam et omnia Deum fecisse de nihilo scriptum est, et mundum esse factum de informi materia.

3. Credentes itaque in Deum Patrem omnipotentem, nullam creaturam esse quae ab omnipotente non creata sit, existimare debemus. Et quia omnia per Verbum creavit, quod Verbum et Veritas dicitur (*Joan.* XIV, 6), et Virtus et Sapientia Dei (*I Cor.* I, 24), multisque aliis insinuatur vocabulis qui nostrae fidei Jesus Christus Dominus commendatur, liberator scilicet noster et rector Filius Dei; non enim Verbum illud per quod sunt omnia condita, generare potuit nisi ille qui per ipsum condidit omnia.

III. - *Verbum quare dictum de Filio Dei. Quod Verbum sit idipsum quod Pater.*

Credimus etiam in Jesum Christum Filium Dei, Patris unigenitum, id est unicum, Dominum nostrum. Quod tamen Verbum non sicut verba nostra debemus accipere, quae voce atque ore prolata verberato aere transeunt, nec diutius manent quam sonant. Manet enim illud Verbum incommutabiliter: nam de ipso dictum est, cum de Sapientia diceretur, *In se ipsa manens innovat omnia* (*Sap.* VII, 27). Verbum autem Patris ideo dictum est, quia per ipsum innotescit Pater. Sicut ergo verbis nostris id agimus, cum verum loquimur, ut noster animus innotescat

diferența că formatul și-a primit deja forma, formabilul, însă, poate să și-o primească. Dar cel care dă dinainte formă a tot ce există, el însuși dă dinainte chiar și posibilitatea de a fi format totul: fiindcă de la el și în el este cea mai ideal nestrămutabilă formă ideală a tuturor; și de aceea însuși el unul este cel care îi atribuie fiecărui lucru nu numai să fie frumos, ci chiar să și poată fi frumos. Motiv pentru care foarte drept credem că Dumnezeu a făcut toate din nimic: fiindcă, chiar dacă lumea a fost făcută din vreo materie oarecare, materia aceea însăși a fost făcută din nimic, întrucât prima capacitate a formelor a fost făcută prin darul perfect orânduit al lui Dumnezeu, și apoi au fost formate toate câte au fost formate. Asta am spus-o, însă, ca să nu socoată cineva că se contrazic între ele sentințele Scripturilor divine, deoarece s-a scris și că Dumnezeu a făcut lumea din nimic, și că lumea a fost formată din materia informă.

3. Și astfel, crezând noi în Tatăl atotputernicul, trebuie să gândim cu judecată că nu există nici o creatură care să nu fie creată de către Atotputernicul. Și, întrucât a creat toate prin Cuvânt (*Ioan* XVI, 6) este numit și Adevărul (*I Cor.* I, 24), și Virtutea și Înțelepciunea lui Dumnezeu (*I Cor.* I, 24), și este insinuat prin multe alte vocabule cel care este încredințat credinței noastre Isus Christos Domnul, liberatorul nostru, adică, și rectorul[12], Fiul lui Dumnezeu; căci nu a putut genera Cuvântul acela, prin care au fost zidite toate, decât el, care prin el însuși a zidit toate[13].

III. - *De ce se zice despre Fiul lui Dumnezeu Cuvânt. Că Cuvântul este El Însuși ceea ce-i Tatăl.*

Credem, de asemenea, în Isus Christos, Fiul lui Dumnezeu, unul născut al Tatălui, adică unicul, Domnul nostru[14]. Care Cuvânt nu trebuie, totuși, să-l înțelegem precum pe cuvintele noastre, care, rostite cu vocea și gura, trec, verberând aerul, și nici nu rămân mai mult decât cât sună. Rămâne, într-adevăr, incomutabil acel Cuvânt: căci despre el însuși s-a spus, când se spunea despre Înțelepciune: *Rămânând în sine însăși, toate le înnoiește* (*Înțel.* VII, 27). Cuvânt al Tatălui, însă, de aceea a fost numit, fiindcă prin el se face cunoscut Tatăl. Precum vorbim, așadar, prin cuvintele noastre, când rostim adevărul, astfel, încât spiritul nostru se face cunoscut ascultătorului

audienti, et quidquid secretum in corde gerimus, per signa hujusmodi ad cognitionem alterius proferatur: sic illa Sapientia, quam Deus Pater genuit, quoniam per ipsam innotescit dignis animis secretissimus Pater, Verbum ejus convenientissime nominatur.

4. Inter animum autem nostrum et verba nostra, quibus eumdem animum ostendere conamur, plurimum distat. Nos quippe non gignimus sonantia verba, sed facimus; quibus faciendis materia subjacet corpus. Plurimum autem interest inter animum et corpus. Deus vero cum Verbum genuit, id quod est ipse genuit; neque de nihilo, neque de aliqua jam facta conditaque materia; sed de seipso id quod est ipse. Hoc enim et nos conamur, cum loquimur, si diligenter consideremus nostrae voluntatis appetitum; non cum mentimur, sed cum verum loquimur. Quid enim aliud molimur, nisi animum ipsum nostrum, si [Col. 0184] fieri potest, cognoscendum et perspiciendum animo auditoris inferre: ut in nobis ipsi quidem maneamus, nec recedamus a nobis, et tamen tale indicium, quo fiat in altero nostra notitia, proferamus; ut, quantum facultas conceditur, quasi alter animus ab animo per quem se indicet proferatur? Id facimus conantes et verbis, et ipso sono vocis, et vultu, et gestu corporis, tot scilicet machinamentis id quod intus est demonstrare cupientes: quia tale aliquid proferre non possumus, et ideo non potest loquentis animus penitus innotescere; unde etiam mendaciis locus patet. Deus autem Pater, qui verissime se indicare animis cognituris et voluit et potuit, hoc ad se ipsum indicandum genuit, quod est ipse qui genuit: qui etiam Virtus ejus et Sapientia dicitur, quia per ipsum operatus est et disposuit omnia; de quo propterea dicitur, *Attingit a fine usque ad finem fortiter, et disponit omnia suaviter* (*Sap.* VIII, 1).

și orice purtăm ascuns în inimă se aduce, prin semne de acest fel, la cunoștința celuilalt: astfel acea Înțelepciune, pe care Dumnezeu Tatăl a născut-o, fiindcă prin ea însăși se face cunoscut spiritelor demne[15] Tatăl atotascunsul, este foarte potrivit numită Cuvântului lui.

4. Între spiritul nostru, însă, și cuvintele noastre, prin care ne străduim să-l arătăm pe același spirit, este o mare diferență. Noi, firește, nu naștem cuvintele răsunătoare, ci le producem, întru producerea cărora materia depinde de corp. Este, însă, o mare deosebire între spirit și corp. Dumnezeu, cum a născut, într-adevăr, Cuvântul, a născut ceea ce este el însuși; și nici din nimic, și nici din vreo altă materie deja făcută sau întemeiată, ci, dintru sine însuși, ceea ce este el însuși. Asta ne străduim, de bună seamă, și noi, când vorbim, dacă luăm în considerare apetitul[16] voinței noastre: nu când mințim, ci când rostim adevărul. Ce altceva punem, într-adevăr, cu greu la cale, decât că aducem, dacă asta se poate întâmpla, în lăuntrul spiritului ascultătorului, însuși spiritul nostru, spre a-l cunoaște și a-l pătrunde clar cu privirea, încât noi înșine rămânem, desigur, în noi și nici nu ne despărțim de noi, și totuși, dăm la iveală un astfel de indiciu, prin care se împlinește în altul cunoașterea noastră; încât este dat, atât cât ne este dată facultatea, la iveală de către spirit un fel de alt spirit, prin care el se indică pe sine? Facem asta, străduindu-ne, și prin cuvinte[17], și prin însuși sonul vocii, și prin privire, și prin gestul corpului, doritori, adică, prin întregul mecanism, să arătăm învederat ceea ce este înlăuntru: fapt e că ceva de felul acesta nu putem da la iveală și, tocmai de aceea nu poate să se facă în întregime cunoscut spiritul celui care vorbește; de unde, fără îndoială, li se deschide pe larg loc mincinoșilor. Dumnezeu Tatăl, însă, care a și voit, și a și putut să se indice foarte adevărat pe sine spiritelor predestinate a-l cunoaște, l-a născut, spre a se indica pe sine însuși, pe acesta[18], care este el însuși care a născut, care[19] este, de asemenea, numit și Virtute a lui și Înțelepciune, întrucât pri el însuși a operat și a dispus toate, despre care se zice de aceea: *Atinge cu tărie de la o margine la alta și le dispune suav pe toate* (*Înțel.* VIII, 1).

IV. - 5. *Filius Dei non factus nec minor a Patre. Creare et condere idem. Filius Dei cur factus homo. Contra Manichaeorum haeresim. Totus homo susceptus a Verbo. Nativitas Christi ex femina. Contra Manichaeos.*

Quamobrem unigenitus Filius Dei, neque factus est a Patre; quia sicut dicit evangelista, *Omnia per ipsum facta sunt* (Joan. I, 3): neque ex tempore genitus: quoniam sempiterne Deus sapiens, sempiternam secum habet sapientiam suam: neque impar est Patri, id est, in aliquo minor; quia et Apostolus dicit, *Qui cum in forma Dei esset, constitutus, non rapinam arbitratus est esse aequalis Deo* (*Philipp.* II, 6). Hac igitur fide catholica et illi excluduntur qui eumdem dicunt Filium esse qui Pater est; quia et hoc Verbum apud Deum esse non posset nisi apud Patrem Deum, et nulli est aequalis qui solus est. Excluduntur etiam illi qui creaturam esse dicunt Filium, quamvis non talem, quales sunt caeterae creaturae. Quantamcumque enim creaturam dicant, si creatura est, condita et facta est. Nam idem est condere, quod creare: quanquam in latinae linguae consuetudine dicatur aliquando creare, pro eo quod est gignere; sed graeca discernit. Hoc enim dicimus creaturam, quod illi κτίσμα vel κτίσιν vocant: et cum sine ambiguitate loqui volumus, non dicimus, creare; sed, condere. Ergo si creatura est Filius, quamlibet magna sit, facta est. Nos autem in eum credimus per quem facta sunt omnia, non in eum per quem facta sunt caetera: neque enim hic aliter accipere possumus omnia, nisi quaecumque sunt facta.

6. Sed quoniam *Verbum caro factum est, et habitavit in nobis* (*Joan.* I, 14); eadem Sapientia quae de Deo genita est, dignata est etiam in hominibus creari. Quo pertinet illud, *Dominus creavit me in principio viarum suarum* (*Prov.* VIII, 22). Viarum enim ejus principium caput est Ecclesiae, quod est Christus [Col. 0185] homine indutus, per quem vivendi exemplum nobis daretur, hoc est via certa qua perveniremus ad Deum. Non enim rediro

IV. - 5. *Cuvântul lui Dumnezeu non făcut nici mai mic decât Tatăl. A crea și a zidi totuna-s. Fiul lui Dumnezeu de ce făcut om. Împotriva ereziei maniheilor. Întreg omul susceptat de către Cuvânt. Nativitatea lui Christos dintru femeie. Împotriva maniheilor.*

Iată de ce Unulnăscutul Fiul lui Dumnezeu nu a fost nici făcut de către Tatăl; întrucât, precum zice evanghelistul, *Toate prin el însuși au fost făcute* (*Ioan*, I, 3); și nici născut la un moment dat al timpului, deoarece Dumnezeu sempitern[20] înțelept are cu sine sempiterna sa înțelepciune: și nici nu este impar Tatălui, adică minor întru ceva, fiindcă și Apostolul zice: *Care, cum era constituit în forma lui Dumnezeu, nu răpire a fost socotit a fi egalul lui Dumnezeu* (*Filip.* II, 6). Prin această credință catholică se exclud, așadar, și aceia care susțin că este Fiu același care este Tată[21], fiindcă nici acest Cuvânt nu ar putea fi la Dumnezeu (apud Deum; Cf. *Ioan* I, 1-2), Decât la Tatăl Dumnezeu, și nu-i este egal nimănuia cel care este singur. Se exclud până și aceia[22] care zic că Cuvântul este creatură, oricât nu astfel precum celelalte creaturi. Căci, oricât de mare creatură să-l zică, dacă este creatură, a fost întemeiată și făcută. Căci tot aceeași este a întemeia cu a crea[23], cu toate că, în obișnuința limbii latine, se zice, uneori, a crea pentru ceea ce înseamnă a naște; greaca, însă, discerne. Căci îi zicem creatură aceleia pe care ei o numesc *ktisma* sau *ktisin*, și, când voim să vorbim fără ambiguitate, nu zicem a crea, ci, a întemeia. Deci, dacă Fiul este creatură, oricât de mare să fie, a fost creată. Noi credem, însă, în el, prin care s-au făcut toate, iar nu în el, prin care s-au făcut restul[24]: și nici nu-l putem înțelege, într-adevăr, pe *toate*, decât toate cele care au fost făcute[25].

6. Dar, fiindcă *Cuvântul s-a făcut carne și a locuit printre noi* (*Ioan*, I, 14), aceeași Înțelepciune, care s-a născut din Dumnezeu, s-a socotit demnă a fi creată[26], de asemenea, și întru oameni. De care ține aceea: *Domnul m-a creat pe mine la începutul căilor sale* (*Prov.* VIII, 32). Începutul[27], într-adevăr, al căilor sale este capul Bisericii, care este Christos în om învăscutul[28], prin care să ni se dea nouă un exemplu de a trăi calea certă[29], adică, prin care să ajungem la Dumnezeu. Nu am putut, într-adevăr, să ne reîntoarcem,

potuimus nisi humilitate, qui superbia lapsi sumus, sicut dictum est primae nostrae creaturae, *Gustate, et eritis tanquam dii* (*Gen.* III, 5). Hujus igitur humilitatis exemplum, id est, viae qua redeundum fuit, ipse Reparator noster in se ipso demonstrare dignatus est, *qui non rapinam arbitratus est esse aequalis Deo, sed semetipsum evacuavit, formam servi accipiens* (Philipp. II, 6, 7); ut crearetur homo in principio viarum ejus, Verbum per quod facta sunt omnia. Quapropter secundum id quod unigenitus est, non habet fratres: secundum id autem quod primogenitus est, fratres vocare dignatus est omnes qui post ejus et per ejus primatum in Dei gratiam renascuntur per adoptionem filiorum (*Luc.* VIII, 21), sicut apostolica disciplina commendat (*Hebr.* II, 11). Naturalis ergo Filius de ipsa Patris substantia unicus natus est, id existens quod Pater est; Deus de Deo, Lumen de Lumine: nos autem non lumen naturaliter sumus, sed ab illo Lumine illuminamur, ut sapientia lucere possimus. *Erat* enim, inquit, *Lumen verum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum* (*Joan.* I, 9). Addimus itaque fidei rerum aeternarum etiam temporalem dispensationem Domini nostri, quam gerere nobis et ministrare pro nostra salute dignatus est. Nam secundum id quod unigenitus est Dei Filius, non potest dici, Fuit et Erit; sed tantum, Est: quia et quod fuit, jam non est; et quod erit, nondum est. Ille ergo est incommutabilis sine conditione temporum et varietate. Nec aliunde arbitror manare illud quod famulo suo Moysi tale nomen suum insinuavit. Nam cum ab eo quaereret, si se populus ad quem mittebatur contemneret, a quo se diceret esse missum; responsum dicentis accepit, *Ego sum qui sum.* Deinde subjunxit, *Haec dices filiis Israel, Qui est, misit me ad vos* (*Exod.* III, 14).

7. Ex quo jam spiritualibus animis patere confido, nullam naturam Deo esse posse contrariam. Si enim ille est, et de solo Deo proprie dici potest hoc verbum (quod enim vere est, incommutabiliter manet; quoniam quod mutatur, fuit aliquid quod jam non est, et erit quod nondum est), nihil ergo habet Deus contrarium. Si enim

decât prin umilință, noi, care am căzut prin superbie, precum i s-a spus primei noastre creaturi: *Gustați și veți fi precum dumnezeii* (*Fac.* III, 5). Exemplul, așadar, al acestei umilințe, adică, al căii pe care trebuia să ne reîntoarcem, însuși Refăcătorul[30] nostru a socotit demn să-l demonstreze în sine însuși, care nu răpire a fost socotit a fi egalul lui Dumnezeu, ci *s-a deșertat pe sine, luând chip de rob* (*Filip.* II, 6-7); ca să fie creat om, la începutul căilor sale, Cuvântul prin care s-au făcut toate. Motiv pentru care, prin faptul că este unulnăscutul, nu are frați, prin faptul, însă, că este primnăscutul, a socotit demn a-i numi frați pe toți care, după primatul lui și prin primatul lui[31], renasc întru grația lui Dumnezeu, prin adopțiunea fiilor (*Luc.* VIII, 21.), precum ne încredințează disciplina apostolică (Cf. *Evr.* II, 11). Fiu natural, așadar, din însăși substanța Tatălui, s-a născut unic, fiind ceea ce este Tatăl[32], Dumnezeu din Dumnezeu, lumină din lumină, noi, însă, nu suntem natural lumină, ci suntem luminați de acea lumină, ca să putem luci prin înțelepciune. *Era, într-adevăr*, zice, *lumină adevărată, care ilumineză pe tot omul, care vine în această lume* (*Ioan* I, 9). Și, astfel, adăugăm, de asemenea, credinței realităților eterne și temporala dispensațiune[33] a Domnului nostru, pe care a socotit demn să o poarte pentru noi și să o îndeplinească pentru salvarea noastră. Căci, după aceea că este Unulnăscutul Fiu al lui Dumnezeu, nu i se poate zice A fost și Va fi; ci numai Este, fiindcă și ceea ce a fost nu mai este, și ceea ce va fi nu este încă. El este, deci, incomutabil, fără condiția timpurilor și varietate. Nici nu socotesc că s-a revărsat de altundeva acela care i-a insinuat robului său, Moise, un astfel de nume al său[34]. Căci, când întreba de la el, de la cine să spună că este trimis, dacă poporul, la care era trimis, l-ar fi disprețuit, a primit răspunsul celui care îi vorbea: *Eu sunt cel care sunt.* Apoi a adăugat: *Aceasta să le zici fiilor lui Israel: Cel care este m-a trimis pe mine la voi* (*Ies.* III, 14.).

7. Dintru care mă încredințez că de-acum li se învederează clar sufletelor spirituale că nici o natură nu-i poate fi contrară lui Dumnezeu. Dacă, într-adevăr, el este, și despre singur Dumnezeu poate fi propriu spus acest cuvânt (pentru că-ntr-adevăr, ceea ce este cu adevărat rămâne incomutabil, întrucât ceea ce se schimbă a fost ceva ce nu mai este și va fi ceea ce nu este încă) nimic nu are,

quaereretur a nobis quid sit albo contrarium, responderemus nigrum: si quaereretur quid sit calido contrarium, responderemus frigidum: si quaereretur quid sit veloci contrarium, responderemus tardum; et quaecumque similia. Cum autem quaeritur quid sit contrarium ei quod est, recte respondetur quod non est.

8. Sed quoniam per temporalem, ut dixi, dispensationem, [Col. 0186] ad nostram salutem et reparationem, operante Dei benignitate, ab illa incommutabili Dei Sapientia natura mutabilis nostra suscepta est, temporalium rerum salubriter pro nobis gestarum adjungimus fidem, credentes in eum Dei Filium qui natus est per Spiritum sanctum ex virgine Maria. Dono enim Dei, hoc est, sancto Spiritu concessa nobis est tanta humilitas tanti Dei, ut totum hominem suscipere dignaretur in utero virginis, maternum corpus integrum inhabitans, integrum deserens. Cui temporali dispensationi multis modis insidiantur haeretici. Sed si quis tenuerit catholicam fidem, ut totum hominem credat a Verbo Dei esse susceptum; id est corpus, animam, spiritum, satis contra illos munitus est. Quippe cum ista susceptio pro salute nostra sit gesta, cavendum est ne cum crediderit aliquid nostrum non pertinere ad istam susceptionem, non pertineat ad salutem. Et cum homo excepta forma membrorum, quae diversis generibus animantium diversa tributa est, non distet a pecore nisi rationali spiritu, quae mens etiam nominatur; quomodo sana est fides qua creditur quod id nostrum susceperit Dei Sapientia quod habemus commune cum pecore, illud autem non susceperit quod illustratur luce sapientiae, et quod hominis proprium est?

9. Detestandi autem etiam illi sunt, qui Dominum nostrum Jesum Christum matrem Mariam in terris habuisse negant, cum illa dispensatio utrumque sexum, et masculinum et femininum honoraverit, et ad curam Dei pertinere monstraverit, non solum quem suscepit, sed illum etiam per quem suscepit, virum gerendo, nascendo

așadar, Dumnezeu contrariu. Dacă, însă, s-ar întreba de la noi ce-i contrariu albului, am răspunde: negrul; dacă s-ar întreba ce-i contrariul caldului, am răspunde: recele; dacă s-ar întreba ce-i contrariul repedelui, am răspunde: încetul; și toate cele similare. Când se întreabă, însă, ce-i contrariu celui care este, pe drept, se va răspunde: ceea ce nu este.

8. Dar, fiindcă, precum am spus, printr-o temporală dispensațiune, lucrând bunătatea lui Dumnezeu, spre salvarea și refacerea noastră, a fost luată de către acea Înțelepciune a incomutabilului Dumnezeu asupra sa[35] firea noastră schimbătoare, adăugăm credința lucrurilor temporale, întremător făcute pentru noi, crezându-l în el pe Fiul lui Dumnezeu, care s-a născut prin Spiritul Sfânt din Fecioara Maria. Căci, prin darul lui Dumnezeu, adică prin Spiritul Sfânt, ni s-a conces nouă, printr-o atâta de mare umilință a unui atâta de mare Dumnezeu, ca omul tot[36] să fi socotit demn a fi luat asupra sa în pântecele fecioarei, locuind întregul corp matern, integru părăsindu-l[37]. Cărei temporale dispensațiuni, în multe chipuri, îi întind ereticii capcane. Dar, dacă fiecare va fi ținut credința catholică, încât să creadă că omul tot este luat asupra sa de către Cuvântul lui Dumnezeu, adică, trupul, sufletul, spiritul, s-a fortificat îndeajuns împotriva acelora. Cum această împropriere s-a făcut, într-adevăr, spre salvarea noastră, trebuie să se bage bine de seamă că, dacă se va fi crezut că ceva din noi nu ține de această asumpțiune, nu ține, cu siguranță, nici de salvare[38]. Și, cum omul, exceptând forma mădularelor, care le-a fost atribuită diversă diverselor genuri ale celor însuflețite, nu se deosebește de animal decât prin spiritul rațional, care mai este numit și minte; în ce chip e sănătoasă credința prin care se crede că Înțelepciunea lui Dumnezeu va fi luat din noi asupra sa[39] ceea ce avem comun cu animalul, însă nu va fi luat ceea ce este ilustrat prin lumina înțelepciunii și care-i este propriu omului?

9. Trebuie, însă, detestați, de asemenea, și aceia care neagă[40] că Domnul nostru Isus Christos a avut-o pe pământ maică pe Maria, când acea dispensațiune a onorat amândouă sexele și masculin și feminin, și a arătat învederat că ține de grija lui Dumnezeu nu numai cel pe care și l-a împropriat, ci chiar și acela prin care și l-a împropriat, purtându-l ca bărbat născându-se

de femina. Nec nos ad negandam Christi matrem cogit, quod ab eo dictum est, *Quid mihi et tibi est, mulier? nondum venit hora mea* (*Joan.* II, 4). Sed admonet potius ut intelligamus secundum Deum non eum habuisse matrem, cujus majestatis personam parabat ostendere aquam in vinum vertendo. Quod autem crucifixus est, secundum hominem crucifixus est; et illa erat hora, quae nondum venerat, quando dictum est, *Mihi et tibi quid est? nondum venit hora mea,* id est, qua te cognoscam. Tunc enim ut homo crucifixus cognovit hominem matrem, et dilectissimo discipulo humanissime commendavit (*Id.* XIX, 26, 27). Nec illud nos moveat, quod cum ei nuntiaretur mater ejus, et fratres, respondit, *Quae mihi mater, aut qui fratres,* etc. (*Matth.* XII, 48)? Sed potius doceat ministerium nostrum, quo verbum Dei fratribus ministramus, parentes cum impediunt, non eos debere cognosci. Nam si propterea quisque putaverit non eum habuisse matrem in terris, quia dixit, *Quae mihi mater?* cogatur necesse est et Apostolos negare habuisse patres in terris, quoniam praecepit eis dicens: *Nolite vobis patrem dicere in terris; unus est enim Pater vester qui in coelis est* (*Id.* XXXIII, 9).

10. [Col. 0187] Nec nobis fidem istam minuat cogitatio muliebrium viscerum, ut propterea recusanda videatur talis Domini nostri generatio, quod eam sordidi sordidam putant. Quia et *stultum Dei sapientius* esse *hominibus* (*I Cor.* I, 25), et *omnia munda mundis* (*Tit.* I, 15), verissime Apostolus dicit. Debent igitur intueri, qui hoc putant, solis hujus radios, quem certe non tanquam creaturam Dei laudant, sed tanquam Deum adorant, per cloacarum fetores et quaecumque horribilia usquequaque diffundi, et in his operari secundum naturam suam, nec tamen inde aliqua contaminatione sordescere, cum visibilis lux visibilibus sordibus sit natura conjunctior: quanto minus igitur poterat pollui Verbum Dei, non corporeum neque visibile, de femineo corpore, ubi humanam carnem suscepit cum anima et spiritu, quibus intervenientibus habitat majestas Verbi ad

din femeie. Şi nici nu ne constrânge pe noi la a o nega pe maica lui Christos ceea ce s-a spus de către el: *Ce este Mie şi ţie, femeie? Încă n-a venit ora mea* (*Ioan*, II, 4). Ci ne atrage, mai degrabă, luarea aminte, ca să înţelegem că el n-a avut mamă ca Dumnezeu, căreia maiestăţi se pregătea să-i arate persoana, prefăcând apa în vin. Ceea ce a fost, însă, crucificat a fost crucificat după om; şi aceea era ora, care încă nu sosise, când a spus: *Ce este Mie şi ţie, femeie? ora mea nu a venit încă*, adică, în care să te cunosc. Atunci, într-adevăr, omul crucificat şi-a recunoscut, ca om, maica şi foarte uman a încredinţat-o celui mai iubit discipol (*Id.* XIX, 26-27). Nici să nu ne mişte pe noi faptul că, atunci când i s-au anunţa lui maica sa şi fraţii, a răspuns: *Cine este maica mea sau cine fraţii*, etc. (*Mat.* XII, 48) ci să ne învețe, mai degrabă că, atunci, când părinţii noştri ne împiedică serviciul nostru, prin care purtăm fraţilor cuvântul lui Dumnezeu, ei nu trebuie cunoscuţi. Căci, dacă de aceea neştine va fi socotit că El nu a avut maică pe pământ, fiindcă a zis: *Cine este maica mea?*, este necesar să fie constrâns să nege şi că Apostolii au avut părinţi pe pământ, fiindcă Le-a propovăduit lor, zicând: *Şi tată al vostru să nu numiţi pe pământ, fiindcă unul este tatăl vostru, Cel din ceruri* (*Id.* XXXIII, 9).

10. Şi nici această credinţă să nu ne-o micşoreze nouă socotinţa despre roadele pântecelor muiereşti; ca să pară de aceea de recuzat o asemenea generaţiune a Domnului nostru, pentru că sordizii o socotesc pe ea sordidă[41]. Fiindcă *şi prostul dintru Dumnezeu este mai înţelept decât oamenii* (*I Cor.* I, 25), şi *toate curate, celor curaţi* (*Tit.* I, 15), o spune foarte adevărat Apostolul. Cei care socot una ca asta ar trebui să privească, aşadar, razele soarelui, pe care în mod cert nu-l laudă ca şi creatură a lui Dumnezeu, ci-l adoră ca Dumnezeu[42], răspândite peste putoarea cloacelor şi peste toate celea, oricât de oribile, peste tot, şi lucrând după natura lor întru acestea, nici nu se murdăresc, totuşi, de acolo prin vreo oarecare contaminare, deşi, vizibilă, lumina este mai strâns legată de murdăriile vizibile[43]; cu cât mai puţin putea fi, aşadar, poluat Cuvântul lui Dumnezeu, non corporal şi nici vizibil, dintru trupul de femeie, unde şi-a împropriat carnea omenească dimpreună cu sufletul şi spiritul, mijlocitori prin care maiestatea Cuvântului

humani corporis fragilitate secretius? Unde manifestum est nullo modo potuisse Verbum Dei maculari humano corpore, quo nec ipsa anima humana maculata est. Non enim cum regit corpus atque vivificat, sed cum ejus bona mortalia concupiscit, de corpore anima maculatur. Quod si animae maculas illi vitare vellent, haec mendacia potius et sacrilegia formidarent.

V. - 11. *Passio Christi et sepultura. Resurrectio Christi.*

Sed parva erat pro nobis Domini nostri humilitas in nascendo: accessit etiam ut mori pro mortalibus dignaretur. *Humiliavit* enim *se, factus subditus usque ad mortem, mortem autem crucis* (*Philipp.* II, 8); ne quisquam nostrum etiamsi mortem posset non timere, aliquod genus mortis, quod homines ignominiosissimum arbitrantur, horreret. Credimus itaque in eum qui sub Pontio Pilato crucifixus est, et sepultus. Addendum enim erat judicis nomen, propter temporum cognitionem. Sepultura vero illa cum creditur, fit recordatio novi monumenti, quod resurrecturo ad vitae novitatem praeberet testimonium, sicut nascituro uterus virginalis. Nam sicut in illo monumento nullus alius mortuus sepultus est (*Joan.* XIX, 41), nec ante, nec postea; sic in illo utero nec ante, nec postea, quidquam mortale conceptum est.

12. Credimus etiam illum tertio die resurrexisse a mortuis, primogenitum consecuturis fratribus, quos in adoptionem filiorum Dei vocavit (*Ephes.* I, 5), quos comparticipes et cohaeredes suos esse dignatus est.

VI. - 13. *Ascensus in coelum.*

Credimus in coelum ascendisse, quem beatitudinis locum etiam nobis promisit, dicens, *Erunt sicut Angeli in coelis* (*Matth.* XXII, 30), in illa civitate, quae est mater omnium nostrum Jerusalem aeterna in coelis (*Galat.* IV, 26). Solet autem quosdam offendere vel impios Gentiles vel

locuiește și mai secret de fragilitatea trupului omenesc[44]? De unde este învederat că în nici un chip nu a putut fi Cuvântul lui Dumnezeu maculat prin trupul omenesc, prin care nu a fost maculat nici însuși sufletul omenesc. Căci, nu când conduce trupul și-l vivifică, ci când râvnește bunurile lui muritoare, se maculează dintru trup sufletul. Iar, dacă ăia ar voi să evite petele sufletului, s-ar teme, mai degrabă, de aceste minciuni și sacrilegii.

V. - 11. *Pătimirea lui Christos și înmormântarea. Resurecția (= Învierea) lui Christos.*

Însă era mică umilința Domnului nostru întru nașterea pentru noi: s-a mai adăugat chiar să socoată demn să moară pentru muritori *Căci s-a umilit pe sine, ascultător făcându-se până la moarte, și încă moarte pe cruce* (*Filip.* II, 8), ca să nu se îngrozească nimenea dintre noi, chiar dacă s-ar putea să nu se teamă de moarte, de vreun anume gen de moarte, pe care oamenii îl socotesc foarte rușinos. Credem, de aceea, în El, care a fost crucificat, sub Ponțiu Pilat, și înmormântat. Trebuia adăugat numele judecătorului, pentru cunoașterea timpului. Înmormântarea, cum este ea, într-adevăr, crezută, devine reamintirea mormântului[45] nou, care să stea mărturie menitului să învie întru înnoirea vieții, precum uterul feciorelnic, menitului să se nască. Căci, precum în acel mormânt nu a mai fost îngropat nici un alt mort (*Ioan*, XIX, 41), nici înainte, nici după aceea, așa, în acel uter, nu a fost conceput nici înainte, nici după aceea, nimic muritor[46].

12. Credem, de asemenea, că, a treia zi, a înviat din morți, El, primnăscutul dintre frații meniți a-l urma, pe care i-a chemat în adopțiunea (*Efes.* I, 5) fiilor lui Dumnezeu, pe care i-a socotit demni să fie împreună părtași și împreună moștenitorii săi (Cf. *Rom.* IV, 7).

VI. - 13. *Ascensiunea (= Urcarea, Înălțarea) la cer.*

Credem că s-a înălțat în cer, care loc al beatitudinii ni l-a promis, de asemenea, și nouă, zicând: *Vor fi precum îngerii, în ceruri* (*Mat.* XXII, 30), în renumita cetate, care este maica noastră a tuturor, Ierusalimul etern în ceruri (*Galat.* IV, 26). Se-ntâmplă, însă, în mod obișnuit că neștine, fie impii păgâni,

haereticos, quod credamus assumptum terrenum corpus in coelum. Sed Gentiles plerumque philosophorum argumentis nobiscum agere student, ut dicant [Col. 0188] terrenum aliquid in coelo esse non posse. Nostras enim Scripturas non noverunt, nec sciunt quomodo dictum sit, *Seminatur corpus animale, surgit corpus spirituale.* Non enim ita dictum est, quasi corpus vertatur in spiritum, et spiritus fiat; quia et nunc corpus nostrum quod animale dicitur, non in animam versum est et anima factum. Sed spirituale corpus intelligitur, quod ita spiritui subditum est, ut coelesti habitationi conveniat, omni fragilitate ac labe terrena in coelestem puritatem et stabilitatem mutata atque conversa. Haec est immutatio, de qua item dicit Apostolus: *Omnes resurgemus, sed non omnes immutabimur.* Quam immutationem non in deterius, sed in melius fieri docet idem, cum dicit, *Et nos immutabimur* (*I Cor.* XV, 44, 51, 52). Sed ubi et quomodo sit in coelo corpus Dominicum, curiosissimum et supervacaneum est quaerere; tantummodo in coelo esse credendum est. Non enim est fragilitatis nostrae coelorum secreta discutere, sed est nostrae fidei de Dominici corporis dignitate sublimia et honesta sentire.

VII. - 14. *Sessio ad dexteram Patris.*

Credimus etiam quod sedet ad dexteram Patris. Nec ideo tamen quasi humana forma circumscriptum esse Deum Patrem arbitrandum est, ut de illo cogitantibus dextrum aut sinistrum latus animo occurrat; aut idipsum quod sedere Pater dicitur, flexis poplitibus fieri putandum est, ne in illud incidamus sacrilegium, in quo exsecratur Apostolus eos qui commutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem corruptibilis hominis (*Rom.* I, 23). Tale enim simulacrum Deo nefas est christiano in templo collocare; multo magis in corde nefarium est, ubi vere est templum Dei, si a terrena cupiditate atque errore mundetur. Ad dexteram ergo intelligendum est sic dictum esse, in summa beatitudine, ubi justitia et pax et gaudium est: sicut ad sinistram haedi constituuntur (*Matth.* XXV,

fie eretici, se ofuscă cumcă noi credem trupul pământesc înălţat la cer. Dar păgânii cată să discute cu noi, de cele mai multe ori cu argumentele filosofilor, ca să spună că nimic pământesc nu poate exista în cer. Căci nu au cunoscut Scripturile noastre, nici nu ştiu în ce chip s-a zis: *Este semănat corp sufletesc, înviază corp spiritual* (*I Cor.* XV, 44). Nu s-a spus, desigur, aşa, ca şi cum trupul s-ar preschimba în spirit şi ar deveni spirit, fiindcă şi acum corpul nostru, care este numit sufletesc[47], nu s-a preschimbat în suflet şi nu a devenit suflet. Corp spiritual, însă, de înţelege ceea ce s-a supus[48] astfel spiritului, încât convine lăcaşului ceresc, întreaga fragilitate şi cădere pământească fiind mutată şi prefăcută în puritatea şi stabilitatea cerească. Aceasta este schimbarea despre care iarăşi zice Apostolul: *Toţi vom învia, însă nu toţi vom fi schimbaţi* (*I Cor.* XV, 44; 51, *după varianta cu negativul a Vulgatei*; 52). Dar, unde şi cum este în cer corpul Domnului, este curios foarte şi de prisos a cerceta: trebuie crezut numai că este în cer. Nu-i e, de bună seamă, datul fragilităţi noastre să spargă[49] secretele cerurilor, dar ţine de credinţa noastră să simtă despre demnitatea corpului Domnului cele sublime şi oneste.

VII. - 14. *Şederea de-a dreapta Tatălui.*

Credem, de asemenea, că şade de-a dreapta Tatălui. Şi, totuşi, nu trebuie socotit, de aceea, că Dumnezeu Tatăl este circumscris întocmai ca forma umană, încât să le vină în minte celor ce cugetă despre el latura dreaptă sau stângă; sau că Tatăl este numit că şade el însuşi şi că trebuie gândit a fi făcut cu genunchii îndoiţi, ca să nu cădem în acel sacrilegiu întru care îi blestema Apostolul pe cei care strămutară gloria incoruptibilului Dumnezeu în similitudinea omului coruptibil (Cf. *Rom.* I, 23). Asemenea simulacru este o neleguire din partea creştinului să-l aşeze în templu[50]: cu multul mai mult este şi mai neleguit, în inimă, unde cu adevărat este templul lui Dumnezeu, dacă este curăţită de cupiditatea pământească şi de eroare. La dreapta, deci, trebuie înţeles că s-a spus aşa, în suprema beatitudine, unde este justiţia, şi pacea, şi bucuria: precum, la stânga sunt aşezaţi iezii (*Mat.* XXV, 33), adică

33), id est in miseria, propter iniquitates, labores atque cruciatus. Sedere ergo quod dicitur Deus, non membrorum positionem, sed judiciariam significat potestatem, qua illa majestas nunquam caret, semper digna dignis tribuendo; quamvis in extremo judicio multo manifestius inter homines unigeniti Filii Dei judicis vivorum atque mortuorum claritas indubitata futura sit.

VIII. - 15. *Adventus ad judicium.*

Credimus etiam inde venturum convenientissimo tempore, et judicaturum vivos et mortuos. Sive istis nominibus justi et peccatores significentur; sive quos tunc ante mortem in terris inventurus est appellati sint vivi, mortui vero qui in ejus adventu resurrecturi sunt: haec dispensatio temporalis, non tantum est, sicut illa generatio secundum Deum; sed etiam fuit, et erit. Nam fuit Dominus noster in terris, et nunc est in coelo, et erit in claritate judex vivorum atque mortuorum. [Col. 0189] Ita enim veniet, sicut ascendit, secundum auctoritatem quae in Actibus Apostolorum continetur (*Act.* I, 11). Ex hac itaque temporali dispensatione loquitur in Apocalypsi, ubi scriptum est: *Haec dicit qui est, et qui fuit, et qui venturus est* (*Apoc.* I, 8).

IX. - 16. *De fide in Spiritum sanctum. Trinitatis mysterium, Similitudinibus explicatur. Professio christianae fidei. De Spiritu sancto opinio quorumdam, quod sit ipsa deitas Patris et Filii: Sanctitas a sanciendo.*

Digesta itaque fideique commendata et divina generatione Domini nostri et humana dispensatione, adjungitur confessioni nostrae, ad perficiendam fidem quae nobis de Deo est, Spiritus sanctus, non minore natura quam Pater et Filius, sed, ut ita dicam, consubstantialis et coaeternus; quia ista Trinitas unus est Deus: non ut idem sit Pater qui et Filius et Spiritus sanctus; sed ut Pater sit Pater, et Filius sit Filius, et Spiritus sanctus sit Spiritus sanctus, et haec Trinitas unus Deus, sicut scriptum est, *Audi, Israel, Dominus Deus tuus, Deus unus est* (Deut.

în suferință, din cauza nedreptăților, muncilor și chinurilor[51]. A ședea, așadar, când se spune despre Dumnezeu, nu semnifică poziția mădularelor, ci potestatea judiciară, de care suprema maiestate nu este nicicând lipsită, atribuind pururea fiecăruia ceea ce merită[52]: oricât, la judecata din urmă, cu multul mai învederată are să fie[53] între oameni strălucirea înafară de orice îndoială a Unuinăscutului Fiului lui Dumnezeu, judecătorul viilor și al morților.

VIII. - 15. *Venirea la judecată.*

Credem, de asemenea, că va veni, de acolo, la timpul cel mai potrivit și va judeca viii și morții. Fie să se fi semnificat prin aceste nume drepții și păcătoșii; fie să fi fost numiți viii, cei pe care are să-i găsească atunci înaintea morții[54], morții, însă, cei care au să învie întru venirea lui: această dispensație temporală nu numai este precum acea generațiune după Dumnezeu; ci chiar a și fost și va fi. Căci a fost Domnul nostru pe pământ și acum este în cer și va fi în strălucire judecătorul viilor și al morților. Căci așa va veni, precum s-a înălțat, după autoritatea care prin dispensațiune, în Faptele Apostolilor, vorbește, în Apocalipsă: *Acestea le spune cel care este, și care a fost, și care are să vină* (Cf. *Fapt.* I, 11; *Apoc.* I, 8).

IX. - 16. *Despre credința întru Spiritul Sfânt. Misterul Trinității. Se explică prin similitudini. Mărturisirea credinței creștine. Opinia unora despre Spiritul Sfânt cumcă ar fi însăși dumnezeirea Tatălui și a Fiului: Sanctitatea de la sanciendo.*

Orânduite și, astfel, încredințate credinței[55], și cele divine, prin generațiunea Domnului nostru, și cele omenești, prin dispensațiune, se adaugă confesiunii noastre, spre desăvârșirea credinței care este în noi despre Dumnezeu, Spiritul Sfânt, nu de-o natură minoră Tatălui și Fiului[56], ci, ca să zic așa[57], consubstanțial și coetern; fiindcă această Trinitate este Dumnezeu unul, nu întrucât același este Tatăl care este și Fiul și Spiritul Sfânt; ci Tatăl este Tată, Fiul este Fiu, și Spiritul Sfânt este Spirit Sfânt, și această Trinitate, un Dumnezeu, precum s-a scris: *Ascultă, Israele, Domnul Dumnezeul tău este unicul Dumnezeu* (*Deut.* VI, 4). Totuși,

VI, 4). Tamen si interrogemur de singulis, et dicatur nobis, Deus est Pater? respondebimus, Deus. Si quaeratur utrum Deus sit Filius, hoc respondebimus. Nec, si fuerit de Spiritu sancto talis interrogatio, aliud eum esse debemus respondere quam Deum: vehementer caventes sic accipere, quomodo de hominibus dictum est, *Dii estis* (*Psal. LXXXI*, 6). Non enim sunt naturaliter dii, quicumque sunt facti atque conditi ex Patre per Filium dono Spiritus sancti. Ipsa enim significatur Trinitas, cum Apostolus dicit, *Quoniam ex ipso, et in ipso, et per ipsum sunt omnia* (*Rom.* XI, 36). Quanquam ergo de singulis interrogati respondeamus Deum esse de quo quaeritur, sive Patrem, sive Filium, sive Spiritum sanctum; non tamen tres deos a nobis coli quisquam existimaverit.

17. Nec mirum quod haec de ineffabili natura dicuntur, cum in iis etiam rebus quas corporeis oculis cernimus, et corporeo sensu dijudicamus, tale aliquid accidat. Nam cum de fonte interrogati, non possimus dicere quod ipse sit fluvius; nec de fluvio interrogati possimus eum fontem vocare; et rursum potionem quae de fonte vel fluvio est, nec fluvium possimus appellare nec fontem: tamen in hac trinitate aquam nominamus, et cum de singulis quaeritur, singillatim aquam respondemus. Nam si quaero utrum aqua in fonte sit, respondetur aqua; et si quaeramus utrum aqua sit in fluvio, nihil aliud respondetur, et in illa potione non poterit esse alia responsio: nec tamen eas tres aquas, sed unam dicimus. Sane cavendum est ne quisquam ineffabilem illius majestatis substantiam sicut fontem istum visibilem atque corporeum vel fluvium vel potionem cogitet. In his enim aqua illa quae nunc in fonte est, exit in fluvium, nec [Col. 0190] in se manet; et cum de fluvio vel de fonte in potionem transit, non ibi permanet, unde sumitur. Itaque fieri potest ut eadem aqua nunc ad fontis appellationem pertineat, nunc ad fluvii, nunc ad potionis: cum in illa Trinitate dixerimus non posse fieri ut Pater aliquando sit Filius, aliquando Spiritus sanctus; sicut in arbore non est radix nisi radix,

dacă e să fim întrebați despre fiecare în parte, şi ni se zice: Este Tatăl Dumnezeu?, vom răspunde: Dumnezeu. Dacă s-ar întreba este, oare, Fiul Dumnezeu, aceasta vom răspunde. Nici dacă va fi fost despre Spiritul Sfânt o astfel de întrebare, nu trebuie să răspundem că El este altceva decât Dumnezeu: foarte tare păzindu-ne să se înțeleagă așa cum s-a spus despre oameni: *Dumnezei sunteți* (*Ps. LXXXI*, 6). Căci nu sunt natural dumnezei toți cei care au fost făcuți sau zidiți de către Tatăl prin Fiul cu darul Spiritului Sfânt. Căci este semnificată Trinitatea însăşi, când Apostolul zice: *De la El însuşi şi în El însuşi şi prin El însuşi sunt toate* (*Rom.* XI, 36). Oricât, deci, întrebați despre fiecare în parte, răspundem că este Dumnezeu cel despre care se întreabă, fie că Tatăl, fie că Fiul, fie că Spiritul Sfânt, să nu se gândească, totuşi, nimenea că noi cultivăm trei Dumnezei.

17. Nu-i de mirare că se spun acestea despre natura inefabilă, când până şi-n lucrurile acestea, pe care le vedem cu ochii trupeşti şi le dejudecăm prin simț trupesc, se-ntâmplă ceva asemănător. Căci, cum, întrebați despre izvor, nu putem spune că el însuşi este fluviu; nici, întrebați despre fluviu, nu-l putem numi pe el izvor; nici, încaltea, băutura, care este din izvor sau din fluviu, nici fluviu n-o putem numi, nici izvor: totuşi, în această trinitate, numim apa, şi, când se întreabă despre fiecare în parte, răspundem, aparte, apă. Căci, dacă întreb, dacă apă este în izvor, se răspunde: apă; şi, dacă întrebăm dacă apă este în fluviu, nu se răspunde nimic altceva, şi nici despre acea băutură nu va putea fi altul răspunsul; totuşi, nici pe acestea nu le numim trei ape, ci, una[58]. Trebuie, de bună seamă, avută mare grijă, ca nu cumva să gândească cineva substanța inefabilă a acelei maiestăți, precum izvorul acesta vizibil şi corporal sau fluviul, sau băutura. Căci, în acestea, apa aceea, care acum este în izvor, iese în fluviu, nu rămâne în sine: şi, când, din fluviu sau din izvor, trece în băutură, nu rămâne nestrămutat acolo, de unde este luată. Şi, astfel, se poate întâmpla că aceeaşi apă poate ține când de denumirea izvorului, când de a fluviului, când de a băuturii: pe când, în acea Trinitate, am zis că nu se poate întâmpla ca Tatăl să fie uneori Fiu, uneori, Spirit Sfânt[59]. Precum, într-un arbore, nu este rădăcină decât rădăcina, nici tulpina[60] nu este altceva

nec robur est aliud quam robur, nec ramos nisi ramos possumus dicere: non enim quod dicitur radix, id potest dici robur et rami; nec lignum quod pertinet ad radicem, potest aliquo transitu nunc in radice esse, nunc in robore, nunc in ramis, sed tantummodo in radice: cum illa regula nominis maneat, ut radix lignum sit, et robur lignum, et rami lignum; nec tamen tria ligna dicantur, sed unum. Aut si haec habent aliquam dissimilitudinem, ut possint non absurde tria ligna dici, propter firmitatis diversitatem; illud certe omnes concedunt, si ex uno fonte tria pocula impleantur, posse dici tria pocula, tres autem aquas non posse dici, sed omnino unam aquam; quanquam de singulis poculis interrogatus in quolibet horum aquam esse respondeas: quamvis nullus hic transitus fiat, sicut de fonte in fluvium discebamus. Sed haec non propter illius divinae naturae similitudinem, sed propter visibilium etiam unitatem corporalia exempla data sunt, ut intelligeretur fieri posse ut aliqua tria non tantum singillatim, sed etiam simul unum singulare nomen obtineant; nec quisquam miretur et absurdum putet quod Deum dicimus Patrem, Deum Filium, Deum Spiritum sanctum, nec tamen tres deos in ista Trinitate, sed unum Deum unamque substantiam.

18. Et de Patre quidem ac Filio multis libris disseruerunt docti et spirituales viri, quibus quantum homines hominibus poterant, et quemadmodum non unus esset Pater et Filius, sed unum essent; et quid proprie Pater esset, et quid Filius insinuare conati sunt: quod ille genitor, hic genitus; ille non de Filio, hic de Patre; hujus ille principium, unde et caput Christi dicitur (*I Cor.* XI, 3), quamvis et Christus principium (*Joan.* VIII, 25), sed non Patris; hic vero illius imago (*Coloss.* 1, 15), quamvis nulla ex parte dissimilis et omnino indifferenter aequalis. Tractantur haec latius ab eis qui non tam breviter quam nos, totius christianae fidei professionem volunt explicare. Itaque in quantum Filius est, de Patre accepit ut sit, cum ille de Filio id non acceperit: et in quantum hominem mutabilem scilicet creaturam in melius

decât tulpină, și nici nu putem spune că ramurile sunt altceva decât ramuri: căci căreia i se spune rădăcină, nu i se poate spune tot ei tulpină și ramuri, nici lemnul care ține de rădăcină nu poate fi, prin vreo strămutare, acum în rădăcină, acum în tulpină, acum în ramuri, ci numai și numai în rădăcină: deși rămâne acea regulă a numelui, încât rădăcina este lemn, și tulpina, lemn, și ramurile, lemn: și nici nu sunt, totuși, numite trei lemne, ci unul. Or, dacă acestea au o anume disimilitudine, încât, din cauza diversității tăriei, ar putea fi, nu absurd, numite trei lemne; în mod cert toți conced una ca asta, că, dacă din unul și același izvor se umplu trei cupe, poate fi zis trei cupe, trei ape, însă, nu se poate zice, ci, în general, o apă: cu toate că, întrebat despre fiecare cupă, răspunzi despre fiecare în parte că apă este în oricare dintre ele; oricât nu se întâmplă aici nici o strămutare, precum spuneam că se-ntâmplă din izvor în fluviu. Dar aceste exemple corporale s-au dat nu din cauza asemănării cu natura aceea divină, ci din cauza unității, chiar și a celor vizibile, să se înțeleagă că se poate întâmpla ca unele trei oarecare, nu numai în parte, ci chiar împreună, să capete un singur nume generic; și nici să nu se mire nimenea și nici să nu socoată absurd că îl numim Dumnezeu pe Tatăl, Dumnezeu, pe Fiul, Dumnezeu, pe Spiritul Sfânt, și, totuși, nu trei Dumnezei, în această Trinitate, ci un Dumnezeu și o singură substanță.

18. Și despre Tatăl și Fiul au discutat, într-adevăr, bărbații docți și spirituali, în multe cărți, prin care s-au străduit să insinueze, pe cât pot oamenii oamenilor, și în ce chip nu ar fi unul Tatăl și Fiul, însă ar fi una; și ce ar fi în mod propriu Tatăl, și ce, Fiul, că acela, născător, acesta, născut: acela, nu dintru Fiu, acesta, dintru Tatăl, acestuia, acela principiu, de unde și cap al lui Christos este numit (*I Cor.* XI, 3), cu toate că și Christos, principiu (*Ioan*, VIII, 25), dar nu al Tatălui; acesta, într-adevăr, imagine a aceluia (*Colos.* I, 15), cu toate că din nici o parte neasemănător și, absolut fără deosebire, egal. Sunt tratate acestea pe larg de către cei care, nu atât de scurt precum noi, voiesc să explice întregul Crez al credinței creștine. Multe se găsesc despre El, în Scripturi, spuse astfel, încât au aruncat în eroare mințile impii ale ereticilor[61], doritori să-i învețe mai întâi

commutandam, ineffabili misericordia, temporali dispensatione suscepit, multa de illo in Scripturis inveniuntur ita dicta, ut impias haereticorum mentes prius volentes docere quam nosse, in errorem miserint, ut putarent eum non aequalem Patri, nec ejusdem esse substantiae, qualia sunt illa, *Quoniam Pater major me est* (*Joan.* XIV, 28); et, *Caput mulieris vir, caput viri Christus, caput autem Christi Deus* (*I Cor.* XI, 3); et, *Tunc ipse* [*Col.* 0191] *subjectus erit ei qui illi subjecit omnia* (*I Cor.* XV, 28); et, *Vado ad Patrem meum et Patrem vestrum, Deum meum et Deum vestrum* (*Joan.* XX, 17); et nonnulla hujusmodi: quae omnia posita sunt, non ut naturae atque substantiae inaequalitatem significent, ne falsa sint illa, *Ego et Pater unum sumus* (*Id.* X, 30); et, *Qui me vidit, vidit et Patrem meum* (*Id.* XIV, 9); et, *Deus erat Verbum*; non enim factus est, cum omnia per ipsum facta sint (*Id.* I, 1, 3); et, *Non rapinam arbitratus est esse aequalis Deo;* et caetera talia: sed illa posita sunt, partim propter administrationem suscepti hominis, qua dicitur, *Semetipsum exinanivit* (*Philipp*, II, 6); non quia mutata est illa Sapientia, cum sit omnino incommutabilis; sed quia tam humiliter hominibus innotescere voluit: partim ergo propter hanc administrationem illa ita scripta sunt, de quibus haeretici calumniantur; partim propter hoc, quia Filius Patri debet quod est, hoc etiam debens utique Patri quod eidem Patri aequalis aut par est; Pater autem nulli debet quidquid est.

19. De Spiritu sancto autem nondum tam copiose ac diligenter disputatum est a doctis et magnis divinarum Scripturarum tractatoribus, ut intelligi facile possit et ejus proprium, quo proprio fit ut eum neque Filium neque Patrem dicere possimus, sed tantum Spiritum sanctum; nisi quod eum donum Dei esse praedicant, ut Deum credamus non se ipso inferius donum dare. Servant tamen ut non genitum Spiritum sanctum tanquam Filium de Patre praedicent; unicus enim est Christus: neque de Filio tanquam nepotem summi Patris: nec tamen id quod est, nulli debere, sed Patri, ex quo omnia; ne duo constituamus principia sine principio, quod falsissimum est et

pe alții, decât să cunoască, încât socot că El nu este egalul Tatălui și că nici nu este de aceeași substanță, precum sunt acelea: *Pentru că Tatăl este mai mare ca mine* (*Ioan*, XIV, 28) și *Capul muierii, bărbatul, capul bărbatului, Christos, capul lui Christos, însă, Dumnezeu* (*I Cor.* XI, 3) și *Atunci El însuși va fi supus Acestuia, Care pe toate și le supune Lui* (*I Cor.* XV, 28) și: *Merg la Tatăl meu și Tatăl vostru, Dumnezeul meu și Dumnezeul vostru* (*Ioan*, XX, 17); și altele de felul acestora. Care, toatele, au fost puse, nu ca să semnifice inegalitatea naturii și a substanței, ca să nu fie false acelea: *Eu și Tatăl suntem una* (*Id.* X, 30) și: *Cine mă vede pe mine îl vede pe Tatăl meu* (*Id.* XIV, 19) și *Dumnezeu era Cuvântul* (*Id.* I, 1), nu, a fost, desigur, făcut, fiindcă toate prin el însuși au fost făcute (*Id.* I, 3); și: *Nu răpire a fost socotit a fi egalul lui Dumnezeu* (*Filip.* II, 9); și celelalte asemănătoare. Dar acelea au fost, în parte, puse pentru administrațiunea omului împropriat, despre care se zice: *S-a deșertat pe sine însuși* (*Filip.* II, 6), nu că s-a schimbat acea Înțelepciune, cum este absolut incomutabilă, ci fiindcă a voit să se facă cunoscut atât de umil oamenilor; în parte, din cauza aceasta, fiindcă Fiul îi datorează Tatălui ceea ce este, datorându-i, mai ales, Tatălui faptul că este egal sau asemenea aceluiași Tată; Tatăl, însă, nu datorează nimănui ceea ce este.

19. Despre Spiritul Sfânt, însă, nu s-a disputat încă atât de bogat și de atent de către docții și marii cunoscători ai Scripturilor divine, încât să-i poată fi ușor înțeles și propriul său, prin care propriu se face că pe el nu-l putem numi nici Fiu, nici Tată, ci numai și numai Spirit Sfânt decât că îl predică pe el că este darul lui Dumnezeu, întrucât credem că Dumnezeu nu dăruiește de la sine un dar inferior sie însuși. Veghează ei, totuși, să nu-l predice pe Spiritul Sfânt, precum pe Fiul, născut dintru Tatăl; unicul, într-adevăr, este Christos; și nici, ca nepot al supremului Tată, dintru Fiul; și nici că nu-și datorează niciunuia ceea ce este, ci Tatălui, de la care-s toate; ca să nu instituim două principii fără principiu, ceea ce este absolut fals și absolut absurd și propriu nu credinței

absurdissimum, et non catholicae fidei, sed quorumdam haereticorum errori proprium. Ausi sunt tamen quidam ipsam communionem Patris et Filii, atque, ut ita dicam, deitatem, quam Graeci θεότητα appellant, Spiritum sanctum credere: ut, quoniam Pater Deus et Filius Deus, ipsa deitas, qua sibi copulantur et ille gignendo Filium et ille Patri cohaerendo, ei a quo est genitus aequetur. Hanc ergo deitatem, quam etiam dilectionem in se invicem amborum charitatemque volunt intelligi, Spiritum sanctum appellatum dicunt, multisque Scripturarum documentis adsunt huic opinioni suae; sive illo quod dictum est, *Quoniam charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum qui datus est nobis* (*Rom.* V, 5); sive aliis multis talibus testimoniis; et eo ipso quod per Spiritum sanctum reconciliamur Deo, unde etiam cum donum Dei dicitur, satis significari volunt charitatem Dei esse Spiritum sanctum. Non enim reconciliamur illi, nisi per dilectionem, qua etiam filii appellamur (*1 Joan.* III, 1): non jam sub timore tanquam servi, quia consummata dilectio foras mittit timorem (*Id.* IV, 18); et Spiritum libertatis accepimus, *in quo clamamus, Abba Pater* (*Rom.* VIII, 15). Et quia reconciliati et in amicitiam revocati per charitatem (*Id.* V, 8-10) poterimus omnia Dei secreta cognoscere, propterea de [Col. 0192] Spiritu sancto dicitur, *Ipse vos inducet in omnem veritatem* (*Joan.* XVI, 13). Propterea et confidentia praedicandae veritatis, qua impleti sunt in adventu ejus Apostoli (*Act.* II, 4), recte charitati tribuitur; quia et diffidentia timori datur, quem consummatio charitatis excludit. Ideo etiam donum Dei dicitur (*Ephes.* III, 7), quia eo quod quisque novit non fruitur, nisi et id diligat. Frui autem sapientia Dei, nihil est aliud quam ei dilectione cohaerere: neque quisquam in eo quod percipit permanet, nisi dilectione; et ideo Spiritus sanctus dicitur, quoniam ad permanendum sanciuntur quaecumque sanciuntur, nec dubium est a sanciendo sanctitatem vocari. Maxime autem illo testimonio utuntur assertores hujus sententiae, quod scriptum est, *Quod natum est de carne, caro est; et quod natum est de Spiritu, spiritus est* (*Joan.* III, 6):

catholice, ci erorii unor anume eretici. Îndrăznit-au, totuși, neștine să creadă Spiritul Sfânt însăși comuniunea Tatălui și a Fiului, ba chiar, ca să zic așa, însăși dumnezeirea, pe care grecii o numesc θεότητα, încât, fiindcă Tatăl e Dumnezeu și Fiul, Dumnezeu, însăși dumnezeirea, întru care se unesc sieși, și El născându-l pe Fiul, și El, unindu-se strâns Tatălui, să devină egalul acestuia dela care este născutul. Această dumnezeire, așadar, pe care o vor a fi înțeleasă în sine dilecțiune reciprocă și charitate a amândurora o declară ei numitul Spirit Sfânt. Și stau de față acestei opinii a lor cu multe documente ale Scripturilor, fie cu acela, care s-a spus: *Fiindcă s-a revărsat în inimile noastre charitatea lui Dumnezeu prin Spiritul Sfânt, care ne-a fost dăruit nouă* (*Rom.* V, 5); fie prin multe asemenea mărturii, și prin însuși faptul că prin Spiritul Sfânt suntem reîmpăcați cu Dumnezeu, de unde, cum i se mai spune încă și darul lui Dumnezeu, voiesc ei a fi dat îndeajuns de înțeles că Spiritul este charitatea lui Dumnezeu. Nu suntem, într-adevăr, reîmpăcați lui decât prin iubire, prin care mai suntem numiți încă și fii (*1 Ioan*, III, 1); de-acum nu sub teamă, ca sclavi, fiindcă, împlinită, iubirea alungă afară teama (*Id.* IV, 18); și am primit Spiritul libertății, întru care strigăm Abba, Tată (*Rom.* VIII, 15). Și, fiindcă, reîmpăcați și rechemați în amiciție prin charitate (*Id.* V, 8-10), vom putea cunoaște toate secretele lui Dumnezeu, pentru aceea se zice despre Spiritul Sfânt: *El vă va conduce în întreg adevărul* (*Ioan* XVI, 13). De aceea și încrederea în sine de a predica adevărul, de care au fost umpluți, la venirea lui, Apostolii (*Fapt.* II, 4), pe drept îi este atribuită charității; fiindcă și neîncrederea îi este dată temerii, pe care împlinirea desăvârșită a charității o exclude. De aceea este numit, de asemenea, și darul lui Dumnezeu (*Efes.* III, 7), fiindcă nu se nutrește nimenea din el prin faptul că l-a cunoscut, decât dacă îl și iubește. A te nutri, însă, din Înțelepciunea lui Dumnezeu nu e nimic altceva decât a te uni strâns cu el prin iubire: și nici nu rămâne nimenea nestrămutat în ceea ce percepe decât prin iubire; și de aceea se zice Spiritul Sfânt, fiindcă sunt sancționate spre a rămâne nestrămutat toate cele ce sunt sancționate; și nici nu există nici un dubiu că sanctitatea a fost numită de la a sancționa. În cel mai înalt grad se folosesc, însă, adepții acestei sentințe de ceea ce s-a scris: *Ceea ce s-a născut din carne este carne, și ceea ce s-a născut din Spirit este Spirit* (*Ioan*, III, 6), fiindcă *Dumnezeu este Spirit*

quoniam Deus Spiritus est (*Id.* IV, 24). Hic enim regenerationem nostram dicit, quae non secundum Adam de carne est, sed secundum Christum de Spiritu sancto. Quapropter si Spiritus sancti hoc loco facta est commemoratio, cum dictum est, *Quoniam Deus Spiritus est:* animadvertendum dicunt, non dictum esse, Quoniam Spiritus Deus est; sed, *Quoniam Deus Spiritus est;* ut ipsa deitas Patris et Filii hoc loco dicta sit Deus, quod est Spiritus sanctus. Huc accedit aliud testimonium quod dicit Joannes apostolus, *Quoniam Deus dilectio est* (*I Joan.* IV, 16). Etiam hic enim non ait, Dilectio Deus est; sed, *Deus dilectio est;* ut ipsa deitas dilectio intelligatur. Et quod in illa enumeratione connexarum sibi rerum, ubi dicitur, *Omnia vestra sunt, vos autem Christi, Christus autem Dei* (*I Cor.* III, 22, 23); et, *Caput mulieris vir, caput viri Christus, caput autem Christi Deus,* nulla fit commemoratio Spiritus sancti; ad hoc pertinere dicunt, quia non fere in iis quae sibi connexa sunt numerari solet ipsa connexio. Unde in illo etiam loco Trinitatem ipsam videntur agnoscere qui legunt attentius, cum dicitur, *Quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia* (*Rom.* XI, 36). *Ex ipso,* tanquam ex eo qui nulli debet quod est; *per ipsum,* tanquam per mediatorem; *in ipso,* tanquam in eo qui continet, id est, copulatione conjungit.

20. Huic sententiae contradicunt, qui arbitrantur istam communionem, quam sive deitatem sive dilectionem sive charitatem appellamus, non esse substantiam: quaerunt autem secundum substantiam sibi exponi Spiritum sanctum, nec intelligunt non aliter potuisse dici, *Deus dilectio est,* nisi esset dilectio substantia. Ducuntur quippe consuetudine rerum corporalium; quoniam si duo sibi corpora copulentur, ita ut juxta invicem collocentur, ipsa copulatio non est corpus; quandoquidem, separatis illis corporibus quae copulata fuerant, nulla invenitur: nec tamen quasi discessisse et migrasse intelligitur, sicut illa corpora. Sed hi tales cor mundum faciant, quantum [Col.

(*Idem.* IV, 24). Aici numește, într-adevăr, regenerațiunea noastră, care nu este după Adam, din carne, ci, după Christos, din Spiritul Sfânt. Motiv pentru care, dacă a fost făcută în acest loc comemorarea Spiritului Sfânt, precum s-a spus: *Fiindcă Dumnezeu este Spirit*, zic ei că trebuie luat aminte că nu se spune: *Fiindcă Spiritul este Dumnezeu*, ci, *Fiindcă Dumnezeu este Spirit*, încât însăși dumnezeirea Tatălui și a Fiului este numită în acest loc Dumnezeu, ceea ce este Spiritul Sfânt. La asta se mai adaugă o altă mărturie pe care o zice apostolul Ioan: *Fiindcă Dumnezeu este iubire* (*I Ioan* IV, 16), întrucât nici aici nu se zice *Iubirea este Dumnezeu*, ci *Dumnezeu este iubirea*, încât însăși dumne-zeirea este înțeleasă iubire. Și, pentru că din enumerarea aceea a lucrurilor în conexiunea lor înseși unde se zice: *Toate sunt ale voastre, voi, însă, ai lui Christos, Christos, însă, al lui Dumnezeu* (*I Cor.* III, 22-23) și: *Capul muierii, bărbatul, capul bărbatului, Christos, capul, însă, al lui Christos, Dumnezeu* (*I Cor.* XI, 3), nu se face nici o pomenire a Spiritului Sfânt, zic ei că ține de faptul că, în general, nu se obișnuiește să fie prenumărată însăși conexiunea între acelea care sunt puse în conexiune între ele însele. De unde, celor care citesc mai atent li se pare a recunoaște însăși Trinitatea, chiar și în acel loc, cum se zice: *Fiindcă de la El însuși și prin El însuși și în El însuși sunt toate* (*Rom.* XI, 36). De la El însuși, precum de la acela care nu datorează nimănui ceea ce este: prin El însuși, precum prin mediator; în El însuși, precum în acela care conține, adică leagă strâns împreună prin unire.

20. Acestei sentințe i se contrazic cei care socot că această comuniune, pe care o numim fie dumnezeire, fie charitate, nu este substanță: cer, însă, a le fi expus Spiritul Sfânt, după substanță, și nici nu-nțeleg că nu s-ar fi putut zice altfel „Dumnezeu este iubire", dacă iubirea n-ar fi substanță. Sunt conduși, vezi bine, de cutuma lucrurilor trupești, fiindcă, dacă două corpuri se unesc în de sine astfel, încât aproape să se contopească între ele, contopirea însăși nu este corp, din moment ce, separate fiind acele două corpuri care au fost împreunate, nu se mai găsește niciuna, și, totuși, nu se înțelege ca și cum s-ar fi îndepărtat sau și-ar fi schimbat locul, precum acele corpuri. Dar unii ca ăștia să-și purifice, ei, pe cât pot, inima, ca să fie în stare să vadă că în substanța lui Dumnezeu nu

0193] possunt, ut videre valeant in Dei substantia non esse aliquid tale, quasi aliud ibi sit substantia, aliud quod accidat substantiae, et non sit substantia; sed quidquid ibi intelligi potest, substantia est. Verum haec dici possunt facile, et credi: videri autem nisi corde puro quomodo se habeant, omnino non possunt. Quapropter sive ista vera sit sententia, sive aliud aliquid sit, fides inconcussa tenenda est, ut Deum dicamus Patrem, Deum Filium, Deum Spiritum sanctum; neque tres deos, sed istam Trinitatem unum Deum; neque diversos natura, sed ejusdem substantiae; neque ut Pater aliquando sit Filius, aliquando sit Spiritus sanctus; sed Pater semper Pater, et Filius semper Filius, et Spiritus sanctus semper Spiritus sanctus. Nec temere de invisibilibus aliquid affirmemus tanquam scientes, sed tanquam credentes; quoniam videri nisi mundato corde non possunt: et qui ea videt in hac vita ex parte, ut dictum est, atque in aenigmate (*I Cor.* XIII, 12), non potest efficere ut et ille videat qui loquitur, si cordis sordibus impeditur. *Beati* autem *mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt* (*Matth.* V, 8). Haec fides est de Deo conditore et renovatore nostro.

21. Sed quoniam dilectio non tantum in Deum nobis imperata est, cum dictum est, *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex tota mente tua;* sed etiam in proximum; nam, *Diliges*, inquit, *proximum tuum tanquam te ipsum* (*Luc.* X, 27): si autem ista fides congregationem societatemque hominum non teneat, in qua fraterna charitas operetur, minus fructuosa est.

X. - *Ecclesia catholica. Remissio peccatorum. Totius hominis in melius commutatio resurrectione perficienda. Carnis resurrectio. Resurrectionis futurae veritas confirmatur.*

Credimus et sanctam Ecclesiam, utique catholicam. Nam et haeretici et schismatici congregationes suas ecclesias vocant. Sed haeretici de Deo falsa sentiendo ipsam fidem violant; schismatici autem discissionibus iniquis a fraterna charitate dissiliunt, quamvis ea credant quae credimus. Quapropter nec haeretici pertinent ad Ecclesiam

este ceva de felul acesta, ca şi cum altceva este acolo substanţa, altceva ceea ce i se întâmplă substanţei, şi nu este substanţă; ci tot ceea ce poate fi înţeles acolo este substanţă. Într-adevăr, acestea pot fi uşor spuse şi crezute: văzute, însă, în ce chip stau în sine, nu pot fi în nici un chip, decât numai cu inima pură. Motiv pentru care, fie că această sentinţă este adevărată, fie că este orice altceva, trebuie ţinută credinţa neclintită ca să-l declarăm Dumnezeu pe Tatăl, Dumnezeu, pe Fiul, Dumnezeu, pe Spiritul Sfânt şi nici nu trei Dumnezei, ci această Trinitate, un singur Dumnezeu, şi nici diferiţi prin natură, ci de aceeaşi substanţă, şi nici că Tatăl este uneori Fiul, uneori Spiritul Sfânt, ci Tatăl, pururea Tatăl, Fiul, pururea Fiul şi Spiritul Sfânt, pururea Spiritul Sfânt. Şi nici să nu afirmăm îndrăzneţ ceva despre cele invizibile ca ştiutori, ci ca şi crezători; fiindcă nu pot fi văzute decât cu inima purificată: şi cel care vede acelea, în această viaţă, în parte, cum s-a spus, şi în gâcitură (*I Cor.* XIII, 12), nu poate face să le vadă şi acela căruia îi vorbeşte, dacă este împiedecat de necurăţiile inimii. *Fericiţi*, însă, *cei cu inima curată, căci ei îl vor vedea pe Dumnezeu* (*Mat.* V, 8). Aceasta este credinţa despre Dumnezeu, ziditorul şi renovatorul nostru.

21. Dar, fiindcă ne-a fost nouă poruncită iubirea, nu numai în Dumnezeu, cum s-a spus: *Să iubeşti pe domnul Dumnezeul tău, din toată inima ta şi din tot sufletul tău, şi din toată mintea ta* (*Deut*, VI, 5), ci, de asemenea, şi întru aproapele, căci: *Să-l iubeşti*, zice, *pe aproapele tău, ca pe tine însuţi* (*Luc.* X, 27), dacă, însă, această credinţă nu stăpâneşte congregaţia şi societatea oamenilor, în care să opereze charitatea fraternă, este mai puţin fructuoasă.

X. - *Biserica catholică. Iertarea păcatelor. Comutarea întru mai bine a tot omului de desăvârşit prin resurecţiune (= înviere). Învierea cărnii (= trupului). Se confirmă adevărul învierii viitoare.*

Credem şi Sfânta Biserică, neapărat, catholică. Căci şi ereticii şi schismaticii numesc congregaţiile lor biserici. Dar ereticii, simţind lucruri false despre Dumnezeu, violează însăşi credinţa; schismaticii, însă, prin despărţiri potrivnice, se rup de la fraterna charitate, oricât cred cele ce credem. Motiv pentru care nici ereticii nu ţin de Biserica catholică, care îl iubeşte pe Dumnezeu, nici schismaticii,

catholicam, quae diligit Deum; nec schismatici, quoniam diligit proximum; et ideo peccatis proximi facile ignoscit, quia sibi precatur ignosci ab illo qui nos reconciliavit sibi, delens omnia praeterita, et ad vitam novam nos vocans: quam vitam donec perfectam capiamus, sine peccatis esse non possumus: interest tamen qualia sint.

22. Nec de peccatorum differentia modo tractandum est, sed credendum omnino, nullo modo nobis ignosci ea quae peccamus, si nos inexorabiles ad ignoscenda peccata fuerimus (*Matth.* VI, 15). Itaque credimus et remissionem peccatorum.

23. Et quoniam tria sunt quibus homo constat, spiritus, anima et corpus: quae rursus duo dicuntur, quia saepe anima simul cum spiritu nominatur; pars [Col. 0194] enim quaedam ejusdem rationalis, qua carent bestiae, spiritus dicitur: principale nostrum spiritus est; deinde vita qua conjungimur corpori, anima dicitur; postremo ipsum corpus quoniam visibile est, ultimum nostrum est. Haec autem omnis creatura ingemiscit et parturit usque nunc (*Rom.* VIII, 22): dedit tamen primi tias spiritus, quia credidit Deo, et bonae jam voluntatis est. Hic spiritus etiam vocatur meus, de quo dicit Apostolus, *Mente servio legi Dei* (*Rom.* VII, 25). Qui item alio loco dicit, *Testis est enim mihi Deus. cui servio in spiritu meo* (*Id.* I, 9). Anima vero cum carnalia bona adhuc appetit, caro nominatur. Pars enim ejus quaedam resistit spiritui, non natura, sed consuetudine peccatorum. Unde dicitur, *Mente servio legi Dei, carne autem legi peccati.* Quae consuetudo in naturam versa est secundum generationem mortalem peccato primi hominis. Ideoque scriptum est, *Et nos aliquando fuimus naturaliter filii irae* (*Ephes.* II, 3), id est vindictae, per quam factum est ut serviamus legi peccati. Est autem animae natura perfecta, cum spiritui suo subditur, et cum sequitur sequentem Deum. Ideo *animalis homo non percipit quae sunt Spiritus Dei* (*I Cor.* II, 14). Sed non tam cito anima subjugatur spiritui ad bonam operationem, quam cito spiritus Deo ad veram fidem et bonam voluntatem: sed aliquando tardius ejus impetus,

fiindcă ea îl iubește pe aproapele. Și, de aceea, iartă ușor păcatele aproapelui, fiindcă se roagă a-i fi iertate sieși de către Acela care ne-a împăcat pe noi cu Sine (*Cf. II Cor.* V, 18-19), ștergând toate cele trecute și chemându-ne pe noi la viață nouă: care viață până nu o vom primi perfectă, nu putem fi fără de păcate; este, totuși, o mare deosebire de ce fel sunt ele.

22. Și nici nu trebuie acum tratat despre diferența păcatelor, ci absolut crezut că în nici un chip nu ne vor fi iertate acelea prin care păcătuim, dacă noi vom fi rămas inexorabili spre iertarea păcatelor (*Mat.* VI, 15). Și, astfel, credem și în iertarea păcatelor.

23. Și, fiindcă trei sunt dintru care consistă omul, spiritul, sufletul și corpul: care sunt, pe de altă parte, declarate două, întrucât adesea sufletul este numit una cu spiritul, căci o anume parte rațională a aceluiași, de care sunt lipsite dobitoacele, este numită spirit: particularul nostru este spiritul; apoi, viața prin care suntem strâns legați corpului este numită suflet; în sfârșit, însuși corpul, fiindcă este vizibil, este ultimul nostru. Pe acestea, însă, le-a gemut și le-a născut toată creatura până acum (*Rom.* VIII, 22): a dat, totuși, roadele de pârgă spiritului, fiindcă a crezut în Dumnezeu, și este de acum de bună voință. Acest spirit este numit, de asemenea, minte, despre care zice Apostolul: *Cu mintea slujesc legii* (*Rom.* VII, 25). Care, iarăși, zice în alt loc: *Căci martor îmi este mie Dumnezeu, căruia îi slujesc în spiritul meu* (*Rom.* I, 9). Sufletul, însă, cum încă râvnește bunurile carnale, este numit carne. Căci o anume parte a lui se opune spiritului, nu prin natură, ci prin obișnuința păcatelor. De unde se zice: *Cu mintea slujesc legii lui Dumnezeu, cu carnea, însă, legii păcatului.* Care obișnuință s-a prefăcut în natură, după generațiunea muritoare, prin păcatul primului om. Și, de aceea s-a scris: *Și noi am fost oarecând fiii mâniei* (*Efes.* II, 3), adică ai răzbunării prin care s-a făcut să revenim legii păcatului. Natura sufletului este, însă, perfectă, când se supune spiritului său și când îl urmează pe el, care îl urmează pe Dumnezeu. De aceea *omul însuflețit nu percepe cele ce sunt ale Spiritului lui Dumnezeu* (*I Cor.* II, 14). Dar sufletul nu se supune atât de repede spiritului, întru bună lucrare, cât de repede i se supune lui Dumnezeu spiritul întru credința adevărată și bunăvoință; ci, uneori, este mai târziu înfrânat impulsul lui, prin care se risipește

quo in carnalia et temporalia defluit, refrenatur. Sed quoniam et ipsa mundatur, recipiens stabilitatem naturae suae dominante spiritu, quod sibi caput est, cui ejus capiti caput est Christus, non est desperandum etiam corpus restitui naturae propriae: sed utique non tam cito quam anima, sicut neque anima tam cito quam spiritus; sed tempore opportuno in novissima tuba, cum *mortui resurgent incorrupti, et nos immutabimur.* Et ideo credimus et carnis resurrectionem; non tantum quia reparatur anima, quae nunc propter carnales affectiones caro nominatur; sed haec etiam visibilis caro quae naturaliter est caro, cujus nomen anima non propter naturam, sed propter affectiones carnales accepit: haec ergo visibilis, quae proprie dicitur caro, sine dubitatione credenda est resurgere. Videtur enim Paulus apostolus eam tanquam digito ostendere, cum dicit, *Oportet corruptibile hoc induere incorruptionem.* Cum enim dicit, *hoc,* in eam quasi digitum intendit. Quod autem visibile est, id potest digito ostendi: quoniam posset etiam anima corruptibilis dici; nam vitiis morum ipsa corrumpitur. *Et mortale hoc induere immortalitatem* (*Id.* XV, 52 *et* 53), cum legitur, eadem significatur visibilis caro, quia in eam identidem velut digitus intenditur. Potest enim et anima sicut corruptibilis propter morum vitia, ita etiam mortalis dici. Mors quippe animae est apostatare a Deo (*Eccli.* X, 14): quod primum ejus peccatum in paradiso sacris Litteris continetur.

24. Resurget igitur corpus secundum christianam [Col. 0195] fidem, quae fallere non potest. Quod cui videtur incredibile, qualis nunc sit caro attendit, qualis autem futura sit non considerat: quia illo tempore immutationis angelicae non jam caro erit et sanguis, sed tantum corpus. Cum enim de carne Apostolus loqueretur, *Alia,* inquit, *caro pecorum, alia volucrum, alia piscium, alia serpentum; et corpora coelestia, et corpora terrestria.* Non enim dixit, et caro coelestis; dixit autem, *et coelestia et terrestria corpora.* Omnis enim caro etiam corpus est, non autem omne corpus etiam caro est: primo in istis terrestribus, quoniam lignum corpus

în cele carnale și temporale. Dar, fiindcă se purifică și el însuși, primind, sub dominația spiritului, stabilitatea naturii sale, întrucât îi este cap sieși, cui capului său îi este cap Christos, nu trebuie disperat că nu va fi chiar și corpul restituit naturii proprii, dar, desigur, nu atât de repede precum sufletul; însă, la timpul oportun, întru cea mai din urmă trâmbiță, când morții vor învia incorupți, și noi ne vom schimba. (*I Cor.* XV, 22) Și, de aceea, credem și în învierea cărnii; nu numai că este reparat sufletul, care, acum, din cauza dorințelor carnale, este numit carne; ci chiar și această carne vizibilă, care este natural carne, al cărei nume sufletul l-a primit nu din cauza naturii, ci a dorințelor carnale; aceasta, deci, vizibilă, care este numită propriu carne, trebuie crezută fără nici o urmă de îndoială că va învia. Căci Apostolul Pavel pare, într-adevăr, a o arăta pe ea, precum cu degetul, când zice: *Trebuie ca acesta coruptibil să îmbrace incorupția* (Ibid. 53). Căci, cum zice acesta, el întinde, ca să zic așa, degetul înspre ea. Doar ceea ce este vizibil, acesta poate fi arătat cu degetul; fiindcă poate fi chiar și sufletul numit coruptibil; căci se corupe el însuși prin viciile moravurilor. Și, când se citește: *Și acesta muritor să îmbrace nemurirea* (*Ibid.* 52-53); semnifică aceeași carne vizibilă, pentru că spre ea se-ntinde, aproape fără-ncetare, degetul. Și sufletul, precum coruptibil, din cauza viciilor moravurilor, tot astfel poate fi numit chiar și muritor. Moartea sufletului este, desigur, a-l părăsi apostatic pe Dumnezeu (Sirah, X, 14), ceea ce e ținut, în Scripturile sacre, primul lui păcat în paradis.

24. Va învia, așadar, corpul după credința creștină, care nu poate să înșele. Ceea ce, cui i se pare incredibil, vede ce fel este acum carnea, nu ia, însă, în considerare ce fel are să fie: pentru că, în acel timp al schimbării angelice, nu va mai fi carne și sânge, ci numai corp. Când Apostolul vorbea, într-adevăr, despre carne: *Alta,* zice, *este carnea dobitoacelor, alta a păsărilor, alta a peștilor, alta a reptilelor; și a corpurilor cerești și a corpurilor pământești* (*I Cor.* XV, 39-40). Căci nu a zis și carnea cerească: a zis, însă, cerești și pământești corpuri. Căci toată carnea este, de asemenea, și corp: nu tot corpul este, însă, de asemenea, și carne: întâi, între acestea pământești:

est, sed non caro: hominis autem vel pecoris et corpus et caro est: in coelestibus vero nulla caro, sed corpora simplicia et lucida, quae appellat Apostolus spiritualia; nonnulli autem vocant aetherea. Et ideo non carnis resurrectioni contradicit illud quod ait, *Caro et sanguis regnum Dei non possidebunt;* sed quale futurum sit quod nunc caro et sanguis est, praedicat. In qualem naturam quisquis hanc carnem converti posse non credit, gradibus ducendus est ad fidem. Si enim ab eo quaeras utrum terra in aquam possit converti; propter vicinitatem non ei videtur incredibile. Rursum si quaeras utrum aqua possit in aerem; neque hoc absurdum esse respondet; vicina enim sunt sibi. Et de aere si quaeratur [Col. 0196] utrum in aethereum corpus, id est, coeleste possit mutari; jam ipsa vicinitas persuadet. Quod ergo per hos gradus fieri posse concedit, ut terra in corpus aethereum convertatur, cur non accedente Dei voluntate, qua corpus humanum supra aquas potuit ambulare, celerrime id fieri posse, quemadmodum dictum est, *in ictu oculi,* sine ullis talibus gradibus credit, sicut plerumque fumus in flammam mira celeritate convertitur? Caro enim nostra utique ex terra est: philosophi autem, quorum argumentis saepius resurrectioni carnis resistitur, quibus asserunt nullum esse posse terrenum corpus in coelo, quodlibet corpus in omne corpus converti et mutari posse concedunt. Qua corporis resurrectione facta, a temporis conditione liberati, aeterna vita ineffabili charitate atque stabilitate sine corruptione perfruemur. Tunc enim fiet illud quod scriptum est: *Absorpta est mors in victoriam. Ubi est, mors, aculeus tuus? ubi est, mors, contentio tua* (*I Cor.* XV, 39, 40, 50-54)?

25. Haec est fides quae paucis verbis tenenda in Symbolo novellis christianis datur. Quae pauca verba fidelibus nota sunt, ut credendo subjugentur Deo, subjugati recte vivant, recte vivendo cor mundent, corde mundato quod credunt intelligant.

fiindcă lemnul este corp, dar nu carne; între cele cereşti, într-adevăr, niciunele nu-s carne, ci corpuri simple şi luminoase, pe care Apostolul le numeşte spirituale, unii, însă, le numesc eterice. Şi de aceea nu se contrazice învierii faptul că zice: *Carnea şi sângele nu vor moşteni împărăția lui Dumnezeu* (*Ibid.* 50), ci predică de ce fel are să fie ceea ce acum este carnea şi sângele. În care natură oricine nu crede că poate fi convertită această carne, trebuie condus pas cu pas la credință. Căci, dacă vei întreba de la el dacă țărâna poate fi schimbată în apă, din cauza vecinătății, nu i se va părea incredibil. Iarăşi, dacă-l întrebi dacă apa poate, în aer, şi nici asta nu-ți va răspunde că este absurd: căci sunt vecine sieşi. Şi, dacă se va întreba despre aer, dacă poate fi schimbat în corp eteric, adică, ceresc; acum însăşi vecinătatea îl va îndemna convingător. Fiindcă, aşadar, crede că prin aceste trepte, poate fi făcut ca țărâna să fie preschimbată în corp eteric, de ce, adăugându-se voința lui Dumnezeu, prin care corpul uman a putut umbla deasupra apelor, de ce să nu creadă că aceasta se poate face foarte repede, după cum s-a zis, într-o clipită din ochi, fără nici o astfel de treaptă, precum, de cele mai multe ori, fumul se transformă în flacără, printr-o rapiditate mirabilă? Căci carnea noastră este cu totul din țărână: filosofii, însă, cu argumentele cărora, prin care susțin că nu poate să existe nici un corp pământesc în cer, se rezistă cel mai adesea învierii cărnii, conced că tot corpul poate fi mutat şi preschimbat în orice alt corp. Prin care înviere a corpului împlinită, ne vom înfrupta în viața eternă prin inefabilă charitate şi stabilitate fără corupție. Atunci, într-adevăr, se va-nțelege ceea ce s-a scris: *Moartea a fost înghițită întru victorie. Unde este moarte, boldul tău, unde este, moarte, puterea ta împotrivitoare?* (*I Cor.*, XV, 50-54)

25. Aceasta este credința care, în puține cuvinte, le este dată, prin Crez, novicilor creştini spre a o ține. Care puține cuvinte le sunt cunoscute credincioşilor, ca să se supună, crezând, lui Dumnezeu, supuşi, să trăiască drept, trăind drept, să-şi purifice inima, cu inima curată, să înțeleagă ceea ce cred.

S. AURELII AUGUSTINI
HIPPONENSIS EPISCOPI

DE SYMBOLO

SERMO AD CATECHUMENOS

SF. AURELIU AUGUSTIN
EPISCOPUL HIPPONEI

DESPRE CREZ

CĂTRE CATECHUMENI

NOTĂ INTRODUCTIVĂ

Dintre cele patru predici *Despre Symbol către catechumeni* (De symbolo ad catechumenos), cuprinse în *P. L.*, t. XL, col. 627-668, doar aceasta, prima, (col. 627-637), este considerată, probabil, autentică.

Care este etimologia cuvântului şi care sunt sensurile lui, în limbajul eclesiastic, poate afla oricine, deschizând un dicţionar ori o enciclopedie. În rândurile de faţă, ne interesează, în special, ce credea Sfântul Augustin despre Symbol şi care sunt explicaţiile pe care el i le dă cuvântului. Mai întâi, aşadar, de unde este numit Symbolul: „Symbolum autem nuncupatur a similitudinem quadam, translato vocabulo; quia symbolum inter se faciunt mercatores, quo eorum societas pacto fidei teneatur. Et vestra societas est comercium spiritualium, ut similes sitis negotiatoribus bonam margaritam quaerentibus (*Matth.* XIII, 45). Haec est charitas, quae diffundetur in cordibus vestris per Spiritum sanctum, qui dabitur vobis (*Rom.* V, 5). Ad hanc pervenitur ex fide, quae isto Symbolo continetur...", adică: „Symbolul, însă, este numit, prin translaţiunea cuvântului, de la o anume similitudine; căci symbolul îl fac între sine negustorii, prin care societatea lor să se ţină prin pactul credinţei (= încrederii). Şi societatea voastră este comerţul spiritualilor, întrucât sunteţi similari neguţătorilor căutând bunul mărgăritar (*Mat.* XII, 45). Aceasta este charitatea (= iubirea), care se va revărsa-ntru inimile voastre prin Spiritul Sfânt, Carele vi se va da vouă (*Rom.* V, 5). La aceasta se ajunge dintru credinţa, care este conţinută întru acest Symbol" (*Serm.* CCXII, *P.L.*, t. XXXVII, col 1058). Apoi: „Omnia quae traduntur in Symbolo pro modulo nostro, fratres mei, vestrae exposui Charitati. Quod ideo Symbolum dicitur, quia ibi nostrae societatis fides placita continetur, et eius confessione tanquam signo dato christianus fidelis agnoscitur", adică: „Toate câte-s transmise,

fraţii mei, prin Symbol, vi le-am expus charităţii voastre, pe măsura noastră. Pentru că de aceea se zice Symbol, fiindcă acolo este conţinută credinţa plăcută a societăţii noastre, şi, prin confesiunea ei, precum printr-un semn dat, se recunoaşte creştinul fidel (*Serm.* CCXIV, *P.L.*, t. XXXVIII, col. 1072). Apoi, despre ceea ce edifică întru noi Symbolul: „Apostolus dicit, «Quoniam si confessus fueris in ore tuo quia Dominus est Iesus, et credideris in corde tuo quia Dominus illum suscitavit a mortuis, salvus eris. Corde enim creditur ad iustitiam; ore confessio fit ad salutem» (*Rom.* X, 9 et 10). Hoc in vobis aedificat Symbolum, quod et credere et confiteri debetis, ut salvi esse possitis. Et ea quidem, quae breviter accepturi estis, mandanda memoriae et ore proferenda, non nova vel inaudita sunt vobis. Nam in sanctis Scripturis et in sermonibus ecclesiasticis ea multis modis posita soletis audire. Sed collecta breviter et in ordinem certum redacta atque constricta tradenda sunt vobis; ut fides vestra aedificetur, et confessio praeparetur, et memoria non gravetur. Haec sunt quae fideliter retenturi estis, et memoriter reddituri...", adică: „Zice Apostolul: «Căci, dacă vei fi mărturisit cu gura ta că Isus este Domnul, şi vei fi crezut întru inima ta că Domnul l-a înviat pe el dintru morţi, vei fi mântuit. Căci cu inima se crede spre justiţie; confesiunea cu gura se face spre mântuire» (*Rom.* X, 9 şi 10). Asta o edifică întru voi Symbolul, ceea ce trebuie să şi credeţi şi să şi mărturisiţi, ca să puteţi fi mântuiţi. Şi, într-adevăr, cele ce aveţi să le primiţi pe scurt, spre a le-ncredinţa memoriei şi a le rosti cu gura nu vă sunt vouă încă şi nemaiauzite. Căci, în sfintele Scripturi şi în predicile eclesiastice, obişnuiţi să le auziţi pe ele în multe moduri. Dar trebuie să vă fie încredinţate vouă, adunate pe scurt şi reduse şi strânse la un loc într-o ordine certă; ca să se edifice credinţa voastră şi să se pregătească confesiunea, şi să nu se-ngreuneze memoria. Acestea sunt cele pe care trebuie să le reţineţi fidel şi să le reproduceţi pe de rost" (*Serm.* CCXIV, *P.L.*, t. XXXVIII, col 1066). Şi despre importanţa şi ponderea Symbolului, aproape paremiologic: „...ideo prius Symbolum didicistis, ubi est regula fidei vestrae brevis et grandis, brevis, numero verborum; grandis pondere sententiarum", adică: „...de aceea aţi învăţat mai întâi Symbolul, unde este regula credinţei voastre, scurtă şi mare: scurtă, prin numărul cuvintelor, mare, prin ponderea sentinţelor" (*Serm.* LIX,

P.L., t. XXXVIII, col. 400). Şi iarăşi: „Symbolum est breviter complexa regula fidei, ut mentem instruat, nec oneret memoriam; paucis verbis dicitur, unde multum acquiratur", adică: „Symbolul este reula credinţei îmbrăţişată (= adunată) pe scurt, să instruiască mintea şi nici să nu-ngreuneze memoria; se zice-n puţine cuvinte, de unde să se dobândească mult" (*Serm.* CCXII, *P.L.*, t. XXXVIII, col. 1060). Apoi, despre originea Symbolului şi de ce trebuie el rostit pe de rost: „Hinc igitur brevem sermonem de universo Symbolo vobis debitum reddidi, in quo Symbolo quod audieritis, totum in isto sermone nostro breviter collectum agnoscetis. Nec ut eadem verba Symboli teneatis, ullo modo debetis scribere; sed audiendo perdiscere; nec cum didideritis, scribere; sed memoria semper tenere atque recolere. Quidquid enim in Symbolo audituri estis, in divinis sacrarum Scripturarum litteris continetur. Sed quod ita collectum et in formam quamdam redactum non licet scribi, commemoratio fit promissionis Dei, ubi per prophetam praenuntians Testamentum novum dixit; *Hoc est Testamentum quod ordinabo eis post dies illos, dicit Dominus, dando legem meam in mente eorum, et in corde eorum scribam eam* (*Jerem.* XXXI, 33). Huius rei significandae causa, audiendo symbolum discitur: nec in tabulis, vel in aliqua materia, sed in corde scribitur. Praestabit ille qui vos vocavit ad suum regnum et gloriam, ut eius gratia regeneratis vobis, etiam Spiritu sancto scribatur in cordibus vestris; ut quod creditis diligatis, et fidem per dilectionem operetur in vobis; ac sic Domino Deo largitori bonorum omnium placeatis, non serviliter timendo poenam, sed liberaliter amando iustitiam. Hoc est ergo Symbolum, quod vobis per Scripturas et sermones ecclesiasticos insinuatum est: sed sub hac brevi forma fidelibus consistendum et proficiendum est", adică: „De aici, aşadar, mi-am plătit datoria de a vă reda o scurtă predică despre întregul Symbol, întru care Symbol ceea ce veţi fi auzit, veţi recunoaşte totul adunat pe scurt în această predică a noastră. Şi nici, ca să reţineţi aceleaşi cuvinte ale Symbolului, nu trebuie, în nici un chip, să scrieţi; ci, ascultându-le, să le-nvăţaţi pe de rost; şi nici, după ce le veţi fi-nvăţat, să nu le scrieţi, ci să le ţineţi pururi în memorie şi să vi le reamintiţi. Într-adevăr, tot ceea ce aveţi s-auziţi în Symbol este conţinut întru literele divine ale sacrelor Scripturi. Dar prin faptul că, adunat, aşa, laolaltă şi prescurtat

într-o formă anume, nu-i îngăduit a se scrie se face comemorarea promisiunii lui Dumnezeu, unde, prevestind prin profet Noul Testament, a zis: *Acesta este Testamentul pe care li-l voi orândui lor după zilele acelea, zice Domnul, dându-le legea mea în mintea lorușl, și întru inima lor scrie-o-voi pe ea* (*Ierem.* XXXI, 33). Din cauza semnificării acestui fapt, symbolul se-nvață auzindu-l, și nici nu se scrie pe table, nici în vreo materie, ci în inimă. Da-vă-va vouă Cel Carele v-a chemat pe voi la-mpărăția Sa și la glorie, ca, prin grația Lui, vouă, regeneraților, să se scrie întru inimile voastre chiar și cu Spiritul Sfânt; ca să iubiți ceea ce credeți și credința să lucreze-ntru voi; și așa să-i plăceți Domnului Dumnezeului, darnic dăruitorului tuturor bunurilor, nu temându-vă servil de pedeapsă, ci liber iubind justiția. Acesta este, deci, Symbolul, care v-a fost vouă insinuat prin Scripturi și prin predicile eclesiastice: dar sub această formă scurtă trebuie să li se prezinte și să le fie de folos credincioșilor" (*Serm.* CCXIII, *P. L.*, t. XXXVIII, col. 1060). Apoi, despre finele Symbolului: „Sacrosancti martyrii Symbolum, quod simul accepistis, et singuli hodie reddidistis, verba sunt in quibus matris Ecclesiae fides supra fundamentum stabile, quod est Christus Dominus, solidata firmatur. *Fundamentum enim aliud nemo potest ponere, preater id quod positum est, quod est Christus Iesus* (*I Cor.* III, 11). Accepistis ergo, et reddidistis, quod animo et corde semper retinere debetis, quod in stratis vestris dicatis, quod in plateis cogitetis, et quod inter cibos non obliviscamini; in quo etiam dormientes corpore, corde vigiletis. Renuntiantes enim diabolo, pompis et angelis eius mentem atque animam substrahentes, oblivisci oportet praeteritorum, et vetustate prioris vitae contempta, cum novo homine vitam quoque ipsam sanctis moribus innovare; et, sicut Apostolus dicit, quae retro sunt obliti, atque in ea quae ante sunt extenti, sequi ad palmam supernae vocationis Dei (*Philipp.* II, 13); et credere quod nondum vides, ut merito possis ad id quod credideris pervenire. *Quod enim videt quis, quid sperat? Si autem quod non videmus speramus, per patientiam exspectamus* (*Rom.* VIII, 24-25), adică: „Symbolul sacrosanctului martiriu, pe care l-ați primit dimpreună și l-ați reprodus, astăzi, fiecare, sunt cuvintele întru care credința maicii Biserici se-afirmă-ntărită pe fundamentul neclintit, care este Christos

Domnul. *Într-adevăr, alt fundament nimenea nu poate pune, în afara aceluia care s-a pus, care este Christos Isus* (*I Cor.* III, 11). Ați primit, deci, și ați reprodus ceea ce trebuie să rețineți pururi cu spiritul și inima, ceea ce să rostiți în așternuturile voastre, ceea ce să cugetați în largul drumurilor, și ceea ce să nu uitați între mese: întru care, chiar și adormiți cu trupul, să vegheați cu inima. Renunțători, într-adevăr, diavolului, substrăgându-vă pompelor și îngerilor lui mintea și sufletul, se cuvine să dați uitării trecutele, și, disprețuind vetustatea vieții de mai nainte, să vă-nnoiți sfintelor moravuri, cu omul nou, chiar și viața însăși; și, cum zice Apostolul, uitând cele ce sunt în urmă și așternuți întru cele ce sunt înainte, să urmați spre cununa cerești vocațiuni a lui Dumnezeu (*Filip.* III, 13); și să crezi ceea ce nu vezi încă, ca să poți pe merit ajunge la ceea ce ai crezut. *Căci, într-adevăr, cine vede ce speră? Dacă, însă, sperăm ceea ce nu vedem, așteptăm prin pacientă* (*Rom.* VIII, 24-25) (*Serm.* CCXV, *P.L.*, t. XXXVIII, col. 1072). Symbolul este, apoi, precum oglinda de privit zilnic: „Ideo die sabbati, quando vigilaturi sumus in Dei misericordia, redituri estis, non Orationem, sed Symbolum. Modo enim nisi teneatis Symbolum, in ecclesia, in populo Symbolum quotidie non auditis. Cum autem tenueritis, ut non obliviscamini, quotidie dicite; quando surgitis, quando vos ad somnum collocatis, reddite Symbolum vestrum, reddite Domino, commemorate vos ipsos, non pigeat repetere. Bona est enim repetitio, ne subrepat oblivio. Ne dicatis: Dixi heri, dixi hodie, quotidie dico, teneo illud bene. Commemora fidem tuam, inspice te: sit tanquam speculum tibi Symbolum tuum. Ibi te vide, si credis omnia quae te credere confiteris, et gaude quotidie in fide tua. Sint divitiae tue, sint quotidiana ista quodam modo indumenta mentis tuae. Numquid non quando surgis vestis te? Sic et commemorando Symbolum tuum vesti amimam tuam, ne forte eam nudet oblivio, et remaneas nudus, et fiat quod ait Apostolus, quod absit a te: *Si tamen exploliati, non nudi inveniamur* (*II Cor.* V. 3). Vestiti enim erimus fide nostra; et ipsa fides et tunica est et lorica: tunica, contra confusionem; lorica, contra adversitatem. Cum autem venerimus ad illum locum ubi regnabimus, non opus est ut dicamus Symbolum: Deum videbimus, ipse Deus nobis visio erit; visio fideis huius merces erit", adică: „De aceea, în ziua sabatului, când trebuie să veghem

întru misericordia lui Dumnezeu, trebuie să reproducem, nu Rugăciunea, ci Symbolul. Căci, dacă nu țineți acum Symbolul în Biserică, în popor nu auziți zilnic Symbolul. Cum, însă, îl veți fi ținut ca să nu-l uitați, ziceți-l zilnic. Când vă treziți, când vă așterneți somnului, reproduceți Symbolul vostru, reproduceți-l Domnului, amintiți-vă pe voi înșivă, nu vă fie rușine a-l repeta. Într-adevăr, repetiția este bună, ca să nu se strecoare uitarea. Să nu ziceți: Am zis ieri, am zis astăzi, zilnic zic, îl știu bine. Comemorează credința ta, privește-te pe tine însuți. Fie-ți ție Symbolul tău precum oglinda. Acolo vezi-te, dacă vezi toate pe care tu mărturisești că le crezi, și bucură-te zilnic întru credința ta. Fie averea, fie acestea, într-un anume chip, îmbrăcămintea zilnică a minții tale. Nu cumva nu te îmbraci când te scoli? Așa, și comemorând Symbolul tău, îmbracă-ți sufletul tău, să nu cumva să-l dezgolească pe el uitarea și să rămâi gol și să se-ntâmple ceea ce zice Apostolul, ceea ce departe-se de la tine: *Dacă, totuși, expoliați, să nu fim găsiți goi* (*II Cor.* V, 3). Vom fi fost, într-adevăr, îmbrăcați cu credința noastră: și credința însăși este și tunică, și platoșă: tunică,-mpotriva rușinii, platoșă,-mpotriva adversității. Când, însă, vom fi ajuns la acel loc, unde vom împărăți, nu e nevoie să rostim Symbolul: îl vom vedea pe Dumnezeu, Dumnezeu însuși ne va fi nouă vederea; vederea Lui Dumnezeu va fi răsplata acestei credințe" (*Serm.* LVII, *P.L.*, t. XXXVIII, col. 399). Acestea din câteva predici, doar.

Idei nu mai puțin interesante aflăm și din apocrifele augustiniene. Așa, de pildă, aflăm că Symbolul este comprehensiunea credinței și desăvârșirea simplă, scurtă, deplină, ca simplitatea să se potrivească rusticității ascultătorilor, scurtimea, memoriei, plenitudinea, doctrinei; că symbolul, din grecește, se numește, în latinește, collatio (= colațiune, strângere împreună, ofrandă); că a fost instituit de către sfinții părinți, după norma instituției apostolice, cum sfinții apostoli, probați, precum aurul, prin foc, de către Spiritul Sfânt, au ieșit cu credință să aducă întregii creaturi evanghelia; că, de aceea, pactul, pe care l-am făcut, prin Botez, cu Domnul, trebuie să-l custodim inviolat; că, odată cu venirea Paracletului, apostolii, umpluți de știința tuturor limbilor, au compus Symbolul: că Petru a zis: *Cred în Dumnezeu Tatăl, omnipotentul*; că Ioan a zis: *Creatorul cerului și al pământului*

că Iacob a zis: *Cred și întru Isus Christos, Fiul lui Unicul, Domnul nostru;* că Andrei a zis: *Carele a fost conceput dintru (= de la) Spiritul Sfânt, născutul dintru Maria Fecioara;* că Filip a zis: *Pătimitorul sub Ponțiu Pilat, crucificatul, mortul și îngropatul;* că Toma a zis: *A coborât în infern, a treia zi a înviat din morți;* că Bartholomeu a zis: *S-a suit la ceruri, șade de-a dreapta lui Dumnezeu Tatălui omnipotentului;* că Matei a zis: *De unde are să vină să judece vii și morții;* că Iacob al lui Alpheu a zis: *Cred și întru Spiritul Sfânt, Biserica sfântă catholică;* că Simion Zelotul: *comuniunea sfinților și iertarea păcatelor;* că Iuda al lui Iacob: *resurecțiunea cărnii;* că Matei a completat: *viața eternă;* că (într-o altă ordine a rostirilor și cu o explicație mai amănunțită) Petru a zis: *Cred în Dumnezeu Tatăl omnipotentul* (Unde zice Tatăl, se-nțelege Fiul, se-nțelege Spiritul Sfânt, căci substanța tuturor acestor trei persoane este inseparabilă; că zice „omnipotentul", căci, cum nimic nu-i est lui imposibil, nu-i în stare de rău, căci, dacă ar fi în stare, n-ar fi omnipotent), *Creatorul cerului și pământului* (prin Tatăl le semnifică pe toate); că Andrei a zis: *Și întru Isus Christos, Fiul Lui* (Numele propriu Isus se interpretează Salvatorul – Mântuitorul –, apelativul Christos se zice evreiește Unsul, căci se obișnuiește să fie unși profeții și regii), *Unicul Domnul nostru* („Unicul" se zice după natură. Chiar și Adam și Eva sunt fiii lui Dumnezeu, dar adoptivi); că Iacob a zis: *Carele a fost conceput dintru (= de la) Spiritul Sfânt* (nu că Spiritul Sfânt va fi fost tatăl lui, ci că prin administrațiunea Spiritului Sfânt și prin cooperarea lui a fost conceput întru credința Mariei), *Născutul dintru Maria Fecioara* (care fecioară a conceput, fecioară a născut, fecioară pururi rămas-a); Că Ioan a zis: *Pătimitorul sub Ponțiu Pilat* (asta a zis-o, ca să nu credem în alt Christos, decât numai în acela carele a pătimit în timpul lui Ponțiu Pilat, căci, precum zice, mulți antichriști zic în fals: „Eu sunt Christosul *Matth.* XXXIV, 24 /), *Crucificatul, mortul și îngropatul* (după carne: de aceea s-a născut, ca să fie crucificat, ca să moară; de aceea a murit, ca să învie; de aceea a înviat, ca să ne justifice pe noi); că Thoma a zis: *A coborât în infern* (adică, încredințându-și în suflet divinitatea – dumnezeirea –, cu corpul, însă, odihnindu-se în mormânt), *a treia zi a înviat din morți* (ca să ne arate nouă exemplul și credința învierii); că

Iacob a zis: *S-a suit la ceruri* (întru însăşi carnea-ntru care s-a născut şi a pătimit, întru ea însăşi a înviat şi, victorios, s-a suit la ceruri), *Şade de-a dreapta lui Dumnezeu Tatălui omnipotentului* (dreapta Tatălui semnifică prosperitatea vieţii noastre, stânga, însă, pedeapsa infernului); că Filip a zis: *De unde are să vină să judece vii şi morţii* (întru corpul întru care s-a suit la ceruri are să vină la judecată; pe juşti îi va separa de păcătoşi); că Bartholomeu a zis: *Cred întru Spiritul Sfânt* (De către carele, întru lucrarea loruşi ori în credinţa catholică, Tatăl şi Fiul nu pot fi separaţi în nici un chip); că Matei a zis: *Sfânta Biserică catholică* (catholică, adică, universală, întru carea atâta se iartă păcatele, carea, respingând întreagă depravarea ereticilor, se răspândeşte de la răsăritul până la apusul soarelui), *comuniunea sfinţilor* (fiindcă darurile Spiritului Sfânt, deşi sunt diverse întru fiecare, în parte, în această viaţă, totuşi, întru eternitate vor fi comune întru toţi, întrucât ceea ce a avut oricine dintre sfinţi mai puţin în sine, cu asta să participe întru virtutea celorlalţi); că Simion a zis: *Iertarea păcatelor* (şapte-s iertările păcatelor: întâia a Botezului, a doua a penitenţei, a treia a divinei pietăţi, a patra, iertarea prin indulgenţă a inamicilor, a cincea prin adevărata charitate, a şasea prin pomană, a şaptea prin predicarea prin care-s convertiţi rătăciţii); că Thaddeus a zis: *Învierea cărnii* (adică, întru însăşi carnea întru care am trăit vom învia; nu sexul, ci fragilitatea schimbând-o; atunci sfinţii, care au acum, numai câte una singură, stolele, premiul vieţii, adică, atunci le vor primi câte două, adică, preţul corpului şi al sufletului; păcătoşii, însă, vor primi dublă pedeapsa, ca ceea ce au meritat dimpreună în această viaţă corpul şi sufletul să primească la fel întru cealaltă); că Matei a zis: *viaţa eternă* (pe care nici un sfârşit n-o va termina, nici un viciu n-o va întina, nici un necaz n-o va-ntrista) (Cf. *Serm.* CCXL, CCXLI, *P.L.*, t. XXXIX, col. 2189-2190).

Aflăm, apoi, tot din apocrife, că regula certă a credinţei (Symbolul) ne-au transmis-o apostolii, care cuprinde, după numărul apostolilor, douăsprezece sentinţe, pe care apostolii au hotărât să le predice unitar neamurilor, ca nu cumva să predice ceva diferit; că tot ceea ce s-a prefigurat prin patriarhi, tot ceea ce s-a prezis prin profeţi, fie despre Dumnezeu nenăscutul, fie de la Dumnezeu întru Dumnezeu născutul, fie despre Spiritului Sfânt, sau despre

primirea întregului sacrament, fie despre moartea Domnului şi despre misteriul resurecţiunii lui, totul conţine pe scurt acest Symbol (cf. *Serm De Symbolo*, P.L., t. XL, col. 1189-90); că doctrina Symbolului este virtutea sacramentului, iluminarea sufletului, plenitudinea credincioşilor, prin faptul că e dată spre-nvăţătură sau se-nvaţă şi unitatea Trinităţii, şi Trinitatea distinsă-n persoane, şi opulenţa Creatorului, şi răsplata pătimirii; că prin acestea se-absolvă nexul infidelităţii, se deschide poarta vieţii, se arată gloria confesiunii; că Symbolul este scurt în cuvinte dar mare-n sacramente (cf. *Serm. CCXII*, P.L., t. XXXIX, col 2191); că, în fine, cuvintele Symbolului sunt cuvintele lui Dumnezeu, căci, într-adevăr, nu s-a-nşelat pe sine, trecându-i, prin apostolii săi, Bisericii sale sfinte catholice să-i boteze pe crezătorii întru iertarea păcatelor (*Hypognosticon*, V, VIII, 13, P.L., t. XLV, col 1656).

Desigur, că aceste idei din operele pseudoaugustiniene i-au fost, aorea, atribuite Sfântului Augustin învederează faptul că ele nu fost găsite confine unor idei din operele autentice. Din totalitatea lor, din cele autentic augustiniene şi din cele pseudoaugustiniene, adică, se deduce dubla derivare a cuvântului *symbol*, care nu aparţine nici limbii Noului Testament, nici celei a Părinţilor apostolici, fie din grecescul *simbolon* (= semn), fie din *simbolé* (= contract, contribuţie). Atribuirea Symbolului roman apostolilor înşişi este atestată, întâia oară, într-o scrisoare a Conciliului de la Milan către papa Siriciu, în care se spune: *Si doctrinis non creditur sacerdotum, credatur... symbolo apostolorum quod Ecclesia romana intemeratum semper custodit et serval*, adică: „Dacă nu li se dă crezare învăţăturilor sacerdoţilor, creadă-i-se... symbolului apostolilor, pe care Biserica romană îl custodeşte pururea curat şi-l păstrează" (*Epist.*, XLII, 5, P.L., t. XVI, col 1125, apud, *Dict. de théol. cath.* I, col. 1661), iar cea mai veche mărturie despre contribuţia anume a fiecărui apostol la cele douăsprezece articole de credinţă, câte cuprindea iniţial Symbolul roman, este, se pare, chiar pseudoaugustiniana *Serm. CCXL*.

Vasile Sav

I. - 1. *Symbolum regula fidei. Symbolum ex Scripturis collectum est. Deus omnipotens. Parvuli exsufflantur et exorcizantur.*

Accipite, filii, regulam fidei, quod Symbolum dicitur. Et cum acceperitis, in corde scribite, et quotidie dicite apud vos: antequam dormiatis, antequam procedatis, vestro Symbolo vos munite. Symbolum nemo scribit ut legi possit: sed ad recensendum, ne forte deleat oblivio quod tradidit diligentia, sit vobis codex vestra memoria. Quod audituri estis, hoc credituri; et quod credideritis, hoc etiam lingua reddituri. Ait enim Apostolus: *Corde creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem* (*Rom.* X, 10). Hoc est enim Symbolum, quod recensuri estis et reddituri. Ista verba quae audistis, per divinas Scripturas sparsa sunt: sed inde collecta et ad unum redacta, ne tardorum hominum memoria laboraret; ut omnis homo possit dicere, possit tenere quod credit. Numquid enim modo solummodo audistis quia Deus omnipotens est? Sed incipitis eum habere patrem, quando nati fueritis per Ecclesiam matrem.

2. Inde ergo jam accepistis, meditati estis, et meditati tenuistis, ut dicatis: Credo in Deum Patrem omnipotentem. Deus omnipotens est: et cum sit omnipotens, mori non potest, falli non potest, mentiri non potest; et, quod ait Apostolus, *negare se ipsum non potest* (*II Tim.* II, 13). Quam multa non potest, et omnipotens est: et ideo omnipotens est, quia ista non potest. Nam si mori posset, non esset omnipotens; si mentiri, si falli, si fallere, si inique agere, non esset omnipotens: quia si hoc in eo esset, non fuisset dignus qui esset omnipotens. Prorsus omnipotens Pater noster peccare non potest. Facit quidquid vult: ipsa est omnipotentia. Facit quidquid bene vult, quidquid juste vult: quidquid autem male fit, non vult. Nemo resistit omnipotenti, ut non quod vult faciat. Ipse fecit coelum et terram, mare et omnia quae in eis sunt, invisibilia [Col. 0628] et visibilia:

I. - 1. *Symbolul, regula credinței. Symbolul a fost strâns laolaltă din Scripturi. Dumnezeu omnipotentul. Copiii sunt exuflați și exorcizați.*

Primiți, fiilor, Regula credinței, care se numește Symbolul[1] (Crezul). Și, cum o veți fi primit, scrieți-o în inimă, și ziceți-o zilnic pe de rost, acasă; înainte de a dormi, înainte de a purcede, întăriți-vă pe voi cu Symbolul vostru. Nimenea nu scrie Symbolul ca să poată fi citit; ci pentru a-l repeta; ca nu cumva uitarea să șteargă ceea ce v-a transmis diligența, fie-vă vouă codice memoria voastră. Ceea ce aveți de gând să auziți, asta aveți de gând să credeți; și, ceea ce veți fi crezut, chiar asta trebuie să o redați cu limba. Căci spune Apostolul: *Cu inima se crede întru justiție, confesiunea, însă, cu gura se face spre salvare* (*Rom.* X, 10). Acesta este,-ntr-adevăr, Symbolul, pe care aveți să-l repetați și să-l rostiți pe de rost. Vorbele acestea pe care le-ați auzit, sunt răspândite[2] în Scripturile divine: ci adunate de acolo și redate în una, ca să nu se muncească memoria oamenilor mai târziori, încât tot omul să poată zice, să poată ține ceea ce crede[3]. Auzit-ați voi, oare, acum, pentru întâia oară, că Dumnezeu este omnipotent? Ci începeți să-L aveți pe El Tată, când veți fi fost născuți prin Biserica Mamă[4].

2. De unde ați primit, așadar, de-acum, ați meditat, și, meditați, ați ținut, ca să spuneți: CRED ÎN DUMNEZEU TATĂL OMNIPOTENTUL. Dumnezeu este omnipotent; ți, cum este omnipotent, nu poate muri, nu poate să se-nșele, minți nu poate; și, ceea ce-o spune Apostolul; *nu poate să se nege pe Sine Însuși* (*II Tim.* II, 13). Cât de multe nu poate, și este omnipotent: și de aceea este omnipotent, fiindcă nu poate acestea. Căci, dacă ar putea muri, n-ar fi omnipotent; dac-ar putea minți, dacă s-ar putea înșela, dac-ar putea înșela, dacă ar lucra nedrept, n-ar fi omnipotent: căci, dacă ceva dintru acestea ar fi în El, n-ar fi fost demn Cel Care este omnipotent. Într-un cuvânt, Omnipotentul nostru Tată nu poate să păcătuiască. Face tot ceea ce vrea: este omnipotența însăși. Face tot ceea ce vrea bine, tot ceea ce vrea just: tot ceea ce este, însă, rău făcut, nu vrea. Nimenea nu-i poate rezista Omnipotentului să nu facă tot ceea ce vrea. El însuși a făcut cerul și pământul, marea și

invisibilia, sicut sunt in coelis Sedes, Dominationes, Principatus, Potestates, Archangeli, Angeli, si bene vixerimus, cives nostri. Fecit in coelo visibilia; solem, lunam, stellas. Suis animalibus terrestribus ornavit terram, implevit aerem volatilibus, terram ambulantibus et serpentibus, mare natantibus: omnia implevit suis creaturis propriis. Fecit et hominem ad imaginem et similitudinem suam in mente: ibi est enim imago Dei; ideo mens ipsa non potest comprehendi nec a se ipsa, ubi est imago Dei. Ad hoc facti sumus, ut creaturis caeteris dominemur: sed per peccatum in primo homine lapsi sumus, et in mortis haereditatem omnes devenimus. Facti sumus humiles mortales, impleti sumus timoribus, erroribus: hoc merito peccati; cum quo merito et reatu nascitur omnis homo (*Gen.* I-III). Ideo sicut vidistis hodie, sicut nostis, et parvuli exsufflantur et exorcizantur, ut pellatur ab eis diaboli potestas inimica, quae decepit hominem, ut possideret homines. Non ergo creatura Dei in infantibus exorcizatur aut exsufflatur: sed ille sub quo sunt omnes qui cum peccato nascuntur; est enim princeps peccatorum. Ac per hoc propter unum qui lapsus est et omnes misit in mortem, missus est unus sine peccato qui omnes in se credentes perducat ad vitam, liberans eos a peccato.

II. - 3. *Filium Dei Dominum nostrum vere esse Deum et omnipotentem. Pater et Filius non dii duo, sed unus Deus. Filius omnipotens et aequalis a Patre genitus.*

Ideo credimus et in Filium ejus, id est, Dei Patris omnipotentis, unicum, Dominum nostrum. Quando audis unicum Dei Filium, agnosce Deum. Non enim Filius Dei unicus posset esse non Deus. Quod est, hoc genuit; etsi non est quem genuit. Si verus est autem Filius, hoc est quod Pater: si hoc non est quod Pater, non est verus Filius. Mortales et terrenas creaturas attendite: quod est res quaeque, hoc generat. Non generat homo bovem, non generat ovis [Col. 0629] canem, nec canis ovem. Quidquid est quod generat, id quod est generat. Tenete ergo fortiter,

toate câte sunt în ele, invizibilele şi vizibilele: invizibilele, precum sunt, în ceruri, Tronurile, Dominioanele, Principatele, Potestăţile, Arhanghelii, Îngerii, concetăţenii noştri, dacă vom fi trăit întru bine. A făcut, în cer, vizibilele; soarele, luna, stelele. A-mpodobit pământul cu vieţuitoarele sale terestre, umplut-a aerul cu zburătoarele, pământul, cu umblătoarele şi târâtoarele, marea, cu înotătoarele: toate umplutu-le-a cu creaturile lor proprii. A făcut şi omul, după imaginea şi similitudinea Sa, în minte: acolo este, într-adevăr, imaginea lui Dumnezeu, şi tocmai de aceea mintea însăşi nu poate fi pe deplin cuprinsă, şi nici de către ea însăşi, unde este imaginea lui Dumnezeu[5]. Spre un asemenea scop am fost făcuţi, ca să dominăm celorlalte creaturi; prin păcatul, însă, întru primul om, am căzut şi am ajuns cu toţii în ereditatea morţii. Am fost făcuţi muritori umili, umpluţi am fost de temeri, de erori; aceasta ca un merit al păcatului: cu care merit şi vină naşte tot omul (Cf. *Fac.* 1-3). De aceea, precum aţi văzut astăzi, precum ştiţi, şi micuţii sunt exsuflaţi şi exorcizaţi, ca să se alunge de la ei potestatea inamică a diavolului, care a înşelat omul, ca să posede oamenii. Nu creatura lui Dumnezeu este aşadar, exorcizată în nou născuţi[6] sau exsuflată, ci acela sub care sunt toţi care se nasc cu păcat; există,-ntr-adevăr, un principe al păcatelor. Şi, prin aceasta, din cauza unuia, care a căzut şi i-a trimis pe toţi în moarte, a fost trimis Unul, fără de păcat, care să-i aducă la viaţă pe toţi cei care cred în El, eliberându-i pe ei de păcat.

II. - 3. *Că Fiul lui Dumnezeu Domnul nostru este cu adevărat Dumnezeu şi omnipotent. Tatăl şi Fiul nu doi Dumnezei, ci un dumnezeu. Fiul omnipotent şi egal născut de către Tatăl,*

De aceea credem ŞI ÎN FIUL LUI, adică, al Omnipotentului Dumnezeu Tată, UNICUL DOMNUL NOSTRU. Când auzi unicul Fiul al lui Dumnezeu, recunoaşte-L pe Dumnezeu. Căci nu poate să fie Unicul Fiu al lui Dumnezeu non Dumnezeu. Ceea ce este, asta a născut; deşi nu este Cel pe Care L-a născut. Dacă, însă, Fiul este adevărat, este ceea ce este Tatăl: dacă nu este ceea ce este Tatăl, nu este adevărat Fiu. Luaţi aminte creaturile muritoare şi pământeşti: ceea ce este fiecare fiinţă, asta generează. Nu generează omul bou, nu generează oaia câne, nici câinele oaie. Orice este cel ce generează, generează ceea ce este. Ţineţi, aşadar, cu tărie, ferm,

firmiter, fideliter, quia hoc genuit Deus Pater, quod est ipse omnipotens. Creaturae istae mortales per corruptionem generant. Numquid sic Deus generat? Mortalis natus id quod est generat, immortalis quod est generat: corruptibilis corruptibilem generat, incorruptibilis incorruptibilem; corruptibilis corruptibiliter, incorruptibilis incorruptibiliter: usque adeo hoc quod est, ut unus unum, ideo unicum. Scitis quoniam cum vobis pronuntiarem Symbolum sic dixi, et sic credere debetis: quia credimus in Deum Patrem omnipotentem, et in Jesum Christum Filium ejus unicum. Jam quando unicum, crede omnipotentem: non enim Deus Pater facit quod vult, et Deus Filius non facit quod vult. Una voluntas est Patris et Filii, quia una natura. Nec enim voluntas Filii potest a Patris voluntate aliquantulum segregari. Deus et Deus, ambo unus Deus: omnipotens et omnipotens, ambo unus omnipotens.

4. Non introducimus duos deos, quomodo quidam introducunt, et dicunt: Deus Pater et Deus Filius, sed major Deus Pater, minor Deus Filius. Ambo quid? Duo dii? Erubescis dicere, erubesce credere. Dominus Deus Pater dicis, et Dominus Deus Filius: et dicit ipse Filius, *Nemo potest duobus dominis servire* (*Matth.* VI, 24). In familia ipsius sic erimus, ut, quomodo in domo magna ubi est paterfamilias et habet filium, dicamus et nos: Dominus major, Dominus minor? Aversamini talem cogitationem. Si vobis talia feceritis in corde, idola ponitis in anima una. Prorsus repellite. Prius credite, postea intelligite. Cui autem donat Deus, ut cum crediderit, cito intelligat; Dei donum est, non humana fragilitas. Tamen si nondum intelligitis, credite: Deus unus Pater, Deus Christus Filius Dei. Ambo quid? Unus Deus. Et quomodo ambo unus Deus dicitur? Quomodo? miraris? In Actibus Apostolorum, *Et erat*, inquit, *credentium anima una et cor unum* (*Act.* IV, 32). Multae animae erant, fides easdem unam fecerat. Tot millia animarum erant; amaverunt se, et multae sunt una: amaverunt Deum in igne charitatis, et ex multitudine

fidel, că Dumnezeu Tatăl a născut ceea ce este şi El Însuşi Omnipotentul. Creaturile acestea muritoare generează prin corupţiune. Nu cumva, oare, şi Dumnezeu generează astfel? Natul muritor generează ceea ce este, nemuritorul ceea ce este generează; coruptibilul îl generează pe coruptibil, incoruptibilul pe incoruptibil; coruptibilul coruptibil, incoruptibilul incoruptibil; şi până acolo ceea ce este, pe ceea ce este, precum unul pe unu, şi, de aceea, Unicul. Ştiţi, fiindcă, atunci, când am pronunţat[7] împreună cu voi Symbolul, aşa am zis, şi aşa trebuie să credeţi: cumcă: CREDEM ÎN DUMNEZEUL TATĂL OMNIPOTENTUL, ŞI ÎN ISUS CHRISTOS FIUL LUI UNICUL. Când este, de-acum, Unicul, crede-L omnipotent: căci nu face Dumnezeu Tatăl ceea ce vrea, şi Dumnezeu Fiul nu face ceea ce vrea. Una este voinţa Tatălui şi a Fiului, fiindcă una este natura. Şi nici nu poate fi, într-adevăr, segregată câtuşi de puţin voinţa Fiului de voinţa Tatălui. Dumnezeu şi Dumnezeu, amândoi Un Dumnezeu: omnipotent şi omnipotent, amândoi un omnipotent (Cf. *Serm.* 213, 3; 214, 5).

4. Nu introducem doi Dumnezei, precum introduc neştine, şi zic: Dumnezeu Tatăl şi Dumnezeu Fiul, însă, mai mare Dumnezeu Tatăl, mai mic Dumnezeu Fiul. Amândoi, ce? Doi Dumnezei? Roşeşti a o spune, roşeşte a o crede! Domnul Dumnezeu Tatăl, zici, şi Domnul Dumnezeu Fiul; şi zice Însuşi Fiul: *Nimenea nu poate să servească la doi domni* (*Mat.* VI, 24). În familia Lui Însuşi, aşa vom fi noi, oare, încât, precum într-o casă mare, unde există un tată al familiei şi are un fiu, să zicem şi noi: Domnul mai mare şi Domnul mai mic? Respingeţi o astfel de cugetare. Dacă vă veţi fi făcut vouă unele ca astea în inima voastră, idoli aţi pus într-un singur suflet. Alungaţi-i cu totul! Mai întâi credeţi, apoi înţelegeţi. Cui îi dă, însă, Dumnezeu, ca, de cum va fi crezut, pe dată să şi înţeleagă; este darul lui Dumnezeu, nu fragilitatea umană. Totuşi, dacă nu înţelegeţi încă, credeţi! Dumnezeu Unul Tatăl, Dumnezeu Christos Fiul lui Dumnezeu. Amândoi, ce? Un singur Dumnezeu. Şi în ce chip se spune amândoi un singur Dumnezeu? În ce chip? Te miri? În Faptele Apostolilor: *Şi era, zice, un singur suflet al credincioşilor şi o singură inimă* (*Fapt.* IV, 32). Suflete multe erau, credinţa le făcea unul şi acelaşi. Atâtea mii de suflete erau; se iubeau în de sine, şi multe sunt unul: îl iubeau pe Dumnezeu în focul

ad pulchritudinis unitatem venerunt. Si tam multas animas fecit animam unam charitas; qualis charitas est apud Deum, ubi nulla diversitas, sed integra aequalitas? Si in terris et in hominibus potuit esse tanta charitas, ut de tot animabus faceret unam animam; ubi semper inseparabilis fuit Pater a Filio, Filius a Patre, potuerunt ambo esse nisi Deus unus? Sed illae animae, et multae animae dici potuerunt, et anima una: Deus autem, ubi est ineffabilis et summa conjunctio, unus Deus dici potest, non dii duo.

5. Facit quod vult Pater, facit quod vult Filius. Nolite putare omnipotentem Patrem et non omnipotentem Filium: error est, delete hoc in vobis, non haereat in memoria vestra, non bibatur in fide vestra, et si forte aliquis vestrum biberit, vomat. Omnipotens est Pater, omnipotens Filius. Si omnipotens non genuit [Col. 0630] omnipotentem, non verum filium genuit. Quid enim dicimus, fratres, si Pater major minorem filium genuit? Quid enim dixi, genuit? Homo enim major generat filium minorem, verum est: sed quia senescit ille, crescit iste, et ad formam patris sui vel crescendo pervenit. Filius Dei si non crescit, quia nec potest Deus senescere; perfectus natus est. Perfectus quidem natus, si non crescit, et minor non remansit; aequalis est. Nam ut sciatis omnipotentem de omnipotente natum, ipsum audite qui Veritas est. De se quod dicit Veritas, hoc est verum. Quid ait Veritas? quid ait Filius, qui est Veritas? *Quaecumque Pater facit, haec et Filius similiter facit* (*Joan.* V, 19). Omnipotens est Filius, omnia faciendo quae voluerit. Nam si facit aliqua Pater quae non facit Filius, falsum dixit Filius: *Quaecumque Pater facit, haec et Filius facit similiter.* Sed quia verum dixit Filius: credite, *Quaecumque Pater facit, haec et Filius facit similiter;* et credidistis in Filium omnipotentem. Quod verbum etsi in Symbolo non dixistis, tamen hoc est quod expressistis, quando in unicum ipsum Deum credidistis. Habet aliquid Pater quod non habet Filius? Hoc Ariani haeretici blasphemi dicunt, non ego. Sed ego quid dico? Si habet aliquid Pater, quod non habet Filius; mentitur Filius, qui dicit, *Omnia*

charității[8], și dintru multitudine au venit la unitatea frumuseții. Dacă pe atât de multe suflete charitatea le-a făcut un singur suflet; cât de mare charitate este la Dumnezeu, unde nu-i nici o diversitate, ci integra egalitate? Dacă pe pământ și-ntre oameni a putut fi o atâta charitate, încât dintru atâtea suflete să facă un singur suflet; unde pururea a fost inseparabil Tatăl de Fiul, Fiul de Tatăl, au putut, oare, amândoi să fie altceva decât un singur suflet; Dumnezeu, însă, unde este inefabila și suprema coniuncție, poate fi numit Dumnezeu Unul, nu doi Dumnezei.

5. Face ceea ce vrea Tatăl, face ceea ce vrea Fiul. Nu voiți a-L gândi Omnipotent pe Tatăl, și nu Omnipotent pe Fiul: eroare este; ștergeți-o aceasta în voi, să nu rămână în memoria voastră, să nu fie băută în credința voastră, iar, dacă, din întâmplare, vreunul dintre voi va fi bătut-o, vomeze. Omnipotent este Tatăl, Omnipotent Fiul. Dacă Omnipotentul nu a născut un Omnipotent, nu a născut un adevărat fiu. Căci ce zicem, prin urmare, fraților, dacă Tatăl mai mare a născut un fiu mai mic? Căci ce am zis, a născut? Omul, într-adevăr, mai mare naște un fiu mai mic, e adevărat; dar, fiindcă îmbătrânește acela, crește acesta, și, tocmai crescând, ajunge la forma tatălui. Fiul lui Dumnezeu, dacă nu crește, pentru că nici nu poate Dumnezeu să-mbătrânească; s-a născut perfect. Născutul, într-adevăr, perfect, dacă nu crește, și nici n-a rămas mai mic, este egal. Căci, ca să-L știți pe Omnipotentul născut din Omnipotentul auziți-L pe El Însuși, care este Adevărul. Ceea ce zice despre Sine Adevărul, aceasta este adevărat. Ce zice Adevărul? Ce zice Fiul, Carele este Adevărul? *Tot ceea ce face Tatăl, aceasta și Fiul face la fel* (*Io.* V, 19). Omnipotent este Fiul, făcând toate câte le-a voit. Căci, dacă Tatăl face ce nu face Fiul, fals a zis Fiul: *Tot ceea ce face Tatăl, aceasta și Fiul face la fel.* Dar, fiindcă adevărat a zis Fiul; credeți: *Tot ceea ce face Tatăl, aceasta și Fiul face la fel*; și ați crezut întru Fiul Omnipotent. Care cuvânt, chiar dacă nu l-ați rostit în Symbol, totuși acesta este pe care l-ați exprimat, când ați crezut în Însuși Unicul Dumnezeu. Are Tatăl ceva ce nu are Fiul? Una ca asta o spun ereticii ariani blasfemi, nu eu. Dar eu ce zic? Dacă Tatăl are ceva ce nu are Fiul; minte Fiul: Carele zice: *Toate pe care le are*

quae habet Pater, mea sunt (*Id.*, XVI, 15). Multa et innumerabilia sunt testimonia quibus probetur quia Filius verus Dei Patris est Filius, et Pater Deus verum genuit Filium Deum, et Pater et Filius unus est Deus.

III. - 6. *Filii Dei nativitas humana ex virgine. Passio sub praeside Pilato. Nativitas Christi aeterna de Patre. Crucis supplicium cur electum a Christo. Patientiae merces non temporalis in praesenti, sed aeterna speretur in futuro saeculo.*

Sed iste Filius unicus Dei Patris omnipotentis videamus quid fecit propter nos, quid passus est propter nos. Natus de Spiritu sancto et virgine Maria. Ille Deus tantus aequalis Patri, natus de Spiritu sancto et virgine Maria humilis, unde sanaret superbos. Exaltavit se homo, et cecidit: humiliavit se Deus, et erexit. Humilitas Christi quid est? Manum Deus homini jacenti porrexit. Nos cecidimus, ille descendit: nos jacebamus, ille se inclinavit. Prendamus et surgamus, ut non in poenam cadamus. Ergo inclinatio ipsius haec est, Natus est de Spiritu sancto et virgine Maria. Et ipsa nativitas humana, humilis et excelsa. Unde humilis? Quia homo natus est ex hominibus. Unde excelsa? Quia de virgine. Virgo concepit, virgo peperit, et post partum virgo permansit.

7. Quid deinde? Passus sub Pontio Pilato. Praesidatum agebat, et judex erat ipse Pontius Pilatus, quando passus est Christus. Judicis nomine signata sunt tempora, quando passus est, sub Pontio Pilato; quando passus est, crucifixus, mortuus, et sepultus. [Col. 0631] Quis? quid? pro quibus? Quis? Filius Dei unicus, Dominus noster. Quid? Crucifixus, mortuus, et sepultus. Pro quibus? Pro impiis et peccatoribus. Magna dignatio! magna gratia! *Quid retribuam Domino, pro omnibus quae retribuit mihi* (*Psal. CXV*, 12)?

8. Natus est ante omnia tempora, natus ante omnia saecula. Natus ante. Ante quid, ubi non est ante? Prorsus

Tatăl sunt ale mele (*Ib.*, XVI, 15). Multe şi nenumărate sunt mărturiile prin care să se probeze că Fiul Adevărat este Fiul lui Dumnezeu Tatăl, şi Dumnezeu Tatăl a născut pe Adevăratul Fiu Dumnezeu, şi Tatăl şi Fiul este Dumnezeu Unul[9].

III. - 6. *Nativitatea umană dintru fecioară a Fiului lui Dumnezeu. Pătimirea sub Pilat, conducătorul provinciei. Naşterea Christos eternă dintru Tatăl. De ce a fost ales de către Christos supliciul crucii. Răsplata pacienţei să nu fie sperată temporală, în prezent, ci eternă, în secolul viitor.*

Acest Fiu Unic, însă, al lui Dumnezeu Tatăl Omnipotentul să vedem ce a făcut pentru noi, ce a pătimit pentru noi. NĂSCUT DIN SPIRITUL SFÂNT ŞI FECIOARA MARIA. El, un atât de mare Dumnezeu, egalul Tatălui, născut dintru Spiritului Sfânt şi Fecioara Maria, umil, de unde să întreme superbii. Înălţatu-s-a pe sine omul, şi a căzut: umilitu-s-a pe Sine Dumnezeu, şi S-a-nălţat drept. Umilinţa lui Christos ce este? Mâna şi-a întins-o Dumnezeu omului zăcând. Noi am căzut, scoborântu-S-a El; noi zăceam, El S-a-nclinat pe Sine. Să ne prindem şi să ne ridicăm, ca să nu cădem în vină. Înclinarea Lui Însuşi, aşadar, aceasta este: S-A NĂSCUT DINTRU SPIRITUL SFÂNT ŞI FECIOARA MARIA. Şi însăşi nativitatea umană, umilă şi înaltă. De unde umilă? Fiindcă Omul s-a născut dintru oameni. De unde înaltă? Fiindcă, dintru Fecioara, Vergină a conceput, vergină a născut şi, după naştere, vergină pururi rămas-a[10].

7. Ce, mai apoi? A PĂTIMIT SUB PONŢIU PILAT. Îşi îndeplinea funcţia de guvernator şi era judecător însuşi Ponţiu Pilat, când a pătimit Christos. Cu numele judecătorului petetluitu-s-au timpurile, când a pătimit, sub Ponţiu Pilat, când a pătimit, CRUDIFICAT, MORT[11], şi ÎNGROPAT. Cine? Ce? Pentru cine? Cine? Fiul lui Dumnezeu Unicul, Domnul nostru. Ce? CRUCIFICAT, MORT ŞI ÎNGROPAT. Pentru cine? Pentru impiii şi păcătoşii. Mare stima! Mare graţia! *Ce voi răsplăti Domnului, pentru toate câte mi-a răsplătit mie?* (*Ps. CXV*, 12)

8. Născutu-S-a înaintea tuturor timpurilor, născutul înaintea tuturor secolelcor. Născutul înainte. Înainte a ce, unde nu este

nolite cogitare aliquod tempus ante nativitatem Christi, qua natus est de Patre: de ipsa nativitate loquor, qua est Filius Dei omnipotentis unicus Dominus noster; de ipsa prius loquor. Nolite cogitare in hac nativitate initium temporis; nolite cogitare ullum spatium aeternitatis, quando erat Pater et non erat Filius. Ex quo Pater, ex eo Filius. Et quid est, ex quo, ubi non est initium? Ergo semper Pater sine initio, semper Filius sine initio. Et quomodo, inquies, natus est, si non habet initium? De aeterno coaeternus. Nunquam fuit Pater et non erat Filius, et tamen Filius a Patre est genitus. Unde datur qualiscumque similitudo? In rebus terrenis sumus, in creatura visibili sumus. Det mihi similitudinem terra: non dat. Det mihi aliquam similitudinem undarum elementum: non habet unde. Det mihi similitudinem aliquod animal: nec hoc potest. Animal quidem generat, et quod generat, et quod generatur: sed prior est pater, et postea nascitur filius. Inveniamus coaevum, et credamus coaeternum. Si potuerimus invenire patrem coaevum filio suo, et filium coaevum patri suo; credamus Deum Patrem coaevum Filio suo, et Deum Filium coaeternum Patri suo. In terra possumus invenire aliquem coaevum, non possumus invenire aliquem coaeternum. Intendamus coaevum, et credamus coaeternum. Intentos vos faciet forte aliquis et dicet: Quando potest inveniri pater coaevus filio suo, aut filius coaevus patri suo? Ut generet pater, antecedit aetate; ut nascatur filius, sequitur aetate: sed hic coaevus pater filio, vel filius patri, quomodo potest esse? Occurrat vobis ignis pater, splendor filius; ecce invenimus coaevos. Ex quo ignis esse coepit, continuo splendorem gignit: nec ignis ante splendorem, nec splendor post ignem. Et si interrogemus, quis quem generat, ignis splendorem, aut splendor ignem; continuo vobis occurrit sensu naturali, prudentia insita mentibus vestris, omnes clamatis: Ignis splendorem, non splendor ignem. Ecce pater incipiens, ecce filius simul, nec antecedens, nec sequens. Ecce ergo pater incipiens, ecce filius simul incipiens. Si ostendi vobis patrem incipientem, et filium simul incipientem; credite Patrem non incipientem,

înainte? Nu voiți defel a cugeta vreun timp înaintea nativității lui Christos, prin care S-a născut dintru Tatăl: despre nativitatea însăși vorbesc, prin care este Fiul lui Dumnezeu, Omnipotentului, Unicul Domnul nostru; despre ea însăși vorbesc mai întâi. Nu voiți a cugeta, în această nativitate, începutul timpului; nu voiți a cugeta nici un spațiu al eternității, când era Tatăl, și nu era Fiul. De când Tatăl, de atunci Fiul. Și ce este de când, unde nu este început? Așadar, pururea Tatăl fără de început, pururea Fiul fără de început. Și-n ce chip vei zice, S-a născut, dacă nu era început? Dintru eternul, coeternul. Nicicând n-a fost Tatăl, și nu era Fiul, și totuși Fiul este născut de către Tatăl. De unde se dă o cât de mică similitudine? Întru lucrurile pământești suntem, întru creatura vizibilă suntem. Deie-mi mie o similitudine pământul: nu-mi dă. Deie-mi mie vreo similitudine elementul undelor: n-ar de unde. Deie-mi mie o similitudine vreo ființă: nici asta nu poate. Ființa, într-adevăr, generează, și care generează, și care este generată; dar mai întâi este tatăl, și după aceea se naște fiul. Să găsim coevul[12], și să credem coeternul. Dacă vom fi putut găsi un tată coev fiuliu său, și un fiu coev tatălui său; să-L credem pe Dumnezeu Tatăl coev Fiului Său, și pe Dumnezeu Fiul, coeternul Tatălui Său. Pe pământ putem găsi pe cineva coev, nu putem găsi pe cineva coetern. Să scrutăm coevul și să credem coeternul. Poate cineva vă va face pe voi atenți și va zice: când poate fi întâlnit tatăl coev fiului său sau fiul coev tatălui său? Ca să genereze, tatăl precedă prin etate; ca să se nască, fiul urmează prin etate; aici, însă, tatăl coev fiului sau fiul coev tatălui în ce chip poate să fie? Ivească-vi-se vouă focul tată, strălucirea fiul; iată am găsit coevii. De când focul își începe ființa, naște, din acel moment chiar, sclipătul: și nici focul înaintea sclipătului, nici sclipătul după foc. Și, dacă întrebăm, care pe care-l generează, focul sclipătul sau sclipătul focul; pe dată vi se înfățișează vouă prin simțul natural, prin prudența cuibărită în mințile voastre, (și) strigați cu toții: Focul sclipătul, nu sclipătul focul. Iată tatăl începătorul, iată totodată fiul, și nici antecedent, nici următor. Iată, așadar, tatăl începătorul, iată totodată fiul începătorul. Dacă v-am arătat vouă pe tatăl începătorul și pe fiul totodată începătorul; credeți-L pe

et cum illo Filium nec ipsum incipientem; illum aeternum, illum coaeternum. Si proficitis, intelligitis: date operam proficere. Nasci habetis, sed et crescere debetis; quia nemo incipit a perfecto. Dei Filio licuit nasci perfectum; quia natus est sine tempore, coaeternus Patri, antecedens omnia, non aetate, sed aeternitate. Iste ergo natus Patri coaeternus, de qua generatione dixit propheta, *Generationem ejus quis enarrabit* (*Isai.* LIII, 8)? natus de Patre sine tempore, natus est ex [Col. 0632] virgine in plenitudine temporis. Istam nativitatem antecesserant tempora. Opportunitate temporis quando voluit, quando sciebat, tunc natus est: non enim nolens natus est. Nemo nostrum quia vult nascitur, et nemo nostrum quando vult moritur: ille quando voluit natus est, quando voluit mortuus est; quomodo voluit natus est de virgine, quomodo voluit mortuus est in cruce. Quidquid voluit fecit: quia sic erat homo, ut lateret Deus; susceptor Deus, susceptus homo, unus Christus Deus et homo.

9. De cruce ipsius quid loquar? quid dicam? Extremum genus mortis elegit, ne aliquod genus mortis ejus martyres formidarent. Doctrinam ostendit in homine, exemplum patientiae demonstravit in cruce. Ibi opus, quia crucifixus: exemplum operis, crux; praemium operis, resurrectio. Ostendit nobis in cruce quid tolerare, ostendit in resurrectione quid sperare debeamus. Prorsus tanquam agonotheta summus dixit: Fac, et tolle; fac opus, et accipe praemium; certa in agone, et coronaberis. Quod est opus? Obedientia. Quod est praemium? Resurrectio sine morte. Quare addidi, sine morte? Quia surrexit Lazarus, et mortuus est: resurrexit Christus, *jam non moritur, mors ei ultra non dominabitur* (*Rom.* VI, 9).

10. Scriptura dicit: *Patientiam Job audistis, et finem Domini vidistis* (*Jacobi* V, 11). Job quanta pertulerit, cum legitur et exhorretur, expavescitur, contremiscitur. Et quid recepit? Dupla quam perdiderat. Ergo ne homo propter praemia temporalia velit habere patientiam, et dicat sibi: Tolerem damnum, reddet mihi Deus filios duplos; Job omnia dupla recepit, et tot filios genuit, quot extulerat. Non ergo dupla sunt? Prorsus dupla sunt, quia et illi

Tatăl nonincipient, şi dimpreună cu El pe Fiul, şi nici pe El Însuşi incipient; pe Unul etern, pe Altul coetern. Dacă înaintaţi, înţelegeţi: străduiţi-vă să-naintaţi[13]. Îl aveţi pe a naşte, îl datoraţi, însă, şi pe a creşte; fiindcă nimenea nu începe de la perfect. Fiului lui Dumnezeu i s-a îngăduit să se nască perfect; fiindcă s-a născut fără de timp, coetern Tatălui, despre care generaţiune a zis profetul: *Generaţiunea Lui cine o va povesti* (*Is.* LIII, 8)? Născutul dintru Tatăl fără de timp, s-a născut din Fecioara în plenitudinea timpului. Această nativitate timpurile o precedară. În momentul potrivit al timpului, când a voit, când ştia, atunci născutu-S-a: căci nu S-a născut nevrând. Nimenea dintre noi nu se naşte, fiindcă vrea, şi nimenea dintre noi nu moare când vrea: El S-a născut când a voit, când a voit a murit; S-a născut, în chipul în care a voit, dintru Fecioara, în chipul în care a voit, a murit pe cruce. Tot ceea ce a voit a făcut: fiindcă aşa era Omul, încât se ascundea Dumnezeul; susceptorul Dumnezeu, susceptatul Omul, Christos Unul, Dumnezeul şi Omul.

9. Despre crucea Lui Însuşi ce să vorbesc? Ce să zic? Extremul gen al morţii şi l-a ales, ca să nu se înfrice martirii lui de nici un gen al morţii. Doctrina a arătat-o întru Om, exemplul pătimirii l-a-nvederat întru cruce. Acolo-i opera, fiindcă S-a crucificat; exemplul operei, crucea; premiul operei, resurecţia. Arătatu-ne-a nouă prin resurecţie ce să sperăm. Zis-a, - ntrutotul, precum agonotetul[14] suprem: Fă şi ia; fă opera, şi primeşte premiul; întrece-te-n luptă, şi vei fi-ncununat. Ce este opera? Obedienţa. Ce este premiul? Resurecţia fără de moarte. De ce am adăugat, fără de moarte? Fiindcă înviat-a Lazăr, şi a murit; înviat-a Christos; *de acum nu mai moare, moartea nu va mai stăpâni mai mult asupra Lui.* (*Rom.* VI, 9)

10. Zice Scriptura: *Aţi auzit de răbdarea lui Iov, şi aţi văzut finele Domnului* (*Iac.* V, 11)[15]. Iov, câte a îndurat, când citeşti, doar, şi te-nfiori, te-ngrozeşti, te cutremuri. Şi ce primit? Dublu decât pierduse. Omul să nu voiască, aşadar, să aibă răbdare pentru premiile temporale, şi să-şi zice sieşi: Să tolerez pierderea, ca să-mi dea dublu mie Dumnezeu fii; Iov a primit toate dublu, şi tot atâţia fii a născut, câţi închinase cerului. Nu sunt, prin urmare, dublu? Dublu sunt întrutotul, fiindcă şi aceia trăiau. Să nu zică nimenea:

vivebant. Ne quis dicat, Feram mala, et reddet mihi Deus quemadmodum reddidit Job: ut jam non sit patientia, sed avaritia. Nam si patientiam ille sanctus non haberet, nec ea quae contingebant fortiter sustineret; testimonium quod ei Dominus reddidit, unde haberet? *Animadvertisti*, ait Dominus, *ad puerum meum Job? Non enim est illi similis quisquam in terris, homo sine querela, verus Dei cultor.* Quale, fratres, testimonium hic sanctus vir a Domino meruit? Et tamen eum sua persuasione mala mulier decipere voluit, habens et haec figuram illius serpentis, qui sicut in paradiso decepit hominem primum factum a Deo (*Gen.* III, 1-6), ita etiam nunc blasphemiam suggerendo putavit posse decipere placentem hominem Deo. Quanta passus est, fratres! Quis potest tanta pati in re sua, in domo sua, in filiis suis, in carne sua, in ipsa quae remanserat tentatrice uxore sua? Sed etiam ipsam quae remanserat, olim auferret, nisi adjutricem sibi servasset: quia primum hominem per Evam debellaverat, Evam servaverat. Quanta ergo passus est! Perdidit omnia quae habebat, domus ipsius cecidit; utinam sola! oppressit et filios. Et quia in illo patientia magnum locum [Col. 0633] tenuerat, quid responderit ille, audite: *Dominus dedit, Dominus abstulit; sicut Domino placuit, ita factum est: sit nomen Domini benedictum.* Abstulit quae dedit, numquid periit qui dedit? Abstulit quae dedit. Tanquam diceret: Abstulit omnia, auferat omnia, nudum dimittat me, et servet mihi se. Quid enim mihi deerit, si Deum habuero? aut quid mihi alia prosunt, si Deum non habuero? Accessum est ad carnem, percussus est vulnere a capite usque ad pedes; sanie diffluebat, vermibus scatebat: et se in Deo suo immobilem demonstrabat atque figebat. Voluit illi mulier, diaboli adjutrix, non mariti consolatrix, persuadere blasphemiam: *Quamdiu*, inquit, *ista et ista pateris? Dic aliquod verbum in Dominum, et morere.* Ergo quia humiliatus erat, exaltandus erat. Et fecit hoc Dominus, ut ostenderet hominibus: nam ipse servo suo in coelo majora servavit. Ergo humiliatum Job exaltavit, elatum diabolum humiliavit: quia *hunc humiliat, et hunc*

să suport relele, şi să-mi dea mie Dumnezeu, precum i-a dat lui Iov, căci de-acum nu mai este răbdare, ci avariţie. Căci, dacă acel sfânt nu avea paciență, nu le suporta cu tărie nici pe acelea care l-au lovit; testimoniul pe care Domnul i l-a dat acestuia, de unde-l avea? *Luat-ai tu seama*, zice Domnul, *la robul meu, Iov? Căci nu-i este lui nimenea similar pe pământ, om fără de tânguire clamoroasă, adevărat cultivator al lui Dumnezeu.* Cât de mare testimoniu, fraţilor, a meritat acest bărbat sfânt de la domnul?! Şi totuşi muierea rea a vrut să-l înşele pe el prin persuasiunea sa, având şi aceasta figura preacunoscutului şarpe, care, precum, în paradis, l-a înşelat pe primul om făcut de Dumnezeu, aşa chiar şi acum, sugerând blasfemia, a socotit că poate să-l înşele pe omul plăcut lui Dumnezeu. Câte a pătimit, fraţilor! Cine poate pătimi atâtea întru averea sa, întru casa sa, întru fiii săi, întru carnea sa, întru ceea ce i-a mai rămas, însăşi soţia sa tentatrice? Dar chiar şi pe ea însăşi, care i-a mai rămas, i-o lua odinioară, dacă nu şi-ar fi păstrat-o sieşi ajutor: fiindcă pe primul om prin Eva îl războise, pe Eva şi-o înrobise. Câte a suferit, aşadar! Pierdut-a toate câte le avea! Casa lui însuşi a căzut; oare singură! Oprimatu-i-a şi fiii. Şi, fiindcă în el deţinea mare loc paciența, ascultaţi ce a răspuns acela: *Domnul a dat, Domnul a luat; precum i-a plăcut Domnului, aşa a făcut; fie numele Domnului binecuvântat* (*Iov*, I, 21., lat. sec. LXX). I-a luat ceea ce i-a dat, pierit-a, oare, şi cine a dat? I-a luat cele ce i-a dat. Precum ar putea zice întocmai: Luatu-le-a pe toate, să le ia pe toate, gol să mă lase pe mine, şi păstreze-mi-Se mie pe Sine. Căci ce îmi va fi lipsit mie, dacă îl voi avea pe Dumnezeu? Sau la ce-mi folosesc mie celelalte, dacă nu-L voi avea pe Dumnezeu? Atacatu-s-a asupra cărnii, străpunsu-s-a cu o rană din cap până-n picioare; şiroia de puroi, colcăia pe viermi: şi el se arăta pe sine imobil şi se pironea Dumnezeului său. Voit-a muierea, ajutătoarea diavolului, nu consolatoarea soţului, să-i persuadeze lui blasfemia: *Până când*, a zis, *vei îndura astea şi astea? Zi vreo vorbă împotriva Domnului, şi mori* (*Ps. LXXIV*, 7). Fiindcă fusese umilit, trebuia, aşadar, exaltat. Şi a făcut aceasta Domnul, ca să le arate oamenilor; căci El însuşi i-a păstrat mai mari servului său, în cer. Exaltatu-l-a, aşadar, pe umilitul Iov, umilitu-l-a pe diavolul întrufeţit!; fiindcă *pe unul îl umileşte, şi*

exaltat (*Psal. LXXIV*, 8). Ne quis autem, fratres charissimi, quando aliquas ejusmodi patitur tribulationes, hic exspectet mercedem: verbi gratia, si damna aliqua patiatur, ne forte eo animo dicat, *Dominus dedit, Dominus abstulit; sicut Domino placuit, ita factum est: sit nomen Domini benedictum*, ut duplum accipiat. Patientia Deum laudet, non avaritia. Si ea quae perdidisti, dupla quaeris recipere, et ideo Deum laudas; de cupiditate laudas, non de charitate. Non tibi occurrat ipsius sancti viri exemplum; fallis te. Quando Job omnia tolerabat, dupla non sperabat. Et in prima ejus confessione quando damna pertulit et filios extulit, et in secunda cum jam tormenta vulnerum pateretur in carne, potest adverti quod dico. Prioris ejus confessionis haec verba sunt: *Dominus dedit, Dominus abstulit; sicut Domino placuit, ita factum est: sit nomen Domini benedictum.* Poterat dicere: Dominus dedit; Dominus abstulit; potest iterum dare qui abstulit, potest plura revocare quam tulit. Non hoc dixit, sed, *sicut Domino placuit*, inquit, *ita factum est:* quia ei placet, placeat mihi; quod placuit bono Domino, non displiceat subdito servo; quod placuit medico, non displiceat aegroto. Aliam ipsius audi confessionem: *Locuta es*, inquit uxori suae, *tanquam una ex insipientibus mulieribus. Si bona percepimus de manu Domini, mala quare non sustinebimus* (*Job.* I et II)? Non addidit, quod si diceret, verum diceret, Potens est Dominus et meam carnem in pristinum revocare, et quod nobis abstulit multiplicare: ne ista spe illa tolerasse videretur. Ista non dixit, ista non speravit. Sed ut nos doceremur, non speranti Dominus praestitit, quo nos doceremur, quia Deus illi adfuit: quia si et illa illi non redderet, occultam coronam ejus videre minime poteramus. Et ideo quid ait Scriptura divina, exhortando ad patientiam et spem futurorum, non mercedem praesentium? *Patientiam Job audistis, et finem Domini vidistis.* Quare *patientiam Job*, et non, Finem ipsius Job vidistis? Fauces aperires ad dupla; diceres, Deo gratias, sustineam, duplum recipio sicut Job. *Patientiam Job, finem Domini.* Patientiam Job novimus, et [Col. 0634] finem

pe altul îl exaltă. Nimenea, însă, atotiubiții mei frați, când îndură oarecari tribulațiuni de acest fel, să nu aștepte aici răsplata; că veni voarba, dacă suferă oarecari daune, să nu cumva să-şi zică din întâmplare în spiritul său: *Domnul a dat, Domnul a luat; fie numele Domnului binecuvântat*, ca să primească dublu. Să-L laude pe Dumnezeu cu pacientă, nu cu avariție. Dacă, cele ce le-ai pierdut, cauți să le primeşti dublu, şi de aceea îl lauzi pe Dumnezeu, dintru cupiditate îl lauzi, nu dintru charitate. Să nu-i vină-n minte ție exemplul bărbatului sfânt însuşi; te înşeli pe tine. Când Iov le tolera pe toate, nu spera dublu. Şi, în prima lui confesiune, când a suportat daunele şi şi-a-nălțat la cer fiii, şi în a doua, când suporta de-acum chinurile rănilor în carne, se poate lua seama la ceea ce spun. Acestea sunt vorbele confesiunii lui dintâi: *Domnul a dat, Domnul a luat; fie numele Domnului binecuvântat.* Putea zice: Domnul a dat, Domnul a luat; poate iarăşi să dea cine a luat, poate să revoce mai multe decât a luat. Nu a zis asta, ci, *precum i-a plăcut Domnului*, zice, *aşa s-a făcut:* pentru că i-a plăcut Lui, placă-mi mie; ceea ce i-a plăcut bunului Domn, să nu-i displacă supusului serv; ceea ce i-a plăcut medicului, să nu-i displacă bolnavului. Auzi a doua confesiune a lui însuşi: *Vorbit-ai,* îi zice soției sale, *precum una dintre muierile nebune. Dacă am primit din mâna Domnului cele bune, relele de ce nu le vom suporta* (*Iov,* II, 9; lat. sec. LXX)*?* Nu a adăugat, ceea ce, dacă ar fi zis, ar fi zis adevărat: Potent este Domnul şi să revoce carnea mea la starea dinainte, şi să multiplice ceea ce ne-a luat nouă; nici nu s-ar părea că a tolerat acestea întru speranța aceea. Acestea nu le-a zis, nu le-a sperat pe acestea. Ci ca să fim noi învățați, i-a oferit Domnul celui care nu spera, de unde să fim noi învățați că Dumnezeu i-a fost de față aceluia; fiindcă şi dacă nu i-ar fi redat lui acelea, noi nu puteam deloc vedea oculta lui coroană. Şi, de aceea, ce zice Scriptura divină, exhortând la pacientă şi speranța celor viitoare, nu răsplata celor prezente? *Pacienta lui Iov ați auzit-o, şi finele Domnului văzutu-l-ați.* De ce *pacienta lui Iov*, şi nu, finele lui Iov însuşi văzutu-l-ați? Gura ți-ai fi deschis-o spre dublu; ai fi zis: Mulțumesc lui Dumnezeu, să suport, dublu primesc, precum Iov. *Pacienta lui Iov, finele Domnului.* Pacienta lui Iov am

Domini novimus. Quem finem Domini? *Deus, Deus meus, ut quid me dereliquisti* (*Psal. XXI*, 2)? Verba sunt Domini pendentis in ligno. Quasi reliquit illum ad praesentem felicitatem, sed non eum reliquit ad aeternam immortalitatem. Ibi est finis Domini. Tenent Judaei, insultant Judaei, ligant Judaei, spinis coronant, sputis dehonestant, flagellant, opprobriis obruunt, ligno suspendunt, lancea fodiunt, postremo sepeliunt: quasi relictus est. Sed quibus? Illis insultantibus. Ideo ergo habeto patientiam, ut resurgas et non moriaris, id est, nunquam moriaris, sicut Christus. Sic enim legimus: *Christus surgens ex mortuis, jam non moritur* (Rom. VI, 9).

IV. - 11. *Sedere ad dexteram Patris, quid sit. Dextera Patris, beatitudo.*

Ascendit in coelum: credite. Sedet ad dexteram Patris: credite. Sedere, intelligite habitare: quomodo dicimus de quocumque homine, In illa patria sedit per tres annos. Dicit illud et Scriptura, sedisse quemdam in civitate tantum tempus (*III Reg.* II, 38, *sec.* LXX). Numquid sedit, et nunquam surrexit? Ideo hominum habitationes sedes dicuntur. Ubi habentur sedes, numquid semper sedetur? non surgitur, non ambulatur, non jacetur? et tamen sedes vocantur. Sic ergo credite habitare Christum in dextera Dei Patris: ibi est. Nec dicat vobis cor vestrum, Quid agit? Nolite quaerere quod non licet invenire: ibi est; sufficit vobis. Beatus est, et a beatitudine, quae dextera Patris vocatur, ipsius beatitudinis nomen est, dextera Patris. Nam si carnaliter acceperimus; quia sedet ad dexteram Patris, ille erit ad sinistram. Numquid fas est ut sic illos componamus, Filium ad dexteram, Patrem ad sinistram? Ibi omnis dextera est, quia nulla ibi est miseria.

12. Inde venturus judicare vivos et mortuos. Vivos, qui superfuerint; mortuos, qui praecesserint. Potest et sic intelligi: Vivos, justos; mortuos, injustos. Utrosque enim judicat, sua cuique retribuens. Justis dicturus est in judicio: *Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum quod vobis*

cunoscut-o, şi finele Domnului cunoscutu-l-am. Care fine al Domnului? *Dumnezeule, Dumnezeul meu, pentru ce m-ai părăsit* (*Ps.* LXXIV, 7)? Cuvintele sunt ale Domnului atârnând pe cruce. Cvasipărăsitu-L-a pe El, în privinţa fericirii prezente, ci nu L-a părăsit pe El în privinţa eternei imortalităţi. Aici este finele Domnului. Ţinu-L iudeii, insultă-L iudeii, leagă-L iudeii, încoronează-L cu spini, dezonorează-L cu spută, flagelează-L, umplu-L de oprobrii, pe lemn atârnă-L, cu lancea străpungu-L, îngroapă-L în cele din urmă: cvasipărăsit este. Ci de către cine? De către insultatorii ăia. De aceea, ai, aşadar, pacienţă, ca să-nvii şi să nu mai mori, adică, să nu mori nicicând, precum Christos. Căci astfel citim: *Christos înviind dintru morţi, de-acum nu mai moare* (*Rom.*, VI, 9).

IV. - 11. *Ce-nseamnă a şedea de-a dreapta Tatălui. Dreapta Tatălui, beatitudinea.*

S-A SUIT LA CER: credeţi. ŞADE DE-A DREAPTA TATĂLUI. A şedea, înţelegeţi a locui; precum zicem despre oricare om: În acea patrie a şezut timp de trei ani. Aceea o zice şi Scriptura, că a şezut oarecare în cetate atâta timp (*III Reg.*, II, 38, sec. LXX). Nu cumva, oare, şade, şi nu s-a ridicat nicicând? Iarăşi aşezămintele oamneilor se numesc scaune. Unde sunt avute scaunele, nu cumva, oare, se şade pururea? Nu se ridică, nu se umblă, nu se doarme? Şi totuşi se numesc scaune. Aşa credeţi, aşadar, că Christos locuieşte de-a dreapta lui Dumnezeu Tatăl. Acolo este. Şi să nu vă zică vouă inima voastră: Ce face? Nu voiţi a căta ceea ce nu-i îngăduit a găsi; acolo este; vă este suficient vouă. Fericit este, şi de la beatitudinea, care este numită dreapta Tatălui, este numele beatitudinii însăşi, dreapta Tatălui. Căci dacă o vom fi înţeles carnal; că şade de-a dreapta Tatălui, El (Tatăl, n. tr.) va fi la stânga. Nu cumva este, oare, îngăduit, ca să-i compunem astfel pe ei, pe Fiul la dreapta, pe Tatăl la stânga? Acolo totul este dreapta, fiindcă acolo nu este nici o mizerie.

12. DE UNDE VA VENI SĂ JUDECE VIII ŞI MORŢII. Viii, cei care vor fi rămas în viaţă; morţii, cei care vor fi trecut din viaţa aceasta. Se poate şi aşa înţelege; viii, juştii; morţii, injuştii. Căci îi judecă şi pe unii, şi pe alţii, retribuind fiecăruia ceea ce i se cuvine. Juştilor le va zice întru judecată: *Veniţi binecuvântaţii Tatălui meu,*

paratum est ab initio mundi. Ad hoc vos parate, haec sperate, propterea vivite, et sic vivite, propterea credite, propterea baptizamini, ut possit vobis dici: *Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est a constitutione mundi.* Sinistris quid? *Ite in ignem aeternum, qui paratus est diabolo et angelis ejus* (*Matth.* XXV, 34, 41). Sic judicabuntur a Christo vivi et mortui. Dicta est prima sine tempore nativitas Christi, dicta est alia in plenitudine temporis de virgine nativitas Christi, dicta est passio Christi, dictum est judicium Christi. Totum dictum est, quod dicendum erat de Christo, Filio Dei unico, Domino nostro: sed nondum perfecta est Trinitas.

V. - 13. *Spiritum sanctum esse Deum.*

Sequitur in Symbolo, Et in Spiritum sanctum. Ista Trinitas unus Deus, una natura, una substantia, una potentia, summa aequalitas, nulla divisio, nulla diversitas, [Col. 0635] perpetua charitas. Vultis nosse quod Deus est Spiritus sanctus? Baptizamini, et templum ejus eritis. Apostolus dicit, *Nescitis quia corpora vestra templum in vobis est Spiritus sancti, quem habetis a Deo* (*I Cor.* VI, 19)? Templum habet Deus: nam et Salomon rex et propheta jussus est aedificare templum Deo. Si aedificaret templum soli, aut lunae, aut stellae alicui, aut alicui angelo, nonne damnaret illum Deus? Quia ergo templum aedificavit Deo, ostendit se colere Deum. Et unde aedificavit? De lignis et lapidibus: quia dignatus est Deus facere sibi per servum suum domum in terra, ubi rogaretur, ubi memoraretur. Unde dicit beatus Stephanus: *Salomon aedificavit illi domum, sed Altissimus non in manu factis templis inhabitat* (*Act.* VII, 47 et 48). Si ergo corpora nostra templum est Spiritus sancti, qualis Deus est qui aedificavit templum Spiritui sancto? Sed Deus. Si enim templum Spiritus sancti sunt corpora nostra, ille Spiritui sancto aedificavit templum, qui et corpora nostra. Attendite Apostolum dicentem, *Deus temperavit corpus, ei cui deerat majorem honorem dans*

moşteniţi împărăţia care v-a fost pregătită vouă de la începutul lumii (*Mat.*, XXV, 34). Pentru aceasta pregătiţi-vă voi, accasta speraţi-o, de aceea trăiţi, şi trăiţi aşa, pentru aceea credeţi, pentru aceea botezaţi-vă, ca să poată zice vouă: *Veniţi binecuvântaţii Tatălui meu, moşteniţi împărăţia care v-a fost pregătită vouă de la constituirea lumii.* Celor de la stânga, ce? *Mergeţi în focul etern, care a fost pregătit diavolului şi îngerilor săi* (*Mat.*, XXV, 41). Aşa vor fi judecaţi de către Christos viii şi morţii. Supusu-s-a întâia nativitate a lui Christos, cea fără de timp, spusu-s-a şi a doua, cea în plenitudinea timpului, nativitatea lui Christos dintru Fecioara, spusu-s-a pătimirea lui Christos, spusu-s-a judecarea lui Christos. Totul s-a spus, ceea ce trebuia spus despre Christos Fiul lui Dumnezeu Unicul, Domnul nostru: ci nu este încă perfectă Trinitatea.

V. - 13. *Că Spiritul Sfânt este Dumnezeu.*

Urmează în Symbol (Crez): ŞI ÎN SPIRITUL SFÂNT. Această Trinitate Un singur Dumnezeu, o natură, o substanţă, o potenţă, suprema egalitate, nici o diviziune, nici o diversitate, perpetua charitate. Vreţi să ştiţi că Spiritul Sfânt este Dumnezeu? Botezaţi-vă, şi veţi fi templul Lui. Apostolul zice: *Nu ştiţi că templul îi sunt în voi corpurile voastre Spiritului Sfânt pe care îl aveţi de la Dumnezeu* (*I Cor*, VI, 19)? Templu are Dumnezeu; căci şi Solomon, regele şi profetul, a poruncit să se edifice lui Dumnezeu templul. Dacă ar fi edificat soarelui templu, sau lunii, sau vreunei stele, sau vreunui înger, nu l-ar fi condamnat, oare, pe el Dumnezeu? Fiindcă a edificat, aşadar, lui Dumnezeu templul, s-a arătat pe sine a-L cultiva pe Dumnezeu. Şi de unde l-a edificat? Din lemn şi piatră: fiindcă a socotit Dumnezeu demn să-şi facă sieşi prin servul său casă pe pământ, unde să fie rugat, unde să fie amintit. De unde zice fericitul Ştefan: *Solomon I-a edificat Lui casă, ci Atotînaltul nu locuieşte în temple făcute de mână* (*Fapt.*, XLVII, 47-48). Dacă Spiritului Sfânt îi sunt templu, prin urmare, corpurile noastre, ce fel de Dumnezeu este Cel Care a edificat Spiritului Sfânt templu? Ci, Dumnezeu. Dacă, prin urmare, corpurile noastre sunt templu al Spiritului Sfânt, Acela I-a edificat Spiritului Sfânt templu, Carele a edificat şi corpurile noastre. Ascultaţi-l pe Apostol, zicând: *Dumnezeu a*

(*I Cor.* XII, 24); cum loqueretur de diversis membris, ut non essent scissurae in corpore. Deus creavit corpus nostrum. Herbam Deus creavit, corpus nostrum quis creavit? Unde probamus quia herbam Deus creat? Qui vestit, ipse creat. Evangelium lege: *Si ergo fenum agri*, ait, *quod hodie est, et cras in clibanum mittitur, Deus sic vestit* (*Matth.* VI, 30). Ille ergo creat, qui vestit. Et Apostolus: *Stulte, quod seminas non vivificatur, nisi moriatur: et quod seminas, non corpus quod futurum est seminas, sed nudum granum, ut forte tritici, aut alicujus caeterorum; Deus autem illi dat corpus quomodo voluerit, et unicuique seminum proprium corpus* (*I Cor.* XV. 36-38). Si ergo Deus corpora nostra aedificat, si Deus membra nostra aedificat, et corpora nostra templum sunt Spiritus sancti; nolite dubitare Deum esse Spiritum sanctum. Et nolite addere quasi tertium Deum; quia Pater et Filius et Spiritus sanctus unus est Deus. Sic credite.

VI. - 14. *De sancta Ecclesia.*

Sequitur post Trinitatis commendationem, sanctam Ecclesiam. Demonstratus est Deus et templum ipsius. *Templum enim Dei sanctum est*, ait Apostolus, *quod estis vos* (*Id.* III, 17). Ipsa est Ecclesia sancta, Ecclesia una, Ecclesia vera, Ecclesia catholica, contra omnes haereses pugnans: pugnare potest, expugnari tamen non potest. Haereses omnes de illa exierunt, tanquam sarmenta inutilia de vite praecisa: ipsa autem manet in radice sua, in vite sua, in charitate sua. Portae inferorum non vincent eam (*Matth.* XVI, 18).

VII. - 15. *Peccata etiam immania dimittuntur in Baptismo; et venialia, in oratione dominica. Poenitentiae publicae actio propter immania peccata, non* [Col. 0636] *propter levia.*

Remissionem peccatorum. Habetis Symbolum perfecte in vobis, quando baptizamini. Nemo dicat: Illud feci, forte non mihi dimittitur. Quid fecisti? quantum fecisti? Dic immane aliquid quod commisisti, grave, horrendum, quod etiam cogitare horres: quidquid vis

întocmit corpul, aceluia dându-i mai marea onoare, cui îi lipsea (*I Cor.* XII, 24); cum vorbea de diversele membre, precum că n-ar fi scizură în corp. Dumnezeu a creat corpul nostru. Iarba, Dumnezeu a creat-o? Cine învește, el însuși creează. Evanghelia citește-o: *Dacă, așadar, iarba câmpului*, zice, *care este astăzi, și mâine se aruncă în cuptor, Dumnezeu a învăscut-o așa.* Acela creează, așadar, care învește. Și Apostolul: *Prostule, ceea ce semeni nu este vivificat, decât dacă moare; și ceea ce semeni nu este trupul ce va să fie, ci grăunte gol, poate de grâu, sau de altceva din celelalte; Dumnezeu, însă, îi dă un trup, precum va fi voit, fiecărei semințe propriul trup* (*I Cor.*, XV, 36-38). Dacă Dumnezeu edifică, așadar, corpurile noastre, dacă Dumnezeu edifică membrele noastre, și corpurile noastre sunt templu al Spiritului Sfânt; nu voiți a sta la-ndoială că Spiritul Sfânt este Dumnezeu. Și nu voiți să adăugați ca și al treilea Dumnezeu; fiindcă Tatăl și Fiul și Spiritul Sfânt Dumnezeu Unul este. Așa credeți.

VI. - 14. *Despre Sfânta Biserică.*

Urmează, după amintirea Trinității: SFÂNTA BISERICĂ. S-a demonstrat Dumnezeu și templul Lui Însuși. *Templul lui Dumnezeu, într-adevăr, este sfânt*, zice Apostolul, ceea ce voi sunteți (*I Cor.* III, 17). Este însăși Biserica sfântă, Biserica una, Biserica adevărată, Biserica catholică, luptând împotriva tuturor ereziilor: să lupte poate, a fi expugnată, totuși, nu se poate. Ereziile toate ieșit-au afară din ea, precum lăstărișul inutil rupt de pe viță; ea însăși rămâne, însă, în rădăcina sa, în vița sa în charitatea sa. Porțile infernului n-o vor învinge pe ea (*Mor.* III, 17).

VII. - 15. *Păcatele chiar îngrozitoare sunt iertate întru Botezi și venialele, întru Rugăciunea Domnească. Facerea penitenței publice din cauza păcatelor îngrozitoare, nu din cauza celor ușoare.*

IERTAREA PĂCATELOR. Aveți Symbolul perfect în voi, când vă botezați. Nimenea să nu zică: Am făcut asta, poate nu mi se va șterge mie. Ce ai făcut. Cât ai făcut? Spune ceva monstruos ce-ai comis, grav, îngrozitor, de care să te-ngrozești chiar și a-l gândi: vei fi făcut orice vrei: nu cumva l-ai ucis,

feceris, numquid Christum occidisti? Non est isto facto aliquid pejus, quia et Christo nihil est melius. Quantum nefas est occidere Christum? Judaei tamen eum occiderunt, et multi in eum postea crediderunt, et biberunt ejus sanguinem: dimissum est illis peccatum quod commiserunt. Cum baptizati fueritis, tenete vitam bonam in praeceptis Dei, ut Baptismum custodiatis usque in finem. Non vobis dico quia sine peccato hic vivetis; sed sunt venialia, sine quibus vita ista non est. Propter omnia peccata Baptismus inventus est; propter levia, sine quibus esse non possumus, oratio inventa. Quid habet oratio? *Dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris* (*Id.* VI, 12). Semel abluimur Baptismate, quotidie abluimur oratione. Sed nolite illa committere, pro quibus necesse est ut a Christi corpore separemini: quod absit a vobis. Illi enim quos videtis agere poenitentiam, scelera commiserunt, aut adulteria, aut aliqua facta immania: inde agunt poenitentiam. Nam si levia peccata ipsorum essent, ad haec quotidiana oratio delenda sufficeret.

VIII. - 16. *Peccata tribus modis dimittuntur.*

Ergo tribus modis dimittuntur peccata in Ecclesia; in Baptismate, in oratione, in humilitate majore poenitentiae: tamen Deus non dimittit peccata, nisi baptizatis. Ipsa peccata quae primum dimittit, non nisi baptizatis dimittit. Quando? Quando baptizantur. Peccata quae postea orantibus dimittuntur, et poenitentibus, quibus dimittit, baptizatis dimittit. Nam quomodo dicunt, *Pater noster*, qui nondum nati sunt? Catechumeni quamdiu sunt, super illos sunt omnia peccata eorum. Si catechumeni, quanto magis Pagani? quanto magis haeretici? Sed haereticis Baptismum non mutamus. Quare? Quia sic habent Baptismum, quomodo desertor habet characterem: ita et isti habent Baptismum; habent, sed unde damnentur, non unde coronentur. Et tamen si desertor ipse correctus incipiat militare, numquid audet quisquam ei characterem mutare?

oare pe Christos? Nu este nimic mai rău decât acest fapt, fiindcă nici nu este nimic mai bun decât Christos. Câtă nelegiuire este a-L ucide pe Christos? Iudeii L-au ucis totuşi pe El, şi mulţi au crezut după aceea în El, şi au băut sângele Lui: iertatu-li-s-a lor păcatul pe care l-au comis. Când veţi fi fost botezaţi, ţineţi viaţa bună întru preceptele lui Dumnezeu, ca să păziţi până la sfârşit Botezul. Nu vă zic vouă că veţi trăi aici fără de păcat; ci sunt venialele, fără de care nu se petrece viaţa aceasta. Pentru toate păcatele a fost instituit Botezul; pentru cele uşoare, fără de care nu putem fiinţa, instituitu-s-a rugăciunea. Ce are rugăciunea? *Iartă-ne nouă greşalele noastre, precum şi noi iertăm greşiţilor noştri* (*Mat.*, VI, 12). O dată suntem spălaţi întru Botez; zilnic suntem spălaţi, prin rugăciune. Dar nu voiţi să comiteţi acelea, pentru care este necesar să fiţi separaţi de corpul lui Christos: ceea ce lipsească de la voi. Căci aceia pe care voi îi vedeţi făcând penitenţă au comis crime, sau adultere, sau alte fapte sălbatice: de acolo fac penitenţă. Căci, dacă păcatele loruşi ar fi uşoare, ar fi fost suficientă, pentru ştergerea lor, rugăciunea cotidiană.

VIII. - 16. *Păcatele se iartă în trei moduri.*

În trei feluri ne sunt iertate, aşadar, păcatele în Biserică: întru Botez, întru rugăciune, întru mai marea umilinţă a penitenţei; totuşi Dumnezeu nu iartă păcatele decât numai celor botezaţi. Păcatele înseşi, pe care le iartă mai întâi, nu le iartă decât botezaţilor. Când? Când sunt botezaţi. Păcatele care li se iartă după aceea celora care se roagă şi penitenţilor, cărora li se iartă, celor botezaţi li se iartă. Căci în ce chip zic: *Tatăl nostru*, cei care încă nu s-au născut? Catechumeni cât sunt, asupra lor sunt toate păcatele lor. Catechumenii dacă, cu cât mai mult Păgânii? Cu cât mai mult ereticii? Ereticilor, însă, nu le schimbăm Botezul. De ce? Fiindcă aşa au Botezul, în chipul în care îşi are dezertorul characterul[16]: aşa şi ăştia au Botezul; îl au, ci de unde să fie condamnaţi, nu de unde să fie încununaţi. Şi totuşi, dacă dezertorul însuşi, corectat, începe să militeze, nu cumva, oare, îndrăzneşte cineva să-i schimbe lui characterul?

IX. - 17. *De resurrectione carnis in vitam aeternam.*

Credimus etiam resurrectionem carnis, quae praecessit in Christo: ut hoc etiam speret corpus, quod praecessit in capite. Caput Ecclesiae Christus, Ecclesia corpus Christi (*Ephes.* V, 23). Caput nostrum surrexit, ascendit in coelum: ubi caput, illic et membra. Quomodo carnis resurrectionem? Ne forte putet aliquis quomodo Lazari, ut scias non sic esse, additum est, In vitam aeternam. Regeneret vos Deus, conservet et tueatur vos Deus; in se, qui est ipsa vita aeterna, perducat vos Deus. Amen.

IX. - 17. *Despre resurecțiunea cărnii întru viața eternă.*

Credem chiar şi RESURECȚIUNEA CĂRNII, care a precedat întru Christos, încât s-o spere corpul până şi pe aceasta, care a precedat întru Cap. Cap al Bisericii, Christos, corpul lui Christos, Biserica. Capul nostru a înviat, s-a urcat la cer: unde capul, şi membrele acolo. În ce chip resurecțiunea cărnii? Să nu cumva să gândească cineva în chipul în care a lui Lazăr, ci ca să ştii că nu aşa este, adăugatu-s-a: ÎNTRU VIAȚA ETERNĂ. Împărățească-vă pe voi Dumnezeu, păstreze-vă şi acopere-vă pe voi Dumnezeu; întru Sine, Carele este însăşi viața eternă, păsuiască-vă pe voi Dumnezeu. Amin.

NOTE ŞI COMENTARII

ENCHIRIDION

[1] *Erudiția*, în sensul primar de „instrucție, progres, în cunoaştere şi la învățătură".

[2] *Înțelept*: E foarte posibil să fie cuprinsă aici o anume opoziție între cele două concepte: *ştiință* şi *înțelepciune*, după: „Alii quidem per Spiritum datur sermo sapientiae: alii autem sermo scientiae secundum eundem Spiritum": „Unuia îi este dat, într-adevăr, prin Spirit, cuvântul înțelepciunii: altuia, însă, cuvântul ştiinței, după acelaşi Spirit" (*I Cor.* XII, 8). Sfântul Augustin distinge net, după F. Cayré, *Précis de patrologie*, Société de S. Jean l'évangéliste, Disclée et Cie Éditeurs pontificaux Paris - Tournai - Rome, 1927, t. I, p. 631, *înțelepciunea*, care este rațiunea superioară al cărei obiect propriu este contemplarea realităților eterne, de *ştiință*, care este cunoaşterea rațională a realităților temporale. De fapt, asupra acestor distincții, Sfântul Augustin insistă în cărțile XII-XIV din *De Trin.*, în special în XIV, I, 3, P.L., t. XLII, col. 1037, unde stabileşte întâietatea înțelepciunii față de ştiință. Schițată aici, această distincție revine mai la vale, în cap. XCV. Evul mediu şi-a reamintit această distincție augustiniană şi i-a acordat theologiei privilegiul de a fi *înțelepciune* (Cf. Toma d'Aquino, *Summ. theol.* I, qu. 1, art. 6).

[3] *Neştiutori*: *simplices*, primar: izolați, ținuți de o parte, de aici..., simpli.

[4] Fraza cuprinsă între paranteze drepte lipseşte din unele Mss., de aceea e privită de mulți comentatori ca o interpolare.

[5] *Pietatea (pietas)*: Cum se vede şi aici, Sfântul Augustin, format de la şcoala ciceroniană, dă întâietatea latinescului *pietas* în fața corespondentelor sale greceşti. Iată cum o defineşte P. Grimal: „Romanii reliefau sub numele de *pietas* atitudinea care consista în respectarea scrupuloasă nu numai a riturilor ci şi a raporturilor dintre ființe în interiorul universului însuşi; *pietas* este în primul rând un fel de justiție a factorului imaterial care menținea la locul lor realitățile spirituale, sau care le restabilea de fiecare dată când un accident relevase o tulburare oarecare. Termenul se află într-un strâns raport cu verbul *piare*, care indică acțiunea de a şterge o pată, o prevestire rea, o crimă. În ordinea interioară, *pietas* va echivala cu

ascultarea dată de un fiu tatălui său, cu respectarea, cu tratarea acestuia în conformitate cu ierarhia naturală. Un fiu care nu dă ascultare tatălui său, care-l loveşte, este un *monstrum*, un prodigiu contrar ordinii naturale. Actul său trebuie ispăşit în chip religios, pentru ca această ordine să poată fi restabilită. Îndeobşte ispăşirea rezida în uciderea vinovatului, declarat *sacer:* astfel el era preluat de zei şi înceta să mai facă parte din comunitatea umană. El nu mai avea ce căuta în cetate şi nici în alt loc de pe pământ, şi trebuia să dispară.

Există deci o *pietas* faţă de zei, însă totodată şi faţă de membrii diverselor grupuri din care fac parte oamenii, faţă de cetatea însăşi şi, dincolo de aceasta, în cele din urmă, faţă de toate fiinţele omeneşti. Această ultimă extensiune a aşa numitei *pietas* nu s-a produs atât de lent şi atât de târziu, cum se afirmă uneori. Ea s-a manifestat de timpuriu prin noţiunea juridică de *ius gentium* („dreptul gînţilor") care impunea îndatoriri chiar şi faţă de străini. Însă ea a înflorit din plin numai sub înrâurirea filosofiei hellenice, când s-a desprins cu claritate concepţia de *humanitas*, ideea că chiar şi apartenenţa la specia umană constituia o adevărată relaţie de rudenie, analoagă celei ce lega între ei membrii aceleiaşi *gens* sau aceleiaşi cetăţi şi crea îndatoriri de solidaritate, de prietenie sau măcar de respect. Pentru noi, *humanitas* îşi face apariţia în textele literare, odată cu fraza faimoasă a lui Terenţiu, care în *Heautontimorumenos (Cel care se pedepseşte singur)*, atribuie următoarele cuvinte unuia din personajele sale: „Sunt om şi nimic din ceea ce este omenesc nu-mi este străin". Poate că astfel Terenţiu se mărginea să traducă un vers din Menandru, modelul său. Dar se poate constata că aceste cuvinte au fost reluate, mediate, comentate de mulţi scriitori latini şi că au fost îmbogăţite de fiecare dată. Ei au convertit *humanitas* într-o formulă de justiţie universală: *civitas romana* a devenit prin amplificare *civitas humana*. Putem considera că formula filosofilor greci n-ar fi dobândit această eficacitate dacă romanii n-ar fi descoperit în ea expresia unui sentiment pe care îl purtau latent în ei, sentiment brusc iluminat prin revelaţia venită din Orient.

Una dintre manifestările cele mai primitive de *pietas* rezida în respectul faţă de făgăduielile date, *fides*. Această *fides* figurează divinizată pe Capitoliu, unde ea dispune de templul său, alături de cel al lui *Iupiter cel Foarte Bun şi Foarte Mare*.

Ea se află acolo pentru a garanta încrederea în întreaga viaţă socială. Oficial ea poartă titlul de *Fides Populi Romani* (Buna-Credinţă a Poporului Roman) şi, întocmai ca zeul vecin, Terminus, garantează menţinerea delimitărilor (frontiere ale cetăţii, haturi pe câmp şi tot ce trebuie să rămână pe locul său pentru a salvgarda ordinea lucrurilor). *Fides* chezăşuieşte raporturile dintre oameni, în contracte ca şi în tratate, şi mai profund încă în contractul implicit, definit de către diferitele obiceiuri, care leagă cetăţenii

între ei. „O Fides Quiritium!": „O, Bună Credinţă a cetăţenilor!" strigă personajele din teatrul comic, când se abate vreo catastrofă asupra lor. Acest apel la ajutor invocă solidaritatea pe care şi-o datorează unul altuia membrii cetăţii. Abaterea de la această solidaritate echivalează cu compromiterea întregului edificiu social. De aceea se poate înţelege de ce *fides* constituia una dintre virtuţile cardinale ale moralei romane. *Virtus, pietas, fides*, disciplină, respect, fidelitate faţă de cuvântul dat, iată care era idealul roman. Această trilogie domină toate aspectele vieţii: militară, familială, economică şi socială, şi, aşa cum a rezultat din mai sus, religia o garanta, asigurându-i eficacitatea dincolo de lumea vizibilă, pentru întreg sistemul lucrurilor. Religia garanta aceste virtuţi cardinale, dar ea nu le crea. Totul se petrece ca şi cum morala ar fi fost dedusă logic din imperativele necesare menţinerii în toate domeniile, salvgardării perenităţii valorilor existente, sau ameninţate de scurgerea timpului." (*Civilizaţia romană*, trad. de Eugen Cizek, Ed. Minerva, BPT., Buc., 1973, t. I, p. 97 sqq.). La aceste erudite informaţii mai e de adăugat doar că romanii au zeificat pietatea şi i-au închinat, mai întâi un altar, apoi un templu, în Forum Olitorium (Piaţa de legume), pe locul carcerei unei închisori, în care o oarecare tânără ignobilă a dat un nobil exemplu de pietate, hrănindu-şi, controlată, după ce i s-a admis vizita, extrem de sever de către paznicul închisorii, ca să nu introducă în nici un chip ceva de mâncare, hrănindu-şi, aşadar, mama – după o altă versiune, tatăl –, cu propriu-i lapte de puerperă. Desigur, Sfântul Augustin reţine aici, dintre sensurile pietăţii, ceea ce-i era trebuincios pentru identificarea înţelepciunii cu cultul lui Dumnezeu. El nu ignoră, totuşi, existenţa unei înţelepciuni profane, omeneşti, dar pe aceasta o consideră vană, ca, de altfel, toate operele omeneşti lipsite de credinţă. De aceea el consideră, alături de Lactanţiu, înţelepciunea inseparabilă de religie, ba chiar merge şi mai departe şi consideră adevărată numai înţelepciunea bazată, fundamentată, pe religie (Cf. *De util. cred.*, XII, 27, P.L., t. XLII, col. 84-85). Pentru multiplele semnificaţii şi implicaţii religioase ale pietăţii, vezi Toma d'Aquino, *Summ. theol.*, VI, *Res praec.*, voc. *pietas*, pp. 271-272.

[6] Ad litt.: „care pietate să se fi numit în acel loc..."

[7] Adică, pietatea.

[8] Cultivat, în sensul de slujit cu devoţiune.

[9] Citind: *quaerendo*, după Lov. şi Arn.. Alte Ed. şi mai multe Mss. au *querenda*: de întrebat, de cercetat (ele).

[10] Bazându-se pe această formulare, exegeţii presupun un interval de timp apreciabil între trimiterea de către Laurenţiu a scrisorii şi primirea răspunsului din partea Sfântului Augustin.

[11] Aici Mss. diferă mai mult sau mai puțin unele față de altele. Vechiul codice *Germanensis* are: „in religione cum fides sit sola, non veniat". Cel mai bun *Colbertinus*: „in rationem, cum fides sit sola, non veniat", a cărui lecțiune o avantajează *Regius*, *Carnutensis*, *Gemmeticensis* și alte două Mss. având: „in ratione, cum fides sit sola, non veniat"; *Compendiensis*, însă, pentru „non veniat" are „inveniat"; al doilea *Colbertinus* și unul dintre *Vaticanense* au: „in ratione, cum fides, si sit sola, non conveniat"; mai îndrăzneț, dar fără autoritate, Lamb. Danaeus restituie: „in ratione cum fide non conveniat", eliminând „sit sola"; Krabinger admite textul benedictinilor cu lecțiunea „in rationem", deși sensul nu este prea clar. În aceste condiții, și traducerea mea este interpretativă, și ea accentuează un pic baza rațională a religiei, ca să nu zic a credinței. Ad litt.: „în ce măsură rațiunea luptă pentru credință și ce nu convine întru rațiune, când rămâne singură credința".

[12] Exegeții sunt, în general, de acord că aici Sfântul Augustin reia fidel formulările lui Laurențiu.

[13] Începând de aici, Sfântul Augustin se referă, în proprii-i termeni, la întrebările lui Laurențiu. Am., Er. și Dan. au „sola religione", omițându-l pe „in".

[14] Am., Er., Dan. și patru Mss. au „quae vel" = care, fie. Am tradus acest pasaj acordând *inchoata* și *inventa* cu *ratio*, dar nu sunt sigur că este cea mai fericită interpretare, întrucât ea iplică un model de gândire aristotelică, ori gândirea Sfântului Augustin este net platoniciană. Altfel, fiindcă gramatica ne-o permite: „Acestea, fie iscate de simțurile trupului, fie intuite (= descoperite) de inteligența minții, trebuie apărate prin rațiune".

[15] Krabinger are, pentru „aut", „ac".

[16] Acestea sunt cel două moduri principale prin care profeții au privit legăturile cu Dumnezeu.

[17] Aici sunt schițate principiile directoare ale cunoașterii religioase, ceea ce ține de apologetica rațională pe care o propagă Sfântul Augustin.

[18] Cf. *Gal.* V, 6.

[19] 2-3. Traduc aici „tendit pervenire ad speciem" și, mai jos, „perfici specie" prin „tinde... să ajungă la forma ideală" și „a se desăvârși prin forma ideală", subînțelegând, în sens paulin, forma ideală a vederii (= viziunii) „față către față". Altfel: „idee, frumsețe, speță" sau, pur și simplu, „specie". Gândul augustinian ne trimite, fără umbră de îndoială, la *I Cor.*, XII 9-13:

[20] Vezi nota de mai sus.

[21] Manes însuși pretindea a fi discipolul și un profet al lui Christos, ba chiar mai mult: *Paracletul*.

[22] Citind „potuerunt", Am., Er., Lov., Dan. au „poterunt": „vor putea".

[23] Ed.: „quod manibus" (= cu mâinile) possit astringi", Mss., însă, „quod manu possit astringi", iar unele au, în loc de „astringi", „teneri" (= a fi ținut) sau „portari" (= a fi purtat).

[24] Studiu, în sensul primar de „zel, râvnă", sens care, sper, se păstrează în traducere evasimetaforică a acestor cuvinte.

[25] Citind „tibi", unele Mss. au „ibi".

[26] Cf. *De fide et Symbolo*, I, 1, P.L., t. XL, col. 181.

[27] Ed.: „dominica oratio" (rugăciunea domnească), dar din cele mai multe Mss. lipsește „dominica".

[28] Ed.: „Lucanus distinguens" (= Lucanus distingându-le), dar Mss. au în loc de Lucanus, „quidam" (= un oarecare, cineva).

[29] Ed.: după „iudicandum": „vivos et mortuos" (= viii și morții).

[30] Derutați de această turnură eliptică, vechii editori au corectat nejustificat „et alia atque alia" (= și altele și altele), pe când „alios" dă un sens bun, căci se referă la alți oameni.

[31] Așa apare în toate Ed.. Lamb. Danaeus credea că este aici o glossemă.

[32] Mai multe Mss. au „distinguenda erat fides ab spe" (= trebuia deosebită credința de speranță).

[33] Din cauza caracterului său deutero-canonic, *Epistola către Evrei* nu era pusă pe același plan cu celelalte; totuși sfinții părinți îi acordau, invocând-o, autoritate. Patru Mss. au „catholicae fidei ac regulae" (= credinței catholice și regulei). La Sfântul Augustin, prin *Regula fidei* se înțelege în mod obișnuit, Symbolul (Crezul). Cf. și cap. LVI.

[34] Interpretarea dată de Sfântul Augustin celebrului pasaj din *Evr. XI, 1* este cât se poate de interesantă, căci, iată, el lărgește sfera propriu-zis theologică a accepțiunii credinței, incluzând și „văzutele".

[35] Sfântul Augustin a scris chiar un tratat despre acestea: *De fide rerum quae non videntur*, P. L., t. XL, col. 171-180.

[36] Acest ultim alineat este unul dintre acelea ce au servit drept argument jansenițtilor în sprijinul propozițiunilor 52 și 57 din *Quesnel* asupra preponderenței charității ca factor al vieții spirituale. De unde s-a născut o lungă notă apologetică la J.-B. Faure (Roma, 1755, pp. 19-28), rezumată în Heurter, *Sanctorum Patrum opuscula selecta*, Innsbruck, t. XVI, 1831, 1895[2], p. 13, pentru a arăta că Sfântul Augustin nu afirmă că fără iubire credința nu există, ci că nu ajută la nimic (Cf. *I Cor.* XII, 2-3). Or, în acest pasaj, Sfântul Augustin nu face o analiză asupra rolului charității (= iubirii) ca virtute theologală, căci nici nu folosește cuvântul „charitas" ci „amor", în sensul comun. Oricum, pasajul rămâne, prin însăși topica sa, memorabil.

[37] Aici, unele Ed. adaugă: „quemadmodum" (= în ce chip).

[38] Alte şase sute: traducere literală a expresiei care înseamnă, de fapt, „nenumărate, sute şi sute, mii şi mii".

[39] Fără a o spune „expressis terminis", acest articol fundamental al credinţei exclude dualismul manihean. În *De Fide et Symbolo*, problema e tratată mai în detaliu. Prin însăşi exprimarea: „non nisi bonitatem Creatoris" e pusă, de fapt, problema răului.

[40] Aici Sfântul Augustin numeşte, în fapt, cauza creaţiei, fără a se referi la modalităţile ei. În alte opere, însă, în special în comentariile asupra genezei, se pot întâlni elementele principale ale unei cosmologii. Cf. E. Portalié, art. *Augustin*, în *Dic. de théol. cath.*, t. I, col. 2349-2355.

Asupra principiului *unului necesar* vezi cap. XVI, 5.

[41] Două Mss. Vaticanense adaugă aici „et Filio" (= şi de la Fiul).

[42] Maniheismul îşi trage numele de la Manes sau Mani (sec. III, e.n.), întemeietorul unei religii sincretice, în care fondul creştin este impregnat cu elemente budhiste şi parsiste, şi care are ca principiu fundamental al doctrinei Binele şi Răul ca două elemente egale şi antagonice.

[43] Lov. şi Arn. au „summa" (= supremă, adj.), în loc de „summe" (= suprem, adv.). Această frază conţine cheia ontologiei şi axiologiei augustiniene.

[44] În capitolul al şaptelea, secţiunea a unsprezecea din cartea a şaptea a *Confesiunilor*, Sfântul Augustin ne spune el însuşi cât de mult l-a tulburat, în decursul etapei convertirii sale, problema răului: „Iam itaque me, adiutor meus, illis vinculis solveras, et quaerebam unde malum, et non erat exitus. Sed me non sinebas ullis fluctibus cogitationis auferri ab ea fide qua credebam et esse te, et esse incommutabilem substantiam tuam, et esse de hominibus curam et iudicium tuum, et in Christo Filio tuo Domino nostro; atque in Scripturis sanctis quas Ecclesiae tuae catholicae commendaret autoritas, viam te posuisse salutis humanae, ad eam vitam, quae post hanc mortem futura est. His itaque salvis, atque inconcusse roboratis in animo meo, quaerebam aestuans unde sit malum. Quae illa tormenta parturientis cordis mei qui gemitus, Deus meus! Et ibi erant aures tuae, nesciente me. Et cum in silentio fortiter quaererem, magnae voces erant ad misericordiam tuam, tacitae contritiones animi mei. Tu sciebas quid patiebar, et nullus hominum. Quantum enim erat quod inde digerebatur per linguam meam in aures familiarissimorum meorum? Numquid totus tumultus animae meae, cui nec tempora, nec os meum sufficiebat, sonabat eis. Totum tamen ibat in auditum tuum, quod rugiebam a gemitu cordis mei, et ante te erat desiderium meum, et lumen oculorum meorum non erat mecum (*Psal.* XXXVII, 9-11). Intus enim erat, ego autem foris. Nec in loco illud: at ego intendebam in ea quae locis continentur, et non ibi inveniebam locum ad requiescendum; nec recipiebant me ista ut dicerem, «Sat est, et bene est»; nec dimittebant redire, ubi mihi satis esse bene. Superior enim eram istis, te vero inferior; et tu gaudium verum mihi subdito tibi, et mihi subiaceras quae infra me creasti. Et hoc erat rectum temperamentum, et media regio salutis meae, ut manerem ad imaginem tuam, et ibi serviens dominarer corpori. Sed cum superbe contra te surgerem, et currerem adversus Dominum in cervice crassa sicuti mei (*Iob.* XV, 26), etiam ista infima supra me facta sunt, et premebant, et nusquam erat laxamentum et respiramentum. Ipsa occurrebant undique acervatim et conglobatim cernenti; cogitanti autem imagines corporum, ipsae opponebantur redeunti, quasi diceretur: «Quo is, indigne et sordie»? Et haec de vulnere meo creverant, quia humiliasti tamquam vulneratum, superbum (*Psal. LXXXVIII*, 11); et tumore meo separabar abs te, et nimis inflata facies claudebat oculos meos.": „Şi, astfel, Ajutorul meu, mă eliberaseşi, de-acum, din acele lanţuri, şi căutam de unde-i răul, şi nu era ieşire. Ci nu mă îngăduiai pe mine smuls de nici un val al cugetărilor de la acea credinţă prin care credeam şi că Tu exişti, şi că substanţa Ta este incomutabilă, şi că există grija şi judecata Ta pentru oameni, şi-i întru Christos, Fiul Tău, Domnul nostru; şi în Scripturile sfinte, pe care le-ncredinţează autoritatea Bisericii Tale Catholice, că Tu ai pus calea mântuirii umane spre acea viaţă care este viitoare după această moarte. Şi, prin acestea, tefere şi ferm întărite în spiritul meu, căutam, aşadar, arzând, de unde să fie răul. Ce chinuri, acelea ale inimii mele stând să nască! Ce gemete, Dumnezeule al meu! Şi, neştiind eu, urechile Tale erau de faţă. Şi, cum căutam în tăcere, mari voci spre misericordia Ta erau zbuciumările mute ale spiritului meu. Tu ştiai ce sufeream, dintre oameni nimeni, însă. Cât era într-adevăr, ceea ce străbătea de acolo prin limba mea la urechile atotfamiliarilor mei? Răsuna-le lor, oare, tumultul sufletului meu, totul, căruia nu-i erau suficiente nici timpurile (aici am fost şi sunt tentat să traduc „tempora" prin „tâmplele"), nici gura mea? În auzul Tău mergea, totuşi, totul ce răgeam din geamătul inimii mele, şi înaintea Ta era dorinţa mea, şi lumina ochilor mei nu era cu mine (*Psal.* XXXVII, 9-11). Era, într-adevăr, înăuntru, eu, însă, afară. Nici nu era el într-un loc: iar eu m-aşterneam întru cele ce-s conţinute-n locuri, şi nu găseam acolo locul de-a mă odihni; şi nici nu mă primeau acestea ca să zic, «E de saţ şi e de bine»; şi nici nu mă lăsau să mă-ntorc, unde să-mi fie destul de bine. Superior le eram, într-adevăr, lor, Ţie, însă, inferior; şi Tu, adevărata bucurie, mie, supusului Ţie, şi Tu-mi spupuseseşi mie cele ce le-ai creat mai prejos de mine. Şi acesta era adevăratul echilibru şi tărâmul de mijloc al mântuirii mele, să rămân la imaginea Ta şi, Ţie servindu-Ţi, să domin corpului. Ci, cum mă ridicam superb contra Ta şi, în ceafa crasă a scutului meu, alergam

împotriva Domnului (*Iov* XV, 26), făcutu-s-au deasupra mea chiar şi cele infime, şi apăsau, şi nu era nicăieri destindere şi respirare. Ele însele-mi ocurau mie privitorului, de peste tot, cu grămada şi-n massă; mie, cugetătorului, însă al imaginilor corpurilor, ele însele mi se-opuneau a mă-ntoarce, ca şi cum mi s-ar fi zis: «Unde mergi nedemnule şi sordidule?» Şi acestea crescuseră din rana mea, căci umilitu-l-ai, precum pe rănit, pe superb (*Psal.* LXXXVIII, 11); şi prin tumoarea mea eram separat de Tine, şi foarte umflata-mi faţă închidea ochii mei."

Despre natura răului mai vezi: Toma d'Aquino, *Summ. Theol.*, VI, voc. *Malum*, pp. 230-231.

[45] Acesta este principiul major al theodiceei augustiniene, care revine în cap. XXVIII şi CIV şi de fiecare dată când vorbeşte despre natura răului. Dan. Adaugă în acest loc: „De bono naturae vitiato ipse Deus bene facit, reformando aut puniendo vitiatum; ac per hoc ergo malum nec vitium erit, quia nihil est cum evacuatur": „Din binele viciat al naturii, însuşi Dumnezeu face bine, reformând sau pedepsind viciatul; iar, prin asta, nici răul nu va mai fi, deci, viciu, fiindcă nu este nimic, după ce se evacuează". Glossemă ineptă, zic benedictinii.

[46] Păstrez în traducere vocabula „privatio" (= privaţie, privaţiune), întrucât ea exprimă şi în româneşte mai clar gândul filosofic augustinian decât l-ar reda sinonimele sale „lipsă", „înlăturare" sau „absenţă".

[47] Ed.: „nocet autem adimendo bonum": „îi face, însă, rău, micşorând binele".

[48] *Natura*, cu acelaşi sens filosofic pe care-l are şi-n original: subauzi: fire(a).

[49] Lib. Colbertinus are, în loc de „bonum", „homo" (= omul).

[50] Păstrez, de asemenea, vocabula „corruptio" cu ambele variante: „corupere" şi „corupţie", întrucât, în context, şi una, şi alta exprimă aceeaşi idee: „stricare", „diminuare". Se poate zice şi „corupţiune".

[51] Ed.: „nocet autem adimendo bonum": „îi face, însă, rău, micşorând binele".

[52] Am., Er. şi Lov.: „corruptio non perveniet": „corupţia nu ar ajunge"; alte Mss.: „incorruptione perveniet": „ar ajunge prin incorupţiune".

[53] Loc îndreptat după Mss., căci unele: Am., Er. şi Lov. au rău: „ubi nulla esse possit, subsistente natura": „unde nu ar putea fi nici una, subzistând natura". Nici Danaeus nu corectase mai bine, adăugând astfel particula negatoare: „ubi nulla esse possit, non subsistente natura".

[54] Mai explicit: „nu-i nimic ceea ce se zice rău, dacă el nu-i absolut nici un bine"; deci: tot răul (sau: absolut orice rău) este şi un bine.

[55] Prin această formulare Sfântul Augustin exprimă cât se poate de clar ideea sa despre cauza şi originea răului.

[56] Felul în care demonstrează coexistenţa contrariilor bine-rău, în unul şi acelaşi lucru, este unul dintre argumentele forte prin care Sfântul Augustin a reuşit să-i combată pe manihei.

[57] Comentatorii operei augustiniene sunt, în general, de acord că prin „voinţă" (voluntas) nu se desemnează o nume putere volitivă, ci actul însuşi de a voi, adică, voliţiunea însăşi.

[58] Alegorismul acestei interpretări s-a născut din faptul că Mântuitorul le vorbea fariseilor printr-o metaforă agricolă. Argumentul l-a folosit contra maniheilor, şi Sfântul Augustin relevă că natura noastră rămâne, în fond sănătoasă şi că devenirea vieţii noastre morale depinde de liberul nostru arbitru. Cam în acelaşi fel se exprimă el şi-n *De actis cum Felice* (404), II, 4, P.L., t. XLII, col. 538: „Habet unusquisque in voluntate aut eligere quae bona sunt et esse arbor bona, aut eligere quae mala sunt et esse arbor mala"; „Are fiecare-n voinţă (=stă-n voinţa fiecăruia) fie s-aleagă cele ce-s bune şi-a fi arborele bun, fie s-aleagă cele ce-s rele şi-a fi arborele rău."

[59] După lunga paranteză despre bine şi rău, Sfântul Augustin revine la tema adevăratei ştiinţe (cunoaşteri).

[60] Antiteză stabilită prin două dintre sensurile cuvântului „via": „drum, cale" şi „principiu de credinţă".

[61] Este vorba despre circumcelionii eretici, rămăşiţe ale vechii rase punice, numiţi aşa, în Africa, pentru că aveau obiceiul să vagabondeze din sat în sat „circum cellas rusticorum vagantes", trăind din furtişaguri, care, înarmaţi, i-au aţinut Sfântului Augustin de mai multe ori calea în timpul pastoraţiei: Cf. Possid. *Vita S. Aug.*, 12, P.L., t. XXXII, col. 43.

[62] E vorba despre *De mendacio* (cca. 395), P.L., t. XL, col 487-518, carte, pe care Sfântul Augustin a voit, de altfel, s-o suprime dintre operele sale (Cf. *Retract.* I, 27, P.L., t. XXXII, col. 630).

[63] E vorba despre priscilianişti, cărora Sfântul Augustin le reproşează un cinism de acest fel şi în *De haer.*, P.L., t. XLII, col. 44.

[64] Cf. Sallust. *Cat.*, 10.

[65] Se pare că exemplul nu e dat la-ntâmplare şi că prin el se-ncrimineză una dintre erorile origeniste.

[66] Traduc, aici şi în rândurile ce urmează, verbul „fallo" prin forma pasivă, întrucât mi se pare că mă menţin mai aproape de gândul augustinian.. El poate fi tradus şi prin forma reflexivă.

[67] Unele Mss.: „fideli patientia" (= printr-o pacienţă credincioasă).

[68] La sfârşitul acestui pasaj, care este destul de clar în sine, majoritatea ediţiilor au simţit nevoia să gloseze, în van, pentru a explicita: „Illum mallum, nesciendo castum".

[69] Cf. cap XVII.

[70] Aici sensul cuvântului „păcat" trebuie înţeles metafizic şi obiectiv.

[71] Adică cele trei cărţi *Contra Academicos* (nov. 386), P.L., t. XXXIII, col. 905-958, al căror rezumat al rezumatului ar putea fi: În cartea I, Sfântul Augustin ne propune teza: Viaţa fericită nu consistă numai şi numai în căutarea adevărului, ci, mai degrabă, în cunoaşterea şi posesiunea lui. Acest principiu se bate, însă, cap în cap cu părerea academicilor; Arcesilaos, întemeietorul Academiei mijlocii, demnul urmaş al lui Pyrhon, a fost cel dintâi care, se pare, a spus că trebuie să ne abţinem de la a judeca lucrurile, din cauza contradicţiilor care se ivesc în argumente, adică, argumentele „pro" şi „contra" ar avea aceeaşi valoare. Nu numai că el a dat acestei doctrine agnostice formula precisă, ci a şi-ncercat s-o justifice dialectic, pentru a conclude că nici simţul, nici raţiunea nu pot ajunge la adevăr. E necesar, totuşi, să trăim şi să-nfăptuim. Desigur, răspund academicii: dar înţeleptul, fără să afirme nimic, preferă, acolo unde aprobă, o reprezentare sau alta care-i pare verosimilă. Confirmând acţiunea, el nu arprobă lucrurile, care nu-s deloc sigure. El se menţine în probabil, şi, admiţând şi recunoscând legitimitatea anumitor credinţe, rămâne, totuşi, un probabilist.

Cartea a doua, mai cu seamă capitolele XI şi XII, precizează noţiunile „probabil" şi „verosimil". În ea se pune net problema de a şti dacă argumentele academicilor sunt suficiente pentru a demonstra că „probabil" nu se poate cunoaşte nimic şi că omul nu trebuie să-şi dea la nimic asentimentul (Cap. XXX). În fine, cartea a treia arată că, pentru a trăi bine, nu-i este suficient omului să urmeze ceea ce i se prezintă ca probabil sau verosimil. Nu numai că omului îi este necesară cercetarea adevărului, ci el poate, chiar, şi trebuie să ajungă la certitudine.

[72] Ale academicilor, care şi-au bazat sistemele lor pe negaţie şi, dintre care, cei care s-au mulţumit cu negarea certitudinii, admiţând totodată probabilitatea, sunt neoacademicii. Aceştia, împărţiţi în patru şcoli şi adăugaţi vechii şcoli academice, întemeiate de Platon (387 a.Ch.) dau în total cinci şcoli de gândire. Al doilea scolarh al vechii Academii, succesorul lui Platon, a fost Speusip din Atena (347 până în 339 a.Ch.); al treilea, Xenocrate (339/8 - 315/4 a.Ch.); al patrulea, Pelemon (315/4 - 270/269 a.Ch.); al cincilea, Crates (270/269 - 268/264 a.Ch.), cu care se încheie Academia Veche. Academia Medie (şi scepticismul academic) începe cu Arcesilaos (268/4 - 241/40 a.Ch.), despre care, parafrazându-l pe Homer, Ariston spune că faţada lui este Platon, interiorul, Pirrhon, iar spatele, Diodor. A treia Academie, cea nouă, este formată de Carneade, Clitomah

şi discipolii lor. Unii mai adaugă, după spusele lui Sextus Empiricus, şi o a patra Academie formată din Philon din Larissa, Charmides şi cei din jurul lor, iar alţii enumeră şi o a cincea Academie, a lui Antiohos şi discipolilor lui (83 a.Ch.).

[73] Din argumentări precum aceasta şi din altele similare: *De beata vita*, II, 2, 7; *Solil.* II, 1, 1; *De lib. arb.* II, III, 7; *De Trin.* XV, XII, 21; *De civ. Dei*, XI, XXVI şi din altele încă şi-a tras seva „Dubito ergo cogito, cogito ergo sum" al lui Descartes.

[74] Aici gândul augustinian se opune suplu celui al academicilor care susţineau cumcă „error omnis putatur esse peccatum": „toată eroarea se socoteşte a fi păcat".

[75] Cf. cap. XVIII.

[76] Iată, aşadar, aici, şi soluţia pe care o dă Sfântul Augustin unor cazuri puse deja în cap. XVIII.

[77] Cf. cap. XVII.

[78] Cf. cap. XVIII.

[79] Cf. *Contra mendacium*, XII, 26 (P.L., t. XL, col. 537) şi *De mendacio* (Ibid. col. 488-491).

[80] Aici Ed. adaugă următoarea glosă: „Non ideo mendacium poterit aliquando laudari quia nonnumquam pro salute quorundam mentimur. Peccatum ergo est, sed veniale, quod benevolentia excusat et ideo fallacia damnat." „Nu ne poate fi de aceea minciuna uneori lăudată, fiindcă mintim câteodată pentru salvarea vreunora. Este, deci, păcat, dar venial, pe care bunăvoinţa-l scuză şi, de aceea, îl condamnă înşelătoria".

[81] Cf. cap. LXIV şi *De Fide et Symbolo*, X, 21. Subauzi: greşealele.

[82] O traducere mai clară ar fi, poate, fără dubla negaţie: „nu trebuie să ne îndoim în nici un chip că adevărata cauză a lucrurilor bune, care ţin de noi, este numai bunătatea lui Dumnezeu".

[83] Reafirmare a principiului „unului necesar" (Cf. cap. XVI).

[84] Această psihologie a pasiunilor presupune evident păcatul originar, dar, cum el nu este propriu numit, exegeţii subînţeleg că Sfântul Augustin rămâne mai degrabă pe terenul experienţei, pentru a trasa tabloul mizeriei umane sub diferitele sale aspecte.

[85] Justiţia are aici mai degrabă sens moral decât theologic, după cum cugetă unii exegeţi.

[86] Citind „damnationis"; unele Mss. au „damnatione" (= şi prin damnare).

[87] Întocmai cum primul om s-a răzvrătit împotriva lui Dumnezeu, aşa a fost supus el şi, prin el, urmaşii săi, revoltei dorinţelor inferioare împotriva raţiunii.

[88] Prin întreaga sa activitate doctrinară, în lupta împotriva pelagienilor, episcopul Hipponei merită, ne spun exegeţii, titlul de doctor al păcatului originar şi al graţiei. Începând cu convertirea sa, Sfântul Augustin s-a dovedit a fi un fidel păstrător al tradiţiei catholice, nu în sensul că el ar fi descoperit doctrina căderii, ci în acela că, ori de câte ori a fost ea atacată, a explicat-o, a apărat-o şi a redefinit-o. Totul l-a pregătit pentru acest rol: gândirea sa preocupată de problema originilor, experienţa dureroasă a slăbiciunii sale şi a păcatelor, locul pe care-l ocupă problema răului în sistemele platoniciene şi manihee. Dacă un timp a putut explica împreună cu manihei totul prin opoziţia celor două principii, al binelui şi al răului (*Confes.* V, X, 18), el a ajuns, sub influenţa Sfântului Ambrozie şi prin lectura platonicienilor, să înţeleagă bunătatea naturală a tuturor naturilor, aşa cum au ieşit ele din mâna creatorului lor, şi să caute cauza răului în liberul arbitru (*Ibid.* VII, III, IX). Urmând cartea Genezei şi scrierile Apostolului Pavel şi în lumina tradiţiei, el va ajunge să perceapă şi să expună progresiv misterul căderii. Credinţa sa l-a pus, încă de la început, în faţa unui Dumnezeu Carele a creat omul inocent şi l-a înzestrat cu privilegii ce-l făceau o creatură armonioasă şi dreaptă. Cum a căzut, aşadar, omul în starea mizerabilă pe care i-o relevă lui propria experienţă? La această întrebare, episcopul Hipponei nu dă alt răspuns decât acela al unei vine ereditare, care apasă asupra noastră. Încă din 388, în *De moribus Ecclesiae* (I, XIX, 35 şi XXII, 40), el este convins că o astfel de stare are un caracter penal. El recunoaşte caracterul misterios al prevaricaţiunii lui Adam, dimpreună cu răsfrângerea ei asupra întregii lui posterităţi. Adam, explică el, în *De gen. cont. manich. II, XV, 22*, P.L., t. XXXIV, col. 208, a pierdut ceea ce primise, el, de la Dumnezeu, a pierdut printr-un păcat al orgoliului, printr-un abuz al liberului arbitru, printr-o vană încredere în propira-i putere care-l împingea a fi egalul lui Dumnezeu şi să încalce astfel preceptul divin. Începând cu *De libero arbitrio* (388-395), Sfântul Augustin s-a statornicit pe o dublă poziţie, pe care se va menţine în întreaga-i viaţă: de o parte faptul că Dumnezeu l-a creat pe om într-o altă stare decât se află el acum, ipoteza ireală, pe de altă parte, că omul ar fi putut ieşi din mâinile lui Dumnezeu începând cu „ignorantia" şi „difficultas" (ignoranţa şi dificultatea), aşa ne spun exegeţii, şi ne trimit la *Retact. I, IX*, 6, P.L., t. XXXII, col 598 şi la *De dono persev.* XI, 27 şi XII, 28, P.L., t. XLV, col. 1009-1010.

Încă din 397, în *Ad Simplic.* (P.L., t. XL, col 147-170), Sfântul Augustin are deja complet articulată doctrina sa asupra graţiei şi a neputinţei naturii decăzute în privinţa mântuirii. El nu se abţine să afirme că întreagă stirpea

umană se află într-o stare nefericită şi vinovată şi să prezinte acest adevăr într-un sistem coerent, al cărui pesimism inerent posteritatea augustiniană s-a văzut obligată a-l prezenta în forme mai blânde. Sub influenţa doctrinară augustiniană, Conciliul din Carthagina (418) defineşte existenţa păcatului originar: „Anathema oricui ar nega necesitatea botezului nou-născuţilor şi ar afirma că ei nu sunt botezaţi *in remisionem peccatorum...*", iar asta nu înseamnă nimic alta decât numai recunoaşterea păcatului originar, moştenit pe calea generaţiunii, şi asta, în cea mai autentică interpretare după *Rom.* V, 12: „Printr-un singur om a intrat păcatul în lume..." (Despre felul în care Sfântul Augustin aduce în aceeaşi problemă o serie de probe, vezi: *De civ. Dei* XII, XIII, XIV, P.L., t. XLI, col. 420-422; *Retract.* I, XV, 2, P.L., t. XXXIII, col. 608. *Cont. Jul.* VI, X, 28, P.L., t. XLIV, col. 838. Vezi, de asemenea, şi E. Portalié, art. *Augustin* în *Dict. de théol. cath.*, t. I, col. 2394-2396).

[89] *Massa damnata*, pe care Sfântul Augustin o mai numeşte „massa peccati", „massa irae", „mortis, damnationis, offensionis", precizând că ea este: „vitiata, damnabilis, damnata", nu-i decât prin reliefare stilistică şi insistenţă o contribuţie personală a episcopului Hipponei, aşa ne spun doctii, ci-i, mai degrabă, un corolar al dogmei păcatului originar, care are drept contrapondere Redempţiunea (Răscumpărarea, Mântuirea), şi ea îşi are originea în Scripturi şi-n scrierile pauline, în special în *Rom.*, IX, 1-29. Încă *Ambrosiaster*-ul aplicase această imagine paulină la starea umanităţii, spunând: „Manifestum est itaque in Adam omnes peccase *quasi in massa*" (*In Rom. V, 12*, P.L., t. XVII, ed. 1845, col. 92) Vezi B. Leeming, *Augustine, Ambrosiaster and the massa perditionis*, în *Gregorianum*, t. XI, 1930, pp. 58-91.

[90] Cf. cap. XXIII-XXIV.

[91] Este vorba despre acţiunea Providenţei după căderea adamică (Cf. J. Rivière, *Le dogme de la Redemption chez Saint Augustin*, Paris, 1931, pp. 14-36).

[92] *Îngădui* (permittere) este înţeles aici în sensul propriu al voinţei permisive.

[93] În Adam este întreaga natură umană cea care a păcătuit.

[94] În legătură cu lăcaşurile îngerilor răi, vezi: *De agone christ.*, III, 3, P.L., t. XL, col. 292; *Serm.* CCXXII, P.L., t. XXXVIII, col. 1091; *Enarr. in Ps. CXLVIII*, 9, P.L., t. XXXVIII, col. 1943; *De Gen. ad litt.* III, X, 14, P.L., t. XXXIV, col. 285; *Epist. CII*, III, 20, P.L., t. XXXIII, col. 378; *De civ. Dei*, VIII, XV, 1-2, P.L., t. XLI, col. 239-240 şi XXII, col. 246; *Enarr. in Ps. LXXXIII*, 12, P.L., t. XXXVII, col. 1127; *Enarr. in Ps. CIII*, 7-9, P.L., t. XXXVII, col. 1182-5. Vezi şi E. Mangenot, art. *Démon*, în *Dict. de théol. cath.*, t. IV, col. 371-2.

[95] Aluzie netă la o căpetenie a îngerilor răzvrătiți, instigatorul rebeliunii lor, în urma căreia a devenit „diavol", prin antonomază, Satan.

[96] Răzvrătirea e înțeleasă ca efect al impiei superbii.

[97] Unele Ed. au „sed", în loc de „aut", corectură greșită, care transformă alternativa textului în opoziție.

[98] Cf. *De civ. Dei*, XXII, 1, 2, P.L., t. XLI, col. 752.

[99] Citind „sanctae matris". Ed. au „sanctae matris Ecclesiae", dar „Ecclesiae" lipsește din Mss..

[100] În limbajul și în gândirea Sfântului Augustin există, cum se vede cu claritate și din acest capitol, o distincție netă între sensul liberului arbitru (liberum arbitrium) și al libertății (libertas). Vezi: *In Ioan.*, tract., V, 1, P.L., t. XXXV, col. 1414; *Serm.*, CLVI, 12, P.L., t. XXXVIII, col. 856; *Cont. duas epist. pelag.*, I, II, 5, P.L., t. XLIV, col. 552; *Ad Simplic.*, I, I, 6-17, P.L., t. XL, col. 104-110; și cap. CVI.

[101] Text din care se arată clar înțelesul supranaturalului în gândirea și doctrina augustiniană.

[102] Grația divină operează asupra însuși liberului arbitru, nu mai puțin decât asupra faptelor și credinței. Aceasta este una dintre constantele *augustinismului.*

[103] Acești termeni, precum „grația prevenitoare" și „grația subsecventă" sau „consecventă" sunt clasici încă și astăzi.

[104] Revenire la starea neamului omenesc, descrisă în cap. XXVI-XXVII, dar printr-o analiză mai pertinentă a raportului său cu Dumnezeu și a necesităților sale spirituale, ca urmare a păcatului.

[105] Citind „non habet vitam"; Ed. au „non habet vitam aeternam" (nu are viață eternă), dar Mss. consună Evangheliei și nu repetă „aeternam"; unele au, însă la viitor: „non habebit vitam".

[106] E vorba despre precaritatea sacrificiilor levitice (Cf. *Am.*, V, 21-22; *Os.*, VI, 6; *Is.* I, 11-12; *Ier.* VI, 20 și VII, 22; Ps., XLIX, 7-15 și L, 18-19).

[107] După ce în cap. XXII vorbea de „dreaptă mânie" a lui Dumnezeu, „Ad iram... Dei... iustam", revine acum, tratând *ex professo* și, realizând caracterul antropomorfic al expresiei, expune adevărata natură a justiției punitive a creatorului, mânie, despre care va vorbi și mai amănunțit în cap XCVIII, XCIX și CXII.

[108] Pasajul poate fi tradus interpretativ altfel: „Căci cine să explice în cuvinte potrivite și numai faptul că: *Cuvântul S-a făcut carne și S-a sălășluit între noi (Ioan, I, 14)*, precum îl credem întru Unicul Fiu al Lui Dumnezeu Tatălui Atotputernicului, născut dintru Spiritul Sfânt și dintru Maria vergura?" sau: „precum îl credem întru Unicul Fiul lui Dumnezeu Tatălui, Atotputernicului, pe născutul dintru Spiritul Sfânt și dintru Maria vergura?"

[109] Păstrez în traducere „divinitate", înțelegând dumnezeirea Verbului (Cuvântului), adică, Dumnezeu-Cuvântul. Întregul pasaj altfel: „din carnea susceptă (= luată asupra Sa) de către dumnezeire, nu dintru dumnezeirea mutată în carne."

[110] Acest termen concret este sinonimul expresiei „natura humana": „natura, firea umană".

[111] *Toată carnea*: tot omul nu se va justifica, adică, nimeni nu se va justifica prin faptele Legii.

[112] Altfel: „Pentru că nu este legiuit a zice că i-a lipsit ceva..." Afirmația este împotriva apolinariștilor, „erezie care poartă numele celui ce a susținut-o, Apolinarie, episcop de Laodiceea, m. cca 390. Acesta neagă prezența unui suflet uman în Hristos. Prieten al sfântului Atanasie și apărător al doctrinei de la Niceea, Apolinarie afirma că Hristos este radical deosebit de noi (*Fil.* 2, 7-8), făcându-se întru «asemănarea» oamenilor (*Fil.* 2, 7). Deoarece trupul omenesc nu poate exista prin el însuși, are nevoie de un principiu animator. În om, acest rol îl joacă sufletul, dar în cazul lui Hristos, sufletul e înlocuit de Logosul divin. Logosul e principiul de viață atât al fizicului cât și al psihicului. Trupul lui Iisus e viu prin Cuvântul dumnezeiesc, nu prin suflet rațional uman. Astfel, Hristos nu a avut suflet rațional sau minte și voință. Biserica nu a acceptat această învățătură, deoarece concluzia ei e radicală: nu numai că Hristos ar fi avut în această situație o umanitate anormală, dar El nu ar mai fi om real. Or, în întruparea Sa, Hristos Și-a asumat firea umană în integritatea ei, inclusiv sufletul rațional și voința. Însușirile firii umane n-au fost distruse, ci răscumpărate și afirmate tocmai pentru că au fost unite cu Cuvântul. Hristologia *apolinaristă*, prin concluzia ei că Hristos nu are o fire umană deplină, revenea la arianism" (Pr. Prof. Dr. Ion Bria, *Dicționar de teologie ortodoxă*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al BOR, Buc. 1981, p. 156).

[113] Traduc aici și mai sus „nihil naturae humanae" prin pozitiv, subînțelegând: „Nimic din natura umană nu i-a lipsit Cuvântului". Altfel: „Nimic nu i-a lipsit naturii (firii) umane în mirifica susceptiune", adică, „în acea perfectă lucrare a ei (asumare, însușire, împropiere) asupra Sa de către Cuvânt.

[114] Altfel: „nu de care (= fire, natură) se naște dintru amândouă sexele prin concupiscență cu obligațiunea delictului cărnii".

[115] Citind „quem"; unele Ed. au, contrar Mss., „quam" (= pe carea, adică pe care natură).

[116] *Epist. CXXXVII*, P.L., t. XXXIII, col. 515-525, la care Sfântul Augustin îl trimite pe Laurențiu, destinatarul Enchiridionului, este un rezumat al

christologiei sale, şi în ea aflăm şi răspunsul în privinţa credibilităţii raţionale a misterului încarnării.

[117] *Secolul*, aici, secolul mundan (terestru); Altfel: „Dumnezeu, înaintea tuturor timpurilor, om, în timpul nostru" sau: „Dumnezeu, înaintea tuturor lumilor, om, în lumea noastră."

[118] În orig: „accesit", la sing. (= i s-a adăugat).

[119] Formulă importantă pentru concepţia uniunii ipostatice la Sfântul Augustin.

[120] Într-adevăr, cine să explice în cuvinte potrivite fie şi numai faptul că „Cuvântul S-a făcut carne şi a locuit între noi", dar, de asemenea, cine să traducă în cuvinte potrivite fie şi numai această frază, în care e cuprins, aş zice, întreg *augustinismul*: şi preştiinţa divină, şi predestinarea, şi gratuitatea graţiei, şi misterul încarnării, şi christologia, şi uniunea ipostatică, căci, iată, l-am lăsat în pacea lui pe „cum", deşi el poate fi tradus în alte multe feluri; am interpretat, apoi, „non gratia sed natura" drept ablative, deşi ele pot fi tot atât de bine şi nominative, deci: „nu graţie, ci natură", apoi, deşi unora le mai place să traducă „ut esset plenus gratia": „ca să fie plin de graţie", eu am tradus: „întrucât era plin de graţie", înţelegând că Cuvântul, ca Fiu al lui Dumnezeu, Dumnezeu El Însuşi, era şi este plinul de graţie, ca dăruitor al graţiei, şi, poate, ar fi mai bine spus: „plinul graţia", fără să i se ia prin asta Spiritului Sfânt graţia, căci al Lui este acest nume divin; am tradus, apoi, „idemque ipse utrumque ex utroque": „acelaşi El Însuşi, amândouă dintru amândouă", deşi se poate tot atât de bine zice: „acelaşi El din unul şi altul" sau chiar: „Unul şi Altul din Unul şi Altul", cum am tradus de fapt, nu prea fericit, în *Vatra*, 252, nr. 3, Martie, 1992, p. 2, col. 1, r. 11 s., subânţelegându-L, neutraliter, după interpretarea lui Toma D'Aquino, *Summ. theol.* III-a, qu. XVII, art. 1-7, unde „utrumque ex utroque" este interpretat referitor la natura umană şi divină a Mântuitorului, subînţelegându-L, adică, pe Christos Unul, Cuvântul, Fiul lui Dumnezeu, natură nu graţie, dar, întrucât Dumnezeu, plinul graţia, ca dăruitor al graţiei, şi, totodată, Christos Unul, Dumnezeu-Omul, Fiul Omului, dar, ca om, predestinatul primitor şi totodată plinul de graţie. „Utrumque ex utroque" rămâne încă un fecund loc de meditaţie. Remarc numai că această formulare augustiniană se aseamănă întrucâtva cu formularea Sfântului Ambrozie, care spune şi el că, în misterul încarnării, Christos nu e absolut deloc divizat, ci Unul: „utrumque unus, et unus in utroque, hoc est in diviniate vel corpore; non enim alter ex Patre, alter ex Vergine, sed idem aliter ex Patre, aliter ex Vergine": „amândouă unul, şi unul întru amândouă, adică întru divinitate (=dumnezeire) şi întru corp, nu, într-adevăr, unul dintru Tatăl, altul dintru Fecioara, ci acelaşi, altfel (=

în alt mod) dintru Tatăl, altfel dintru Fecioara (sau: într-un fel dintru Tatăl, altfel dintru Fecioara) (P.L., t. XVI, col. 827).

[121] Traduc „esse egalis Deo" prin fiire egală lui Dumnezeu, spre a evita antropomorfismul; altfel: „a fi egalul lui Dumnezeu" sau: „fire, (existenţă, fiinţă) egală lui Dumnezeu".

[122] Ad. litt.: natura umană.

[123] Ad. litt.: asumptă (împropriată).

[124] Ed. au „ut" (= încât, ca să-şi), în loc de „cum".

[125] „Susceptându-şi-l": luând asupra Sa omul.

[126] Unele Mss.: „tanta gratia" = atâta graţie.

[127] Unele Mss. au „idem" (= acelaşi), în loc de „id".

[128] Cuvântul „substantia" este folosit, în explicarea misterului incarnării, ca sinonim pentru „natura", pe când, în privinţa misterului Trinităţii, el era folosit pentru desemnarea persoanelor.

[129] Vezi cap. IX. 5. Aici, Sfântul Augustin se referă la *Ioan*, XV, 26, unde se spune: „Iar când va veni mângâietorul, pe Care Eu vi-L voi trimite de la Tatăl, Spiritul adevărului, Cel ce din Tatăl purcede, Acela va mărturisi despre mine" sau, după Vulgata: „Cum autem venerit Paraclitus, quem ego mittam vobis a Patre, Spiritum veritatis, qui a Patre procedit, ille testimonium prohibebit de me". Se pare că, pe când scria şi *De Fide et Symbolo*, şi *De Fide et Symbolo ad catechumenos*, Sfântul Augustin nu avea pe deplin elaborată doctrina „ab utroque" sau „Filioque". Ea este, însă exprimată fără echivoc în multe din scrierile sale. Aşa, de pildă, în *De Trinitate*, IV, XX, 29: „Sicut ergo Pater genuit, Filius genitus est: ita Pater misit, Filius missus est. Sed quemadmodum qui genuit et qui genitus est, ita et qui misit et qui missus est unum sunt; quia Pater et Filius unum sunt (*Ioan*, X, 30).

Ita etiam Spiritus sanctus unum cum eis est; quia haec tria unum sunt. Sicut enim natum esse est Filio a Patre esse; ita mitti est Filio cognosci quod ab illo sit. Et sicut Spiritui sancto donum Dei esse, est a Patre procedere; ita mitti, est cognosci quia ab illo procedat. Nec possumus dicere quod Spiritus sanctus et a Filio non procedat: neque enim frustra idem Spiritus et Patris et Filii Spiritus dicitur. Nec video quid aliud significare voluerit, cum sufflans in faciem discipulorum ait: «Accipite Spiritum sanctum» (*Ioan*, XX, 22). Neque enim flatus ille corporeus, cum sensu corporaliter tangendi procedens ex corpore, substantia Spiritus sancti fuit; sed demonstratio per congruam significationem, non tantum a Patre, sed et a Filio procedere Spiritum quem sufflans dedit, et alium quem post ascensionem suam misit (*Act.*, II, 1-4)? Unus enim est Spiritus Dei, Spiritus Patris et Filii, Spiritus sanctus, qui operatur omnia in omnibus (*I Cor.*, XII,

6). Sed quod bis datus est, dispensatio certe significationis fuit, de qua suo loco, quantum Dominus dederit, disseremus. Quod ergo ait Domunus: «Quem ego mittam vobis a Patre» (*Ioan*, XV, 26), ostendit Spiritum et Patris et Filii. Quia etiam cum dixisset: «Quem mittet Pater», addidit: «in nomine meo» (*Id.*, XIV, 26); non tamen dixit: «Quem mittet Pater a me»; quemadmodum dixit: «Quem ego mittam vobis a Patre», videlicet ostendens quod totius divinitatis, vel, si melius dicitur, deitatis, principium Pater est. Qui ergo a Patre procedit et Filio, ad eum refertur a quo natus est Filius. Et quod dicit evangelista: «Spiritus nondum erat datus, quia Iesus nondum erat glorificatus» (*Id.*, VII, 39), quomodo inteligitur, nisi quia certa illa Spiritus sancti datio vel missio post clarificationem Christi futura erat, qualis nunquam antea fuerat? Neque enim antea nulla erat, sed talis non fuerat. Si enim antea Spiritus sanctus non dabatur, quo impleti Prophetae locuti sunt? cum aperte Scriptura dicat, et multis locis ostendat, Spiritu sancto eos locutos fuisse: cum de Ioanne Baptista dictum sit: «Spiritu sancto replebitur iam inde ab utero matris suae»; et Spiritu sancto repletus Zacharias invenitur pater eius, ut de illo talia diceret; et Spiritu sancto Maria, ut talia de Domino quem gestabat utero, praedicaret (*Luc. I*, 15, 41-79); Spiritu sancto Simeon et Anna, ut magnitudinem Christi parvuli agnoscerent (*Id.*, II, 25-38): quomodo ergo «Spiritus nondum erat datus, quia Iesus nondum erat clarificatus», nisi quia illa datio, vel donatio, vel missio Spiritus sancti habitura erat quamdam proprietatem suam in ipso adventu, qualis antea nunquam fuit? Nusquam enim legimus, linguis quas non noverant homines locutos, veniente in se Spiritu sancto, sicut tunc factum est, cum oporteret eius adventum signis sensibilibus demonstrari, ut ostenderetur totum orbem terrarum atque omnes gentes in inguis variis constitutas, crediturasin Christum per donum Spiritus sancti; ut impleretur quod in Psalmo canitur: «Non sunt loquelae neque sermones, quorum non audiantur voces eorum; in omnem terram exivit sonus eorum, et in fines orbis terrae verba eorum» (*Psal.*, XVIII, 4, 5).

„Precum, deci, Tatăl a născut, Fiul a fost născut: aşa Tatăl a trimis, Fiul a fost trimis. Dar, precum Cel Carele a născut şi Cel Carele a fost născut, aşa şi Cel Carele a trimis şi Cel Carele a fost trimis sunt una; căci Tatăl şi Fiul una sunt (*Ioan*, X, 30). Întocmai aşa Spiritul Sfânt este una dimpreună cu ei; căci astea trei sunt una. Precum, într-adevăr, că este născut înseamnă pentru Fiul a fi de la Tatăl; aşa a fi trimis înseamnă pentru Fiul a fi cunoscut că este de la Acela. Şi precum că este darul lui Dumnezeu înseamnă pentru Spiritul Sfânt a purcede de la Tatăl, aşa a fi cunoscut înseamnă că purcede de la Acela. Şi nici nu putem spune că Spiritul Sfânt nu purcede şi de la Fiul; şi nici nu se numeşte, într-adevăr, în zadar, acelaşi Spirit şi al Tatălui, şi al Fiului. Şi nici nu văd ce alta va fi voit să semnifice, când, suflându-le în faţă discipolilor, zice: «Luaţi Spiritul Sfânt» (*Ioan*, XX,

22). Şi nici acea suflare trupească, purcezând din trup, de-atins trupeşte cu simţul, n-a fost, într-adevăr, substanţa Spiritului Sfânt, ci învederarea, prin semnificaţiune congruă, că Spiritul Sfânt nu purcede numai de la Tatăl, ci şi de la Fiul. Într-adevăr, cine va fi fiind să zică atotdement că unul a fost Spiritul pe care L-a dat suflând, şi altul, pe Care L-a trimis după ascensiunea Sa (*FA.* II, 1-4)? Unul este, într-adevăr, Spiritul lui Dumnezeu, Spiritul Tatălui şi al Fiului, Spiritul Sfânt, Cel Carele lucrează toate întru toate (*I Cor.*, XII, 6). Ci, că a fost dat de două ori a fost o dispensaţie a unei semnificaţiuni certe, despre care vom discuta la locul său, pe cât ne va fi dând Domnul. Faptul că Domnul zice, aşadar: «Pe Carele Eu vi-L voi trimite vouă de la Tatăl» (*Ioan*, XV, 26) învederează Spiritul şi al Tatălui, şi al Fiului. Întrucât, chiar şi când zisese: «Pe Carele-L va trimite Tatăl», a adăugat: «în numele meu» (*Id.*, XIV, 26); şi, totuşi, nu a zis: «Pe Carele-L va trimite Tatăl de la mine», precum a zis: «Pe Carele Eu vi-L voi trimite vouă de la Tatăl», arătând, care-va-să-zică, cumcă principiul întregii divinităţi sau, mai bine zis, dumnezeiri, este Tatăl. Cel Carele purcede, aşadar, de la Tatăl şi Fiul se referă la Cel de la Carele S-a născut Fiul. Şi Faptul că zice evanghelistul: «Spiritul nu era încă dat, căci Isus nu era încă glorificat» (*Id.*, VII, 39), în ce chip se-nţelege, decât numai şi numai cumcă acea certă dare sau trimitere a Spiritului Sfânt, după glorificarea lui Christos, avea să fie una cum n-a mai fost niciodată mai înainte? Şi nici, bine-nţeles, că mai înainte nu era niciuna, ci că nu mai fusese una asemenea. Dacă, într-adevăr, Spiritul Sfânt nu se dădea şi mai înainte, de către cine au vorbit umpluţi profeţii? când Scriptura o spune pe faţă, şi o arată în multe locuri, că ei vorbiseră prin Spiritul Sfânt: cum şi despre Ioan Botezătorul se spune: «Şi Zaharia, tatăl lui, se află umplut de Spiritul Sfânt, întrucât zicea despre el unele ca şi acelea; şi (plină) de Spiritul Sfânt, Maria, întrucât predica unele ca şi acelea despre Domnul pe Carele-L purta în pântece (*Luc.*, I, 15, 41-48); de Spiritul Sfânt (plini), Simeon şi Anna, întrucât recunoscuseră mărirea pruncului Christos (*Id.*, II, 25-38): în ce chip, aşadar, «Spiritul Sfânt nu fusese încă dat, căci Christos nu fusese încă glorificat», decât numai şi numai că mirifica dare, sau dăruire, sau trimitere a Spiritului Sfânt avea să aibă o anume proprietate a sa, în însăşi venirea, de care n-a mai fost nicicând mai înainte? Într-adevăr, nu citim nicăieri despre oameni vorbitori în limbi pe care nu le cunoşteau, venind întru ei Spiritul Sfânt, cum s-a făcut atunci, când se cuvenea să se arate venirea Lui prin semne sensibile, ca să se-vedereze întreg rotocolul pământului şi toate gingile în varii limbi constituite viitor crezătoare întru Christos prin Darul Spiritului Sfânt; ca să se-mplinească ceea ce se cântă în Psalm: «Nu există nici grai, nici limbă la care să nu se audă vocile lor; sunetul lor ieşit-a-n întreg pământul, şi-n hotarele rotocolului pământului, vorbele lor» (*Psal.* XVIII (XIX), 4-5).

Am ales acest citat pentru a ilustra modul augustinian de gândire asupra purcederii Spiritului Sfânt şi faptul că purcederea „ab utroque" este corolarul doctrinei trinitare a Sfântului Augustin; că ea ţine de un complex de speculaţii care tind să clarifice, atât cât le e datul puterilor noastre de înţelegere, misterul Trinităţii. Purcederea Spiritului Sfânt „ab utroque" aparţine, după doctrina augustiniană, nu liberei interpretări, ci însuşi tezaurului credinţei şi, precum ne e datul să credem că Fiul este născut de către Tatăl, tot aşa ne este datul să credem că Spiritul Sfânt purcede deopotrivă de la Tatăl şi de la Fiul. Vezi, de asemenea: *De Trin.*, II, 5, 8, P.L., t. XLII, col. 824-5; IV, 9, 12, col. 986; VI, 5, 7, col. 928; XV, 17, 27, col. 1080; *In Ioan., tr. XCIX*, 6, P.L., t. XXXV, col. 1888-9; *De civ. Dei*, XI, 24, P.L., t. XLI, col. 337; *Serm.* CCIV, 10, P.L., t. XXXVIII, col. 1701; *Contra Maximin.*, XIV, 1, P.L., t. XLII; col. 770-1; XVII, 4, col. 784-5. Cf. A. Palmieri, art. *Esprit-Saint*, în *Dict. de théol. cath.*, t. V, col. 801-804; M. Jugie, *De processione Spiritus sancti*, Rome, 1936, pp. 202-209; J. Tixeront, *Histoire des dogmes*, t. II, pp. 366-7; F. Cayré, *Précis de patrologie*, t. I, p. 658' P. Ts. Camelot, *La tradition latine sur la procession du Saint-Esprit «a Filio» ou «ab utroque»*, Russie et Chrétienté, 1930, pp. 186-191.

[130] Citind „An quia fecit eum? Quoniam..."; Alte Ed. au „an quia fecit eum, quoniam..." Mi-e greu, dacă nu chiar imposibil, să interpretez acest pasaj. La cine se referă „eum"? Oare fiindcă Fiul (= Cuvântul) L-a făcut pe El (= pe Spiritul Sfânt) sau: „Oare fiindcă Spiritul Sfânt L-a făcut pe El (= pe Christos, Fiul Omului)". E folosit aici verbul *fecit* pentru a evita confuzia cu *genuit*, care se poate folosi numai în privinţa Fiului (= Cuvântului Dumnezeu), întrucât, în theologia trinitară, Lui, Fiului, îi este propriu a I se spune *unigenitus* (unulnăscutul) din Tatăl nenăscutul. Dar, dacă întrebarea se referă la faptul dacă Spiritul Sfânt L-a făcut pe Fiul Omului, vine în contradicţie cu ceea ce se afirmă după „quoniam", oricum ar fi luat textul, într-una sau despărţit. Dreptaceea, cred că mai degrabă sensul întregului pasaj este: „În ce chip zicem, aşadar, Christos născutul din Spiritul Sfânt, dacă nu Spiritul Sfânt L-a născut (genuit) pe El? Oare fiindcă (Cuvântul, Fiul Unulnăscut al Tatălui) L-a făcut pe El (= pe Spiritul Sfânt)? Întrucât (pentru că) Domnul nostru Isus Christos, întru cât (in quantum) este Dumnezeu, toate prin El Însuşi s-au făcut?" Dacă aşa trebuie înţeles acest pasaj, şi aşa încln eu să cred că trebuie, atunci Sfântul Augustin se întâlneşte în această interpretare cu Origen, care zice şi el că Fiul îi comunică ipostazei Spiritului Sfânt nu numai fiinţa, ci, de asemenea, şi înţelepciunea, inteligenţa şi justiţia (*In Ioa.*, II, 6, P.G., t. XIV, col. 128-129). Şi, cam în acest sens, mai zice sa în *De Trinitate* că Isus Christos este, în acelaşi timp, mai mare şi mai mic decât Sine Însuşi.

[131] În acest fel, traducerea este interpretativă. Am tradus „a fost" făcut, deşi, în diferitele traduceri în româneşte ale Biblici, versetul *Rom.* I, 3 e

tradus având verbul „născut" sau „s-a născut". Nu mă mulţumeşte pe deplin această interpretare, căci sunt tentat să înţeleg întregul pasaj, în sensul notei precedente, anume, că gândul augustinian vrea să exprime fără echivoc ideea că întru cât (in quantum) Isus Christos este Dumnezeu, toate prin El Însuşi s-au făcut, întru cât este, însă, om, El, Dumnezeul, El Însuşi S-a făcut pe sine om, după cum zice Apostolul: „S-a făcut...", şi astfel, îl interpretez şi în acest loc pe „factum est" ca reflexiv.

Aşa cred că Sfântul Augustin voieşte să pună în acord gândirea ioanică din „Et Verbum caro factum est" (I, 14) cu gândirea paulină, căci în Vulgata citim: „de Filio suo, qui factus est ei ex semine David, secundum carnem": „despre Fiul Său, Carele I S-a făcut Lui din sămânţa lui David, după carne" (Rom., I, 3).

[132] Cf. *De Trinitate*, II, X, 18, P.L., t. XLII, col. 857: „sicut humanam illam formam ex vergine Maria Trinitas operata est, sed solius Filii persona est; visibilem namque Filii solius personam, invisibilis Trinitas operata est": „precum pe acea formă umană dintru Maria vergura Trinitatea a făcut-o; căci, într-adevăr, persoana vizibilă a singur Fiului invizibila Trinitate a făcut-o." Vezi: E. Portalié, art. *Augustin* în *Dict. de théol. cath.*, t. I, col. 2437-2439 şi F. Cayré, *Précis de patrologie*, t. I, pp. 657-658.

[133] Cf. *De Fide et Symbolo*, IV, 5.

[134] Ca mai întreagă antichitatea, Sfântul Augustin credea în generaţiunea spontană a unor organisme inferioare. Unele exemple date aici reflectă această concepţie.

[135] Prin conceptul de adopţiune sa căuta, în alt loc, cheia divergenţei dintre cele două genealogii ale lui Christos, după Matei şi Luca. Cf. *De cons. evang.*, II, III, 5. P.L., t. XXXIV, col. 1072.

[136] „Preparaţi pentru împărăţie", în sensul predestinării, cred.

[137] Cf. cap. XXXV, n, 4 şi XXXVI-XXXVII, n. 7.

[138] Ad litt.: „întru însuşi exordiul naturii sale, prin care a început a fi (= prin care şi-a început fiinţa ca om)."

[139] Ad litt.: „încât Acelaşi El Însuşi era Fiul lui Dumnezeu, Carele Filul Omului, şi Fiul Omului, Carele Fiul lui Dumnezeu."

[140] Ad litt.: „şi, aşa, întru susceptiunea naturii umane, i-a devenit Acelui Om naturală, într-un anume mod, însăşi graţia."

[141] Despre partea Spiritului Sfânt în generaţiunea lui Christos veyi *De Fide et Symbolo* şi Toma d'Aquino *Summ. theol.* III-a qu. 32, art. 3.

[142] Ad litt.: „semănat".

[143] „Adiunctus atque concretus"; traducerea „strâns legat şi unit" este un pic pleonastică: „concretus": unit, format prin naştere şi prin creştere,

închegat, ni-l aminteşte pe „krasis"-ul, atât de familiar lumii greceşti, pentru a desemna unirea celor două elemente care constituie Verbul (Cuvântul) Încarnat.

[144] Ad litt.: „în mod".

[145] Vezi cap. LVIII; E. Portalié, art. *Augustin*, în *Dict. de théol. cath.*, t. I, col. 2367-8 şi *In Ioan. tr.* XLI, 4-7, P.L., t. XXXV, col. 1694-6; *Enarr. in Ps.* LXIV, 6, P.L., t. XXXVI, col. 777.

[146] Această valoare simbolică a morţii lui Christos se adaugă valorii expiatorii fără a o suprima.

[147] Ad litt.: „toţi care aparţin de această graţie".

[148] Mistică a Botezului inspirată de *Rom.*, VI, 3-11.

[149] „Male vivendo": trăind rău, în sensul de „trăind cum nu se cuvine; trăind întru rău".

[150] Vezi în cap. XLVI despre eficacitatea botezului pruncilor; Vezi, de asemenea: *De nupt. et conc.*, I, XX, 22, P.L., t. XLIV, col. 426-7; *Cont. Jul.*, VI, V, 11, ibid. col. 829; *De pecc. meritis et remis.*, I, XIX, 24-5, ibid. col. 122-3; *Cont. Iul. op. imp.*, I, 50, P.L., t. XLV, col. 1073.

[151] Theologii analizează şi astăzi păcatul adamic, fără a deosebi, însă, în el, toate speciile deosebite aici de Sfântul Augustin.

[152] Ad litt.: „Nu i-a crezut lui Dumnezeu", în sensul că nici nu I-a dat crezare, nici nu I s-a-ncredinţat Lui cu totul.

[153] „Răspunzători", în sensul de „legaţi, obligaţi".

[154] Ad litt.: „Regenerațiunea n-a fost instituită decât numai fiindcă este vicioasă (viciată) generațiunea."

[155] Cf. Cap. XLV.

[156] subvine.

[157] „Implicetur": a fi înfăşurat, a fi strâns legat, a fi în strânsă legătură.

[158] Dubla circumstanţă care agravează păcatul adamic.

[159] Lov.,: „regeneratus": „regeneratul, renăscutul."

[160] Unii comentatori cred că este o eroare că Sfântul Augustin comentează aceste cuvinte ca fiind rostite asupra botezatului Christos. Oricum, până la Sfântul Augustin exista o lungă tradiţie asupra acestor cuvinte ale Psalmistului ca fiind rostite la botezul ioanic, probabil din vreun exemplar după *Luc., III, 22.*

[161] „Să-i piardă", în sensul de a-i pierde din puterea sa asupra lor; a-şi pierde potestatea asupra lor.

[162] Altfel: „Nu ca urmare a unei necesităţi a milei (de milă), ci, mai degrabă, printr-o voinţă miloasă."

[163] Cf. cap. XLIII.

[164] Altfel: „justificarea".

[165] Vezi cap. XLVIII.

[166] Epistola către romani.

[167] În sensul din cap. XLII: „magnum baptismatis sacramentum".

[168] „El Însuşi": Apostolul Pavel.

[169] „Oricare": toţi cei care au fost botezaţi.

[170] „Mistic", în sensul de aparţinând misterului (Cf. cap. LII).

[171] Simbolism atins şi în *De Fide et Symbolo*, V, 11; VII, 14.

[172] „Finele secolului": cf. cap. XXXV, n. 1.

[173] Cf. *De Fide et Symbolo*, VIII, 15. Tot în sensul parusiei în vederea judecăţii ca eveniment constituind cariera glorioasă a Mântuitorului vezi cap. LXIX şi CXII, unde se comentează sentinţele după *Mat.* XXV, 34 şi 41. Vezi, de asemenea, şi *De civ. Dei*, XX, I-V, XVII-XXIV şi XXVII-XXX, P.L., t. XLI, col. 659-708; E. Portalié, art. *Augustin* în *Dict. de théol. cath.* t. I, col. 2444-2445; J. Rivière, art. *Jugement*, ibid. t. VIII, col. 1798-1801.

[174] *Binecunoscutul*, adică Psalmistul, interpretându-l pe *ille* ca superlativ.

[175] „Încât să se împlinească", în sensul să fie desăvârşit exprimată în Confesiune, precum este, într-adevăr, desăvârşită în sine şi în credinţa noastră.

[176] Altfel: „Pusă în urma".

[177] Această arhitectură trinitară a Symbolului (Crezului) învederează deplina egalitate a persoanei a treia treimice cu celelalte două.

[178] „Subordonată": şi numită în urma, şi supusă. Sfântul Augustin are totdeauna în vedere Biserica integrală (Cf. cap. LVII şi LXI-LXII; *Epist.* XCI, 1 P.L., t. XXXIII, col. 314; *Serm.* CCXLI, 11, P. L., t. XXXIX, col. 1500).

[179] Pasajul trimite la *Ioan, X*, 34-35. L-am tradus, interpretativ, prin trecut, subînţelegând trecutul, prezentul şi viitorul, până la finele secolului, ale antropogenezei. Ad litt., printr-un prezent etern, el consună: „De unde, nici toată, nici vreo parte a sa nu voieşte să fie, ea, cultivată în locul lui Dumnezeu, şi nici să fie ea Dumnezeul cuiva aparţinând de templul lui Dumnezeu care (templu) este edificat (= se edifică) dintru dumnezeii pe care-i face nonfăcutul Dumnezeu." Rămâne de văzut dacă şi cât poate fi întrevăzută aici ceea ce în limbajul theologic se numeşte „deificatio".

[180] Citind: „ipsa est enim summa creatura". Ed. au „Ipse enim esset summa creatura": „Căci El Însuşi ar fi suprema creatură".

[181] Cf. *De Fide et Symbolo*, X, 21.

[182] „Despre aceea": Illa poate fi aici un superlativ.

[183] Despre îngerii păcătuitori, vezi cap. XXVIII şi notele.

[184] „Spețele ierarhiilor": „differentiae praepositurarum": diferențele ierarhiilor. Sunt tentat să spun, pur şi simplu: diferențele prepoziturilor. Aşa au cele mai multe Mss.; unele, însă: „praepositorum": „şefiilor"; Ed. au „personarum": „persoanelor".

[185] Altfel: Virtuți. Citatul a mai fost tradus: „Lăudați-L pe El toți îngerii Lui, lăudați-L pe El toate oştirile Lui".

[186] Citatul a mai fost la noi tradus: „fie Tronuri, fie Domnii, fie Începătorii, fie Stăpânii" sau: „fie scaune de domnii, fie dregătorii, fie domnii, fie stăpâniri" şi încă şi mai altfel (Cf. *Rom.* VIII, 38; *Efes.* I, 21; Col. II, 15; I *Petru*, III, 22).

[187] Această dubitație retorică arborescentă şi mărturisire a ignoranței privind ordinele (categoriile, rangurile) angelice nu exprimă, poate, un agnosticism disimulat, ci, unul real, ce-şi are rădăcinile în ceea ce se numeşte propriu augustinism, adică doctrina păcatului originar, a preştiinței şi a predestinării, a răului şi liberului arbitru, implicând-o pe cea a grației gratis date.

Totuşi Sfântul Augustin nu le neagă acestora existența, ci le mărturisește cu nestămutată credință şi existența, şi necesara diferențiere, îndoiala şi ignoranța exprimându-şi-le tocmai asupra numărului lor şi asupra naturii diferențelor, căci zice: „Esse itaque sedes, Dominationes, Principatus, potestates in caelestibus apparatibus firmissime credo et differe inter se aliquid indubitata fide teneo; sed... quaenam ista sint et quid inter se differant nescio": „Că există, aşadar, scaune, Dominațiuni, Principate, potestăți, în cereştile suite, o cred atotferm şi țin prin neîndoită credință că ele diferă prin ceva între sine; dar care anume... să fie acestea şi prin ce diferă îndesine nu ştiu." (*Contra Priscillianistas* (415), XI, 14, P.L., t. XLII, col. 678). Pe de altă parte, deşi se pare că aici nu deosebeşte Îngerii de Arhangheli, în *Coll. cum Max*, (428), 9, P.L., t. XLII, col. 727, stabileşte, după sfintele Scripturi, o listă de opt grupuri angelice: Angelos, Archangelos, Sedes, Dominationes, Principatus, Potestates, Cherubim, Seraphim, listă din care lipsesc, însă tocmai... Virtutes. (Vezi art. *Ange*, în *Dict. de théol. cath.*, t. I, col. 1189-1271).

[188] Nu e vorba de astrele însele, ci de spiritele raționale pe care le-ar avea ele.

[189] Asupra corpurilor îngerilor, vezi cap. LVII.

[190] Citind: „sed intus in animo hominis"; Mss. au: „sed intus animae hominis", „ci interoir sufletului omului".

[191] A se compara această circumscriere a erorii cu definițiile din cap. XVII.

[192] Traduc: „cu discriminare... fără nici o crimă", pentru a păstra eufonia paremiologică a originalului. De fapt, şi această frază, ca multe altele din operele sale, învederează moderația, împotriva unui dogmatism intempestiv, în tratarea marilor mistere, care i-a dat, şi ea, o anume notorietate Sfântului Augustin, făcându-i pe theologi să vorbească de limitele theologiei. O asemenea sobrietate este exprimată, ca să mă limitez numai la *Enchiridion*, în cap. LXXXIII, în tratarea păcatului împotriva Spiritului Sfânt; XCVIII-XCIX, în tratarea misterului predestinării; XXIV, XL şi CVIII, în tratarea misterului Încarnării sau în cap. CXII, privind doctrina eschatologică.

[193] Ideea că omul nu poate să-şi fie sieşi speranță şi nici omul omului este o constantă a gândirii augustiniene.

[194] Vezi cap. LXI.

[195] Cf. *Efes.*, II, 14-16; *Col.*, I, 20.

[196] Vezi cap. XXVIII.

[197] Vezi cap. LXII.

[198] Chiar dacă redusă numeric: „Angelis igitur *aliquibus* (s. n.) impia superbia deserentibus Deum" (cap. XXVIII), această ruină angelică ia, ca păcat al orgoliului, spiritualiceşte, proporții în gândirea augustiniană: „ruinae illius angelicae" (cap. LXI) – de aceea l-am tradus augmentativ pe „illius", prin „marii", nu prin „acelei" sau „atotcunoscutei" –, şi, totuşi, optimismul său theologic nu se poate acomoda ideii diminuției cetății celeste şi, deşi interpretase deja (cap. XXIX) dificilul de interpretat şi de tradus text al apostolului Pavel: „qui vocat ea quae non sunt, tanquam ea quae sunt" (*Rom.*, IV, 17), coroborându-l cu *Luc.* XX, 35-36 şi cu *Înțel.*, XI, 21, şi vorbise nu doar despre o completare a societății angelice păgubite prin căderea diabolică, în număr egal din rândul predestinaților din neamul omenesc, ci, poate, chiar în număr superior, revine, iată, acum şi accentuează ideea completării ruinei angelice cu aleşii din rândul oamenilor. Ideea aceasta o regăsim, în termeni aproape identici, în *De civ. Dei*: „qui de mortali progenie merito iusteque damnata tantum populum gratia sua colligit, ut inde suppleat et instauret partem, qua lapsa est angelorum, ac sic illa dilecta et superna civitas non fraudetur suorum numero civium, quin etiam fortassis et uberiore laetetur": „Carele, din progenitura muritoare, pe merit şi just damnată, ridică, prin graţia Sa, atâta popor, ca, de aici, să suplinească şi să instaureze partea care a căzut a îngerilor, şi, aşa,

acea iubită cerească cetate să nu fie fraudată de numărul cetățenilor săi și, de ce nu, să se bucure, poate, chiar de unul și mai fecund" (XXII, I, 2, P.L., t. XLI, col. 752). Ideea a fost preluată de Sfântul Grigorie cel Mare (*In Evang. hom.*, XXXIV, 11, P.L., t. LXXVI, col. 1251), iar, mai târziu, de Sfântul Anselm (*Cur Deus homo*, I, 16-18, P.L., t. CLVIII, col. 381-389), și, datorită lui Petru Lombardul (*Sent.* II, dist. IX, 7, ed. Quaracchi, p. 350), le-a fost posibil theologilor posteriori să mediteze, pe textul *Enchiridionului*, asupra acestui *theologoumenon* augustinian.

[199] *Mijlocitorul* (= Mediatorul): În concepția Sfântului Augustin, adevăratul, perfectul, supremul și idealul mediator al lui Dumnezeu și al oamenilor este Mântuitorul Isus Christos: „Unde verus ille mediator, in quantum formam servi accipiens mediator effectus est Dei et hominum, homo Christus Iesus, cum in forma Dei sacrificium cum Patre sumat, cum quo et unus Deus est, tamen in forma servi sacrificium maluit esse quam sumere, ne vel hac occasione quisquam existimaret cuilibet sacrificandum esse creaturae. Per hoc et sacerdos est, ipse offerens, ipse et oblatio. Cuius rei sacramentum cotidianum esse voluit ecclesiae sacrificium, quae cum ipsius capitis corpus sit, se ipsam per ipsum discit offerre. Huius veri sacrificii multiplicia variaque signa erant sacrificia prisca sanctorum, cum hoc unum per multa figuraretur, tamquam verbis multis res una diceretur, ut sine fastidio multum commendaretur. His summo veroque sacrificio cuncta sacrificia falsa cesserunt"; „De unde, mirificul, adevăratul mediator, între cât luând forma servului a devenit mediatorul lui Dumnezeu și al oamenilor, omul Christos Isus, cum, în forma Dumnezeului, primește sacrificiul dimpreună cu Tatăl, dimpreună cu Carele este și Dumnezeu unul, totuși, în forma servului a mai voit a fi sacrificiu decât a-l primi, ca, nici măcar cu această ocaziune, să nu socoată neștine că trebuie să i se sacrifice vreunei creaturi. Prin asta este și sacerdot, El Însuși oferitorul, El Însuși și oblațiunea (= El Însuși jertfitorul, El Însuși și jertfa). Sacrament cotidian al cărei realități a vrut să fie sacrificiul bisericii, carea, cum este corpul capului ei înseși, învață să se ofere, prin El Însuși, pe ea însăși. Ale acestui adevărat sacrificiu erau semne multiple și varii vechile sacrificii ale sfinților, devreme ce acesta unu era prefigurat prin multe, precum prin vorbe multe s-ar zice un singur lucru, ca să fie pus, fără silă, mult în valoare. Față cu acest suprem și adevărat sacrificiu, s-au spulberat toate sacrificiile false" (*De civ. Dei*, X, XX, P.L., t. XLI, col. 298). Tot în legătură cu calitatea de mediator perfect a Mântuitorului mai zice, îndealtfel, Sfântul Augustin: „Mediator Dei et hominum, quia Deus cum Patre, quia homo cum hominibus. Non mediator homo praeter deitatem, non mediator Deus praeter humanitatem. Ecce mediator: divinitas sine humanitate non est mediatrix; humanitas sine divinitate non est mediatrix, sed inter divinitatem solam et humanitatem solam mediatrix est humana divinitas et divina humanitas Christi"; „Mediator al lui Dumnezeu și al oamenilor, pentru că-i Dumnezeu dimpreună cu Tatăl, pentru că-i om dimpreună cu oamenii. Nu mediator omul cu excepția dumnezerii, nu mediator Dumnezeul cu excepția umanității. Iată mediatorul: dumnezeirea fără umanitate nu este mediatoare; umanitatea fără dumnezeire nu este mediatoare; ci între dumnezeirea singură și umanitatea singură este mediatoare umana dumnezeire și dumnezeiasca umanitate a lui Christos." (*Serm.* XLVIII, n. 21, P.L., t. XXXVIIII, col. 310). Nu-i mai puțin adevărat că Sfântul Augustin vorbește și de un mediator al morții, diavolul, învins de către Christos (Cf. *De Trinitate*, IV, X, 13; XII, 15; XIII, 16-18). Vezi și *Confes.* XI, XLIII, 68-70, în P.L., t. XXXII, col. 808-810.

[200] Citind „nobis"; Ed. au „nisi in nobis"; „decât numai întru noi".

[201] Cf. *De civ. Dei*, XXII, XIX, P.L., t. XLI, col. 796.

[202] Citind „praecellet"; Krabinger are „praecellit": „covârșește".

[203] Citind „exceptus"; Ed. au „exemptus": cam în aceeași sferă semantică: „scoatere afară".

[204] „Puterea de înțelegere", aici și passim, ad litt. pt. *intellectum* = intelectul, înțelegerea.

[205] Insistență asupra Bisericii de pe pământ, care poate fi socotită drept o reacție împotriva donatismului, care nu admitea decât o „biserică a sfinților". Cf. P. Batiffol, *Le catholicisme de saint Augustin*, Paris, 1920, pp. 251-268.

[206] Interpretându-l pe „ut", aci, precum în multe alte locuri, consecutiv. Altfel: „ca să fie retras prin renaștere ceea ce a fost atras prin naștere."

[207] Înlătură (tollit): a lua înlăturând, a face să dispară, a șterge. Cf. cap. XLII-XLIII.

[208] Loc comun al psihologiei morale, asupra căreia pelagianismul l-a făcut pe Sfântul Augustin să insiste (Cf. *De Fide et Symbolo*, 21). „Pelagius, notează P. Portalié (art. *Augustin*, în *Dict. de théol. cath.*, t. I, col. 2382), reclama pentru natura umană *apatheia* și *anamertesia* stoicilor. În consecință, Pelagius susținea că chiar în *Vechiul Testament* cei care sunt numiți sfinți și drepți sunt realmente fără de păcat. Combaterea acestei teze pelagiene este strâns legată, în concepția augustiniană, de doctrina sa asupra păcatului originar, asupra meritului și asupra justificării. Dar, când Augustin susține, contra pelagienilor, că tot omul păcătuiește, este vorba numai și numai despre păcatul venial. Vezi cap. LXXI, unde vorbește de: „quotidianis... brevibus levibusque peccatis, sine quibus haec vita non ducitur". Vezi, de asemenea, A. Gaudel, art. *Péché originel*, în *Dict. de théol. cath.*, t. XII, col. 390-2; Aug.: *In Iohan. tr.* XLI, 9; *In Epist. Iohan.*, tr. I, 6-8; *De sancta virg.*, 48-9; *Cont. Iul op. imp.*, I, 98; *De pecc. meritis et*

remis. II, VII, 7-9; *Cont. Iul.*, IV, x, 27-8, precum şi referinţele din tabloul general alcătuit de benedictini la cuv. *peccatum*, P.L., t. XLVI, col. 507-509.

[209] Iniţial (cf. „Vatra", 7, An. XXII, nr. 256, Iulie 1992, p. 2, col. 3-4), am tradus „crimen" prin „vină", dar, întrucât, în româneşte, nu mi se pare îndestul marcată gravitatea „vinei" faţă de „păcat", revin acum şi traduc ad litt. „crimen" prin „crimă".

[210] Citind „tantus". Ed. au „sanctus", „sfânt".

[211] Principiu general valabil pentru penitenţa individuală, dar care se aplică, spun exegeţii, de asemenea, penitenţei eclesiastice.

[212] Aşa, după Mss.; Ed. au „ubi tale crimen commissum est": „unde s-a comis o asemenea crimă".

[213] E vorba, în sens paulin, de corpul mistic al lui Christos.

[214] Citind, după Mss. „Ecclesiis"; Ed. au „Ecclesiae": „Bisericii".

[215] „Etiam": „chiar şi" lasă să se înţeleagă că trebuie să i se dea mai întâi satisfacţie lui Dumnezeu.

[216] În economia generală a penitenţei e cuprins mai întâi botezul (Cf. cap. LXIV), dar, datorită păcatelor care-i urmează, această „magna indulgentia" este însoţită de-o altă instituire care constituie, propriu-zis, „actio paenitentiae". La aceasta se adaugă că, pentru zilnicele păcate uşoare, păcătuitorul poate găsi, în rugăciune şi în pomană, elementele unei „congrua satisfactio" (Cf. cap. LXX-LXXI), sau, după o altă ingenioasă expresie augustiniană, „quasi quotidianum baptismum" (*Serm. CCXIII*, 8, P.L., t. XXXVIII, col. 1065). Despre neiertarea păcatelor în afara Bisericii, vezi şi *Serm.* LXXI, 33, P.L., t. XXXVIII, col. 463.

[217] „Propter" se poate interpreta, în acest context, şi „pentru" (= în vederea), dar şi „graţie", „datorită" şi chiar „în afara", „pe lângă", adică, „în paralel cu".

[218] Interpretez, iarăşi, aici şi supra, şi infra, pe „ut" consecutiv. Altfel, adică, final: „ca să înţelegem" etc.

[219] Paragraful acesta şi cele două următoare sunt textual reproduse în *De octo Dulcitii quaest.*, I, 10-13, P.L., t. XL, col. 154-6.

[220] Sfântul Augustin incriminează aici ceea ce se numeşte îndeobşte „eroarea misericordioşilor", mult dezbătută în istoria modernă a dogmelor. E, totodată, incriminată aici, precum în *De civ. Dei*, XXI, XVII-XVII, eroarea origenistă (Cf. *De princip.*, I, VI) după care ar fi posibilă o anume doctrină despre mântuirea diavolului însuşi şi a complicilor săi (cf. cap. CXII). De asemenea, se crede că aici Sfântul Augustin îl combate şi pe Sfântul Hieronim.

[221] Tratatul *De Fide et Operibus* a fost început în 413. Vezi, la începutul acestei cărţi, şi lămuririle editorilor asupra „misericordioşilor": P.L., t. XL, col. 195-8.

[221] „Ne face salvaţi", altfel, şi mai clar, „ne mântuieşte".

[222] Această interpretare augustiniană a textelor pauline şi iacobin ar trebui să le dea de gând celor ce-i reproşează episcopului Hipponei doctrina mântuirii prin singură credinţa, fără fapte.

[223] În această argumentaţie, Sfântul Augustin aplică metoda care, în theologie, se numeşte „analogia credinţei".

[224] Citind „quidam". Ed. au *quidem*: „desigur".

[225] „Tentaţia suferinţei": ad litt.: „tentaţia tribulaţiunii".

[226] Unele Mss. au „Christi fundamentum". Benedictinii au ales, însă, o *lectio difficilior*: „Christum fundamentum".

[227] Pentru a descrie cele două categorii de credincioşi a căror operă (lucrare) este probată prin foc, Sfântul Augustin detaşează din context, aşa cred exegeţii, cuvintele Apostolului referitoare la situaţia omului căsătorit şi celib, generalizându-le.

[228] Rămâne de văzut, spun iarăşi exegeţii, în ce măsură această exegeză alegorică a focului purificator este întrutotul conformă semnificaţiei eschatologice a textului paulin.

[229] E destul de greu de-nţeles cum exegeţii protestanţi au găsit în acest pasaj argumente contra purificărilor dincolo de mormânt. Pe de altă parte, exegeţii augustinieni se ceartă încă, dacă aceste păreri despre focul purgatorial şi despre purgatoriu, exprimate aici, în *Enchiridion*, ar fi dintre cele din urmă ale Sfântului Augustin. Mă prenumăr printre cei ce zic că sunt dintre cele din urmă.

[230] Traduc „poenitentibus" prin „penitenţilor". Unora le mai place să interpreteze „nisi convenienter poenitentibus eadem crimina remittantur" prin „dacă nu vor obţine (= numai şi numai dacă vor obţine) printr-o penitenţă convenabilă iertarea aceloraşi păcate". Rămân la interpretarea mea, întrucât socot că din sinceritatea penitenţilor derivă natura penitenţei şi, deopotrivă, rodnicia sau sterilitatea pomenilor.

[231] În această formulare, Sfântul Augustin sintetizează întreaga sa doctrină asupra penitenţei (Cf. cap. LXV), marcând opoziţia sa faţă de croarea „misericordioşilor" (Cf. cap. LXVII).

[232] Bazându-se pe *Daniel*, IV, 24: „Peccata tua eleemosinis redime": „Păcatele tale răscumpără-le prin pomeni", unii s-au hazardat să susţină că pomana ar fi suficientă mântuirii, agravând astfel eroarea „misericordioşilor" cu un grosolan fariseism. Împotriva acestora se ridică

Sfântul Augustin şi în *De civ. Dei*, XXI, XXII, P.L., t. XLI, col. 734-5. Aici sunt accentuate condiţiile morale ale pomenii.

[233] „Propitiat", dacă se acceptă neologismul; altfel: „înduplecat, câştigându-i bunăvoinţa, împăcat".

[234] „Nepedepsit": în virtutea legii eterne, după care orice injustiţie îşi primeşte imediat sancţiunea spre a nu se tulbura ordinea universală.

[235] „Achitarea potrivită", ad litt.: „satisfacerea congruă" sau „satisfacerea congruentă", care era şi este în Occident, după Tertulian şi Sfântul Cyprian, termenul uzual, împrumutat din limbajul juridic, pentru a desemna ansamblul operelor penitenţiale care-i incumbă păcătosului (Cf. P. Galtier, art. *Satisfaction*, în *Dict. de théol. cath.*, t. XIV, col. 1135-1152).

[236] Unii sunt înclinaţi să creadă că Sfântul Augustin nu cunoştea încă termenii „păcat mortal" şi „păcat venial", dar, raportând acest pasaj la cel precedent, se vede că el deţinea foarte clar noţiunea lor, zic alţii. Nu mă asociez nici unora, nici altora, întrucât o spune Sfântul Augustin însuşi, cât se poate de clar, în *De symb. ad catech.*, VII, 15: „sunt venialia". Aşadar, nu numai că „nu făcea deosebirea" sau „avea doar clară noţiunea", ci deţinea foarte clar şi noţiunea, şi cuvântul.

[237] Această eficacitate a Rugăciunii Domneşti nu-i decât un caz particular al rolului pe care Sfântul Augustin i-l acordă rugăciunii, în general, în iertarea păcatelor uşoare (Cf. *Serm.*, IX, XI, 17, P.L., t. XXXVIII, col. 88).

[238] Păstrez în traducere „datornicilor (debitoribus" şi „datoriile (debita)", pentru a mă menţine în sfera limbajului juridic în care gândeşte Sfântul Augustin. Altfel: „greşealele" şi „greşiţilor" (cf. cap. LXXXI, n. 9).

[239] „Dacă" (si) lipseşte din Mss. şi din mai multe Ed.

[240] „Îndurare", aici şi passim = misericordie.

[241] Citind „ergo", după Mss.; Ed. au „autem" (însă).

[242] Citind „cuique". Mai multe Mss, au „quodcumque" (tot ceea ce).

[243] „Purificatoare", trad. analogică pentru „emendatoria". Ad litt.: emendatorii (îndreptătoare).

[244] „Îndărătnicilor", trad. analogică pentru „invitis". Ad litt.: împotriva voinţei lor.

[245] „Suntem ajutaţi", altfel, prin reflexiv: „ne ajutăm".

[246] Exegeţii augustinieni semnalează aici un caz rarissim când Sfântul Augustin pune un cuvânt al lui Christos pe seama lui „Dumnezeu", căci, în cazuri similare, el vorbeşte, în mod obişnuit, despre „Domnul". Pentru a preîntâmpina această anomalie, unele Mss. au corectat: „dicentem Iesum" (pe Isus zicând).

[247] Cf. cap. LXXXI, n.

[248] Citind „iam"; unele Mss. au „etiam" (= chiar şi).

[249] Aici exegeţii observă că, invers cazului mai sus amintit (Cf. cap LXXVII), termenul „Domnul" este pus pentru un act care-i aparţine lui Dumnezeu singurul (Cf. *Marc.*, II, 7), şi că, de fapt, „Tatăl", comentat aici de Augustin, se raportează exclusiv la „Tatăl Carele este în ceruri".

[250] Cf. Cap. LXXI, n. 290.

[251] Aici, după Lov. se adaugă: „Videte ut etiam id quod intus est mundum fiat", „Luaţi seama ca chiar şi ceea ce este înlăuntru să devină (să fie făcut) curat", ceea ce, după Am., Er., Dan., după cele mai bune Mss. şi, de asemenea, după Evanghelia citată, lipseşte.

[252] Pasajul acesta din *Luca* depăşeşte puterile mele de interpretare. Traducătorii Bibliei l-au tradus pe româneşte când, cum. Recent, în versiunea *Noului Testament*, revizuită, redactată şi comentată de IPS. Bartolomeu Valeriu Anania, *Ed. Institutului Biblic şi de Misiune al B.O.R.*, Buc. 1993, pasajul e tradus: „Dar daţi-le ca milostenie pe cele dinlăuntrul vostru şi, iată, toate vă sunt curate" şi comentat: „Text dificil prin ambiguitatea intenţionată. Faţă de enunţul sobru şi direct din *Mt.* 23, 26 („Curăţă dintâi partea dinlăuntru a paharului şi a blidului, pentru ca şi cea din afară să fie curată"), în textul şi contextul lui Luca pare a fi şi o notă de ironie: fariseii sunt invitaţi să se debaraseze de «răpirea şi viclenia» dinlăuntrul fiinţei lor, dar invitaţia vizează şi maniera în care ei obişnuiesc să mimeze facerea de bine." Eu l-am tradus pe „superesse" prin „ce mai rămâne", subînţelegând sensul îndemnului: „daţi, mai degrabă, pomană ceea ce mai rămâne (= de dat, şi voi nu daţi), şi, iată, toate vă sunt curate". Sensul: „ceea ce prisoseşte", pe care-l mai are „superest", ar accentua ironia pasajului, dar este mai greu acceptat de imperativul „date". Un sens bun ar da şi traducerea: „Daţi, mai degrabă, pomană ceea ce vă *supravieţuieşte* etc.", sens pe care îl are „superesse" şi îl acceptă deopotrivă şi contextul, şi, astfel, s-ar accentua insistenţa asupra caracterului spiritual al pomenii. (Cf. Cap. următor).

[253] Se reflectă în această argumentaţie doctrina arhicunoscută, conform căreia nu există punct de interferenţă între corupţia morală şi credinţă, ceea ce l-a făcut uneori pe Sfântul Augustin să spună că toate operele (= lucrările, faptele) necredincioşilor sunt păcate.

[254] „Să-i plăcem lui Dumnezeu": prin botez.

[255] „Contraximus", vocabulă reluată din cap. XLII.

[256] „Miserere" nu are întregită în româneşte familia de cuvinte, aşa că am recurs la aceste analogisme.

[257] „Nenorociți": altfel, „nefericiți", „mizeri", poate, mai bine, căci „nenorociți" implică o anume nuanță de fatalitate, ceea ce nu-și are locul în comentariul augustinian.

[258] Citind „Deum charitate"; Ed. au „Dei charitatem": „iubind charitatea lui Dumnezeu".

[259] Comentariu inspirat după *Luca*, XI, 42.

[260] Aici anticipare a textului din *Luca*, XI, 42.

[261] Unii comentatori augustinieni privesc această exegeză ca inspirată de un alegorism pe care sensul originar al textului evanghelic nu-l justifică, susținând, ei, că din punct de vedere theologic această concepție a pomenii de sine oferă mai puțină consistență decât subtilitate. Simt că nu m-aș putea prenumăra printre susținătorii acestei păreri.

[262] Reluare și dezvoltare a ideii din cap. LXX. Relevându-se condițiile morale ale pomenii, este combătut misticismul analog conduitei fariseilor.

[263] Cf. *Mat.*, X, 39.

[264] „Năravul lumesc" (secundum saeculum), „după obiceiul secolului (veacului) terestru (mundan)."

[265] Traduc hotărât aici, în acest fel, și nu: „Nimenea nu dă, însă, nici un fel de pomană, decât numai să primească de unde să dea de la Acela Carele nu are nevoie (= nu duce lipsa, nu-i lipsit, nu-i lipsește nimic)", cum le mai place unora să interpreteze, întrucât, după doctrina augustiniană, nimenea nu are nimic ce să nu fi primit. E aceeași idee și-n expresia noastră „dar din dar". Același sens dă și traducerea lui „nisi" prin „dacă nu". Sfântul Toma D'Aquino vorbește de șapte feluri de pomană spirituală și corporală, reunite în versurile: „Consule, carpe, doce, solare, remitte, fer, ora" și „Visito, poto, cibo, redimo, tego, colligo, condo" (*Summ. theol.* IIa IIae, qu. XXXII, art. 1).

[266] Vocabula „venerabilis" lipsește doar dintr-un Mss. Vat.

[267] Ed. au „ad ipsum revertimini": „întoarceți-vă la sine".

[268] Ed. au „apostolica auctoritas": „autoritatea apostolică".

[269] Unii exegeți cred că se resimte aici rigorismul augustinian în materie matrimonială, căreia el i-a sintetizat scopul în următoarele trei bunuri: „proles" (urmași), „fides" (credință), „sacramentum" (sacrament, taină).

[270] Ed. adaugă „ad iudicandum": „spre a judeca".

[271] Ed. corijează în fals: „inter fratrem et fratrem": „între frate și frate".

[272] Ca și în privința relațiilor matrimoniale, Sfântul Augustin interpretează aici „venia" ca o îngăduință (iertare, pogorământ, scuză), care implică, totuși, greșeala (vina) din partea celora cărora li se acordă. Se

pare că nici exegeții Sfântului Pavel, nici moraliștii nu prea mai acceptă astăzi această poziție.

[273] Cf. cap. LXXXI, n.

[274] „Un rău al gheenei": calchiez personificator; altfel: „pasibil de pedeapsa cu gheena, vinovat de (condamnat la) gheenă".

[275] Cf. *Ioan*, XIV, 6.

[276] Cf. *Col.* II, 22.

[277] „Obișnuință" nu se referă aici la individ, ci la comunitate, deci: „cutumă".

[278] Pasajul e de reținut privitor la disciplina eclesiastică din secolul de aur al patristicii.

[279] Comentariul la *Epistola către Galateni* e de prin 393-396, deci, cam cinci luștri înaintea *Enchiridionului*.

[280] Cf. P.L., t. XXXV, col. 2130.

[281] Aluzie la celebra, prin originalitate, operă a sa, „Retractationes".

[282] Cf. *Cont. Faust.* (cca 400), XXII, 78, P.L., t. XLII, col. 451; *De pecc. metitis et remissione* (412), I, XXXIX, 70, P.L., t. XLIV, col. 152; *Ibid.* II, XVII, 26, col. 167.

[283] „Răul", altfel „vina".

[284] „Ut", iarăși consecutiv; Atlfel, final: „ca nu numai să... ci,... chiar să...".

[285] Un codex Colb. vet. are în loc de „sanitate", „suavitate".

[286] E curpinsă în acest pasaj ceea ce doctrina augustiniană numește „delectarea victorioasă" (învingătoare). Cf. cap CXVIII, „in quantum non ceddit malae concupiscintiae, vincente delectatione iustitiae."

[287] Cf. cap. XXVI.

[288] În orig. „legis prevaricatores", „prevaricatori ai legii", ceea ce, în românește, are o ușoară notă pleonastică.

[289] Aici Sfântul Augustin reia, o dată în plus, leitmotivul Rugăciunii domnești (Cf. cap. LXXI).

[290] În recenta versiune a *Noului Testament*, redactată și comentată, (Cf. cap LXXV, n. 2.) IPS. Bartolomeu Valeriu Anania zice, referitor la *Mat.* VI, 12, în nota 2 despre „greșelile", păstrând pluralul arhaic „greșalele": „Limba impune o diferențiere semantică a acestui plural. Spre deosebire de greșeli, care sunt simple erori sau abateri de la normă, *greșalele* (s.n.) înseamnă încălcarea datoriilor morale pe care oamenii le contractează nu

numai față de Dumnezeu, ci și de semenii lor, atât prin răul pe care-l fac cât și prin binele pe care nu-l fac".

[291] Sfântul Augustin folosește aici formula „Ne nos inferas in tentationem", în loc de „Ne nos inducas in tentationes". Formula a fost mult disputată, și ca se pretează la o exegeză ce depășește puterile mele. Despre „Și nu ne duce pe noi în ispită" (*Mat.* VI, 13) comentează IPS. Bartolomeu Valeriu Anania: „În înțelesul de «nu ne lăsa să cădem în ispită». De altfel, ispita nu este o cădere propriu zisă, ci o încercare sau un examen prin care cineva poate să cadă; o probă de foc." E o interpretare posibilă. Vezi și Origen, *Despre rugăciune*, în Origen, *Scrieri alese*, Partea a doua, Ed. Instit. Bibl. și de Mis. al BOR., Buc. 1992, pp. 199 sqq.; Toma D'Aquino, *Summ. Theol.*, IIa IIae, qu. LXXXIII, art. 1-17, în special art. IX: „Et ne nos inducas inentationem": per quod non petimus ut non tentemur, sed ut a tentatione non vincamur, quod est in tentationem induci": „Și nu ne duce pe noi în tentațiune (ispită): prin care nu cerem să nu fim tentați (ispitiți), ci ca să nu fim învinși de tentațiune (ispită), ceea ce înseamnă a fi dus în tentațiune (Cf. cap. CXVI). Această cerere din Rugăciunea domnească a dat naștere, și mai dă încă, în inimile credincioșilor, unor adevărate nicodemisme, multe dintre ele magistral lămurite în mirifica exegeză a lui Origen. De pildă, recent, *Conferința episcopală australiană* a cerut aprobarea Sfântului Părinte pentru a traduce Rugăciunea domnească „într-o engleză mai contemporană", opinând cumcă „păzește-ne pe noi de ispite" ar fi mai adecvat decât „și nu ne duce pe noi în ispită" și nu i s-a aprobat.

[292] „Sănătatea": altfel: „întremarea, binele, salvarea".

[293] „Obiceiul", altfel: „cutuma, uzanța, practica".

[294] „Teama" (timor); analogic: „rușinea", în sensul de „a-i fi cuiva rușine".

[295] „Căindu-se" (poenitendo): e vorba aici de penitența publică.

[296] „Îndurarea" este echivalentă, în context, grației.

[297] E vorba aici, probabil, de novațieni (cathari), care negau „puterea (autoritatea) cheilor", autoritatea de a lega și a dezlega a Bisericii.

[298] Cf. *Ioan*, XX, 22.

[299] „Cărticica" este *Serm. LXXI*, P.L., t. XXXVIII, col. 445-467.

[300] Nu-i de căutat altă legătură între capitolul acesta și precedentul decât numai succesiunea articolelor Symbolului.

[301] „Fetușilor avortați": expresia e ușor pleonastică; o păstrez întrucât „avorton" are în românește un accentuat sens peiorativ, or aici sensul peiorativ e exclus.

[302] Opoziție clasică între viața corporală și viața spirituală (Cf. *Ioan*, III, 3-7). Unii exegeți înclină să creadă că Sfântul Augustin identifică aici nașterea cu concepțiunea. Nu-i urmez.

[303] Forma și derivatele ei se referă aici la deplina constituire a organismului fără a implica în nici un fel sensul aristotelian.

[304] Unele Mss. au, în loc de „abortus", „abortivos".

[305] Cf. *De civ. Dei*, XXII, XII-XIII.

[306] Concluzie generală, care face, în alt mod, legătura cu capitolul precedent.

[307] Hieron., *Ep.* LXXII, 2. P.L., t. XXII, col. 1864. Amintirea, aici, în această formulare, a lui Hieronymus este, așa cum am mai amintit, un argument prețios în datarea redactării *Enchiridionului*. Cf. *De civ. Dei*, XVI, VIII, 2, P.L., t. XLI, col. 486.

[308] „Trupul", ad litt.: „carnea".

[309] E vorba de cazurile de canibalism.

[310] Unii exegeți consideră că acest „tot" e înțeles într-o manieră prea largă.

[311] Ed. Adaugă aici, pentru întregirea sensului: „aequalem", „egalul".

[312] Cf. *Mat.* XXII, 30.

[313] Traduc evaziv „sensibus" (simțurilor) prin „sensibilității" ca să mă pun de acord cu interpreții care întrevăd aici o manieră de exprimare *humano modo*, care nu implică neapărat că îngerii ar cunoaște prin intermediul simțurilor.

[314] „Fericire": expresia „tanta facilitas quanta felicitas" din limbajul augustian este aproape intraductibilă, dacă nu voim să zicem, calchiind: „atâta facilitate câtă felicitate". Am păstrat „facilitate" cu sensul de „ușurință, dezinvoltură în mișcări".

[315] „Însuflețit"; în orig.: „animal", cu sensul de a fi animat, fără conotația pesimistă proprie textului paulin.

[316] „Corupția", aici termen generic pentru a desemna ansamblul mișcărilor fizice și morale.

[317] „Carne", în sensul peiorativ al limbajului biblic și paulin.

[318] Concepție curentă a fizicii antice, care servește aici pentru a înlătura aparenta anomalie pe ar putea-o naște persistența materiei corporale după resurecție.

[319] „Massa perdiției": Cf. cap. XXVII: „massa damnată".

[320] Se pare, spun exegeții, că Sfântul Augustin ignoră cu totul „condiționalismul" inspirat de o anume eschatologie protestantă modernă. După el, și păcătoșii vor participa, în aceeași măsură ca justii, la înviere, dar pentru a primi pedeapsa pe care o merită.

[321] Cf. *Mat.* XXIV, 41.

[322] Fără a decreta în mod absolut, Sfântul Augustin acceptă ipoteza conform căreia corpurile celor damnați își vor păstra defectuozitățile de aici, care vor avea pentru ei caracterul unei pedepse.

[323] Și aici se afirmă primatul legii lumii spirituale asupra privilegiilor fizice ale învierii.

[324] Cf. Cap. XXV-XXVI.

[325] Această eventualitate nu li se poate întâmpla decât numai copiilor morți la o vârstă înaintea botezului.

[326] Cf. Cap. CX-CXI.

[327] E implicat din nou, aici, misterul predestinării.

[328] Cf. cap. XCVIII.

[329] „Dacă ar vrea ei", subauzi: „dacă voiau"; traduc așa, citind: „si vellent". Până la finele secolului al XVII-lea, toate marile ediții din Sfântul Augustin erau unanime în a citi aici „si vellent". Singuri editorii din Luvain au insinuat în margine un timid „forte vellet", în retipărirea de la Paris, t. III, 1651, p. 81, fără vreo trimitere justificativă la Mss. În edițiile speciale ale *Enchiridionului*, publicate de Ant. Arnauld (1648, 1652, 1656, 1675, 1685) s-a introdus în text, după unele Mss. pariziene, „si vellet" (dacă ar voi El; subauzi: „dacă voia"). În epoca luptelor crâncene dintre jansenişti și moliniști asupra misterului grației și al predestinării, această diferență de lectură a dat naștere unei mari deosebiri doctrinare. Citind „si vellent", însemna, în definitiv, a face ca reprobațiunea păcătoșilor să depindă exclusiv de propria lor voință rea. Din contră, „si vellet" însemna a face să depindă întreaga lor soartă de decizia suverană a lui Dumnezeu. Conștienți de importanța problemei, benedictinii au recurs la o analiză amănunțită a manuscriselor. Unsprezece Mss. au „si vellent"; douăzeci și cinci altele, însă, printre care cele mai bune, au „si vellet". În tradiția unei drepte critici textuale ar fi trebuit ca acestora din urmă să li se dea crezare. Asupra citirii corecte a acestui cuvânt a avut loc o adevărată luptă antijansenistă, asupra modului cum ar trebui editat textul. S-a ajuns, în cele din urmă, la concluzia să se editeze „si vellent" și să se păstreze în notă „si vellet". P. Lombardus (*Sent.*, I, dist. XLIII, ed. Quaracchi, p. 268) menține „si vellet". Se pare că aceasta ar fi forma autentică a textului augustinian. În favoarea ei pledează nu numai autoritatea bunelor Mss., ci și contextul (Cf. cap. CIII). Problema depășește puterea mea de decizie. Am păstrat, deci, textul așa cum este în ed. Migne. (Cf. A.-M.P. Ingold, *Histoir de l'édition benédiction de saint Augustin*, Paris, 1903, pp. 44-48).

[330] „Sapientia" are aici nuanța unei cunoașteri superioare și atotdesăvârșite (Cf. cap, I, n. 1).

[331] E aici un loc clasic al theodiceei, în această distincție dintre voința permisivă și voința pozitivă sau activă a lui Dumnezeu.

[332] Vechile ediții au „nostrae fidei Confessionis". „Fidei" lipsește din Mss.

[333] Exegeții consideră că această frază nedeterminată nu poate viza decât numai ceea ce precedă, căci formula „quia et hoc" amorsează vizibil o dificultate a ceea ce s-a spus, dificultate care va fi pe deplin rezolvată în cap. CIII.

[334] Este aici o indicație asupra numărului mic al celor aleși (Cf. cap XCIX și F. Cayré, *Précis de patrologie*, t. I, p. 647).

[335] Exegeții văd aici o probă revelatoare, adăugată altora, (Cf. cap LII), că botezul copiilor era uzual în epoca respectivă.

[336] E cuprinsă aici o metodă analoagă argumentării „sed contra", proprie Sfântului Toma d'Aquino.

[337] Un nou exemplu (Cf. cap. LXXIII), în care cuvintele lui Christos îi sunt atribuite pur și simplu lui Dumnezeu. Este un punct de vedere sintetic prin care Sfântul Augustin suprimă pur și simplu diferența între Dumnezeu și „assumptus homo" care este instrumentul Său.

[338] Exegeții văd aici o afirmare a eficacității grației, dar fără nici o indicație asupra absolutei suveranități. Sfântul Augustin exprimă un principiu dogmatic a cărui aplicare au precizat-o în diverse sensuri școlile theologice.

[339] Cf. cap. XCIV.

[340] *Rom.* X, 18.

[341] *Ibid.* 11-13.

[342] *Fac.* XXV, 23.

[343] *Mal.* I, 2.

[344] „Nici un merit" (sine ullis meritis: ad litt. fără niciunele merite), în sens neutru și pur obiectiv.

[345] Text capital pentru gândirea augustiniană, prin care a postulat gratuitatea grației.

[346] În exemplarul *Enchiridionului* pe care-l am la-ndemână și după care am compus unele dintre aceste note, J. Rivière susține aici, în notă, că pentru Augustin un element constitutiv, dacă nu chiar rațiunea ultimă a predestinării divine și a reprobațiunii, care-i este opusul, se găsește în

păcatul originar şi în damnaţiunea universală, la care otţi fiii lui Adam, tipic reprezentaţi aici prin cei doi fii ai Rebecăi, sunt deopotrivă supuşi. Un cititor, avizat, se pare, comentează în franţuzeşte, în subsolul paginii, cu cerneală neagră, nemulţumit de această interpretare, că „există predestinaţiune, de asemenea, şi pentru îngeri" şi că „păcatul originar explică numai o modalitate a predestinării". Se pare că anonimul acesta are dreptate.

[347] Exegeţii văd aici mai degrabă enunţarea unui principiu decât expresia faptului în sine, în ideea că Sfântul Augustin vizează sensul teoretic al predestinării şi rodul pe care-l poate reţine sufletul creştin luminat prin credinţă (Cf. cap. XCV), dat theologic asupra căruia el construieşte psihologia lui Iacob.

[348] Cf. cap. XXVII şi n. „massa damnata".

[349] Acest termen dur nu pare să-i vizeze pe oarecari adversari ai doctrinei sale despre predestinaţiune, ci, mai degrabă, un anume raţionalism superficial ce se putea afla fie în cadrul Bisericii, fie în afara ei, şi din care s-a născut pelagianismul. Cf. *De agone chr.*, XI, 12, P.L., t. XL, col. 297: „Si aliter faceret (Deus), similiter nostrae stultitiae displiceret": „Dacă (Dumnezeu) făcea altfel, similar îi displăcea prostiei noastre."

[350] Cf. cap. XCVII: „Multo plures non fiunt salvi".

[351] După ce a enunţat teza (Cf. cap. XCVIII), Sfântul Augustin revine acum şi ilustrează principiul. Am tradus „equisita" prin „măiestrite", în sensul de „minunat făcute" şi „minunat rânduite".

[352] Text, spun exegeţii, care pare favorabil conceptului dublei predestinări, care, pentru a fi mai uşor sesizat, reclamă o privire de ansamblu asupra doctrinei predestinării în cadrul sistemului augustinian. „Gratiae praeparatio", această manieră de a defini predestinarea (Cf. *De praed. sanct.*, X, 19, P.L., t. XLIV, col. 974) învederează cum doctorul graţiei nu putea să nu insiste asupra acestei probleme. În această definire sunt, în fapt, cuprinse temele conexe care constituie polii sistemului augustinian, şi, de aici, importantul loc pe care-l ocupă ele în economia *Enchiridionului*. „Sfântul Augustin a putut părea cu o anumită ocazie (Cf. *Epist.* CII - 408-409 -, II, 14, P.L., t. XXXIII, col. 375-6) că învaţă cumcă predestinarea la graţie şi la credinţă depinde de fidelitatea faţă de chemarea (vocaţiunea) divină, prevăzută de Dumnezeu, sau, mai precis, că Mântuitorul a predicat într-un anume loc şi într-un moment anume, întrucât prevăzuse că acolo se găseau, în acel moment, suflete care vor primi cuvântul Său. Adversarii săi pelagieni şi semipelagieni i-au amintit mai târziu Sfântului Augustin acest pasaj, care, ziceau ei, favoriza propria-le opinie" (Cf. J. Tixeront, *Histoire des dogmes*, t. II, p. 498). Acest detaliu ne este cunoscut din eforturile pe care episcopul Hipponei a trebuit să le facă pentru a se justifica (Cf. *De praed. sanct.*, IX, 17-8, P.L., t. XLIV, col. 973-4). Pentru doctrina augustiniană asupra predestinării, vezi: E. Portalié, art. *Augustin*, în *Dict. de théol. cath.* t. I, col. 2398-2408 şi J. Saint Martin, art. *Predestination*, ibid. t. XII, col. 2832-2896, unde şi bibliografia. Vezi, în rezumat: F. Cayré, *Précis de patrologie*, t. I, p. 671.

[353] Cf. cap. III.

[354] Citind: „Neque istam bonam..." Ed. vechi au „Neque enim iste": „Şi nici, într-adevăr, El (acesta)".

[355] După digresiunea referitoare la modalităţile concursului uman în iconomia divină, Sfântul Augustin revine la tema principală. De unde, această concluzie asupra deplinei suveranităţi a lui Dumnezeu, marcată prin dublul caracter al atotputerniciei invincibile şi a indefectibilei bunătăţi, temă pe care o postulase în cap. XCV şi XCVI.

[356] *I Tim.*, II, 4. Sfântul Augustin reia aici dificultatea pe care şi-a pus-o, în principiu, în cap. XCVII, şi care nu primise decât o scurtă soluţionare de principiu. Tratată acum în fond, ea dă naştere unei explcaţii metodice a textului paulin în vederea armonizării ei cu teza predestinării.

[357] Comentând acest pasaj, J. Rivière zice, în notă, că „acest raţionament presupune că autorul gândeşte în luminile graţiei şi ale revelaţiei" şi că „în acest text ioanic e vorba, în realitate, despre acţiunea normală a cuvântului «care-l luminează pe tot omul venind în această lume» şi că, „obsedat de concepţia sa asupra Providenţei, episcopul Hipponei amestecă, practic, în unul singur cele două planuri ale acţiunii Sale." Anonimul amintit, nemulţumit de această interpretare, lasă un „nu" categoric în josul paginii şi o explicaţie pe care n-o pot descifra.

[358] „Aut certe": „Ori, desigur", „în orice caz": Unii exegeţi observă aici o anume nuanţă de ezitare asupra valorii exegezei precedente şi o aplicabilitate asupra ceea ce urmează. Posibil.

[359] J. Rivičre crede că aici Sfântul Augustin apropie iarăşi, în virtutea aceluiaşi raţionament al gândirii în luminile graţiei şi ale revelaţiei, două enunţuri biblice, unul referitor la planurile lui Dumnezeu şi altul la intenţiunile lui Christos (cf. cap. LXXIII şi XCVII). În citarea precedentă a reproşului adresat de către Mântuitor compatrioţilor săi de pe ţărmul galilean (Cf. cap. XCV) apare acelaşi fenomen de sinteză. Anonimul nostru tace.

[360] Exegeţii întrevăd în acest pasaj cât de vie era încă, în secolul al V-lea, impresia produsă de convertirea împăraţilor şi elitei romane şi că atribuirea acestui fapt rugăciunilor creştinilor este unul din acele postulate pe care credinţa îşi poate permite să le afirme fără a le putea, însă, garanta la modul absolut.

[361] Sfântul Augustin ne oferă el însuşi un model de libertate în interpretarea textului paulin, întrucât îl interpretează pe „omnes" sinonim al lui „multi" (Cf. *Cont. Iul.*, IV, VIII, 44, P.L., t. XLIV, col. 761) şi îl explică pe „vult" în sensul că Dumnezeu produce în predestinaţi voinţa de a fi salvaţi, cam în felul în care Spiritul Sfânt e numit a striga în noi „Abba Părinte (Tată)", deoarece El ne face să strigăm (Cf. *De corrept. et gratia*, XV, 47, P.L., t. XLIV, col. 945). Unii au crezut că aceste explicaţii succesive ar avea un caracter cumulativ şi, aşa, s-a născut o ţioasă polemică.

[362] Asupra predestinării în cazul lui Adam vezi şi *De civ. Dei*, XIV, XI, 1, P.L., t. XLI, col. 418. Îndealtfel, scrutând misterul predestinaţiunii, Sfântul Augustin va exclama: „Altitudinem quidem consilii eius penetrare non possum et longe supra vires meas hoc esse confiteor": „Desigur altitudinea sfatului Său n-o pot pătrunde, şi mărturisesc că asta este cu multul peste puterile mele" (*De gen. ad litt.*, XI, IV, 6, P.L., t. XXXIV, col. 431).

[363] „Non" (nu) lipseşte din Mss. Cerut, însă, de sens, a fost păstrat şi de benedictini, şi de ediţiile critice.

[364] În viziunea augustiniană metafizică şi religioasă a unei lumi bine orânduite de autorul ei, determinismul este exclus. Preştiinţa creatorului nu anulează liberul arbitru al creaturii, şi, astfel, doctrina augustiniană a predestinării o implică pe cea a reprobării.

[365] O anume theodicee populară a tradus uneori această lege în sensul că Dumnezeu trebuie să se lase învins de către demon, concepţie, care apare încă de la Sfântul Irineu (*Cont. haer.*, III, 23, 13, P.G., t. VII, col. 960-2) şi se reîntâlneşte la Sfântul Leon (*Serm.* XXII, 1, P.L., t. LIV, col. 194). Soteriologia augustiniană e lipsită de acest amestec.

[366] „Se cuvenea" (oportebat): e vorba de o necesitate intrinsecă justiţiei.

[367] Această formulare întăreşte conceptul augustinian de „libertas" (libertate), despre care a fost vorba în cap. XXX.

[368] Adevărat filosof, Augustin exprimă aici explicit esenţa libertăţii care consistă din primatul autonomiei deciziei asupra posibilităţii de alegere.

[369] Unele Ed. omit, aici şi la „posset non mori", negaţia. Ea se află în Mss. şi e cerută de sens.

[370] Exegeţii întrevăd aici o dublă comparaţie între „status viae" şi „status termini" care implică analiza a ceea ce este esenţial în vocaţia morală a umanităţii.

[371] Fără a trece nici o clipă cu vederea că, de la origine, natura umană beneficia de privilegii speciale, Sfântul Augustin marchează aici raportul între binefacerea ţinând de „institutio" şi aceea pe care o datorăm acum aşa-numitei „restitutio".

[372] „Dreptăţii", aici şi infra „vita justitiae", ad litt.: „justiţiei" „viaţa justiţiei", în sens paulin.

[373] Expresie care se apropie şi se distinge totodată de „Dei gratia in fide Christi posita est": „graţia lui Dumnezeu pusă în credinţa lui Christos", de mai jos, sub acţiunea căreia ne aflăm astăzi. Aşadar, Adam se afla într-o situaţie absolut privilegiată, fiindcă nu numai că era în posesia justiţiei, ci liberul său arbitru nu cunoştea încă servitutea consecutivă păcatului. În disputele sale cu pelagienii, Sfântul Augustin a evocat adesea această „libertas" a protopărintelui, care-i permitea să ignore tirania concupiscenţei şi să tindă natural spre Dumnezeu. În consecinţă, el ar fi putut obţine viaţa eternă „per meritum", în timp ce nouă ea ne este acordată „per gratiam" (Cf. *De corrept. et gratia*, XI, 32, P.L., t. XXXIV, col. 396). Dar, chiar în starea adamică, dinaintea păcatului, nu putea exista nici un merit fără de graţie, asta, în virtutea completei dependenţe a omului în raport cu Dumnezeu. Astfel, cu toate că păcatul este pururi în puterea liberului nostru arbitru, perseverenţa întru „vita justitiae" reclamă un ajutor divin, cam în felul în care noi putem să ne luăm viaţa prin sinucidere, dar nu ne-o putem da, nici reda, comparaţie pe care Augustin a schiţat-o în cap. XXX, la care revine, acum, şi pe care o va relua în *De civ. Dei*, XIV, XXVII, P. L., t. XLI, col. 435. E implicat aici principiul fundamental conform căruia Augustin exprimă necesitatea graţiei „ad singulos actus", lege metafizică şi religioasă capitală, căreia nu i se putea sustrage nici Adam însuşi. Sub acest aspect, între starea primitivă şi condiţia noastră actuală nu există, propriu-zis, o diferenţă de natură, ci doar una de grad, adică, între „gratia = adiutorium sine quo non" şi „gratia = adjutorium quo", altfel spus, între graţia suficientă, dar care poate deveni eficace şi graţia propriu-zis eficace.

[374] Concepţie afirmată paremiologic în *Conf.*, IX, XIII, 34, P.L., t. XXXII, col. 788: „Quisquis tibi enumerat vera merita sua quid tibi enumerat nisi munera tua?": „Oricine-ţi enumeră ţie adevăratele sale merite, ce alta îţi enumeră ţie decât numai darurile tale?" Acelaşi principiu este expus şi în *De gratia et lib. arb.* VI, 15, P.L., t. XLIV, col. 891: „Si ergo Dei dona sunt bona merita tua, non Deus coronat merita tua tamquam merita tua, sed tamquam dona sua": „Dacă, prin urmare, bunele tale merite sunt daruri ale lui Dumnezeu, Dumnezeu nu încununează meritele tale ca merite ale tale, ci ca daruri ale Sale". Aceeaşi idee este reluată, cu diferite nuanţe de exprimare, în multe din operele sale. Această regulă îşi cere îngăduinţa să i-o aplice Apostolului Paul, într-o mirifică prosopopee: „Quocirca, o beate Paule, magne gratiae praedicator, dicam, nec timeam...: redditur quidem meritis tuis corona sua, sed Dei sunt merita tua": „Dreptaceea, o fericite Paule, marele predicator, tu, al graţiei, voi zice fără să mă tem... le e redată, desigur, meritelor tale coroana Sa, dar ale lui Dumnezeu sunt meritele tale" (*De gestis Pelagii*, XIV, 35, P.L., t. XLIV, col. 341) sau: „Da veniam,

Apostole, propria tua non novi nisi mala... Cum ergo Deus coronat merita tua, nihil coronat nisi dona sua": „Iartă-mă, Apostole, proprii ale tale nu cunosc decât relele... Când Dumnezeu încununează, aşadar, meritele tale, nu-ncununează nimic decât numai darurile Sale" (*Serm. CCCXXXIII*, 5, P.L., t. XXXVIII, col. 1466).

[375] Cf. cap. XXVIII.

[376] Întreaga argumentaţie care urmează este un fel de „Cur Deus homo?".

[377] Unele Mss. au „Mediator ei non opus erat": El (Adam) nu avea nevoie de Mediator.

[378] Cf. cap. XXXVI şi XL.

[379] În acest capitol este sintetizată economia redepţiunii (răscumpărării, mântuirii). El a reţinut în mod particular atenţia comentatorilor. Se găseşte în el, mai întâi, modul şi sensul general al mediaţiunii (mijlocirii) lui Christos. „Cum numele Christos desemnează / la Augustin / persoana Cuvântului subzistând în două naturi... se pune întrebarea care din cele două este... cea care trebuie să exercite actele satisfacerii şi expiaţiunii. Or, este clar că aceste acte nu ţin de natura divină. Dar natura umană, la rândul său, nu lucrează fără a fi *in-formată* de persoana Cuvântului (Verbului). Omul-Dumnezeu este, prin urmare, cel care-L înduplecă pe Tatăl şi ne salvează. Aceasta este gândirea exactă a Sfântului Doctor: „Neque *per ipsum* liberaremur unum mediatorem... NISI ESSET ET DEUS."

Această lucrare unică are, ca să zicem aşa, un dublu aspect, precum perosoana Răscumpărătorului. „A-l înduplecа pe Dumnezeu în numele umanităţii, a converti inima omului din partea lui Dumnezeu, iată dublul său rol. Or, aici se află o nuanţă profundă care distinge cele două misiuni ale lui Christos. Prima, a-l înduplecа pe Dumnezeu, va fi opera Omului Dumnezeu, a justului prin excelenţă: expresia „Homo-Deus / din textul nostru / pare a fi specială la Augustin, după Harnack (*Dogmengeschichte*, t. III, ed. a IV-a, p. 204). A-l converti va fi opera Dumnezeului-Om." (Cf. E. Portalié, art. *Augustin*, în *Dict. de théol. cath.*, t. I, col. 2367-8). Unii exegeţi cred că acest capitol ar fi expresia ultimă a doctrinei augustiniene asupra Redempţiunii şi Mediaţiunii. Sfârşitul capitolului însuşi mă face să nu-i urmez în această supoziţie.

[380] Aceste „abdita receptacula", ca de altfel întreagă această frază au dat naştere multor dispute şi divagaţii. N-o comentez decât numai în sensul că, la data elaborării *Enchiridionului*, Sfântul Augustin credea în ceea ce se spune în ea. Atât capitolaşul acesta cât şi următorul se regăsesc în *De octo Dulcitii quaest.*, II, 4, P.L., t. XL, col. 158.

[381] Avem aici o atestare formală a valorii sacrificiale în Biserică. Vezi, de asemenea, *Conf.*, IX, XI, 27, P.L., t. XXXII, col. 775, unde Sfânta Monica,

pe patul de moarte, îi roagă pe preoţii care o asistă să n-o uite la altar (Cf. *ibid.* XIII, 37, col. 779).

[382] Această „tolerabilior damnatio" anticipată în cap. XCIII şi reluată în cap. CXI, a dat naştere multor interpretări. Nu mă încumet s-o interpretez decât numai să amintesc că theologia admite diferenţe în situaţia celor damnaţi.

[383] Exegeţii operei augustiniene sunt de acord că nu există temă augustiniană mai universal cunoscută precum aceasta a celor două cetăţi în jurul căreia se dezvoltă întreaga filosofie religioasă a istoriei în *De civ. Dei*, unde cele două cetăţi, a lui Dumnezeu şi a diavolului îşi urmează antagonismul care nu-şi va găsi rezolvarea decât la finele timpului. Unii au fost tentaţi să vadă în acest antagonism reminiscenţe ale dualismului manihean. Nu-i urmez pe aceştia, ci pe cei care întrevăd aici o antiteză familiară Sfântului Augustin, în dublu sens: istoric şi moral. (Cf. Et. Gilson, *Introduction à l'étude de saint Augustin*, Paris, 1929, pp. 236-237).

[384] Sugerată de parabola evanghelică a talanţilor (*Mat.*, XXV, 14-29) şi de doctrina paulină a resurecţiei (*I Cor.*, XV, 41-42) inegalitatea recompenselor viitoare este unul din punctele ferme ale eschatologiei creştine.

[385] Cf. cap. CX şi XCIII.

[386] Adăugat celui despre misericordioşi (Cf. cap. LXVII), acest pasaj învederează că dogma damnaţiunii şoca, nu mai puţin decât astăzi, sensibilitatea creştinilor pusilamini.

[387] Şi aici Sfântul Augustin exclude orice urmă de antropomorfism din conceptul mâniei divine (Cf. cap XXXIII).

[388] Doctrina augustiniană a pedepselor infernale a dat naştere unor aprige dispute. A mă păstra cu micile mele vâsle în litera textului mi se pare o măsură cuminte.

[389] Exegeza augustiniană a Psalmului XXX, 20 se opune tuturor traducerilor în româneşte ale acestui verset. Interpretarea augustininiană, pe care o cred cea mai bună, este în spiritul textului ioanic (*I Ioan*, IV, 18) al iubirii care exclude teama. Însuşi Lambertus Danaeus i-a substiuit, în culpă, lui „timentibus": „temătorilor; celor care se tem" un „temnentibus": „disprețuitorilor", „celor care nesocotesc", ca o antiteză la „sperantibus". Acestei conjecturi i se opune interpretarea augustiniană şi din *Enar. in Psal. 30*, şi cea din *De civ. Dei*: „Nam quo pertinet, inquiunt, quod scriptum est: «Quam multa multitudo dulcedinis tuae, Domine, quam abscondisti timentibus (la Migne: metuentibus) te», nisi ut intellegamus propter timorem fuisse absconditam misericordiae divinae tam multam secretamque dulcedinem?": „Căci de ce ţine, zic ei, ceea ce s-a scris «Cât de

marea multitudine a dulcetei Tale, Doamne, pe care ai ascuns-o celor ce se tem de Tine», decât numai ca să înțelegem că din cauza teamei a fost ascunsă atât de multa și secreta dulceață a misericordiei divine?" (XXI, XVIII), iar mai apoi: „Ut autem noverint isti in perversum misericordes quo pertineat quod scriptum est: «Quam multa multitudo ducedinis tuae, Domine, quam abscondisti timentibus te! legant quod sequitur: «Perfecisti autem sperantibus in te». Quid est abscondisti timentibus, perfecisti sperantibus, nisi quia illis, qui timore poenarum suam iustituiam volunt constituere quae in lege est, non est iustitia Dei dulcis, quia nesciunt eam? Non enim gustaverunt eam. In se namque sperant, non in ipso, et ideo eis absconditur multitudo dulcedinis Dei: quoniam timent quidem Deum, sed illo timore servili, qui non est in charitate, quia perfecta charitas foras mittit timorem. Ideo sperantibus in eum perficit dulcedinem suam, ut timore casto, non quem charitas foras mittit, sed permanente in saeculum saeculi, cum gloriantur, in Domino glorientur. Iustitia quippe Dei Christus est, «qui factus est nobis», sicut dicit apostolus, «sapientia a Deo et iustitia a sanctificatio et redemptio», ut, quem ad modum scriptum est «qui gloriatur, in Domino glorietur». Hanc Dei iustitiam, quam donat gratia sine meritis, nesciunt illi, qui suam iustitiam volunt constituere, et ideo iustitiae Dei, quod est Christus, non sunt subiecti. In qua iustitia est multitudo dulcedinis Dei, propter quam dicitur psalmo: «Gustate et videte quam dulcis est Dominus». Et hanc quidem in hac peregrinatione gustantes, non ad satietatem sumentes, esurimus eam potius ac sitimus, ut ea postea saturemur, cum videbimus eum, sicuti est, et implebitur quod scriptum est: «Saturabor, cum manifestabitur gloria tua». Ita perficit Christus multam multitudinem dulcedinis suae sperantibus in eum. Porro autem si eam, quam illi putant, dulcedinem suam Deus abscondit timentibus eum, qua non est impios damnaturus, ut hoc nescientes et damnari timentes recte vivant ac sic possint esse qui orent pro non recte viventibus: quo modo eam perficit sperantibus in eum, quando quidem, sicut somniant, per hanc dulcedinem non damnaturus est eos, qui non sperant in eum? Illa igitur eius dulcedinem quaeratur, quam perficit sperantibus in eum, non quam perficere putatur contemnentibus et blasphemantibus eum. Frustra itaque homo post hoc corpus inquirit, quod in hoc corpore sibi comparare neglexit!" (XXI, XXIV): „Ca să știe, însă, misericordioșii ăștia perverși de ce anume ține ceea ce s-a scris: «Cât de multa mulțime a dulcetei Tale, Doamne, pe care ai ascuns-o temătorilor de Tine!» Citească ceea ce urmează: «ai gătit-o, însă, celor ce speră în Tine». Ce înseamnă «ai ascuns-o față de cei ce se tem» și «ai pregătit-o desăvârșit celor ce speră», decât numai că ălora, care, din teama pedepselor, voiesc să-și constitue justiția lor, care este în lege, nu le este dulce justiția lui Dumnezeu, fiindcă nu o cunosc, El, într-adevăr, nu au gustat-o. Căci speră în sine însișși, nu întru El Însuși, și de

aceea li se ascunde lor multitudinea dulcetei lui Dumnezeu; fiindcă se tem, desigur de Dumnezeu, dar cu acea teamă servilă, care nu este întru charitate, căci perfecta charitate alungă afară teama. De aceea celor ce speră întru El Însuși le gătește dulceața Sa inspirându-le lor charitatea Sa, ca printr-o teamă castă, nu pe care charitatea o alungă afară, ci stăruind în veacul veacului, când se laudă, să se laude întru Domnul.

Justiția lui Dumnezeu este, desigur, Christos, care ni S-a făcut nouă, precum spune apostolul «Înțelepciune de la Dumnezeu și justiție, și sanctificare și răscumpărare», ca, după cum este scris, «cel care se laudă să se laude întru Domnul». Pe această justiție a lui Dumnezeu, pe care o dă, înafara meritelor, grația, n-o cunosc ei, care vor să se constiutuie justiție a lor, și, de aceea, nu s-au supus justiției lui Dumnezeu, care este Christos. Justiție întru care este multa multitudine a dulcetei lui Dumnezeu, pentru care se zice în Psalm: «Gustați și vedeți cât de dulce este Domnul». Și, desigur, pe aceasta gustând-o în această peregrinare, neprimind-o de saț, flămânzim după ce, mai degrabă, și însetăm, ca să ne stăurăm dintru ea mai apoi, când îl vom vedea pe El precum este și se va împlini ceea ce e scris: «Sătura-mă-voi când mi se va-nvedera gloria Ta». Astfel le gătește Christos marea multitudine a dulcetei Sale celor ce speră întru El. Încaltea, însă, dacă pe acea dulceață a Sa o ascunde Dumnezeu temătorilor de El, despre care ei socotesc că nu prin ea-i va damna pe impii, precum neștiutori de asta și temători de a fi damnați trăiesc drept, și așa ar putea exista cei care să se roage pentru nedrept trăitorii: în ce chip o gătește pe ea celor ce speră în El, din moment ce, precum aiurează ei, prin această dulceață nu-i va damna pe cei ce nu speră-ntru El? Caute-se, așadar, acea dulceață a Lui, pe care a gătit-o celor ce speră întru El, nu cea care e socotită a fi gătită disprețuitorilor și blasfemiatroilor Lui. Zadarnic caută, așadar, omul de după acest corp ceea ce a neglijat să-și procure întru acest corp."

Având, așadar, această exegeză augustiniană a Psalmului, este preferabilă traducerea ad. litt., adică: „a fi lpsit de atât de marea multitudine a dulcetei lui Dumnezeu".

[390] Se vede și aici (Cf. cap. CXI-CXII) că diferențele în starea celor aleși sunt de ordin accidental în raport cu fericirea care le este comună.

[391] Cf. cap VII.

[392] Cf. *I Cor.* III, 2.

[393] Ad litt.: „sfânta chraritate". De la dogmele creștine se trece de-acum la repercusiunile lor practice, după cum a fost trasat la început.

[394] „Videtur" are aici sensul de: „se vede că", „e clar că", „e-nvederat", „se arată", nu „(se) pare că".

[395] „Sed libera nos a malo": „Ci scapă-ne (mântuiește-ne, liberează-ne) pe noi de cel rău". Am păstrat în traducere această parte a rugăciunii așa

cum o rostim noi astăzi. Cum se vede, însă, din cele ce urmează, Augustin înțelege nu răul personificat, ci răul în abstract.

[306] „Împacă" (conciliatur): „îl pune în concordanță". Întreg capitolul este un exemplu clar a ceea ce se numește îndeobște „concordismul: De consensu evangelistarum".

[307] Citind „noli hoc"; Ed. au: „non hoc": „nu asta".

[398] Exegeții întrevăd aici un indiciu al „pragmatismului" care intră în economia normală a credinței creștine, întru rațiunea însăși, și nu în detrimentul absolutului său adevăr.

[399] Pasajul: „nisi et hoc credat, quod sibi petenti donari possit ut amet" l-am interpretat în „Vatra" 5, An. XXIII, Nr. 266, mai 1993, p. 2. col. 2. r. 29-30 s., traducându-l: „dacă nu și crede, și speră aceasta, care îi poate fi dată sie, care o cere, întrucât iubește", interpretare pe care, așa cum promisesem, urma să o comentez și să zic că înțeleg prin „aceasta, care... întrucât iubește" însăși iubirea dreaptă, ca iubire a iubirii, interpretare nu imposibilă, dar destul de obscură, pe care o retractez acum, aducând textul în litera și spiritul său, accentuând chiar redundant sensul și zicând: „decât numai și numai dacă și crede, și speră însuși faptul că îi poate fi dăruit sie, petentului, să iubească", adică, însuși faptul în sine de a iubi drept ceea ce crede și speră - dreapta iubire fiind ea însăși un dar, precum daruri sunt, și credința, și speranța -, iar această interpretare relevă faptul că Sfântul Augustin nu exclude aici, din această viață, credința și speranța în întrepătrunderea lor cu iubirea și că acest pasaj nu este nicidecum un *obiter dictum*, ci că el este în deplină concordanță cu ceea ce spusese în *Solilocvii*, anume că sufletul, ca să fie sănătos și să privească, are nevoie pururea de credință, speranță și iubire, ca să vadă, însă, el are nevoie de tustrele, adică de credință, speranță și de iubire, numai în această viață, căci, după această viață, el, sufletul, ca să vadă, are nevoie numai de iubire.

[400] Cf. cap. VIII.

[401] „Dreptatea", ad litt.: „justiția", în sensul larg de sfințenie.

[402] „Cupiditatea", aici sinonim al concupiscenței.

[403] Cf. *Rom.* VII, 1.

[404] Cf. *Fl.* XVII, 30.

[405] Prin acest termen se subînțelege regimul legii naturale, al păgânilor, asupra stării morale a cărora, spun comentatorii, Sfântul Augustin a fost totdeauna deosebit de pesimist, dar spusa lor e infirmată de ideile exprimate la finele capitolului.

[406] Adică a iudaismului.

[407] Adică sub grație.

[408] Adică a patra.

[409] Unii comentatori sunt de părere că expresia „în oricare din aceste patru vârste" trebuie luată *cum grano salis*, întrucât, în a patra vârstă, care este cea a gloriei, nu există „renașterea". Nu-i urmez în convingere, întrucât, dacă a patra vârstă începe cu judecata de apoi, și în chiar momentul judecății grația regenerării este operantă. În plus, le reamintește chiar Sfântul Augustin cumcă „Spiritul suflă unde vrea".

[410] Ad litt. „după carne".

[411] Unii comentatori notează că pentru ființele incapabile de discernământ nu poate fi vorba de păcate personale, care să ne permită a zice că ele ar trăi „după carne".

[412] „Iubirea", aici și passim, „charitatea", pe care Sfântul Augustin o numește nu o dată virtutea supremă. E circumscris rolul obiectiv al charității în raport cu celelalte virtuți.

[413] E vorba aici de teama lipsită absolut de charitate.

[414] În înțelesul întregii gravități și complexități pe care le cuprinde în sine vocabula „intentio".

[415] „Ut non referatur ad illam charitatem"; aici sensul lui *refero* este de „a se raporta la", „a ținti"; „illam" implică augmentația, așadar: „încât nu ținteşte la mirifica iubire".

[416] Mss. și Krabinger au, în loc de „monentur", „voventur", „sunt juruite, sunt promise".

[417] „Contentio", în sensul vulgatei africane, după *I Cor.*, XV, 54, care se întâlnește și în *De fide et Symbolo*, X, 24: „când nu va mai fi nici un fel de pretenție a morții (asupra noastră)".

[418] Reamintire a cererii formulate de Laurențiu (Cf. cap. IV și VI), asupra căreia Sfântul Augustin și-a exprimat de la început o anume rezervă (Cf. cap. VI). Se întrevede, în ambele rețineri, retoric exprimată, modestia autorului.

DESPRE CREDINȚĂ ȘI CREZ

[1] Autoritatea cea mai robustă... este Apostolul Pavel.

[2] Lactentibus; Altfel: hrăniților cu lapte; sugarilor.

[3] Anticipare a rolului „bărbaților spirituali" întru păstrarea nealterată și propagarea credinței.

[4] Referire la ceremoniile complementare traditio și redditio symboli.

[5] Citind pulchre ordinatum; unele ed. au: pulchre ornatum = frumos împodobită.

[6] Suae artis; Altfel, artei lor.

[7] Parata materia; materie gata preparată.

[8] Si mundum; pt. si unele Mss. au: qui = (el) care.

[9] Aici Sf. Augustin folosește limbajul celor pe care-i combate. Când își exprimă propriile idei folosește creator, în loc de fabricator.

[10] exemplare ale Scripturilor.

[11] Ipoteză nu fără legătură cu hylemorfismul aristotelic.

[12] Pt. rector unele Mss. au: creator.

[13] Pt. qui unele Mss. au: quibus = prin care.

[14] Sf. Augustin folosește verbul credo tranzitiv (cf. credimus et sanctam Ecclesiam și credimus et carnis resurrectionem. Dacă aplicăm și aici această regulă, atunci traducerea ia forma: Îl credem, de asemenea, în Isus Christos, pe Fiul lui Dumnezeu...

[15] După versiunea Benedictină, în not: quoniam per ipsam innotescit dignis animis secretissimus Pater; unele Mss. au pt. dignis, ignis = foc; altele au innotescit animus secretissimus Patris = se face cunoscut spiritul atotascuns al Tatălui; altele au innotescit signis secretissimus Pater = se face cunoscut prin semne atotascunsul Tată.

[16] Appetitum = înclinație firească, în sensul de înclinație naturală dată nouă de la Dumnezeu.

[17] Citind: conantes et verbis: unele Mss. au: conante fetu verbi = sforțându-se născutul cuvântului; benedictinii sugerează: conantes fetu verbi = sforțându-ne prin născutul cuvântului.

[18] Cuvântul.

[19] Cuvânt.

[20] Citind: sempiterne = adv; unele Mss. au: sempiternus = Dumnezeu sempiternul.

[21] Eroare cunoscută sub numele de modalism sau monarchianism patripasian, apărută pe la începutul secolului al III-lea.

[22] Arienii.

[23] Argumentarea bazată pe sinonimia, în latinește, dintre condere și creare, care ar mai putea fi redată în românește și prin analogia dintre a alcătui sau chiar, în altă ordine, a compune și a crea.

[24] După doctrina ariană, odată creat, Cuvântul devine demiurgul celorlalte creaturi.

[25] În lat. sinonimia dintre omnia și quaecumque.

[26] Citind: in hominibus creari; un Mss. are: in omnibus = întru toate.

[27] Unele ed, au: principium et caput Ecclesiae est Christus = începutul căilor sale și capul Bisericii este Christos.

[28] Homine indutus: ad litt.: îmbrăcat întru om, formulare, care a dat naștere multor glosse.

[29] Pt. via certa, unele Mss. au: via recta = calea dreaptă.

[30] Reparator: Reparatorul (în sens spiritual).

[31] Citind: qui post eius et per eius primatum in Dei gratiam renascuntur; altă versiune mai slabă are: qui post eius primitias in Dei gratia nascimur = care, după pârga sa, ne naștem întru grația lui Dumnezeu.

[32] Citind: id existens quod Pater est; altă versiune este: idem existens quod Pater Deus.

[33] Dispensatio este echivalentul iconomiei, planul lui Dumnezeu cu privire la menirea creației; aici, însă, desemnează încarnarea și asumarea condiției umane.

[34] După exegeza acreditată, Augustin raportează theofania Vechiului Testament la persoana Cuvântului.

[35] A fost... luată asupra sa: altfel: a fost susceptată; a fost asumptă; împropriată.

[36] Totum hominem: altfel: omul întreg; omul în întregime.

[37] Citind: integrum deserens; s-a sugerat și deferens = purtându-l.

[38] La baza acestei argumentări se află principiul: Quod non est assumptum non est sanatum = Ceea ce n-a fost luat asupra (împropriat, asumpt) n-a fost însănătoșit, care, mai întâi la greci, apoi și la latini, a stat la baza controverselor christologice din secolul al IV-lea.

[39] Altfel: își va fi asumpt dintru noi.

[40] Consecință a docetismului (de la gr. doko = a părea) doctrină după care trupul Mântuitorului ar fi fost pură aparență; ca a trecut apoi în diferite alte erezii.

[41] Împotriva maniheilor, care socoteau materia un principiu necurat.

[42] Iarăși împotriva maniheilor.

[43] Comparație folosită deja de Mar. Vict.; cf. P. L. t. VIII, col. 1305.

[44] Altă versiune e: privința fragilității corpului omenesc.

[45] Pt. monumenti = mormântului, unele Mss. au: testamenti = legământului; testamentului.

[46] Completat cu IV, 8, acest text constituie mărturia credinței în virginitatea Sfintei Fecioare: ante partum = înainte de naștere; in partu = în timpul nașterii și post partum = după naștere.

[47] Corpus animale, expresie, în care adjectivul tinde să acopere literal textul paulin, însemnând, fără nimic peiorativ, un principiu vegetativ, care se deosebește, așa cum o arată propoziția imediat următoare, de corpul spiritual.

[48] Unele Mss. au: quia ita coaptandum est = fiindcă așa devine în armonie cu...

[49] Discutere, tradus prin înțelesul său prim.

[50] Unii se întreabă dacă nu cumva Sf. Augustin se referă aici la celebrul canon 36 al conciliului de la Elvira: Placuit picturas in Ecclesia esse non debere. Faptul e riscant de afirmat, deoarece Sf. Augustin folosește cuvântul simulacrum = statuie.

[51] Citind: propter iniquitates, labores atque cruciatus; unele Mss. au: iniquitatis = ale nedreptății; muncilor și chinurilor.

[52] semper digna dignis tribuendo.

[53] Citind: futura sit; unele ed au: fulsura sit = are să strălucească.

[54] Orig. are simplu ante mortem; unele ed. adaugă nostram = noastre.

[55] Citind: digesta itaque fideique commendata et divina generatione etc.; altă versiune e: fide atque commendata divina = prin credință etc.

[56] Citind: non minore natura quam Pater; Ed. Benedictină sugerează: minor, pt. minore , nu minor prin natură.

[57] Ut ita dicam, formulă prin care nu se indică o rezervă asupra fondului, ci e folosită datorită faptului că termenii aplicați Spiritului Sfânt nu sunt tocmai din uzul comun, iar prin primul, consubtantialis, se încearcă echivalarea grecescului homousios, termen theologic nebiblic adoptat de Sinodul de la Niceea (325), termen care a stârnit destule controverse până

să se impună spre a desemna consubstanțialitatea Cuvântului întrupat și a Tatălui.

[58] Schițată de Tertulian, *Adv. Prax.* 8 și 22, această analogie se regăsește la Mar. Vict. *De Trin. hym.* III (P.L. t. VIII, col 1143) și la Athan. *Exp. fidei*, 2 (P.G., t. XXV, col. 203).

[59] Cf. Grig de Naz. *Orat. XXXI*, P.G., t. XXXVI, col 169.

[60] Robur: altfel: trunchi.

[61] În speță, arienii.

DESPRE CREZ CĂTRE CATECHUMENI

[1] Symbolul (cuvântul grecesc to symbolon /tis pisteos/ a fost preferat, pentru a denumi Regula credinței, sinonimului latinesc *tessera*; Cf. F. Cayré, *Précis de Patrologie*, 1927, t. 1. pp. 37-42 și Ioan Bria, *Dicționar de teologie ortodoxă*, 1981, la cuv. Crez; unde și bibliografia) este un document istoric care transmite adevărurile fundamentale ale revelației. În această predică, Sfântul Augustin face un rezumat al textului Symbolului baptismal romano-mediolano-african, utilizat în acel timp la Hippona. Punctele fundamentale ale acestuia sunt, așa cum se pot reconstitui din textul cu verzale al traducerii, următoarele patru: cel *trinitar*, cel *christologic*, cel *mariologic* și cel *eclesiologic*. De remarcat sunt, în tratarea aspectului trinitar, accentele antiariane și referința foarte clară la controversa pelagiană. În tratarea aspectului christologic, e de remarcat gândirea christologică-theandrică a Sfântului Augustin. În ce privește aspectul mariologic, trebuie remarcată insistența cu care Sfântul Augustin se referă la eterna virginitate a Fecioarei: *ante partum, in partu* și *post partum*. O importanță specială o deține în sfârșit, explicația pe care o dă aspectului eclesiologic, prin remarcarea celor patru note distincte ale Bisericii: Biserica *Sfânta*, Biserica *Una*, Biserica *Adevarată*, Biserica *Catholică*.

Autenticitatea predicii a fost pusă la îndoială. Am păstrat pe cât mi-a fost în putință, în traducere, stilul oral al originalului latin.

[2] Biserica nu a ridicat niciodată Symbolul la rangul scrierilor canonice. Sfântul Augustin consideră, așa cum reiese din text, adunarea într-una a principalelor precepte ale credinței, răspândite în Scripturile divine, ca document al tradiției.

[3] Vezi aceeași idee în *Despre credință și Crez*, I, și în *Serm.* 58, 13; 59, 1; 212, 3; 213, 2; 214, 1-2, unde utilizează același text din *Rom.* X, 9-10.

[4] Biserica Mama, prin taina Botezului.

[5] Sfântul Augustin susține și aici, ca și în *Despre Credință și Crez*, II, 2 și în *Serm.* 214,2; 215,2, creația din nimic, iar, din toată creatura, singurul omul creat după similitudinea și imaginea lui Dumnezeu în minte.

[6] Botezul nou născuților este o dovadă decisivă a existenței păcatului originar, numit mai jos principe al păcatelor, nu fără legătură cu controversa pelagiană.

[7] Citind pronuntiarem; var.: praenuntiarem.

[8] Charitații = iubirii în sens creștin.

[9] Vezi aceeași idee în *Despre Credință și Crez* III, 4; IV, 5.

[10] Vezi și *Despre Credință și Crez* IV, 8-9. dubla nativitate a lui Christos: divin, fără mamă; uman, fără tată.

[11] Citind *Mortuus*; Unele ed. îl omit.

[12] Coev, din *coaevum* = care începe să existe împreună cu altul în chiar unul și același moment.

[13] Cf. *Serm.* 214, 10; 215, 3, unde insista asupra aceleiași necesități de a progresa crezând pentru a înțelege. Este aici o notă esențială a ceea ce exegeții numesc voluntarismul augustinian.

[14] Agonotetul era un fel de „președinte"; conducător al jocurilor.

[15] Traduc *finem* cu *finele*, întrucât ridică o delicată problemă de interpretare și astfel mă pun în acord cu interpretarea dată în continuare de Sfântul Augustin. Unele traduceri ale Bibliei în românește au:

„10. Luați, fraților, pildă de suferință și de îndelungă răbdare pe proorocii care au grăit în numele Domnului. 11. Iată, fericim pe cei ce au răbdat: ați auzit de răbdarea lui Iov și ați văzut sfârșitul hărăzit lui de Domnul; că mult milostiv este Domnul și îndurător."; pe când și Vulgata cuvântă, în sensul citatului augustinian: „10. Exemplum accipite, fratres, exitus mali, laboris, et patientiae Prophetas: qui locuti sunt in nomine Domini. 11. Ecce beatificamus eos, qui sustinuerunt. Sufferentiam Job audistis, et finem Domini vidistis, quoniam misericors Dominus est, et miserator.", ceea ce zice, în pasajul care ne interesează: „ați auzit (de) suferința lui Iov (răbdarea pătimitoare a lui Iov), și finele (= sfârșitul, moartea) Domnului l-ați văzut", diferența față de citatul augustinian constând numai între sufferentiam și patientiam, care, îndealtfel, sunt analogisme. E cât se poate de învederat că, traducerea românească a Bibliei, aprobată de Sfântul Sinod, (ca de altfel și alte traduceri românești, care diferă de aceasta doar prin faptul că au în loc de: „sfârșitul hărăzit lui de Domnul", „ce sfârșit i-a dat Domnul"), este una interpretativă, iar această interpretare este ireconciliabilă cu exegeza augustiniană, în care Domini, din sintagma „finem Domini", este înțeles ca un genitiv subiectiv (= Domnul a sfârșit, Domnul a murit), iar Domnul este, aici, Dumnezeu-Fiul, nicidecum Dumnezeu-Tatăl sau Dumnezeu Treimicul, așa cum se înțelege din traducerea românească interpretativă și cum apare și mai accentuat într-o altă traducere românească: „Noul Testament pe înțelesul tuturor", Living Bibles International, 1990: „10. Ca pilde de răbdare în suferință, luați-i pe profeții Domnului. 11. Noi știm ce fericiți sunt ei acum fiindcă i-au rămas credincioși cândva, în ciuda grelelor suferințe pe care le-au îndurat din această cauză. Iov este un exemplu al omului care a continuat să se încreadă în Dumnezeu chiar și la necaz; vedem, din experiența sa, că planul lui Dumnezeu s-a terminat, până la urmă, cu bine, căci așa e el, plin de milă și

duioşie.", în care interpretarea se îndepărtează enorm de exegeza augustiniană. E oţios a mai întreba acum, dacă „mult milostiv şi îndurător" sau „plin de milă şi de îndurare", din traducerile româneşti, le redau, ele, bine pe latineştile „misericors et miserator" sau pe greceştile „eleémon kai oiktirmon", după cum tot oţios este a căuta care este dreapta interpretare a sintagmei „finem Domini". Totuşi: Sfântul Apostol Iacov şi-a scris Epistola sa către creştinii evrei, cam între anii 45-50, după Christos, iar printre cei cărora le cuvântă el, în scris, se vor fi fost aflând, fără nici un fel de îndoială, şi unii care au văzut cu propriii ochi finele (sfârşitul, moartea) Domnului pe cruce, după cum marea lor majoritate, dacă nu chiar cu toţii, au auzit, desigur, de pacienţa (= suferinţa îndelung răbdătoare, răbdarea pătimitoare) lui Iov, ceea ce şi spun de altfel latineştile „vidistis" şi „audistis". Cât de profundă este exegeza augustiniană, se vede şi din faptul că îl interpretează pe finem (vezi supra), dincolo de sensul său de „sfârşit", „moarte", şi cu sensurile „plan, scop, iconomie, dispensaţie", chiar finitudine.

[16] Characterul, etimologic, însemnul soldatului şi înfierarea sclavului; pecete, marcă.

CUPRINS

NOTĂ ASUPRA EDIŢIEI 5

ENCHIRIDIONUL 7

Notă asupra ediţiei 9
I. 13
II. 13
III. 13
IV. 15
V. 15
VI. 17
VII. 17
VIII. 19
IX. 21
X. 23
XI. 23
XII. 25
XIII. 27
XIV. 29
XV. 29
XVI. 31
XVII. 33
XVIII. 35
XIX. 37
XX. 39
XXI. 43
XXII. 45
XXIII. 47
XXIV. 47
XXV. 47
XXVI. 49
XXVII. 49
XXVIII. 51
XXIX. 51
XXX. 53

XXXI. 55
XXXII. 55
XXXIII. 59
XXXIV. 59
XXXV. 61
XXXVI. 63
XXXVII. 65
XXXVIII. 65
XXXIX. 67
XL. 69
XLI. 69
XLII. 71
XLIII. 73
XLIV. 73
XLV. 73
XLVI. 75
XLVII. 77
XLVIII. 77
XLIX. 79
L. 79
LI. 81
LII. 81
LIII. 85
LIV. 85
LV. 85
LVI. 87
LVII. 89
LVIII. 89
LIX. 91
LX. 93
LXI. 93
LXII. 95
LXIII. 95
LXIV. 97
LXV. 99
LXVI. 101
LXVII. 101
LXVIII. 103
LXIX. 107
LXX. 107
LXXI. 107
LXXII. 109
LXXIII. 109
LXXIV. 111
LXXV. 113
LXXVI. 113

LXXVII. 117
LXXVIII. 117
LXXIX. 121
LXXX. 121
LXXXI. 123
LXXXII. 125
LXXXIII. 125
LXXXIV. 125
LXXXV. 127
LXXXVI. 127
LXXXVII. 127
LXXXVIII. 129
LXXXIX. 129
XC. 131
XCI. 131
XCII. 133
XCIII. 135
XCIV. 135
XCV. 135
XCVI. 137
XCVII. 139
XCVIII. 139
XCIX. 143
C. 145
CI. 147
CII. 147
CIII. 149
CIV. 151
CV. 153
CVI. 153
CVII. 155
CVIII. 157
CIX. 157
CX. 157
CXI. 159
CXII. 161
CXIII. 163
CXIV. 163
CXV. 163
CXVI. 165
CXVII. 167
CXVIII. 167
CXIX. 169
CXX. 171
CXXI. 171
CXXII. 173

DESPRE CREDINȚĂ ȘI CREZ 175
Notă asupra ediției 177
I. 189
II. 191
III. 193
IV. 197
V. 205
VI. 205
VII. 207
VIII. 209
IX. 209
X. 221

PREDICĂ DESPRE CREZ CĂTRE CATECHUMENI 229
Notă asupra ediției 231
I. 241
II. 243
III. 245
IV. 259
V. 261
VI. 263
VII. 263
VIII. 265
IX. 267

NOTE ȘI COMENTARII 269
Enchiridionul 269
Despre credință și Crez 316
Predică despre Crez către catechumeni 320